

PURCHAS

**PAPAÑCASŪDANĪ
MAJJHIMANIKĀYATṬHAKATHĀ
OF
BUDDHAGHOSĀCARIYA**

Pali Text Society

Text Series No. 81

Papañcasūdanī
Majjhimanikāyaṭṭhakathā
of
Buddhaghosācariya

EDITED BY

J. H. WOODS

AND

D. KOSAMBI

PART I

SUTTAS 1-10

to be completed

PUBLISHED BY

THE PALI TEXT SOCIETY, LONDON

DISTRIBUTED BY

ROUTLEDGE & KEGAN PAUL LTD

LONDON, HENLEY AND BOSTON

1977

PE
294.3823
T 5951.m.p.w
v.1

First published 1922
Reprinted 1977
© Pali Text Society
ISBN 0 7100 8774 8

81 no. 081398

© Pali Text Society

THE ASIATIC SOCIETY
CALCUTTA-700016
Acc N 49360
Date 16.11.88

Printed in Great Britain by
Lowe & Brydone Printers Limited, Thetford, Norfolk

CONTENTS

	PAGE
INTRODUCTION - - - - -	vii
ABBREVIATIONS - - - - -	viii
ADDITIONS AND CORRECTIONS - - - - -	ix
SUTTA 1. Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā - - - - -	1
„ 2. Sabbāsavasuttavaṇṇanā - - - - -	59
„ 3. Dhammadāyādasuttavaṇṇanā - - - - -	87
„ 4. Bhayabheravasuttavaṇṇanā - - - - -	109
„ 5. Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā - - - - -	137
„ 6. Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā - - - - -	153
„ 7. Vatthasuttavaṇṇanā - - - - -	165
„ 8. Sallekhasuttavaṇṇanā - - - - -	181
„ 9. Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā - - - - -	196
„ 10. Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā - - - - -	225
BURMESE READINGS - - - - -	303
PARALLEL PASSAGES - - - - -	324

INTRODUCTION

THIS edition of the *Papañcasūdanī* is based upon the following sources :

1. The Singhalese MS. belonging to the Library of Harvard University, designated as C 1.

2. The first part of the printed book *Papañcasūdanī*, edited by Giridara Ratanajotitthera, and published by the Granthaparakāsha Press, 1898-1904, and designated as C 2.

3. The printed book *Papañcasūdanī*, edited by Dhammārāma Mahāthera, printed by the Royal Asiatic Society, Ceylon Branch, Colombo, 1917, and designated as C 3.

4. The transliteration of the *Papañcasūdanī*, made by Mrs. Bode, Ph.D., and kindly loaned us by Mrs. Rhys Davids, which is based on a Singhalese MS. belonging to Dr. Rhys Davids, and is designated as C 4.

5. The beautiful Burmese MS. of the *Papañcasūdanī-Ṭikā*, belonging to the Library of the India Office (No. 83, Burmese MSS.), placed at our disposal by the courtesy of Dr. F. W. Thomas, and designated as Ṭikā.

The quotations from the text of the *Piṭakas* and of the other Pali texts are put in inverted commas, and the reference in the round bracket immediately following is to the book, volume, and page of the Pali Text Society edition, or of the other editions as described under the list of abbreviations. The *Suttanipāta*, the *Dhammapada*, and the *Theragāthā* are referred to by the numbers of the stanzas. If pages of the *Suttanipāta* are referred to, the letter 'p' is inserted before the number. Unfilled brackets indicate that the quotations are not yet traced.

HARVARD UNIVERSITY,
CAMBRIDGE,
MASSACHUSETTS,
March 2, 1922.

ABBREVIATIONS

Four Nikāyas

D. Dīghanikāya.
M. Majjhimanikāya.
S. Saṃyuttanikāya,
A. Aṅguttaranikāya.

Khuddakanikāya

Dh. Dhammapada.
It. Itivuttaka.
Ud. Udāna.
Sn. Suttanipāta.
Vv. Vimānavatthu.
Pv. Petavatthu.
Th. 1. Theragāthā.
Th. 2. Therīgāthā.
Nd. 1. Mahā-Niddesa.
Nd. 2. Culla-Niddesa.
Ps. Paṭisambhidāmagga.
Jā. Jātakatṭhakathā.

Vinaya-Piṭaka

Vin. 1. Mahāvagga.
Vin. 2. Cullavagga.
Vin. 3. Pārājikā, etc.
Vin. 4. Pācittiya, etc.
Vin. 5. Parivāra.

Abhidhamma-Piṭaka

Dhs. Dhammasaṅgani.
Vbh. Vibhaṅga.
Kv. Kathāvatthu.

Uncanonical books

Nett. Nettipakarana.
Miln. Milindapañha.
Visu. Visuddhimagga.

The abbreviations are those recommended by Professor Lanman. The references are to the edition of the Pali Text Society, except in case of the Vinaya-Piṭaka (edited by Oldenberg, 1879-1883), of the Jātakatṭhakathā (edited by Fausböll, 1877-1896), and of the Milindapañha (edited by Trenckner, 1880).

ADDITIONS AND CORRECTIONS

Sutta 1.

- § 69^a adhogamā vātā, kucchisayā vātā, koṭṭhāsasayā.
§ 93^b uddesavacanaṇ. So ti niddesavacanaṇ. Pikāro.
§ 127^a vadāmi, acikkhāmi, desemi, paññāpemi.

Sutta 2.

- § 50^a Cakkhundriyaṇvarasaññitaṇ.

Sutta 3.

- § 37^a vanapatthāni pantāni senāsanāni.

Sutta 4.

- § 63^a aññam pi kiñci karaṇīyan ti.
§ 78¹ 'koci tisaṇagato gahaṭṭho.

Sutta 7.

- § 26¹⁰ eva hi ettha.

Sutta 8.

- § 1¹⁴ tassa tassa nāmaṇ.
§ 29¹⁰ seyyasukhaṇ middhasukham anubhontā.

Sutta 9.

- § 33^a Desanānayo eva c' esa.
§ 35^a phassāhāro tisso.
§ 53¹⁰ vuccat' āvuso jāti ti.
§ 63^a raho nisiditvā cintentassa.
§ 64¹¹ paṭicchādanato ca. Nirodhe paṭipadāya ca aññāṇaṇ
eken' eva kāraṇena veditaḥḥaṇ: paṭicchādanato.
Nirodhapaṭipadāṇaṇ.

Sutta 10.

- § 45^b kūṭagoṇayuttaratho; ¹⁰ pi pubbe āciṇṇārammaṇaṇ.
 § 69¹⁰ -usabhā-aḍḍhagāvuta-gāvutantaressu.
 § 75^a *All the authorities agree with the text. But it seems to be incomplete, and should read as follows:—tathā asammuyhanto abhikkamati. Abhikkamāmi ti.*
 § 76^a Vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā:
 § 91²¹ parivatteti ca sañcunṇeti ca visoseti.
 § 105³ *Kākehi vā khajjamānan ti.*
 § 134⁷ ito paraṇ rūpaṇ atthī ti.
 § 152^a te bhikkhu kālo ti.

Papañcasūdanī

nāma

Majjhimanikāyaṭṭhakathā

*NAMO TASSA BHAGAVATO ARAHATO SAMMĀSAM-
BUDDHASSA*

1.

[Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā]

1. Karuṇā-sītala-hadayaṇ paññā-pajjota-vihata-mohata-
maṇ

sanarāmara-loka-garuṇ vande Sugataṇ gati-vimuttaṇ.
Buddho pi Buddhābhāvaṇ bhāvetvā c' eva sacchikatvā ca
yaṇ upagato gatamalaṇ vande tam anuttaraṇ Dham-
maṇ.

Sugatassa orasānaṇ puttānaṇ Mārasena-mathanānaṇ
aṭṭhannam pi samūhaṇ sirasā vande Ariya-Saṅghaṇ.
Iti me pasanna-matino Ratanattaya-vandanāmayaṇ
puññaṇ

yaṇ suvihatanantarāyo hutvā tass' ānubhāvena
Majjhimapamāṇa-suttañkitassa Majjhimāgamavarassa
Buddhānubuddha-saṇvaṇṇitassa paravāda-mathanassa
Atthappakāsanatthaṇ aṭṭhakathā ādito vasisatehi
pañcahi yā saṅgītā anusaṅgitā ca pacchā pi
Sīhaladīpaṇ pana ābhatā 'tha vasinā Mahā-Mahindena
ṭhapitā Sīhalabhāsāya dipavāsīnam atthāya
Apanetvāna tato' haṇ Sīhalabhāsaṇ manoramaṇ bhāsaṇ
tantinayānucchavikaṇ āropento vigatadosaṇ
Samayaṇ avilomento therānaṇ theravaṇsappadīpānaṇ
sunipuna-vinicchayānaṇ Mahāvihārādhivāsīnaṇ
Hitvā punappunāgatam atthaṇ atthaṇ pakāsayissāmi
sujanassa ca tuṭṭhatthaṇ ciraṭṭhitatthaṇ ca Dhammassa.

Sīlakathā dhutadhammā kammaṭṭhānāni c' eva sabbā
 cariyāvidhāna-sahito jhāna-samāpatti-vitthāro
 Sabbā ca abhiññāyo paññāsaṅkalana-nicchayo c' eva
 khandhā dhātāyatanindriyāni ariyāni c' eva cattāri
 Saccāni paccayākāra-desanā supārisuddha-nipunānaya
 avimutta-tantimaggā vipassanā-bhāvanā c' eva
 Iti pana sabbāṇ yasmā Visuddhimagge mayā supārisud-
 dhaṇ

vuttaṇ tasmā bhiyyo na taṇ idha vicārayissāmi.

Majjhe Visuddhimaggo esa catunnam pi āgamānaṇ hi
 ṭhatvā pakāsayissati tattha yathābhāsitaṇ atthaṇ
 Icc' eva kato tasmā tam pi gahetvāna saddhim etāya
 aṭṭhakathāya vijānatha Majjhimasāṅgītiyā atthan ti.

2. Tattha Majjhimasāṅgīti nāma paṇṇāsato Mūlapaṇṇāsā,
 Majjhimapāṇṇāsā, Uparipaṇṇāsā ti paṇṇāsattaya-sāṅghā.
 Vaggato ekeka-paṇṇāsāya pañca pañca vagge katvā paṇṇa-
 rasavagga-samāyogā. Suttato diyaḍḍha-suttasataṇ dve ca
 suttantā. Padato tevīsuttara-pañca satādhikāni asīti pa-
 dasahassāni. Ten' āhu Porāṇā:

“Asīti padasahassāni bhiyyo pañca satāni ca
 puna tevīsati vuttā padam evaṇ vavattṭhitaṇ” ti.

Akkharato pana satta akkharasatasahassāni cattālisaṇ ca
 sahasassāni tepaññāsāṇ ca akkharāni. Bhāṇavārato asīti
 bhāṇavārā tevīsati padādhiko ca upaḍḍha-bhāṇavāro. Anu-
 sandhito pucchānusandhi-ajjhāsayaṇusandhi-yathānusandhi-
 vasena saṅkhepato tividhānusandhi. Vitthārato pan' ettha
 tiṇi anusandhisahassāni nava ca satāni honti. Ten' āhu
 Porāṇā:

“Tiṇi sandhisahassāni tathā nava satāni ca
 anusandhinayā ete Majjhimassa pakāsītā” ti.

3. Tattha paṇṇāsasu Mūlapaṇṇāsā ādi; vaggesu Mūla-
 pariyāya-vaggo; suttesu Mūlapariyāya-suttaṇ. Tassāpi
 evaṇ me sutan ti ādikaṇ āyasmatā Ānandena paṭhama-ma-
 hāsāṅgītikāle vuttaṇ nidānam ādi. Sā pan' esā paṭhama-
 mahāsāṅgīti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyattakathāya
 ādimhi vitthāritā. Tasmā sā tattha vitthāritanayen' eva
 veditabbā.

4. [1¹] Yaṇ pan' etaṇ evaṃ me sutan ti ādikaṇ nidānaṇ, tattha evaṇ ti nipātapadaṇ; me ti ādini nāmapadāni.¹ *Ukkatthāyaṇ viharatī* ti ettha vī ti upasaggapadaṇ, haratī ti akkhātapadan ti iminā tāva nayena padavibhāgo veditabbo.

5. Atthato pana evaṇsaddo tāva upamūpadesa-samphaṇsana - garahana - vacanasampatiggahākāra - nidassanāva-dhāraṇādi-anekatthappabhedo. Tathā h' esa,² “Evaṇ jātena maccena kattabbaṇ kusalaṇ bahun” ti (Dh. 53) evamādisu upamāyaṇ āgato. “Evaṇ te abhikkamitabbaṇ, evaṇ paṭikkamitabbaṇ” ti (M. i. 460) ādisu upadeso. “Evaṃ etaṇ Bhagavā, evaṃ etaṇ Sugatā” ti (A. i. 192) ādisu samphaṇsane. “Evaṃ eva panāyaṇ vasalī yasmiṇ vā tasmiṇ vā tassa muṇḍakassa samaṇakassa vaṇṇaṇ bhāsati” ti (S. i. 160) ādisu garahane. “Evaṇ bhante ti kho te bhikkhū Bhagavato paccassosun” ti (M. i. 1) ādisu vacanasampatiggahe. “Evaṇ vyā kho ahaṇ, bhante, Bhagavatā dhammaṇ desitaṇ ājānāmi” ti (M. i. 258) ādisu ākāre. “Ehi tvaṇ, māṇava, yena samaṇo Ānando ten' upasaṅkama, upasaṅkamitvā mama vacanena samaṇaṇ Ānandaṇ appābādhaṇ, appātaṅkaṇ lahuṭṭhānaṇ balaṇ phāsuvihāraṇ puccha: Subho māṇavo Todeyyaputto bhavantaṇ Ānandaṇ appābādhaṇ—pe—phāsuvihāraṇ pucchati ti. Evaṇ ca vadehi: Sādhu kira bhavaṇ Ānando yena Subhassa māṇavassa Todeyyaputtassa nivesanaṇ ten' upasaṅkamatu anukampaṇ upādāyā” ti (D. i. 204) ādisu nidassane. “Taṇ kiṇ maññatha Kālāmā, ime dhammā kusalā vā akusalā vā ti? ‘Akusalā, bhante.’ ‘Sāvajjā vā anavajjā vā’ ti? ‘Sāvajjā, bhante.’ ‘Viññugarahitā vā viññuppasatthā vā’ ti? ‘Viññugarahitā, bhante.’ ‘Samattā samādiṇṇā ahitāya dukkhāya saṇvattanti, no vā, kathaṇ vā ettha hoti’ ti? ‘Samattā, bhante, samādiṇṇā ahitāya dukkhāya saṇvattanti, evaṇ no ettha hoti” ti (A. i. 190) ādisu avadhāraṇe. Svāyaṇ idha ākāra-nidassanāvadhāraṇesu daṭṭhabbo.

6. Tattha ākāratthena evaṇsaddena etam atthaṇ dīpeti: Nānāyanaṇipunaṇ anekajjhāsaya-samuṭṭhānaṇ attha-byaṇ-janasampannaṇ vividhapāṭihāriyaṇ dhammattha-desanā-paṭivedhagambhīraṇ sabbasattānaṇ sakasaka-bhāsānurūpato

¹ Sum. V. i. 26 f.² C 1, C 2, C 4 omī csa.

sotapatham āgacchantāṇ tassa Bhagavato vacanaṇ sabbā-kārena ko samattho viññātuṇ? Sabbathāmena pana sotukāmataṇ janetvā pi evaṇ me sutāṇ, mayā pi eken' ākārena sutan ti. Nidassanatthēna, nāhaṇ sayambhū, na mayā idaṇ sacchikatan ti attānaṇ parimocento, evam me sutāṇ, mayā pi evaṇ sutan ti idāni vattabbaṇ sakalaṇ suttāṇ nidasseti. Avadhāraṇatthēna, “ Etadaggaṇ, bhikkhave, mama sāvakānaṇ bhikkhūnaṇ bahussutānaṇ yadidaṇ Ānando . . . satimantānaṇ . . . gatimantānaṇ . . . dhitimantānaṇ . . . upatthākānaṇ yadidaṇ Ānando ” ti (A. i. 24) evaṇ Bhagavatā, “ Āyasmā Ānando atthakusalo dhammakusalo byañjanakusalo niruttikusalo pubbāparakusalo ” ti (A. iii. 201) evaṇ Dhammasenāpatinā ca pasatthabhbhāvānurūpaṇ attano dhāraṇabalaṇ dassento sattānaṇ sotukamyataṇ janeti, evam me sutāṇ, taṇ ca kho atthato vā byañjanato vā anūnam ana-dhikaṇ, evam eva, na aññathā daṭṭhabban ti.

7. Me-saddo tīsu atthesu dissati. Tathā hi 'ssa, “ Gathābhigītaṇ me abhojaneyyaṇ ” ti (Sn. 81) ādisu mayā ti attho. “ Sādhū me, bhante, Bhagavā saṅkhittēna dhammaṇ desetū ” ti (S. iv. 63) ādisu mayhaṇ ti attho. “ Dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavathā ” ti (M. i. 12) ādisu mamā ti attho. Idha pana mayā sutan ti ca mama sutan ti ca atthadvayaṇ yujjati.

8. Sutan ti ayaṇ sutasaddo saupasaggo anupasaggo ca gamana-vissuta-kilinnūpacitānuyoga-sotaviññeyya-sotadvārānusāraviññātādi-aneekatthappabhedo. Tatthā hi 'ssa, “ Senāya pasuto ” ti () ādisu gacchanto ti attho. “ Sutadhammassa passato ” ti (Vin. i. 3) ādisu vissutadhammassā ti attho. “ Avassutā¹ 'vassutassā ” ti (Vin. iv. 213) ādisu kilinnā kilinnassā ti attho. “ Tumhehi puññaṇ pasutaṇ anappakan ” ti (*) ādisu upacitan ti attho. “ Ye jhānapasutā dhīrā ” ti (Dh. 181) ādisu jhānānuyuttā ti attho. “ Diṭṭhaṇ sutāṇ mutaṇ ” ti (M. i. 4) ādisu sotaviññeyyaṇ ti attho. “ Sutadharo sutasannicayo ” ti (A. ii. 23) ādisu sotadvārānusāraviññātadharo ti attho. Idha pan' assa sotadvārānusārena upadhāritan ti vā upadhāraṇan ti

¹ C3 Avassutā' navassutassa; *The Vin. text*, Avassutā avassutassa. *Kh.6.Pv.5.

vā ti attho. Me-saddassa hi mayā ti atthe sati evaṇ mayā sutan, sotadvārānusārena upadhāritan ti yujjati; mamā ti atthe sati evaṇ mama sutan, sotadvārānusārena upadhāraṇan ti yujjati.

9. Evam etesu tīsu padesu *evan* ti sotaviññānādi-viññāṇa-kicca-nidassanaṇ; *me* ti vuttaviññāṇa-samaṅgipuggala-nidassanaṇ; *sutan* ti assavanabhāvapaṭikkhepato anūnānadhikāviparīta-gaḥaṇa-nidassanaṇ. Tathā *evan* ti tassā sotadvārānusārena pavattāya viññāṇavithiyā nānappakārena ārammaṇe pavattibhāvappakāsaṇaṇ; *me* ti attappakāsaṇaṇ; *sutan* ti dhammappakasaṇaṇ. Ayaṇ h' ettha saṅkhepo: Nānappakārena ārammaṇe pavattāya viññāṇavithiyā mayā na aññaṇ kataṇ, idaṇ pana kataṇ, ayaṇ dhammo suto ti. Tathā *evan* ti niddisitabbappakāsaṇaṇ; *me* ti puggalappakāsaṇaṇ; *sutan* ti puggalakicca-ppakāsaṇaṇ. Idaṇ vuttaṇ hoti: yaṇ suttaṇ niddisissāmi, taṇ mayā evaṇ sutan ti. Tathā *evan* ti yassa cittasantānassa nānappakārappavattiyā nānattha-byañjana-gaḥaṇaṇ hoti, tassa nānākāra-niddeso; *evan* ti hi ayaṇ ākārappaññatti; *me* ti kattāra-niddeso; *sutan* ti visaya-niddeso. Ettāvata nānappakārappavattena cittasantānena taṇsamaṅgino kattuvisaye gaḥaṇasanniṭṭhānaṇ kataṇ hoti. Atha vā *evan* ti puggalakicca-niddeso. *Sutan* ti viññāṇakicca-niddeso. *Me* ti ubhayakicca-yutta-puggala-niddeso. Ayaṇ pan' ettha saṅkhepo: Mayā savanakicca-viññāṇasamaṅgiṇa puggalena viññāṇa - vasena laddha - savanakicca - vohārena sutan ti.

10. Tattha *evan* ti ca *me* ti ca sacchikaṭṭhaparamattha-vasena avijjamānapaññatti. Kiṇ h'ettha taṇ paramatthato atthi, yaṇ *evan* ti vā *me* ti vā niddesaṇ labhetha? *Sutan* ti vijjamānapaññatti. Yaṇ hi taṇ ettha sotena upaladdhaṇ, taṇ paramatthato vijjamānan ti. Tathā *evan* ti ca *me* ti ca taṇ taṇ upādāya vattabbato upādāya-paññatti. *Sutan* ti diṭṭhādini upanidhāya vattabbato upanidhāya-paññatti. Ettha ca *evan* ti vacanena asammohaṇ dīpeti. Na hi sammūlho nānappakāra-paṭivedhasamattho hoti *Sutan* ti vacanena sutassa asammosaṇ¹ dīpeti. Yassa hi sutan sammuttaṇ²

¹ C 1, C 2, C 4 asammohaṇ.

² C 1, C 2, C 4 pammuttaṇ.

11. Aparo nayo: *Evan* ti vacanena yoniso manasikāraṇaṃ dīpeti, ayoniso manasikaroto nānappakāra-paṭivedhābhāvato. *Sutan* ti vacanena avikkhepaṇaṃ dīpeti, vikkhittacittassa sa-vanābhāvato. Tathā hi vikkhittacitto puggalo sabbasampatti-yā vuccamāno pi, na mayā sutan, puna bhaṇathā ti bhaṇati. Yoniso manasikārena c' ettha attasammāpanidhiṃ pubbe ca katapuññatanā sādheti; sammā-appaṇihitattassa, pubbe akatapuññassa vā tadabhāvato. Avikkhepena sad-dhammasavananā sappurissūpassayaṇaṃ ca sādheti, na hi vikkhitto sotuṇ sakkoti, na ca sappurise anupassayaṃanassa savananā atthi ti.

13. **Aparo nayo:** *Evan* ti iminā nānappakāra-paṭivedha-dīpakena vacanena attano attha-paṭibhānapaṭisambhidā-sampattisabbhāvaṃ dīpeti, *sulan* ti iminā sotabbabheda-paṭivedhadīpakena dhamma-niruttipaṭisambhidā-sampattisab-

bhāvaṇ. *Evam* ti ca idaṇ yoniso manasikāradīpakaṇ vacanaṇ bhāsamāno ete mayā dhammā manasā 'nupekkhitā, diṭṭhiyā suppaṭividdhā ti dīpeti. *Sutan* ti idaṇ savanayoga-dīpakaṇ vacanaṇ bhāsamāno bahū mayā dhammā sutā, dhatā, vacasā paricitā ti dīpeti. Tadubhayenāpi attha-byañjana-paripūriṇ dīpento savane ādaraṇ janeti. Attha-byañjana-paripunṇaṇ hi dhammaṇ ādarena asunanto mahatā hitā paribāhiro hoti ti ādaraṇ janetvā sakkaccaṇ dhammo sotabbo.

14. *Evam me sutan* ti iminā pana sakalena vacanena āyasmā Ānando Tathāgatappaveditaṇ dhammaṇ attano adahanto asappurisabhūmiṇ atikkamati; sāvakattaṇ paṭijānanto sappurisa-bhūmiṇ okkamati. Tathā asaddhammā cittaṇ vuṭṭhāpeti, saddhamme cittaṇ paṭiṭṭhāpeti. Kevalaṇ sutam ev' etaṇ mayā, tass' eva pana Bhagavato vacanaṇ ti dīpento attānaṇ parimoceti, Satthāraṇ apadisati, Jinavacanaṇ appeti, dhammanettiṇ paṭiṭṭhāpeti. Api ca *evam me sutan* ti attanā uppāditabhāvaṇ apaṭijānanto purimaṇ savanaṇ vivaranto sammukhā paṭiggahitam idaṇ mayā tassa Bhagavato catu-veśāraja - viśāradassa dasabaladharassa āsabhaṭṭhānaṭṭhāyino sihanādanadino¹ sabbasattuttamassa dhammissarassa dhammarājassa dhammādhipatino dhammadīpassa dhammasaraṇassa saddhammavara-cakkavattino Sammāsambuddhas-
sa, na ettha atthe vā dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kattabbā ti sabbadeva-manussānaṇ imasmiṇ dhamme assaddhiyaṇ vināseti, saddhāsampadaṇ uppādeti. Ten' etaṇ vuccati:

Vināsayati assaddhaṇ saddhaṇ vaḍḍheti sāsane
evam me sutam icc' evaṇ vadaṇ Gotamasāvako ti.

15. [1¹] *Ekan* ti gaṇanapariccheda-niddeso. *Samayan* ti paricchinna-niddeso. *Ekaṇ samayan* ti aniyāmita-paridīpanaṇ. Tattha samayasaddo,

Samavāye khaṇe kāle sāmūhe hetudiṭṭhisu
paṭilābhe pahāne ca paṭivedhe ca dissati.

Tathā hi 'ssa, "App' eva nāma sve pi upesaṅkameyyāma kālāṇ ca samayaṇ ca upādāyā" ti (D. i. 205) evam ādisu

¹ C 3, C 4 °nādino.

samavāyo attho. “Eko va kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariya-vāsāyā” ti (A. iv. 227) ādisu khaṇo. ‘Uṇha-samayo parilāhasamayo’ ti ādisu kālo. “Mahāsamayo pavanasmīn” ti (D. ii. 254) ādisu samūho. “Samayo pi kho te, Bhaddāli, appaṭividdho ahosi: Bhagavā kho Sāvattṭhiyaṇ viharati, Bhagavā pi maṇ jānissati: Bhaddāli nāma bhikkhu Satthu sāsane sikkhāya aparipūrakari ti. Ayam pi kho te, Bhaddāli, samayo appaṭividdho ahosi” ti (M. i. 438) ādisu hetu. “Tena kho pana samayena Uggāhamāno paribbājako Samaṇa-Manḍikāputto samayappavāḍake tindukācīre eka-sālake Mallikāya ārāme paṭivasati” ti (M. ii. 22) ādisu diṭṭhi.

“Diṭṭhe va dhamme yo attho yo c’ attho samparāyiko atthābhisamayā dhīro paṇḍito ti pavuccatī” ti

(S. i. 87)

ādisu paṭilābho. “Sammā mānābhisamayā antam akāsi dukkhassā” ti (A. iii. 246) ādisu pahānaṇ. “Dukkhassa pīlanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho abhisamayaṭṭho” ti (Ps. ii. 108) ādisu paṭivedho. Idha pan’ assa kālo attho. Tena saṇvacchara-utu-māsaddhamāsa-rattindiva-pubbaṇha-majjhantika-sāyaṇha-paṭhama-majjhima-pacchima-yāma-muhuttādisu kālappabhedabhūtesu samayesu ekaṇ samayaṇ dīpeti.

16. Tattha kiñ cāpi etesu saṇvaccharādisu samayesu yaṇ yaṇ suttan yaṃhi yaṃhi saṇvacchare utumhi māse pakkhe rattibhāge divasabhāge vā vuttaṇ, sabbaṇ taṇ therassa suviditaṇ suvavatthāpitaṇ paññāya. Yasmā pana, evam me sutan asuka-saṇvacchare asuka-utumhi asuka-māse asuka-pakkhe asuka-rattibhāge divasabhāge vā ti evaṇ vutte na sakkā sukkena dhāretuṇ vā uddisitūṇ vā uddisāpetuṇ vā. bahuñ ca vattabbaṇ hoti; tasmā eken’ eva padena tam atthaṇ samodhānetvā ekaṇ samayan ti āha.

17. Ye vā ime, gabbhokkantisamayo, jātisamayo, saṇvegasaṃsamayo, abhinikkhamanasamayo, dukkarakārikasamayo, Māravijayasamayo, abhisambodhisamayo, diṭṭhadhamma-sukhavihārasamayo, desanāsamayo, parinibbānasamayo ti evam ādayo Bhagavato devamanussesu ativiya pakāsā anekakālappabhedā eva samayā, tesu samayesu desanāsa-

mayasaṅkhātāṇ ekaṇ samayan ti dipeti. Yo vā 'yaṇ ñāṇa-karuṇākiccasamayesu karuṇākiccasamayo, attahita-parahita-paṭipattisamayesu parahitapaṭipattisamayo, sannipatitāṇaṇ karaṇiyadvayasamayesu¹ dhammīkathāsamayo,² desanāpaṭipattisamayesu desanāsamayo, tesu pi samayesu aññatarāṇ samayaṇ sandhāya ekaṇ samayan ti āha.

18. Kasmā pan' ettha yathā Abhidhamme "Yasmiṇ samaye kāmāvacaran" ti (Dhs. 9) ca, ito aññesu suttapadesu "Yasmiṇ samaye, bhikkhave, bhikkhu vivicc' eva kāmehi" ti (A. ii. 214) ca bhumavacanena niddeso kato, Vinaye ca "Tena samayena Buddho Bhagavā" ti (Vin. i. 1) karaṇavacanena, tathā akatvā ekaṇ samayan ti upayogavacananiddeso³ kato ti? Tattha tathā, idha ca aññathā atthasambhavato. Tattha hi Abhidhamme, ito aññesu suttapadesu ca adhikaraṇattho bhāvena bhāvalakkhaṇattho ca sambhavati. Adhikaraṇaṇ hi kālattho ca samūhattho ca samayo tattha vuttāṇaṇ phassādidhammāṇaṇ, khāṇa-samavāya-hetusaṅkhatassa ca samayassa bhāvena tesāṇ bhāvo lakkhiyati. Tasmā tadatthajotanatthaṇ tattha bhumavacananiddeso kato. Vinaye pana⁴ hetu-attho karaṇattho ca sambhavati. Yo hi so sikkhāpada-paññatti-samayo Sariputtādīhi pi duviññeyyo, tena samayena hetubhūtena karaṇabhutena ca sikkhāpadāni paññāpayanto sikkhāpada-paññattihetuṇ ca avekkhamāno Bhagavā tattha tattha vihāsi. Tasmā tadatthajotanatthaṇ tattha karaṇavacanena niddeso kato. Idha pana aññasmiṇ ca evaṇjātike accantasanyogattho sambhavati. Yaṇ hi samayaṇ Bhagavā imaṇ aññaṇ vā suttantaṇ desesi, accantam eva taṇ samayaṇ karuṇā-vihārena vihāsi. Tasmā tadatthajotanatthaṇ idha upayogavacana-niddeso kato ti. Ten' etaṇ vuccati:

Taṇ taṇ attham avekkhetvā bhummena karaṇena ca aññatra samayo vutto upayogena so idhā ti.

¹ "Sannipatitāṇaṇ vo, bhikkhave, dvayaṇ karaṇiyaṇ: dhammī vā kathā, ariyo vā tuṇhībhāvo." M. i. 161.

² C 3 dhammakathā°.

³ C 3 upayogavacanena.

⁴ C 3 ca.

19. Porāṇā pana vaṇṇayanti: Tasmiṇ samaye ti vā, tena samayenā ti vā, ekaṇ¹ samayan ti vā abhilāpamattabhedo esa, sabbattha bhummam eva attho. Tasmā ekaṇ samayan ti vutte pi ekasmiṇ samaye ti attho veditabbo ti.

20. Bhagavā ti garu. Garuṇ hi loke Bhagavā ti vadanti. Ayaṇ ca sabbagaṇa-visiṭṭhatāya sabbasattānaṇ garu, tasmā Bhagavā ti veditabbo. Porāṇehi pi vuttaṇ:

“Bhagavā ti vacanaṇ seṭṭhaṇ Bhagavā ti vacanam uttamaṇ

garu gāravayutto so Bhagavā tena vuccatī” ti.

Api ca,

Bhāgyavā bhaggavā yutto bhagehi ca vibhattavā
bhattavā vantagamano bhavesu Bhagavā tato ti.

Imissā gāthāvasen’ assa padassa vitthārato attho veditabbo. So Visuddhimagge² Buddhānussati-niddese vutto yeva.

21. Ettāvata c’ ettha evaṇ me sutan ti vacanena yathāsutaṇ dhammaṇ desento Bhagavato dhammasariraṇ paccakkhaṇ karoti. Tena, na idaṇ atikkantasatthukaṇ pāvacaṇaṇ, ayaṇ vo Satthā³ ti Satthu adassanena ukkaṇṭhitaṇ janaṇ samasāseti. Ekaṇ samayaṇ Bhagavā ti vacanena tasmiṇ samaye Bhagavato avijjamānabhāvaṇ dassento rūpakāya-parinibbānaṇ sāreti. Tena, evaṇvidhassa nāma ariyadhammassa desetā dasabaladharo vajirasaṅghātasamānakāyo, so pi Bhagavā parinibbuto, ken’ aññena jīvite āsā janetabbā ti jīvita-damattaṇ janaṇ saṇvejeti, saddhamme c’ assa ussāhaṇ jaṇeti. Evan ti ca bhaṇanto desanāsampattiṇ niddisati, me sutan ti sāvakasampattiṇ, ekaṇ samayan ti kālasampattiṇ, Bhagavā ti desakasampattiṇ.

22. [1¹] Ukkatṭhāyaṇ viharatī ti ettha ukkā ti dīpikā. Taṇ ca nagaraṇ maṅgaladivase, sukhaṇo sunakkhattaṇ mā atikkamī ti rattim pi ukkāsu ṭhitāsu māpitattā Ukkatṭhā ti vuccati. Daṇḍadīpikāsu jāletvā dhāriyamānāsu māpitattā ti vuttaṇ hoti. Tassaṇ Ukkatṭhāyaṇ. Samīpaṭṭhe c’ etaṇ⁴ bhumma-vacanaṇ.

23. [1²] Viharatī ti avisesena iriyāpatha-dibba-brahma-

¹ C 1, C 2, C 4 taṇ.

² Visu. i. 210.

³ See D. ii. 154.

⁴ C 3 omits c’ etaṇ.

ariyavihāresu aññataṭṭaravihārasamañgi - paridīpakam etaṇ. Idha pana ṭhāna-gamanāsaṇa-sayanappabhedesu iriyāpathesu aññatara-iriyāpathasamāyoga-paridīpanaṇ. Tena ṭhito pi, gacchanta pi, nissinna pi, sayāno pi Bhagavā viharat' icc' eva veditaḅbo. So hi ekaṇ iriyāpathabādhanaṇ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipaṭantaṇ attabhāvaṇ harati, pavatte-ti; tasmā viharatī ti vuccati.

24. [1²] *Subhagavane* ti ettha subhagattā subhagaṇ. Sundarasarīrakattā¹ sundarakāmaṭṭā cā ti vuttaṇ hoti. Tassa hi vanassa sarīrasampattiya² manussā annapānādīni ādāya rattiṇḍivaṇ tath' eva chaṇa-samajja-ussave karontā bhoga-sukhaṇ anubhonti. Sundara-sundare c' ettha kāme patthenti, puttaṇ labhāma, dhītaṇ labhāmā ti; tesā taṇ tath' eva hoti. Evaṇ taṇ sundarasarīrakattā² sundarakāmaṭṭā ca subhagaṇ. Api ca, bahujanakantaṭāya pi subhagaṇ. Vanayati ti vanaṇ. Attasampadāya sattānaṇ bhattiṇ karoti, attani sinehaṇ uppadeṭi ti attho. Vanute iti vā vanaṇ. Nānāvidha-kusumagandha - sammodamaṭṭakokilādivihaṇgamavirutehi³ mandamanda⁴ - māruta - calitarukkhasākhā - viṭapa - pallava-palāsehi ca, ettha, maṇ paribhunjathā ti sabbapāṇino yācati viyā ti attho. Subhagañ ca taṇ vanañ ca Subhagavanaṇ; tasmiṇ Subhagavane. Vanañ ca nāma ropimaṇ sayañjātaṇ ti duvidhaṇ. Tattha Veluvana-Jetavanādīni ropimāni; Andhavana-Mahāvana-Añjanaṇavanādīni sayañjātāni. Idam pi sayañjātaṇ ti veditaḅbaṇ.

25. [1²] *Sālarājamūle* ti ettha sālarukkho pi sālo ti vuccati. Yath' āha: "Seyyathā pi, bhikkhave, gāmaṇṇa vā nigamaṇṇa vā avidūre mahantaṇ sālavanaṇ, tañ c' assa eḷaṇḍehi sañchan-naṇ " ti (M. i. 124); "Antarena yamakasālānaṇ " ti (D. ii. 137). Vanaspatijetṭharukkho pi. Yath' āha:

"Tav' eva deva vijite tava uyyānabhūmiyā

ujuvaṇṇā mahāsālā nīlobhāsā manoramā " ti (*).

Yo koci rukkho pi. Yath' āha: "Atha kho taṇ, bhikkhave, māluvābijaṇ aññatarasmiṇ sālāmūle nipateyyā " ti (M. i. 306).

¹ C 3 sundarasirīkattā.

² C 3 sirī°.

³ C 3, C 4 -vihaṇgamavirutehi.

⁴ C 3, C 4 mandamāruta.

* J. v. 251.

Idha pana vanaspatijettharukkho adhippeto. Rājasaddo pan' assa tam eva jetthakabhāvaṇ sādheti. Yathā añña-trāpi, "Suppatitthitassa vo,¹ brāhmaṇa Dhammika, nigrodharājassā" ti (A. iii. 369). Tattha dvedhā samāso: sālānaṇ rājā ti pi sālārājā, sālo ca so jetthakatthena rājā² ti pi sālārājā. *Mūlan* ti samīpaṇ. Ayaṇ hi mūlasaddo, "Mūlāni uddhareyya, antamaso usīranālamattāni pī" ti (A. ii. 199) ādisu mūlamūle dissati. "Lobho akusalamūlan" ti (A. i. 201) ādisu asādhāraṇa-hetumhi. "Yāva majjhantike kāle chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvata rukkhamūlan" ti (*) ādisu samīpe. Idha pana samīpe adhippeto. Tasmā sālārājassa samīpe ti evam ettha attho daṭṭhabbo.

26. Tattha siyā: Yadi tāva Bhagavā Ukkatthāyaṇ viharati, Subhagavane Sālārājamūle ti na vattabbaṇ. Atha tattha viharati, Ukkatthāyaṇ ti na vattabbaṇ. Na hi sakkā ubhayattha ekaṇ samayaṇ viharitun ti. Na kho pan' etaṇ evaṇ daṭṭhabbaṇ. Na nu avocumha: samīpatthe bhumma vacanaṇ ti? Tasmā yathā Gaṅgā-Yamunādīnaṇ samīpe goyūthāni carantāni Gaṅgāya caranti, Yamunāya caranti ti vuccanti, evam idhāpi, yadidaṇ Ukkatthāya samīpe Subhagavanaṇ, sālārājamūlaṇ, tattha viharanto vuccati Ukkatthāyaṇ viharati Subhagavane sālārājamūle ti. Gocaragāma-nidassanatthaṇ hi 'ssa Ukkatthā-vacanaṇ; pabbajitānurūpanivāsaṭṭhāna-nidassanatthaṇ sesavacanaṇ.

27. Tattha Ukkatthā-kittanena āyasmā Ānando Bhagāvato gahaṭṭhānuggaha-karaṇaṇ dasseti. Subhagavanādikittanena pabbajitānuggaha-karaṇaṇ. Tathā purimena paccayaggaṇato attakilamathānuyoga-vivajjanaṇ, pacchimena vatthukāmappahānato kāmasukhallikānuyoga-vivajjanūpāya-padassanaṇ.³ Purimena ca dhammadesanābhiyogaṇ, pacchimena vivekādhimuttiṇ. Purimena karuṇāya upagamaṇaṇ, pacchimena paññāya apagamaṇaṇ. Purimena sattānaṇ hitasukhanipphādanādhimuttataṇ, pacchimena parahitasukha-karaṇe nirupalepanataṇ. Purimena dhammikasukhāparicāganimittaṇ phāsuvihaṇaṇ, pacchimena uttarimanussa-

¹ The A. text, kho pana.

² C 3, C 4 °dassanaṇ.

³ C 3 rājā ca iti pi.

* Cf. Vin. iii. 202.

dhammānuyoganimittañ. Purimena manussānaṃ upakāra-bahulataṃ, pacchimena devānaṃ. Purimena loke jātassa loke saṃvaḍḍhabbhāvaṃ, pacchimena lokena anupalittataṃ. Purimena, “Ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Katamo ekapuggalo? Tathāgato arahaṃ Sammāsambuddho” ti (A. i. 22) vacanato yadatthaṃ Bhagavā uppanno, tadatthapariniṣphādanaṃ, pacchimena yattha uppanno tadanurūpavihāraṃ. Bhagavā hi, paṭhamaṃ Lumbinīvane, dutiyaṃ Bodhimandaṃ ti lokiya-lokuttarāya uppattiyaṃ vane yeva uppanno. Ten’ assa vane yeva vihāraṃ dasseti ti evam ādinā nayaṇ’ ettha atthayojanā veditabbā.

28. [1²] *Tatrā* ti desakāla-paridīpanaṃ. Taṃ hi yaṃ samayaṃ viharati, tatra samaye, yasmiṃ ca sālārājamūle viharati, tatra sālārājamūle ti dīpeti. Bhāsitaḥḥayutte vā desakāle dīpeti. Na hi Bhagavā ayutte dese kāle vā dhammaṃ bhāsati. “Akālo kho tāva Bāhiyā” ti (Ud. 7) ādi c’ ettha sādhaṃ. *Kho* ti padapūraṇamatte, avadhāraṇe, ādikālatthe vā nipāto. *Bhagavā* ti lokagaru-dīpanaṃ. *Bhikkhū* ti kathāsavanayutta-puggala-vacanaṃ. Api c’ ettha, “Bhikkhako ti bhikkhu, bhikkhācariyaṃ ajjhūpagato ti bhikkhū” ti (Vin. iii. 24) ādinā nayaṇa vacanatto veditabbo. *Āmantesi* ti ālapi, abhāsi, sambodhesi.¹ Ayam ettha attho. Aññatra pana nāpane pi hoti. Yath’ āha: “Āmantayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave” ti² (). Pakkosane pi. Yath’ āha: “Ehi tvaṃ bhikkhu, mama vacanena Sāriputtaṃ āmantehi” ti (S. ii. 51).

29. [1³] *Bhikkhavo* ti āmantanākāra-dīpanaṃ; taṃ ca bhikkhanasīlatādi-guṇayogasiddhattā vuttaṃ. Bhikkhanasīlatāguṇayutto pi hi bhikkhu, bhikkhanadhammatāguṇayutto pi bhikkhu, bhikkhane sādhu-kāritāguṇayutto pi ti sadda-vidū maññanti. Tena ca nesaṃ bhikkhanasīlatādi-guṇayogasiddhena vacanena hīnādhikajanasevitaṃ vuttiṃ pakāsento

¹ C 3 sambodhesi ti.

² Cf. ‘Ārocayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave.’ M. i. 271 and A. iv. 128.

uddhata-dīnabhāva-niggahaṇ karoti. *Bhikkhavo* ti iminā ca karuṇāvipphāra-sommahadaya-nayananiṭṭhā-pubbaṅga-mena vacanena te attano mukhābhimukhe karonto ten' eva kathetukamyatā-dīpakena nesaṇ vacanena sotukamyataṇ janeti. Ten' eva ca sambodhanatthena sādhukaṇ savana-manasikāre pi te niyojati. Sādhukaṇ savana-manasikārā-yattā hi sāsanasampatti.

30. Aparesu pi devamanussesu vijjamānesu kasmā bhikkhū yeva āmantesi ti ce? Jeṭṭha-seṭṭhāsanna-sadāsannihita-bhāvato. Sabbaparisa-sādhāraṇā hi Bhagavato dhammade-sanā, parisānaṇ ca jeṭṭhā bhikkhū, paṭhamuppannattā; seṭṭhā, anagāriyabhāvaṇ ādiṇ katvā Satthucariyānuvidhāyakattā, sakalasāsana-paṭiggāhakattā ca. Āsannā te,¹ tattha nisinesu Satthu-santikattā; sadāsannihitā, Satthusantikāvacarattā ti. Api ca, te dhammade-sanāya bhājanaṇ yathānusiṭṭha-paṭipattisabbhāvato.² Visesto ca ekacce bhikkhū yeva sandhāya ayaṇ desanā ti pi te eva āmantesi.

31. Tattha siyā: Kim atthaṇ pana Bhagavā dhammaṇ desento paṭhamāṇ bhikkhū āmantesi, na dhammam eva desesi ti? Satijananatthaṇ. Bhikkhū hi aññaṇ cintentā pi, vikkhit-tacittā pi, dhammaṇ paccavekkhantā pi, kammaṭṭhānaṇ manasikarontā pi nisinnā honti. Te anāmantetvā dhamme desiyamāne ayaṇ desanā kiṇnidānā, kiṇpaccayā, katamāya aṭṭhuppattiyā desitā ti sallakkhetuṇ asakkontā duggahitaṇ vā gaṇheyyuṇ, na vā gaṇheyyuṇ. Tena nesaṇ satijananatthaṇ Bhagavā paṭhamāṇ bhikkhū³ āmantetvā pacchā dhammaṇ deseti.

32. [1st] *Bhadante* ti gāra-va-vacanam etaṇ; Satthuno paṭi-vacanadānaṇ vā. Api c' ettha *bhikkhavo* ti vadamāno Bhagavā te bhikkhū ālapati. *Bhadante* ti vadamānā te Bhagavantaṇ paccālapanti. Tathā bhikkhavo ti Bhagavā ābhāsati, bhadante ti te paccābhāsanti. Bhikkhavo ti paṭivacanaṇ dāpeti, bhadante ti paṭivacanaṇ denti. *Te bhikkhū* ti ye Bhagavā āmantesi. *Bhagavato paccassosun* ti. Bhagavato āmantanaṇ pati-assosuṇ. Abhimukhā hutvā suniṇsu, sampatiṇṇiṇsu,

¹ C 3 omits te.

² C 1, C 2, C 4 °sambhavato.

³ C 3 omits bhikkhū.

paṭiggahesun ti attho. *Bhagavā etad avocā* ti Bhagavā etaṇ idāni vattabbaṇ sakalaṇ suttaṇ avoca.

33. Ettāvata ca yaṇ āyasmata Ānandena kamala-kuvalayujjala-vimala-sādurasasalilāya pokkharaniyā sukhāvataranatthaṇ nimmalasilātala-racanāvilāsi-sopānaṇ vippakiṇṇa-muttājālasadisa - vālikākiṇṇa - paṇḍarabhūmibhāgaṇ titthaṇ viya, suvibhattabhitti-vicittavedikā-parikkhittassa nakkhatapathaṇ phusitukāmatāya viya pavijumbhitasamussayassa pāsādarassassa sukhārohanatthaṇ dantamaya-saṇha-muduphalaka-kañcanaletāvinaddha-maṇigaṇapabhāsamudayujjala-sobhaṇ sopānaṇ viya, suvaṇṇavalaya-nūpurādi-saṅghaṭṭanasadda-sammiṣṣa-kathita-bhāsita-madhurassara-gehajana-vicaritassa ulāra-issariya-vibhava-sobhitassa mahāgharassa sukhappavesanatthaṇ suvaṇṇa-rajata-maṇi-muttā-pavālādi-juti-vijjotita-suppatiṭṭhita-visāla-dvārabāhaṇ mahādvāraṇ viya, attha-byañjanasampannassa Buddhānaṇ desanāñña-gambhīrabhāva-saṇsūcakassa imassa suttassa sukhāvagāhanatthaṇ kāla-desa-desaka-parisāpadesa-patimaṇḍitaṇ nidānaṇ bhāsitaṇ, tassa atthavaṇṇanā samattā.

34. [1⁶] Idāni *sabbadhammamūlapariyāyan* ti ādinā nayena Bhagavatā nikkhittassa suttassa vaṇṇanāya okāso anuppatto. Sā pan' esā suttavaṇṇanā yasmā suttanikkhepaṇ vicāretvā vuccamānā pākaṭā hoti, tasmā suttanikkhepaṇ tāva vicārayissāma. Cattāro hi suttanikkhepā: attajjhāsayo, parajjhāsayo, pucchāvasiko, aṭṭhuppattiko ti. Tattha yāni suttāni Bhagavā parehi anajjhīṭṭho kevalaṇ attano ajjhāsayaṇ' eva kathesi, seyyathidaṇ: Ākaṅkheyyasuttaṇ (M. 33), Vatthasuttaṇ (M. i. 36), Mahā-Satipaṭṭhānasuttaṇ (D. ii. 290), Mahā-Salāyatana vibhaṅgasuttaṇ (M. iii. 287), Ariya vaṇsasuttaṇ (A. ii. 27), Sammappadhānasuttanta-hāraḷo (S. v. 244), Iddhipāda¹-Indriya-Bala-Bojjhaṅga-Maggaṅgasuttanta-hāraḷo ti evaṃ ādini, tesāṇ attajjhāsayo nikkhepo. Yāni pana, "Paripakkā kho Rāhulassa vimutti, paripācaniyā dhammā, yaṇ nūnāhaṇ Rāhulaṇ uttariṇ āsavānaṇ khaye vineyyaṇ " ti (M. iii. 277) evaṇ paresaṇ ajjhāsayaṇ khantiṇ manaṇ abhinī-

¹ Iddhipāda (S. v. 254), Indriya (S. v. 193), Bala (S. v. 249), Bojjhaṅga (S. v. 63), Maggaṅga (S. v. 1).

hāraṇ bujjanabhāvaṃ ca avekkhitvā parajjhāsayavasena kathitāni, seyyathidaṇ: Cūla-Rāhulovādasuttaṇ (M. iii. 277), Mahā-Rāhulovādasuttaṇ (M. i. 420), Dhammacakkappavattanaṇ (S. v. 420), Dhātuvibhaṅgasuttaṇ ti (M. iii. 237) evam ādini, tesāṇ parajjhāsayo nikkhepo. Bhagavantaṇ pana upasaṅkamitvā catasso parisā, cattāro vaṇṇā, nāgā supaṇṇā, gandhabbā, asurā, yakkhā, Mahārājāno, Tāvatiṇsādayo devā, Mahābrahmā ti evam ādayo, “Bojjhaṅgā bojjhaṅgā ti, bhante, vuccanti” (S. v. 72), “Nīvaraṇā nīvaraṇā ti, bhante, vuccanti” (*), “Ime nu kho, bhante, pañcupādānakkhandā” (S. iii. 100), “Kiṇsūda vittaṇ purisassa seṭṭhaṇ” ti (Sn. 181) ādinā nayena pañhaṇ pucchanti. Evaṇ puṭṭhena Bhagavatā yāni kathitāni Bojjhaṅgasuttādini, yāni vā pan’ aññāni pi Devatāsaṇyutta¹ - Brahmasaṇyutta - Mārasaṇyutta - Sakkapañha-Cūla-Vedalla-Mahā-Vedalla-Sāmaññaphala-Ālavaka-Sūcilomasuttādini, tesāṇ pucchāvasiko nikkhepo. Yāni pana² uppannaṇ kāraṇaṇ paṭicca kathitāni, seyyathidaṇ: Dhammadāyādaṇ (M. i. 12), Cūla-Sīhanādaṇ (M. i. 63), Candūpamaṇ (S. ii. 197), Puttamaṇsūpamaṇ (S. ii. 97), Dārukkhandhūpamaṇ (S. iv. 179), Aggikkhandhūpamaṇ (A. iv. 128), Phenapiṇḍūpamaṇ (S. iii. 140), Pāricchattakūpamaṇ ti (A. iv. 117) evam ādini, tesāṇ aṭṭhuppattiko nikkhepo.

35. Evam imesu catusu nikkhepesu imassa suttassa aṭṭhuppattiko nikkhepo. Aṭṭhuppattiyaṇ hi idaṇ Bhagavatā nikkhittaṇ. Katarāya aṭṭhuppattiyā? Pariyattiṇ nissāya uppanne māne. Pañcasatā kira brāhmaṇā tiṇṇaṇ Vedānaṇ pārāgā, aparabhāge Bhagavato dhammadesanaṇ sutvā kāmesu ādinaṇaṇ nekkhamme ca ānisaṇsaṇ sampassamānā Bhagavato santike pabbajitvā na cirass’ eva sabbaṇ Buddhavacanaṇ ugganhitvā pariyattiṇ nissāya mānaṇ uppādesuṇ: Yaṇ yaṇ Bhagavā katheti, taṇ taṇ mayaṇ khippam eva jānāma; Bhagavā hi tiṇi liṅgāni cattāri padāni, satta vibhattiyo muñ-

¹ Devatāsaṇyutta (S. i. 1), Brahmasaṇyutta (S. i. 136), Mārasaṇyutta (S. i. 103), Sakkapañha (D. ii. 263), Cūla-Vedalla (M. i. 299), Mahā-Vedalla (M. i. 292), Sāmaññaphala (D. i. 47), Ālavaka (Sn. p. 31), Sūciloma (Sn. p. 47).

² C 2 pan’ etāni.

* Cf. D. i. 246.

citvā na kiñci katheti; evaṇ kathite ca amhākaṇ gaṇṭhi-padaṇ nāma n' atthī ti. Tena Bhagavati agāravā hutvā tato paṭṭhāya Bhagavato upaṭṭhānam pi dhammasavanam pi abhiṇhaṇ na gacchanti. Bhagavā tesāṇ taṇ cittācāraṇ¹ ñatvā, abhabbā ime imaṇ mānakhilaṇ anupahacca maggaṇ vā phalaṇ vā sacchikātun ti tesāṇ sutapariyattiṇ nissāya uppannamānaṇ² aṭṭhuppattiṇ katvā desanākusalo Bhagavā māna-bhañjanatthaṇ sabbadhammamūlapariyāyan ti desanaṇ ārabhi.

36. [1⁵] Tattha *sabbadhammamūlapariyāyan* ti sabbesaṇ dhammānaṇ mūlapariyāyaṇ. Sabbesan ti anavasesānaṇ. Anavasesavācako hi ayaṇ sabbasaddo. So yena yena sambandhaṇ gacchati, tassa tassa anavasesataṇ dīpeti; yathā “Sabbaṇ rūpaṇ aniccaṇ, sabbā vedanā aniccā” (*), “Sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesū” ti ().

37. Dhammasaddo pañāyaṇ pariyatti-sacca-samādhī-paññā - pakati-sabhāva-suññatā-puññāpatti-ñeyyādisu dissati. “Idha bhikkhu dhammaṇ pariyāpunaṭi suttaṇ geyyan” ti (A. iii. 86) ādisu hi dhammasaddo pariyattiyaṇ vattati. “Diṭṭhadhammo, viditadhammo” ti (Vin. i. 12) ādisu saccesu. “Evaṇdhammā te Bhagavanto” ti (D. ii. 54) ādisu samādhimhi.

“Yass' ete caturo dhammā vānarinda yathā tava saccaṇ dhammo dhiti cāgo diṭṭhaṇ so ativattati” ti
(Jā. i. 280).

ādisu paññāya. “Jātidhammā . . . jarādhammā” ti (M. i. 162) ādisu pakatiyaṇ. “Kusalā dhammā” ti (Dhs. 1) ādisu sabhāve. “Tasmaṇ kho pana samaye dhammā honti” ti (Dhs. 25) ādisu suññatāyaṇ. “Dhammo suciṇṇo sukham āvahāti” ti (Sn. 182) ādisu puññe. “Dve aniyatā dhammā” ti (Vin. iii. 187) ādisu āpattiyaṇ. “Sabbe dhammā sabbākārena Buddhassa Bhagavato ñānamukhe āpāthaṇ āgacchanti” ti (Ps. ii. 194) ādisu ñeyye. Idha pañāyaṇ sabhāve vattati. Tatrāyaṇ vacanattho : Attano lakkaṇaṇ dhārentī ti dhammā. Mūlasaddo vitthārito eva. Idha pañāyaṇ asādhāraṇa-hetumhi daṭṭhabbo.

¹ C 3 cittacāraṇ.

² C 3 omits uppanna°.

* Cf. M. i. 228.

38. Pariyāyasaddo, “Madhupiṇḍika-pariyāyo¹ ti naṇ dhā-rehī” ti (M. i. 114) ādisu desanāya vattati. “Atthi khv’ esa,² brāhmaṇa, pariyāyo, yena maṇ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya: akiriyavādo samaṇo Gotamo” ti (A. iv. 174) ādisu kāraṇe. “Kassa nu kho, Ānanda, ajja pariyāyo bhikkhuniyo ovaditun” ti (M. iii. 270) ādisu vāre. Idha pana kāraṇe pi desanāya pi vaṭṭati.³ Tasmā sabbadhammamūlapariyāyan ti ettha sabbadhammānaṇ asādhāraṇahetu-saññitaṇ kāraṇan ti vā, sabbesaṇ dhammānaṇ kāraṇadesanan ti vā evam attho daṭṭhabbo. Neyyatthattā c’ assa suttassa, na catubhūmakā pi sabhāvadhammā sabbadhammā ti veditabbā. Sakkāya-pariyāpannā pana tebhūmakadhammā va anavasesato veditabbā. Ayam ettha adhippāyo ti.

39. [1⁵] Vo ti, ayaṇ vo-saddo paccatta-upayoga-kāraṇa-sampadāna-sāmivacana-pada-pūraṇesu dissati. “Kacci pana vo, Anuruddhā, samaggā sammodamanā” ti (M. i. 206) ādisu hi paccatte dissati. “Gacchatha, bhikkhave, paṇāmeme vo” ti (M. i. 457) ādisu upayoge. “Na vo mama santike vatthabban” ti (M. i. 457) ādisu kāraṇe. “Vanapattha-pariyāyaṇ vo, bhikkhave, desissāmī” ti (M. i. 104) ādisu sampadāne. “Sabbesaṇ vo, Sāriputta, subhāsitan” ti (M. i. 219) ādisu sāmivacane. “Ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā” ti (M. i. 17) ādisu pada-pūraṇamatte. Idha paṇāyaṇ sampadāne daṭṭhabbo. Bhikkhave ti paṭissavena abhimukhībhūtānaṇ puna ālapanāṇ. Desessāmī⁴ ti desanāpaṭijānanaṇ. Idaṇ vuttaṇ hoti: Bhikkhave, sabbadhammānaṇ mūlakāraṇaṇ tumhākaṇ desessāmī ti. Dutiyena nayena kāraṇadesanaṇ tumhākaṇ desessāmī ti.

40. [1⁵] Taṇ suṇāthā ti taṇ atthaṇ, taṇ kāraṇaṇ, taṇ desanaṇ mayā uccamānaṇ suṇātha. Sādhukan manasikarothā ti ettha pana sādhukaṇ sādhu ti ekattham etaṇ. Ayaṇ ca sādhu-saddo āyācana-sampatiṇchana-sampahaṇsana-sundara-dalḥikammādisu dissati. “Sādhu me bhante Bhagavā saṅkhittena dhammaṇ desetū” ti (S. iii. 35) ādisu hi āyācane dissati. “Sādhu bhante ti kho te bhikkhū Bhagavato

¹ M. text, t’ eva.

² C 2, C 4 me.

³ C 3 vattati.

⁴ C 1, C 2, C 4 Desissāmī ti.

bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā”¹ ti () ādisu sampaticchane. “Sādhū sādhū Sāriputtā” ti (S. v. 221) ādisu sampahaṇsane.

“Sādhū dhammaruṇi rājā sādhū paññānavā naro
sādhū mittānam addubbho pāpassākaraṇaṃ sukhān”
ti (*)

ādisu sundare. “Tena² hi brāhmaṇa, sādhukaṃ suṇāhi” ti (D. i. 124) ādisu sādhuḥkasaddo yeva dāhikamme, ānattiyaṃ ti pi vuccati. Idhāpi ayaṃ ettheva dāhikamme ca ānattiyaṃ ca attho veditabbo. Sundaratthe pi vaṭṭati. Dāhikaraṇatthena hi dāham imaṃ dhammaṃ suṇātha, suggahitaṃ gaṇhantā; ānatti-atthena mama ānattiyā suṇātha; sundaratthena sundaram imaṃ bhaddakaṃ dhammaṃ suṇāthā ti evaṃ dīpitaṃ hoti. *Manasikarothā* ti āvajjatha. Samannāharathā ti attho. Avikkhittacittā hutvā nisāmetha, citte karothā ti adhippayo.

41. Idān’ ettha taṃ suṇāthā ti sotindriyavikkhepa-vāraṇam etaṃ. *Sādhuḥkaṃ manasikarothā* ti manasikāre dāhikammaniyojanena manindriyavikkhepa-vāraṇaṃ. Purimaṃ c’ ettha byañjanaṇipallāsagāha-vāraṇaṃ, pacchimaṃ atthavipallāsagāha-vāraṇaṃ. Purimena ca dhammasavane niyojete, pacchimena sutānaṃ dhammānaṃ dhāraṇūpaparikkhādisu. Purimena ca sabyañjano ayaṃ dhammo, tasmā savaniyo ti dīpeti, pacchimena sāttho, tasmā manasikatabbo ti. Sādhuḥkapadaṃ vā ubhayapadehi yojetvā, yasmā ayaṃ dhammo dhammagambhīro desanāgambhīro ca, tasmā suṇātha sādhuḥkaṃ; yasmā atthagambhīro paṭivedhagambhīro ca, tasmā sādhukaṃ manasikarothā ti evaṃ yojanā veditabbā.

42. [1⁶] *Bhāsissāmi* ti desessāmi.³ Taṃ suṇāthā ti ettha paṭiññātaṃ desanaṃ na saṅkhittato va desessāmi, api ca kho vitthārato pi taṃ bhāsissāmi ti vuttaṃ hoti. Saṅkhepa-vitthāra-vācakāni hi etāni padāni. Yath’ āha:

¹ Cf. “Sādhū bhante ti kho so bhikkhu Bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā.” M. iii. 16 and S. iii. 100.

² *The D. text and the Sn. text* (p. 21) read: “Tena hi, brāhmaṇa, suṇāhi, sādhuḥkaṃ manasikarohi.”

³ C 1, C 2, C 4 desissāmi.

^{*} Jā. v. 222.

“Saṅkhittena pi deseti vitthārena pi bhāsati
sālikāy’ iva nigghoso paṭibhānaṃ udīrayī” ti (S. i. 190).

43. Evaṃ vutte ussāhajātā hutvā *evaṃ bhante ti kho te bhikkhū Bhagavato paccassosun*. Sampatīcchiṃsu,¹ paṭiggahesun ti vuttaṃ hoti. Atha nesaṃ Bhagavā etad avoca, etaṃ idāni vattabbaṃ *idha bhikkhave* ti ādi sakalaṃ suttan avoca.

44. [1^o] Tattha *idhā* ti desāpadese nipāto. Svāyaṃ katthaci lokaṃ upādāya vuccati. Yath’ āha: “Idha Tathāgato loka uppajati” ti (M. i. 179). Katthaci sāsanaṃ. Yath’ āha: “Idh’ eva, bhikkhave, samaṇo, idha dutiyo samaṇo” ti (A. ii. 238). Katthaci okāsaṃ. Yath’ āha:

“Idh’ eva tiṭṭhamānassa devabhūtassa me sato

punarāyu ca me laddho evaṃ jānāhi mārīsā” ti (D. ii. 285). Katthaci padapūraṇamattam eva. Yath’ āha: “Idhāhaṃ, bhikkhave, bhuttāvī assaṃ pavārito” ti (M. i. 12). Idha pana lokaṃ upādāya vutto ti veditabbo. *Bhikkhave* ti yathāpaṭiññātaṃ desanaṃ desetun puna bhikkhū ālapati. Ubhayenāpi, bhikkhave, imasmiṃ loka ti vuttaṃ hoti.

45. [1^o] *Assutavā puthujjano* ti ettha pana, ‘āgamādhigamābhāvā neyyo assutavā’ iti. Yassa hi khandha-dhātu-āyatana-paccayākāra-satipaṭṭhānādisu uggaha-paripucchāvinicchayavirahitattā maññanāpaṭisedhako n’ eva āgamo, paṭipattiyā adhigantabbassa anadhigatattā n’ eva adhigamo atthi, so āgamādhigamābhāvā neyyo assutavā iti. Svāyaṃ,

Puthūnaṃ jananādīhi kāraṇehi puthujjano

puthujjanantogadhattā puthu vā’ yaṃ jano iti.

So hi puggalo² nānappakārānaṃ kilesānaṃ jananādīhi pi kāraṇehi puthujjano. Yath’ āha: “Puthu kilese janentī ti puthujjanā. Puthu avihata-sakkāyadīṭṭhikā ti puthujjanā. Puthu satthārānaṃ mukhullokakā ti puthujjanā. Puthu sabbagatīhi avuṭṭhitā ti puthujjanā. Puthu nānābhisaṅkhāre abhisāṅkharontī ti puthujjanā. Puthu nānā-oghehi uyhanti, . . . santāpehi santappanti ti puthujjanā. Puthu nānāparilāhehi pariḍayhanti ti puthujjanā. Puthu pañcasu kāmāgūnesu rattā giddhā gathitā mucchitā ajjhoppannā laggā laggitā palibuddhā ti puthujjanā. Puthu pañcāhi nīvaraṇehi āvaṭṭa

¹ C 3 Satthuvacanaṃ sampatīcchiṃsu.

² C 3 puthūnaṃ.

nivutā ovutā¹ pihitā paṭicchannā paṭikujjitā ti puthujjanā” ti (Nd. i. 146). Puthūnaṃ vā gaṇanapatham atitānaṃ ariya-dhamma-parammukhānaṃ nīcadhamma-samācārānaṃ janānaṃ antogadhattā pi puthujjanā. Puthu vā ayaṃ viṣuṇ yeva saṅkhaṇ gato, viṣaṇsaṭṭho sīlasutādi-guṇayuttehi ariyehi jano ti pi puthujjano.

46. Evam etehi assutavā puthujjano ti dvīhi padehi, ye te,

“Duve puthujjanā vuttā Buddhen’ Ādiccabandhunā

andho puthujjano eko kalyāṇ’ eko puthujjano” ti

() dve puthujjanā vuttā; tesu andhaputhujjano vutto hotī ti veditabbo.

47. [1^o] *Ariyānaṃ adassāvī* ti ādisu ariyā ti ārakattā kilesehi, anaye na irīyanato, aye irīyanato, sadevakena ca lokena araṇīyato Buddhā ca Paccekabuddhā ca Buddhasāvakā ca vuccanti. Buddhā eva vā idha ariyā. Yath’ āha: “Sadevake, bhikkhave, loke—pe—Tathāgato ariyo² ti vuccatī” ti (S. v. 435). *Sappurisā* ti ettha pana Paccekabuddhā Tathāgatasavakā ca sappurisā ti veditabbā. Te hi lokuttaraguṇayogena sobhanapurisā ti sappurisā. Sabbe vā ete dvedhā pi vuttā. Buddhā pi hi ariyā³ ca sappurisā ca,⁴ Paccekabuddhā Buddhasavakā pi. Yath’ āha:

“Yo ve kataññū katavedi-dhīro

kalyāṇamitto dalhabhattī ca hoti

dukkhitassa sakkacca karoti kiccaṃ

tathāvidhaṃ sappurisaṃ vadantī” ti (Jā. v. 146).

Kalyāṇamitto dalhabhattī ca hotī ti ettāvatā hi Buddhasāvako vutto; kataññutādīhi Paccekabuddha-Buddhā ti.

48. Idāni yo tesāṃ ariyānaṃ adassanasīlo na ca dassane sādhu-kārī, so *ariyānaṃ adassāvī* ti veditabbo. So ca cakkhunā adassāvī ñāṇena adassāvī ti duvidho. Tesu ñāṇena adassāvī idha adhippeto. Maṇsacakkhunā hi dibbacakkhunā vā ariyā diṭṭhā pi adiṭṭhā va hontī, tesāṃ cakkhūnaṃ vaṇṇamat-tagahaṇato, na ariyabhāvagocarato. Soṇasigālādayo pi ca cakkhunā ariye passanti. Na ca te ariyānaṃ dassāvino.

¹ Nd. text, ophuṭā.

² The S. text, ariyo, tasmā ariyasaccānī ti vuccanti.

³ C 1, C 2, C 4 ariyasāvakā.

⁴ C 1, C 2, C 4 va.

49. Tatr' idaṇ vatthu: Cittalapabbatavāsino kira khīṇāsa-vattherassa upaṭṭhāko buddhapabbajito ekadivasaṇ therena saddhiṇ piṇḍāya caritvā therassa pattacīvaraṇ gahetvā piṭṭhito āgacchanto therāṇ pucchi: Ariyā nāma, bhante, kīdisā ti. Thero āha: Idh' ekacco mahallako ariyānaṇ pattacīvaraṇ gahetvā vattapaṭivattaṇ katvā saḥacaranto pi n' eva ariye jānāti. Evaṇ dujjānā, āvuso, ariyā ti. Evaṇ vutte pi so n' eva aññāsi.

50. Tasmā na cakkhunā dassanaṇ dassanaṇ, ñāṇena dassanam eva dassanaṇ. Yath' āha: "Kiṇ¹ te Vakkali, iminā pūtikāyena diṭṭhena? Yo kho, Vakkali, dhammaṇ passati, so maṇ passati" ti (S. iii. 120). Tasmā cakkhunā passanto pi ñāṇena ariyehi diṭṭhaṇ aniccādilakkhaṇaṇ apassanto ariyādhigatañ ca dhammaṇ anadhigacchanto ariyakaradhammānaṇ ariyabhāvassa ca adiṭṭhattā ariyānaṇ adassāvī ti veditabbo.

51. [1¹⁰] *Ariyadhammassa akovido* ti satipaṭṭhānādi-bhede ariyadhamme akusalo. *Ariyadhamme avinīto* ti ettha pana, Duvidho vinayo nāma ekamek' ettha pañcadhā abhāvato tassa ayaṇ avinīto ti vuccati.

Ayaṇ hi saṇvaravinayo, pahānavinayo ti duvidho vinayo.² Ettha ca duvidhe pi vinaye ekameko vinayo pañcadhā bhijjati. Saṇvaravinayo pi hi sīlasaṇvaro, satisaṇvaro; ñāṇasaṇvaro, khantisaṇvaro, viriyasaṇvaro ti pañcavidho. Pahānavinayo pi tadaṅgappahānaṇ, vikkhambhanappahānaṇ, samucchedappahānaṇ, paṭipassaddhippahānaṇ, nissaraṇapahānaṇ ti pañcavidho.

52. Tattha, "Iminā pātimokkhasaṇvarena upeto hoti samupeto" ti (Vbh. 246) ayaṇ sīlasaṇvaro. "Rakkhati cakkhundriyaṇ cakkhundriye saṇvaraṇ āpajjati" ti (Vbh. 248) ayaṇ satisaṇvaro.

"Yāni sotāni lokasmiṇ (Ajitā ti Bhagavā) sati tesaṇ nivāraṇaṇ sotānaṇ saṇvaraṇ brūmi paññāy' ete pithiyare" ti (Sn. 1035)

¹ *The S. text*, Alaṇ, vakkali, kiṇ te iminā.

² C 1, C 2 omit vinayo.

ayaṇ ñāṇasaṇvaro. “Khamo hoti sītassa unḥassā” ti (M. i. 10) ayaṇ khantisāṇvaro. “Uppannaṇ kāmavitakkaṇ nādhivāseti, pajahatī” ti (M. i. 11) ayaṇ viriyasaṇvaro. Sabbo pi cāyaṇ saṇvaro yathāsakaṇ saṇvaritabbānaṇ vinetabbānaṇ ca kāyaduccaritādīnaṇ saṇvaraṇato saṇvaro, vinayanato vinayo ti vuccati. Evaṇ tāva saṇvaravinayo pañcadhā bhijjati ti veditabbo.

53. Tathā yaṇ nāmarūpa-paricchedādīsu vipassanāñāṇesu paṭipakkhabhāvato, dipālokeneva tamassa, tena tena vipassanāñāṇena tassa tassa aṅgassa pahānaṇ, seyyathidaṇ: nāmarūpavavattānena sakkāyaditṭhiyā, paccayapariggahena ahetu-visamahetuditṭhīnaṇ, tass’ eva aparabhāgena kaṅkhavitarānena kathaṇkathibhāvassa, kalāpasammasanena ahaṇ mamā ti gāhassa, maggāmaggavavattānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedaditṭhiyā, vayadassanena sassataditṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanena abhiratisaññāya, muñcitukamyatāñāṇena amuñcitukamyatāya, upekkhāñāṇena anupekkhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyaṇ nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkhāranimittaggāhassa pahānam etaṇ tadaṅgappahānaṇ nāma.

54. Yaṇ pana upacārappanābhedenā samādhinā pavattibhāvanivāraṇato, ghaṭappahareneva udakapitṭhe sevālassa, tesāṇ tesāṇ nīvaraṇādi¹-dhammānaṇ pahānaṇ, etaṇ vikkhambhanappahānaṇ nāma. Yaṇ catunnaṇ ariyamaggānaṇ bhāvitattā taṇtaṇmaggato² attano santāne “Ditṭhigatānaṇ pahānāya” ti (Dhs. 60) ādinā navena vuttassa samudaya-pakkhiyassa kilesagaṇassa accantaṇ appavattibhāvena pahānaṇ, idaṇ samucchadappahānaṇ nāma. Yaṇ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṇ kilesānaṇ, etaṇ paṭipassaddhippahānaṇ nāma. Yaṇ sabbasaṅkhataniassaṭattā pahīnasabbasaṅkhattaṇ nibbānam etaṇ nissaraṇappahānaṇ nāma. Sabbam pi c’ etaṇ pahānaṇ yasmā pahānaṭṭhena³ pahānaṇ, vinayanaṭṭhena vinayo, tasmā pahānavinayo ti vuccati. Taṇtaṇpahānavato vā, tassa tassa vinayassa sambhavato

¹ C 3 nīvaraṇādīnaṇ.

² C 1, C 2, C 4 °maggangato.

³ C 3 cāgaṭṭhena.

p' etaṇ pahānavinayo ti vuccati. Evaṇ pahānavinayo pi pañcadhā bhijjati ti veditabbo.

55. Evam ayaṇ saṅkhepato duvidho, bhedato ca dasavidho vinayo bhinnasaṇvarattā pahātabbassa ca appahīnattā yasmā etassa assutavato puthujjanassa n' atthi, tasmā abhāvato tassa ayaṇ avinīto ti vuccati. Esa nayo sappurisānaṇ adassāvī, sappurisadhammassa akovido, sappurisadhamme avinīto ti etthāpi. Ninnānākaraṇaṇ hi etaṇ atthato. Yath' āha: "Ye va te ariyā, te va te sappurisā, ye va te sappurisā te va te ariyā. Yo eva so ariyānaṇ dhammo so eva so sappurisānaṇ dhammo, yo eva so sappurisānaṇ dhammo, so eva so ariyānaṇ dhammo. Ye va te ariyavinayā, te va te sappurisavinayā, ye va te sappurisavinayā, te va te ariyavinayā. Ariye ti vā sappurise ti vā ariyadhamme ti vā sappurisadhamme ti vā ariyavinaye ti vā sappurisavinaye ti vā, ese eke ekaṭṭhe same samabhāge tajjāte taññe vā" ti ().

56. Kasmā pana Bhagavā, sabbadhammamūlapariyāyaṇ vo, bhikkhave, desessāmī ti vatvā taṇ adesetvā va, idha, bhikkhave, assutavā puthujjano ariyānaṇ adassāvī ti evaṇ puthujjanaṇ niddisī ti? Puggalādhiṭṭhānāya dhammadesanāya taṇ atthaṇ āvikātuṇ. Bhagavato hi dhammādhiṭṭhānā dhammadesanā, dhammādhiṭṭhānā puggaladesanā, puggalādhiṭṭhānā puggaladesanā, puggalādhiṭṭhānā dhammadesanā ti dhammapuggalavasen' eva tāva catubbidhā desanā. Taṭtha, "Tisso imā, bhikkhave, vedanā. Katamā tisso? Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā. Imā kho, bhikkhave, tisso vedanā" ti (S. iv. 204) evarūpī dhammādhiṭṭhānā dhammadesanā veditabbā. "Chaddhāturo ayaṇ, bhikkhu, puriso, chaphassāyatano aṭṭhārasamanopavicāro caturādhiṭṭhāno" ti (M. iii. 239) evarūpī dhammādhiṭṭhānā puggaladesanā.. "Tayo' me, bhikkhave, puggalā santo saṇvijjamānā lokasmiṇ. Katame tayo? Andho, ekacakkhu, dvicakkhu. Katamo ca, bhikkhave, puggalo andho" ti (A. i. 128) evarūpī puggalādhiṭṭhānā puggaladesanā. "Katamañ ca, bhikkhave, duggatibhayaṇ? Idha, bhikkhave, ekacco iti paṭisaṅcikkhati: Kāyaduccaritassa kho pāpako vipāko, abhisamparāyaṇ—pe—suddham attānaṇ pariharati. Idaṇ vuccati, bhikkhave, duggatibhayaṇ" ti (A. ii. 123)

evārūpī puggalādhittānā dhammadesanā. Svāyaṇ idha yasmā puthujjano अपरिनिंātavattuko, अपरिनिंātamūlikā ca idhādhippetā sabbadhammānaṇ mūlabhutā maññanā hoti, tasmā puthujjanaṇ dassetvā puggalādhittānāya desanāya taṇ atthaṇ āvikātuṇ, idha, bhikkhave, assutavā puthujjano ariyānaṇ adassāvī ti evaṇ puthujjanaṇ niddisī ti veditabbo.

57. [1¹²] Evaṇ puthujjanaṇ niddisitvā idāni tassa paṭhavī-ādisu vatthusu sabbasakkāyadhamma-janikaṇ maññanaṇ dassento, *paṭhaviṇ paṭhavito* ti ādim āha. Tattha lakkhaṇapaṭhavi, sasambhārapaṭhavi, ārammaṇapaṭhavi, sammutipaṭhavi ti catubbidhā paṭhavi. Tāsu, “Katamā ca āvuso, ajjhattikā paṭhaviḍhātu? Yaṇ ajjhattaṇ paccattaṇ kakkhalaṇ kharigatan” ti (M. i. 185) ādisu vuttā lakkhaṇapaṭhavi. “Paṭhaviṇ khaṇeyya vā khaṇāpeyya vā” ti (Vin. iv. 33) ādisu vuttā sasambhārapaṭhavi. Ye ca kesādayo vīsati koṭṭhāsā, ayolohādayo ca bāhirā, sā hi vaṇṇādīhi sambhārehi saddhiṇ paṭhavi ti sasambhārapaṭhavi. “Paṭhavikasinaṃ eko sañjānāti” ti (M. ii. 14) ādisu āgatā pana ārammaṇapaṭhavi; nimittapaṭhavi ti pi vuccati. Paṭhavikasinajjhānalābhī deva-loke nibbatto āgamanavasena paṭhavīdevatā ti nāmaṇ labhati; ayaṇ sammutipaṭhavi ti veditabbā. Sā sabbā pi idha labbhati. Tāsu yaṇ kiñci ayaṇ puthujjano paṭhavito sañjānāti, paṭhavi ti sañjānāti, paṭhavibhāgena¹ sañjānāti, lokavohāraṇ gahetvā saññāvipallāsena sañjānāti. Paṭhavi ti etaṇ paṭhavibhāvaṇ amuñcanto eva vā, etaṇ satto ti vā sattassā ti vā ādinā nayena sañjānāti. Kasmā evaṇ sañjānāti ti na vattabbaṇ. Ummattako viya hi puthujjano. So yaṇ kiñci yena kenaci ākārena gaṇhāti. Ariyānaṇ adassāvitātibhedam eva vā ettha kāraṇaṇ; yaṇ vā parato *apariṇiñātāṇ tassā* ti vadantena Bhagavatā eva² vuttaṇ.

58. [1¹²] *Paṭhaviṇ paṭhavito saññatvā* ti so taṇ paṭhaviṇ evaṇ viparītasaññāya sañjānitvā. “Saññānidānā hi papañca-saṅkhā” ti (Sn. 874) vacanato aparabhāge thāmappattehi taṇhā-māna-ditṭhi-papañcehi idha maññanā-nāmena vuttehi maññati, kappeti, vikappeti, nanappakārato aññathā gaṇhāti. Tena vuttaṇ: *Paṭhaviṇ maññatī ti*.

¹ C 1, C 2, C 4 °bhāvena.

² C 1, C 2, C 4, evaṇ.

59. Evaṃ maññaṭo c' assa tā maññaṇā olārikena nayena dassetuṇ, yā ayaṇ "Kesā lomā" ti (M. i. 185) ādinā nayena vīsatibhedā ajjhattikā paṭhavī vuttā; yā c' āyaṇ Vibhaṅge, "Tattha katamā bāhirā paṭhavīdhātu? Yaṇ bāhiraṇ kak-khalaṇ kharigataṇ kakkhalattaṇ kakkhalabhāvo, bahiddhā anupādinnaṇ, seyyathidaṇ: ayo lohaṇ tipu sīsaṇ sajjhu muttā maṇi velūriyaṇ saṅkho silā pavālaṇ rajataṇ jātarūpaṇ lohi-taṅko masāragallaṇ tiṇaṇ kaṭṭhaṇ sakkharā kaṭhalā¹ bhūmi pāsāṇo pabbato" ti (Vbh. 82) evaṇ bāhirā paṭhavī vuttā; yā ca ajjhattārammaṇattike² nimittapaṭhavī, taṇ gahetvā ayam ettha yojanā vuccati: *Paṭhaviṇ maññaṭi* ti tīhi maññaṇāhi ahaṇ paṭhavī ti maññaṭi, mama paṭhavī ti maññaṭi, paro paṭhavī ti maññaṭi, parassa paṭhavī ti maññaṭi.

60. Atha vā ajjhattikaṇ paṭhaviṇ taṇhāmaññaṇāya maññaṭi, mānamaññaṇāya maññaṭi, diṭṭhimaññaṇāya maññaṭi. Kathaṇ? Ayaṇ hi kesādisu chandaṛāgaṇ janeti, keso assādeti, abhinandati, abhivadati, ajjhosāya tiṭṭhati; lome nakhe, dante, tacaṇ, aṇṇataṇ vā pana rajaniyaṇ vatthuṇ. Evaṇ ajjhattikaṇ paṭhaviṇ taṇhāmaññaṇāya maññaṭi. Iti me kesā siyuṇ anāgatam addhānaṇ, iti lomā ti ādinā vā pana nayena tattha nandiṇ samannāneti. Iminā³ 'haṇ sīlena vā—pe—brahmacariyena vā evaṇ siniddha-mudu-sukhuma-nīlakeso bhavissāmī ti ādinā vā pana nayena appaṭiladdhānaṇ paṭilābhāya cittaṇ paṇidhahati. Evam pi ajjhattikaṇ paṭhaviṇ taṇhāmaññaṇāya maññaṭi. Tathā attano kesādināṇ sampattiṇ vā vipattiṇ vā nissāya mānaṇ janeti, seyyo⁴ 'ham asmī ti vā sadiso 'ham asmī ti vā hīno 'ham asmī ti vā. Evaṇ ajjhattikaṇ paṭhaviṇ mānamaññaṇāya maññaṭi. "Taṇ jīvaṇ taṇ sarīraṇ" ti (M. i. 426) āgatanayena pana kesā jīvo ti abhinivisati. Esa nayo lomādisu. Evaṇ ajjhattikaṇ paṭhaviṇ diṭṭhimaññaṇāya maññaṭi. Atha vā, "Yā c' eva kho pana ajjhattikā paṭhavīdhātu yā ca bāhirā paṭhavīdhātu, paṭhavīdhātur ev' esā, taṇ n' etaṇ mamā" ti (M. i. 185) imissā pavat-

¹ *Ṭikā*: kathalaṇ.

² See Dhs. 241-42.

³ *The full passage is as follows*: Iminā 'haṇ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā (cf. A. iv. 55 and 461).

⁴ See "Seyyo 'ham asmī ti mano," and so forth (Vbh. 389-90).

tiyā paccanīkanayena kesādibhedan paṭhaviṇ etaṇ mama, eso 'ham asmi, eso me attā ti abhinivisati. Evam pi ajjhattikaṇ paṭhaviṇ diṭṭhimaññanāya maññati. Evaṇ tāva ajjhattikaṇ paṭhaviṇ tīhi maññanāhi maññati.

61. Yathā ca ajjhattikaṇ evaṇ bāhiraṇ pi. Kathaṇ ? Ayaṇ hi ayalohādisu chandarāgaṇ janeti, ayalohādīni assādeti, abhinandati, ajjhosāya tiṭṭhati. Mama ayo mama lohan ti ādinā nayena ayādīni mamāyati, rakkhati, gopayati. Evaṇ bāhiraṇ paṭhaviṇ taṇhāmaññanāya maññati. Iti me ayalohādayo siyuṇ anāgatam addhānan ti vā pan' ettha nandiṇ samannāneti. Iminā 'haṇ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā evaṇ sampanna-ayalohādi-upakaraṇo bhavissāmī ti vā appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittaṇ paṇidhahati. Evam pi bāhiraṇ paṭhaviṇ taṇhāmaññanāya maññati. Tathā attano ayalohādīnaṇ sampattiṇ vā vipattiṇ vā nissāya mānaṇ janeti: iminā 'haṇ seyyo 'smī ti vā, sadiso 'ham asmi ti vā, hīno 'ham asmi ti vā. Evaṇ bāhiraṇ paṭhaviṇ mānamaññanāya maññati. Aye jīvasaññī hutvā pana ayaṇ jīvo ti abhinivisati. Esa nayo lohādisu. Evaṇ bāhiraṇ paṭhaviṇ diṭṭhimaññanāya maññati. Atha vā, "Idh' ekacco paṭhavikasīnaṇ attato samanupassati, yaṇ paṭhavikasīnaṇ, so ahaṇ, yo ahaṇ taṇ paṭhavikasīnaṇ ti, paṭhavikasīnaṇ ca attāñ ca ādvayaṇ samanupassati" ti (Ps. i. 143) Paṭisambhidāyaṇ vuttanayen' eva nimittapaṭhavī attā ti abhinivisati. Evam pi bāhiraṇ paṭhaviṇ diṭṭhimaññanāya maññati. Evaṇ bāhiraṇ paṭhaviṇ tīhi maññanāhi maññati. Evaṇ tāva *paṭhaviṇ maññati* ti ettha tisso pi maññanā veditabbā. Ito paraṇ saṅkhepen' eva kathayissāma.

62. [1¹³] *Paṭhaviyā maññati* ti ettha paṭhaviyā ti bhumma-vacanam etaṇ. Tasmā ahaṇ paṭhaviyā ti maññati, mayhaṇ kiñcana¹ palibodho paṭhaviyā ti maññati. Paro paṭhaviyā ti maññati, parassa kiñcanaṇ palibodho paṭhaviyā ti maññati ti ayam ettha attho. Atha vā yvāyaṇ, "Kathaṇ rūpasmiṇ attānaṇ samanupassati? Idh' ekacco vedanaṇ, saññaṇ, saṅkhāre, viññānaṇ attato samanupassati: ayaṇ kho me attā so kho pana me attā imasmiṇ rūpe ti evaṇ rūpasmiṇ vā² attā-

¹ C 1, C 2, C 4 kiñcana.

² The Ps. text omits vā.

naṇ samanupassatī” ti (Ps. i. 145) etassa atthanayo vutto, eten’ eva nayena vedanādidhamme attato gahetvā, tato ajjhattika-bāhirāsu¹ paṭhavīsu yaṇ kiñci paṭhaviṇ tass’ okāsabhāvena parikkappetvā, so kho pana me ayaṇ attā imissā paṭhaviyā ti maññanto paṭhaviyā maññati. Ayam assa diṭṭhimaññanā. Tasmiṇ yeva pan’ assa attani sinehaṇ taṇvatthukaṇ ca mānaṇ uppādayato taṇhā-mānamaññanā pi veditabbā. Yadā pana ten’ eva nayena so kho pan’ assa attā paṭhaviyā ti maññati, tadā diṭṭhimaññanā eva yujjati. Itarāyo pi pana icchanti.

63. *Paṭhavito maññatī* ti ettha pana paṭhavito ti nissakkavacanaṇ. Tasmā sa-upakaraṇassa attano vā parassa vā yathā-vuttappabhedato paṭhavito uppattiṇ vā niggamanaṇ vā, paṭhavito vā añño attā ti maññamāno paṭhavito maññatī ti veditabbo. Ayam assa diṭṭhimaññanā. Tasmiṇ yeva pan’ assa diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṇ sinehaṇ mānaṇ ca uppādayato taṇhā-mānamaññanā pi veditabbā. Apare āhu: Paṭhavīkasiṇaṇ parittaṇ bhāvetvā tato ca aññaṇ appamāṇaṇ attānaṇ gahetvā paṭhavito bahiddhā pi me attā ti maññamāno paṭhavito maññatī ti.

64. [1¹⁴] *Paṭhaviṇ me ti maññatī* ti ettha pana kevalam pi mahāpaṭhaviṇ taṇhāvasena mamāyatī ti iminā nayena pavat-tā ekā taṇhāmaññanā eva labbhatī ti veditabbā. Sā cāyaṇ, mama kesā, mama lomā, mama ayo, mama lohan ti eyaṇ yathāvuttappabhedāya sabbāya ajjhattika-bāhirāya paṭhaviyā yojetabbā ti.

65. *Paṭhaviṇ abhinandatī* ti vuttappakāram eva paṭhaviṇ taṇhādiṭṭhihi abhinandatī. Assādeti, parāmasati cā ti vuttaṇ hoti. *Paṭhaviṇ maññatī* ti eten’ eva etasmiṇ atthe siddhe, kasmā etaṇ² vuttan ti ce ? Avicāritam etaṇ Porāṇehi. Ayaṇ pana me attano mati: Desanāvilasato vā ādinavadassanato vā. Yassā pi hi dhammadhātuyā suppaṭividdhattā nānānaya-vicitta-desanāvilāsa-sampanno assa, sā Bhagavato suppaṭividdhā, tasmā pubbe maññanāvasena kilesuppattiṇ dassetvā idāni abhinandanāvasena dassento desanāvilasato vā³ idam

1, C 2, C 4 °bāhiresu.

² C 3 evaṇ.

³ C 3 omits vā.

āha. Yo vā paṭhaviṃ maññati, paṭhaviyā maññati, paṭhavito maññati, paṭhaviṃ me ti maññati, so yasmā na sakkoti paṭhaviṇissitaṃ taṇhaṃ vā diṭṭhiṃ vā pahātuṃ, tasmā paṭhaviṃ abhinandati yeva. Yo paṭhaviṃ abhinandati dukkhaṃ so abhinandati; dukkhaṃ ca ādīnavo ti ādīnavadassanato pi idam āha. Vuttaṃ c' etaṃ Bhagavatā: “Yo, bhikkhave, paṭhaviḍhātuṃ abhinandati, dukkhaṃ so abhinandati. Yo dukkhaṃ abhinandati, aparimutto so dukkhasmā ti vadāmi” ti (S. ii. 174).

66. Evaṃ paṭhavi-vatthukaṃ maññanaṃ abhinandanaṃ ca vatvā, idāni yena kāraṇena so maññati abhinandati ca, taṃ kāraṇaṃ āvikaronto āha: *Taṃ kissa hetu? Apariññātuṃ tassā ti vadāmi* ti. Tass' attho: So puthujjano taṃ paṭhaviṃ kissa hetu maññati, kena kāraṇena maññati, abhinandati ti ce? Apariññātaṃ tassā ti vadāmi. Yasmā taṃ vatthu tassa apariññātaṃ, tasmā ti vuttaṃ hoti. Yo hi paṭhaviṃ pariṇāti, so tihi pariññāhi pariṇāti, nātapariññāya, tīraṇapariññāya, pahānapariññāya ti. Tattha katamā nātapariññā? Paṭhaviḍhātuṃ pariṇāti, ayaṃ paṭhaviḍhātu ajjhakkā, ayaṃ bāhirā, idam assā lakkhaṇaṃ, imāni rasa-paccupaṭṭhāna-padaṭṭhānāni ti; ayaṃ nātapariññā. Katamā tīraṇapariññā? Evaṃ nātaṃ katvā paṭhaviḍhātuṃ tīreti, “Aniccato dukkhato rogato” ti (Ps. ii. 238) vā¹ cattālisāya ākārehi; ayaṃ tīraṇapariññā. Katamā pahānapariññā? Evaṃ tīretvā aggamaggena paṭhaviḍhātuyā chandarāgaṃ pajahati; ayaṃ pahānapariññā. Nāmarūpavavathānaṃ vā nātapariññā. Kalāpasammasanādi anulomapariyosānā tīraṇapariññā. Ariyamagge nānaṃ pahānapariññā ti. Yo paṭhaviṃ pariṇāti, so imāhi tihi pariññāhi pariṇāti. Assa² puthujjanassa tā pariññāyo n'atthi, tasmā apariññātattā paṭhaviṃ maññati ca abhinandati cā ti. Ten' āha Bhagavā: *Idha, bhikkhave, assutavā puthujjano—pe—paṭhaviṃ maññati, paṭhaviyā maññati, paṭhavito maññati, paṭhaviṃ me ti maññati, paṭhaviṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? Apariññātaṃ tassā ti vadāmi* ti.

Paṭhavivāro niṭṭhito.

¹ C 3 dvācattālisāya.

² C 3 Assa ca.

67. [1¹⁵] *Āpaṇ āpato* ti etthāpi lakkhaṇa-sasambhārārammaṇa-sammutivasena catubbidho āpo. Tesu, “Tattha katamā ajjhattikā āpodhātu? Yaṇ ajjhattaṇ paccattaṇ āpo āpogataṇ, sineho sinehagataṇ, bandhanattaṇ rūpassa, ajjhattaṇ upādiṇṇaṇ” ti (Vbh. 83) ādisu vutto lakkhaṇa-āpo. “Āpokasiṇaṇ uggaṇhanto āpasmiṇ nimittaṇ gaṇhātī” ti (*) ādisu vutto sasambhārāpo. Sesaṇ sabbaṇ paṭhaviyaṇ vuttasadisam eva. Kevalaṇ yojanānaye pana, “Pittaṇ semhan” ti (Vbh. 83) ādinā nayena vuttā dvādasabhedā ajjhattikā āpodhātu; “Tattha katamā bāhirā āpodhātu? Yaṇ bāhiraṇ āpo āpogataṇ, sineho sinahagataṇ, bandhanattaṇ rūpassa, bahiddhā anupādiṇṇaṇ, seyyathidaṇ: mūlaraso khandharaso tacaraso pattaraso puppharaso phalaraso khīraṇ dadhi sappi navanītaṇ telaṇ madhu phāṇitaṇ, bhummaṇi vā udakāni antalikkhāni vā” ti (Vbh. 83) evaṇ vuttā ca bāhirā āpodhātu veditabbā; yo ca ajjhattārammaṇattike nimitta-āpo.

68. [1¹⁸] *Tejaṇ tejaṭo* ti imasmiṇ tejovāre pi vuttanayen’ eva vitthāro veditabbo. Yojanānaye pan’ ettha, “Yena ca santappati, yena ca jarīyati, yena ca pariḍayhati, yena ca asita-pīta-khāyita-sāyitaṇ sammā pariṇāmaṇ gacchati” ti (Vbh. 83) evaṇ vuttā catuppabhedā ajjhattikā tejodhātu; “Tattha katamā bāhirā tejodhātu? Yaṇ bāhiraṇ tejo tejogataṇ, usmā usmāgataṇ, usumaṇ usumagataṇ, bahiddhā anupādiṇṇaṇ, seyyathidaṇ: kaṭṭhagga sakalikagga tiṇagga gomayaḍḍhi thusagga saṅkārāgga indagga aggisantāpo suriyasantāpo kaṭṭhasannicayasantāpo tiṇasannicayasantāpo dhaññasannicayasantāpo bhaṇḍasannicayasantāpo” ti (Vbh. 83) evaṇ vuttā ca bāhirā tejodhātu veditabbā.

69. [1²²] *Vāyaṇ vāyaṭo* ti imassa vāyavārassāpi yojanānaye pana, “Uddhaṅgamā vātā, adhogamā vātā, koṭṭhāsasayā vātā, aṅgamaṅgānusārino vātā, satthakā vātā, khurakā vātā, uppalakā vātā, assāso passāso” ti (Vbh. 84) evaṇ vuttā ajjhattikā vāyodhātu; “Tattha katamā bāhirā vāyodhātu? Yaṇ bāhiraṇ vāyo vāyogataṇ, thambhitattaṇ rūpassa, bahiddhā anupādiṇṇaṇ, seyyathidaṇ: puratthimā vātā, pacchimā vātā, uttarā vātā, dakkhiṇā vātā, sarajā vātā, arajā vātā, sitā vātā, uṇhā vātā, parittā vātā, adhimattā vātā, kālā vātā, verambha-

* Cf. Visu. 170.

vātā, pakkhavātā, supaṇṇavātā, tālavaṇṇavātā, vidhūpanavātā” ti (Vbh. 84) evaṇ vuttā ca bāhirā vayodhātu veditabbā. Sesaṇ vuttanayam eva.

70. Ettāvātā ca yvāyaṇ,

“Vuttamhi ekadhamme ye dhammā ekalakkhaṇā tena vuttā bhavanti sabbe iti vutto lakkhaṇo hāro”¹ ti

(Nett. 3)

evaṇ Nettiyaṇ lakkhaṇo nāma hāro vutto, tassa vasena yasmā catusu bhūtesu gahitesu upādā-rūpam pi gahitam eva bhavati, rūpalakkhaṇaṇ anatītattā. Yaṇ ca bhūtopādā-rūpaṇ so rūpakkhandho. Tasmā assutavā puthujjano paṭhaviṇ āpaṇ, tejaṇ, vāyaṇ, maññatī ti vadantena atthato rūpaṇ attato samanupassatī ti pi vuttaṇ hoti. Paṭhaviyā, āpasmiṇ, tejasmiṇ, vāyasmiṇ maññatī ti vadantena rūpasmiṇ attānaṇ samanupassatī ti pi vuttaṇ hoti. Paṭhavito, āpato, tejato, vāyato, maññatī ti vadantena rūpato aññaṇ attā ti siddhattā rūpavantaṇ vā attānaṇ, attani vā rūpaṇ samanupassatī ti pi vuttaṇ hoti. Evam etā catasso rūpavatthukā sakkāyadiṭṭhi-maññanāyo. Tattha ekā ucchedadiṭṭhi, tisso sassatadiṭṭhiyo ti dve va diṭṭhiyo hontī ti ayam pi ettha viseso veditabbo.

71. [2¹] Evaṇ rūpamukhena saṅkhāravatthukaṇ maññanaṇ vatvā idāni ye saṅkhāre upādāya sattā paññapiyanti, tesu sattesu pi yasmā puthujjano maññanaṇ karoti, tasmā te satte niddisanto *bhūte bhūtato sañjānūti* ti ādim āha. Tatthāyaṇ bhūtasaddo pañcakkhandhāmanussa-dhātu-vijjamāna-khīṇā-sava-satta-rukkhādisu dissati. “Bhūtam idam ti, bhikkhave, samanupassathā”² ti (M. i. 260) ādisu hi ayaṇ pañcasu khandhesu dissati. “Yānidha bhūtāni samāgatāni” ti (Sn. 222) ettha amanussesu. “Cattāro kho, bhikkhu, mahābhūtā hetū” ti (S. iii. 101) ettha catusu dhātusu. “Bhūtasmiṇ pācittiyaṇ” ti (Vin. iv. 25) ādisu vijjamāne. “Yo ca kālaghaso bhūto” ti (Jā. ii. 260) ettha khīṇāsave. “Sabbe va nikkhipissanti bhūtā loke samussayaṇ” ti (D. ii. 157) ettha sattesu.

¹ *The Netti text* :—

Vuttamhi ekadhamme ye dhammā ekalakkhaṇā keci vuttā bhavanti sabbe so hāro lakkhaṇo nāma.

² *M. text*, passathā ti.

“ Bhūtagāma-pātavyatāyā ” ti (Vin. iv. 34) ettha rukkhādisu. Idha panāyaṇ sattesu vattati; no ca kho avisesena. Cātummahārājikānaṇ hi heṭṭhā sattā idha bhūtā ti adhippetā. Tattha bhūte bhūtato sañjānāti ti ādi vuttanayam eva.

72. *Bhūte maññati* ti ādisu pana tisso pi maññanāyo vedita-bbā. Kathaṇ? Ayaṇ hi, “ So¹ passati gahapatiṇ vā gahapati-puttaṇ vā pañcahi kāmagaṇehi samappitaṇ samañgibhūtaṇ ” ti (M. i. 461) vuttanayena bhūte subhā sukhitā ti gahetvā rajjati, disvā pi rajjati, sutvā pi, ghāyitvā pi, sāyitvā pi, phusitvā pi, ñatvā pi; evaṇ bhūte taṇhāmaññanāya maññati. “ Aho vatāhaṇ . . . khattiyamahāsālānaṇ vā . . . sahavyataṇ uppajjeyyaṇ ” ti (A. iv. 239) ādinā vā pana nayena appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittaṇ paṇidahaṭi; evam pi bhūte taṇhāmaññanāya maññati. Attano pana bhūtānañ ca sampatti-vipattiṇ nissāya attānaṇ vā seyyaṇ dahati, bhūtesu vā yaṇ kiñci bhūtaṇ hīnaṇ; attānaṇ vā hīnaṇ, yaṇ kiñci bhūtaṇ seyyaṇ. Attānaṇ vā bhūtena, bhūtañ ca attanā sadisaṇ dahati. Yath’ āha: “ Idh’ ekacco jātiyā vā—pe—aññataraññatarena vatthunā pubbakālaṇ parehi sadisaṇ attānaṇ dahati, aparakālaṇ attānaṇ seyyaṇ dahati, pare² hīne dahati. Yo evarūpo māno . . . ayaṇ vuccati mātīmāno ” ti (Vbh. 355). Evaṇ bhūte mānamaññanāya maññati. Bhūtā pana niccā dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā ti vā, “ Sabbe sattā sabbe paṇā, sabbe bhūtā sabbe jīvā avasā abalā aviriyā niyati-saṅgati-bhāva-pariṇatā chass’³ evābhijātisu sukhadukkhaṇ paṭisaṇvedentī ” ti (D. i. 53) vā maññamāno diṭṭhimaññanāya maññati. Evaṇ bhūte tīhi maññanāhi maññati.

73. Kathaṇ *bhūtesu maññati*? Tesu tesu⁴ bhūtesu attano upapattiṇ vā sukhappattiṇ⁵ vā ākañkhati. Evaṇ tāva taṇhāmaññanāya bhūtesu maññati. Bhūtesu vā upapattiṇ ākañkhamāno dānaṇ deti, sīlaṇ samādiyati, uposathakammaṇ karoti. Evam pi bhūtesu taṇhāmaññanāya maññati. Bhūte pana samūhagāhena gahetvā tattha ekacce bhūte seyyato dahati, ekacce sadisaṇ vā hīnato vā ti. Evaṇ bhūtesu mā-

¹ *M. text*, So tattha passati.

² *The Vbh. text*, parehi hīnaṇ na dahati.

³ C 3 chasv’ evā°.

⁴ C 3 omits tesu.

⁵ C 2 sukhupattiṇ.

namaññanāya maññati. Tathā ekacce bhūte niccā dhuvā ti maññati, ekacce aniccā addhuvā ti. Aham pi bhūtesu añña-tarasmin ti vā maññati. Evaṃ bhūtesu diṭṭhimaññanāya maññati.

74. [2²] *Bhūtato maññatī* ti ettha pana sa-upakaraṇassa attano vā parassa vā yato kutoci bhūtato uppattiṃ mañña-māno bhūtato maññatī ti veditabbo. Ayam assa diṭṭhimaññanā. Tasmiṃ yeva pan' assa diṭṭhimaññanāya maññite vattusmiṃ sinehaṃ mānaṃ ca uppādayato taṇhā-mānamaññanā pi veditabbā. *Bhūte me ti maññati* ti ettha pana ekā taṇhā-maññanā va labbhati. Sā cāyaṃ mama puttā, mama dhītā, mama ajeḷakā kukkuṭasūkarā hatthigavassavalavā ti evam ādinā nayena mamāyato pavattatī ti veditabbā. *Bhūte abhinandatī* ti etaṃ vuttanayam eva. *Apariññātaṃ tassā* ti ettha pana ye saṅkhāre upādāya bhūtānaṃ paññatti, tesāṃ apariññātattā bhūtā apariññātā hontī ti veditabbā. Yojanā pana vuttanayen' eva veditabbā.

75. [2⁴] Evaṃ saṅkhepato saṅkhāravasena ca sattavasena ca maññanāvattuṃ dassetvā, idāni bhūmivisesādinā bhedena vitthārato pi taṃ dassento, *deve devato* ti ādim āha. Tattha dibbanti pañcahi kāmagaṇehi, attano vā iddhiyā ti *devā*. Kīlanti jotenti vā ti attho. Te tividhā: sammutidevā, upapattidevā, visuddhidevā ti. Sammutidevā nāma rājāno, deviyo, kumārā. Upapattidevā nāma Cātummahārājike deve upādāya tatuttariṃ devā. Visuddhidevā nāma arahanto khīṇāsavā. Idha pana upapattidevā daṭṭhabbā. No ca kho te¹ avisesena. Paranimmitavasavattidevaloke Mārapariyaṇ² ṭhapetvā sese cha kāmāvacarā idha devā ti adhippetā. Tattha sabbā atthavaṇṇanā bhūtavāre vuttanayen' eva veditabbā.

76. [2⁷] *Pajāpati* ti ettha pana Māro Pajāpatī ti veditabbo. Keci pana tesāṃ tesāṃ devānaṃ adhipatīnaṃ mahārājādīnaṃ etaṃ adhivacanan ti vadanti. Taṃ devaggahaṇen' eva tesāṃ gahitattā ayuttan ti Mahā-aṭṭhakathāyaṃ paṭikkhittaṃ. Māro yeva pana sattasaṅkhātāya pajāya adhipatibhāvena idha Pajāpatī ti adhippeto. So kuhiṃ vasatī ti? Paranimmitava-

¹ C 3, C 4 omī te.

² C 3 Maraṃ sapariyaṇ.

savatti-devaloke. Tatra hi Vasavattidevarājā rajjaṇ karoti. Māro ekasmiṇ padese attano parisāya issariyaṇ pavattento rajjapaccante Dāmarika-rājaputto viya vasatī ti vadanti. Māraggahaṇen' eva c' ettha Mārāparisāya pi gahaṇaṇ veditabbaṇ. Yojanānāyena¹ c' ettha Pajāpatiṇ vaṇṇavantaṇ dighāyukaṇ sukhābahulaṇ disvā vā sutvā vā rajjanto taṇhāmaññaṇāya maññaṇti. Aho vatāhaṇ Pajāpatino saḥavyataṇ upapajjeyyaṇ ti ādinā vā pana nayena appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittaṇ paṇidāhanto pi Pajāpatiṇ taṇhāmaññaṇāya maññaṇti. Pajāpatibhāvaṇ pana patto samāno, aham asmi pajānaṇ issaro adhipatī ti mānaṇ janento Pajāpatiṇ māna-maññaṇāya maññaṇti. Pajāpati nicco dhuvo ti vā, ucchijjissati vinassissatī ti vā, avaso abalo aviriyo niyati-saṅgati-bhāva-pariṇatō chass'² evābhijātisu sukhadukkhaṇ paṭisaṇvedetī ti vā maññaṇamāno pana Pajāpatiṇ diṭṭhimaññaṇāya maññaṇti ti veditabbo.

77. [2⁸] *Pajāpatismīn* ti ettha paṇ' ekā diṭṭhimaññaṇā va yujjati. Tassā evaṇ pavatti vedittabbā: Idh' ekacco Pajāpatismīṇ ye dhammā sanvijjanti, sabbe te niccā dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā ti maññaṇti. Atha vā, Pajāpatismīṇ n' atthi pāpaṇ, na tasmiṇ papakāni kammāni upalippantī ti maññaṇti.

78. [2⁹] *Pajāpatito* ti ettha tisso pi maññaṇā labbhanti. Kathaṇ? Idh' ekacco sa-upakaraṇassa attano vā parassa vā Pajāpatito uppattiṇ vā niggamanaṇ vā maññaṇti. Ayaṇi assa diṭṭhimaññaṇā. Tasmiṇ yeva paṇ' assa diṭṭhimaññaṇā-maññaṇte vatthusmiṇ sinehaṇ mānaṇ ca uppādayato taṇhā-mānamaññaṇā pi veditabbā. *Pajāpatiṇ me* ti ettha pana ekā taṇhāmaññaṇā va labbhati. Sā cāyaṇ, Pajāpati mama satthā, mama sāmī ti ādinā nayena mamāyato pavattatī ti veditabbā. Sesaṇ vuttanayam eva.

79. [2¹¹] *Brahmaṇ Brahmato* ti ettha brūhito tehi tehi guṇavisesehī ti Brahmā. Api ca Brahmā ti Mahābrahmā pi vuccati, Tathāgato pi, brāhmaṇo pi, mātāpitāro pi, seṭṭham pi. "Sahasso Brahmā, dvisahasso Brahmā" ti (M. iii. 101) ādisu hi Mahābrahmā Brahmā ti vuccati. "Brahmā ti,

¹ C 3 Yojanānayo.

² C 3 chasv' evābhijātisu.

bhikkhave, Tathāgatass' etaṇ adhivacanan" ti () ettha Tathāgato.

"Tamonudo Buddho samantacakkhu
lokantagū sabbabhavâtivatto
anāsavo sabbadukkhappahino
saccavhaya Brahme upāsito me" ti (Sn. 1133)

ettha brāhmaṇo.

"Brahmā ti mātāpitaro pubbācariyā ti vuccare" ti (A.i. 132) ettha mātāpitaro. "Brahmacakkaṇ pavatteti" ti (A. ii. 9) ettha seṭṭhaṇ. Idha pana pathamābhiniḃbatto kappāyuko Brahmā adhippeto. Taggahaṇen' eva Brahmapurohita-Brahmapārisajjā pi gahitā ti veditabbā. Atthavaṇṇanā pan' ettha Pajāpativāre vuttanayen' eva veditabbā.

80. [2¹⁵] Ābhassaravāre, daṇḍadīpikāya acci viya etesaṇ sarīrato ābhā chijjivā chijjivā patanti viya sarati, visarati ti *Ābhassarā*. Tesāṇ gahaṇena sabbā pi dutiyajjhānabhūmi gahitā. Ekatalavāsino eva c' ete sabbe pi Parittābhā, Appamanābhā, Ābhassarā ti veditabbā.

81. [2¹⁸] Subhakiṇṇavāre, subhena okiṇṇā vikiṇṇā, subhena sarīrappabhāvaṇṇena ekaghaṇā suvaṇṇamañjūsāya ṭhapita-sampajjalita-kañcanapiṇḍasassirīkā ti *Subhakiṇṇā*. Tesāṇ gahaṇena sabbā pi tatiyajjhānabhūmi gahitā. Ekatalavāsino eva c' ete pi sabbe Parittasubha-Appamāṇasubha-subhakiṇṇā ti veditabbā.

82. [2²²] Vehapphalavāre, vipulā phalā ti *Vehapphalā*, catutthajjhānabhūmi-Brahmāno vuccanti. Atthanayayaṇā pana imesu tisu pi vāresu bhūtavāre vuttanayen' eva veditabbā.

83. [2²⁷] Abhibhuvāre, abhibhavi ti *abhibhū*. Kiṇ abhibhavi ti? Cattāro khandhe arūpino. Asaññabhavass' etaṇ adhivacanaṇ. Asaññasattā devā Vehapphalehi saddhiṇ ekatalā eva; ekasmiṇ okāse yena iriyāpathena nibbattā ten' eva yāvatāyukaṇ tiṭṭhanti, cittakammarūpasadisā hutvā. Te idha sabbe pi Abhibhuvacanena gahitā. Keci Abhibhū nāma Sahasso Brahmā ti evam ādinā nayena tattha tattha Adhipati-Brahmaṇaṇ vaṇṇayanti. Brahmagahaṇena¹ pana tassa gahi-

¹ C 3, C 4 °gahaṇen' eva.

tattā ayuttam ev' etan ti veditabbaṇ. Yojanānayo c' ettha, Abhibhū vaṇṇavā dīghāyuko ti sutvā tattha chandarāgaṇ uppādentō Abhibhuṇ taṇhāmaññanāya maññati; aho vatāhaṇ Abhibhuno saḥavyataṇ upapajjeyyan ti ādinā vā pana nayena appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittaṇ paṇidahanto pi Abhibhuṇ taṇhāmaññanāya maññati; attānaṇ hīnato¹ Abhibhuṇ seyyato dahanto pana Abhibhuṇ mānāmaññanāya maññati; abhibhū nicco dhuvo ti ādinā nayena parāmasanto Abhibhuṇ diṭṭhimaññanāya maññati ti veditabbo. Sesaṇ Pajāpativāre vuttanayen' eva veditabbaṇ.

84. [2³¹] Evaṇ Bhagavā paṭipāṭiyā devaloke dassento Abhibhuvacanena Asaññabhavaṇ dassetvā, idāni yasmā ayaṇ vaṭṭakathā, Suddhāvāsā ca vivaṭṭapakke ṭhitā, anāgāmi-khīṇāsavā eva hi te devā; yasmā vā katipayakappasahassāyukā te devā Buddhuppādakāle yeva honti; Buddhā pana asaṅkheyye pi kappe na uppajjanti, tadā suññā sā bhūmi hoti; rañño khandhāvāraṭṭhānaṇ viya hi Buddhānaṇ Suddhāvāsabhavo; ten' eva ca kāraṇena viññānaṭṭhitivasena pi sattāvāsavasena pi na gahitā; sabbakālikā pana imā maññanā; tasmā tāsaṇ sadā vijjamānabhūmiṇ dassento Suddhāvāse atikkamitvā, *Ākasānañcāyatanaṇ* ti ādim āha. Tattha *Ākasānañcāyatanaṇ* ti tambhūmikā cattāro kusalavipākakiriyaṅkhandhā. Te ca tatrūpapannass' eva daṭṭhabbā, bhavaparichedakathā ayan ti katvā. Esa nayo Viññānañcāyatanādisu. Atthayojanā pana catusu etesu vāresu Abhibhūvāre vuttanayen' eva veditabbā. Mānāmaññanā c' ettha Pajāpativāre vuttanayena pi yujjati.

85. [3¹⁵] Evaṇ bhūmivisesādinā bhedena vitthārato pi maññanāvattṭhaṇ dassetvā, idāni sabbamaññanāvattṭhubhūtaṇ sakkāyapariyāpannaṇ tebhūmakadhammabhedaṇ diṭṭhādīhi catuhi saṅgaṇhitvā dassento, *diṭṭhaṇ diṭṭhato* ti ādim āha. Tattha *diṭṭhan* ti maṇsacakkhunā pi diṭṭhaṇ, dibbacakkhunā pi diṭṭhaṇ. Rūpāyatanass' etaṇ adhivacanaṇ. Tattha *diṭṭhaṇ maññati* ti diṭṭhaṇ maññati tihi maññanāhi. Kathaṇ? Rūpāyatanāṇ subhasaññāya suḥhasaññāya ca passanto tattha chandarāgaṇ janeti, taṇ assādeti, abhinandati. Vuttam pi

¹ C 1, C 2, C 4 hinato vā.

h' etaṇ Bhagavatā, "Itthirūpe, bhikkhave, sattā rattā giddhā gathitā mucchitā ajjhopannā.¹ Te dīgharattaṇ socanti itthirūpavasānugā" ti (A. iii. 68). Evaṇ diṭṭhaṇ taṇhāmaññanāya maññati. Iti me rūpaṇ siya anāgatam addhānan ti vā pan' ettha nandiṇ samannāneti, rūpasampadaṇ vā ākaṇḍakhamāno, dānaṇ² deti ti vitthāro. Evam pi diṭṭhaṇ taṇhāmaññanāya maññati. Attano pana parassa ca rūpasampatti-vipattiṇ nissāya mānaṇ janeti, iminā 'haṇ seyyo 'ham³ asmī ti vā hīno 'ham asmī ti vā ti. Evaṇ diṭṭhaṇ mānamaññanāya maññati. Rūpāyatanāṇ pana niccaṇ dhuvaṇ sassatan ti maññati, attā attaniyaṇ ti maññati, maṇḍalaṇ amaṇḍalan ti maññati, evaṇ diṭṭhaṇ diṭṭhimaññanāya maññati. Evaṇ diṭṭhaṇ tihi maññanāhi maññati.

86. Kathaṇ *diṭṭhasmiṇ maññati?* Rūpasmiṇ attānaṇ samanupassananayena maññanto diṭṭhasmiṇ maññati. Yathā vā thane thaññaṇ evaṇ rūpasmiṇ rāgādayo ti maññanto pi diṭṭhasmiṇ maññati. Ayam assa diṭṭhimaññanā. Tasmiṇ yeva vā pan' assa diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṇ sinehaṇ mānaṇ ca uppādayato taṇhā-mānamaññanā veditabbā. Evaṇ diṭṭhasmiṇ maññati. Sesaṇ paṭhavivāre vuttanayen' eva veditabbaṇ.

87. [3¹⁹] *Sutaṇ* ti maṇsasotena pi sutaṇ, dibbasotena pi sutaṇ. Saddāyatanass' etaṇ adhivacanaṇ. *Mutaṇ* ti mutvā ca munitvā ca gahitaṇ. Āhacca upagantvā ti attho. Indriyānaṇ ārammaṇānaṇ ca aññamañña-saṇsilese viññātan ti vuttaṇ hoti. Gandha-rasa-phoṭṭhabbāyatanānaṇ etaṇ adhivacanaṇ. *Viññātan* ti manasā viññātaṇ. Sesānaṇ sattannaṇ āyatanānam etaṇ adhivacanaṇ; dhammārammaṇassa vā. Idha pana sakkāyapariyāpannam eva upalabbhati. Vitthāro pan' ettha diṭṭhavāre vuttanayen' eva veditabbo.

88. [3²⁰] Evaṇ sabbaṇ sakkāyabhedāṇ diṭṭhādīhi catuhi dassetvā, idāni tam eva samāpannakavārena asamāpannakavārena ca dvidhā dassento, *ekattaṇ nānattaṇ* ti āha. *Ekattaṇ* ti iminā hi samāpannakavāraṇ dasseti; *nānattaṇ* ti iminā asamāpannakavāraṇ. Tesaṇ vacanattho: ekabhāvo ekattaṇ, nānābhāvo nānattaṇ ti. Yojanā pan' ettha samāpannakavā-

¹ C 3 ajjhāpannā.² See above, § 73.³ C 3 omits aham.

raṇ catuhi khandhehi, asamāpannakavāraṇ ca pañcahi khandhehi bhinditvā, “Rūpaṇ attato samanupassatī” ti (S. iii. 44) ādinā sāsana-nayena paṭhavivārādisu vuttena ca aṭṭhakathā-nayena yathānurūpaṇ vīmaṇsitvā veditabbā. Keci pana ekattan ti ekattanayaṇ vadanti, nānattan ti nānattanayaṇ; apare, “Ekattasaññī attā hoti arogo param maraṇā . . . nānattasaññī attā hoti” ti (D. i. 31) evaṇ diṭṭhā-bhinivesaṇ. Taṇ sabbaṇ idhānadhīpetattā ayuttam eva hoti.

89. [3⁸⁰] Evaṇ sabbaṇ sakkāyaṇ dvidhā dassetvā, idāni tam eva ekadhā sampiṇdetvā dassento, *sabbaṇ sabbato* ti ādim āha. Yojanānayo pan’ ettha, sabbaṇ assādentto sabbaṇ taṇhāmaññānāya maññati; mayā va ete sattā nimmitā ti ādinā nayena attanā nimmitaṇ maññanto sabbaṇ māna-maññānāya maññati; sabbaṇ pubbe katakammahetu, sabbaṇ issaranimmānahetu, sabbaṇ ahetu appaccayā (cf. A. i. 173), sabbaṇ atthi, sabbaṇ n’atthi ti (cf. S. ii. 17) ādinā nayena maññanto sabbaṇ diṭṭhimaññānāya maññati ti veditabbo. Kathaṇ *sabbasmiṇ maññati*? Idh’ ekacco evaṇ diṭṭhiko hoti: mahā me attā ti. So sabbaṇ lokasannivāsaṇ tass’ okāsa-bhāvena parikappetvā so kho pana me ayaṇ attā sabbasmiṇ ti maññati. Ayam assa diṭṭhimaññānā. Tasmiṇ yeva pan’ assa attanī sinehaṇ taṇvatthukaṇ ca mānaṇ uppādayato taṇhā-mānamaññānā pi veditabbā. Sesaṇ paṭhavivāre vuttanayaṇ’ eva veditabbaṇ.

90. [4⁹] Evaṇ sabbaṇ sakkāyaṇ ekadhā dassetvā, idāni aparena pi nayena taṇ ekadhā dassento, *nibbānaṇ nibbānato* ti ādim āha. Tattha *nibbānan* ti, “Yato kho, bho, ayaṇ attā pañcahi kāmagaṇehi samappito samaṅgibhūto paricāreti, ettāvata kho, bho, ayaṇ attā paramadiṭṭhadhammanibbānaṇ patto hoti” ti (D. i. 36) ādinā nayena pañcadhā āgataṇ paramadiṭṭhadhammanibbānaṇ veditabbaṇ. Tattha nibbānaṇ assādentto taṇhāmaññānāya maññati. Tena nibbānena aham asmi nibbānappatto ti mānaṇ janento mānamaññānāya maññati. Anibbānaṇ yeva samānaṇ taṇ nibbānato niccādito ca gaṇhanto diṭṭhimaññānāya maññati ti veditabbo. Nibbānato pana aññaṇ attānaṇ gahetvā, idaṇ nibbānaṇ, ayaṇ attā, so kho pana me ayaṇ attā imasmiṇ nibbāne ti maññanto nibbānasmiṇ maññati. Ayam assa diṭṭhimaññānā. Tasmiṇ

yeva pan' assa attani sinehaṇ taṇvatthukaṇ ca mānaṇ uppādayato taṇhā-mānamaññanā pi veditabbā

91. Esa nayo nibbānato maññanāya pi. Atrāpi hi nibbānato aññaṇ attānaṇ gahetvā, idaṇ nibbānaṇ, ayaṇ attā, so kho pana me ayaṇ attā ito nibbānato añño ti maññanto nibbānato maññati. Ayam assa diṭṭhimaññanā. Tasmiṇ yeva pan' assa attani sinehaṇ taṇvatthukaṇ ca mānaṇ uppādayato taṇhā-mānamaññanā pi veditabbā. Aho sukhaṇ mama nibbānaṇ ti maññanto pana, *nibbānaṇ me ti maññati* ti veditabbo. Sesar vuttanayam eva.

92. Ayaṇ pan' ettha anugīti:

Yādiso esa sakkāyo tathā naṇ avijānato
 puthujjanassa sakkāye jāyanti sabbamaññanā.
 Jeguccho bhiduro cāyaṇ dukkho aparīṇayako
 taṇ paccanīkato bālo gaṇhaṇ¹ vadḍheti maññanā.
 Subhato sukhato c' eva sakkāyaṇ anupassato
 salabhass' eva aggimhi hoti taṇhāya maññanā.
 Niccasaññaṇ adhiṭṭhāya sampattiṇ tassa passato
 gūthādi² sā va gūthasmiṇ hoti mānena maññanā.
 Attā attaniyaṇ³ veti passato naṇ abuddhino
 adāse viya mandassa⁴ diṭṭhiyā hoti maññanā.
 Maññanā ti ca nām' etaṇ sukhumaṇ Mārabandhanaṇ
 sithilaṇ duppamuñcaṇ ca yena baddho puthujjano
 Bahuṇ vipphandamāno pi sakkāyaṇ nātivattati,
 samussitaṇ dalhathambhaṇ sā va gaddulabandhano.
 S' eso⁵ sakkāyam allino jatiyā ca jarāya ca
 rogādihi ca dukkhehi niccaṇ haññati bāliso.
 Taṇ vo vadāmi bhaddaṇ vo sakkāyaṇ anupassatha
 asātato asubhato bhedato 'tha anattato.
 Eso sabhāvo h' etassa passaṇ evam imaṇ budho
 pahāya maññanā sabbā sabbadukkhā pamuccatī ti.

¹ C 2 gaṇhāti maññanāhi so.

² According to the *Tikā* the reading ought to be 'gūthādiss' eva. "Yathā gūthādi-kīṭako gūtharāsiṇ laddhā. . . ."

³ C 2, C 4 attamiyaṇ ceti; C 3 attaniyo veti.

⁴ C 2, C 4 bondassa.

⁵ C 1, C 2, C 4 Yo so.

Puthujjanavasena catuvīsatiṭṭhā¹ paṭhamanayakathā niṭṭhitā.

93. [4⁷] Evaṇ Bhagavā paṭhavi-ādisu vatthusu sabba-sakkāyadhammamūlabhūtaṇ puthujjanassa pavattiṇ dassetvā, idāni tesv' eva vatthusu sekhassa pavattiṇ dassento, *yo pi so, bhikkhave, bhikkhu sekho* ti ādim āha. Tattha yo ti uddesavacanaṇ. Pikāro sampiṇḍanattho, “Ayam pi dhammo aniyato” ti (Vin. iii. 192) ādisu viya. So ca ārammaṇasabhāgena puggalaṇ sampiṇḍeti, no puggalasabhāgena. Heṭṭhato hi puggalā diṭṭhivipannā, idha diṭṭhisampannā. Na tesāṇ sabhāgatā atthi. Ārammaṇaṇ pana heṭṭhā puggalānam pi tad eva imesam pi tad evā ti. Tena vuttaṇ: Ārammaṇasabhāgena puggalaṇ sampiṇḍeti, no puggalasabhāgenā ti. *Yo pi so* ti iminā pana sakalena vacanena idāni-vattabbaṇ sekhaṇ dasseti ti veditabbo. *Bhikkhave bhikkhū* ti idaṇ vuttanayam eva.

94. *Sekho* ti, ken' aṭṭhena sekho? Sekhadhammapaṭilābhato sekho. Vuttaṇ h' etaṇ: “Kittāvatā nu kho, bhante, sekho hoti ti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sekhāya sammā-diṭṭhiyā samannāgato hoti—pe—sekhena sammāsamādhinā samannāgato hoti. Ettavatā kho, bhikkhu, sekho hoti” ti (S. v. 14). Api ca, sikkhatī ti pi sekho. Vuttaṇ h' etaṇ: “Sikkhatī ti kho, bhikkhu, tasmā sekho ti vuccati. Kiñ ca sikkhatī? Adhisīlam pi sikkhatī, adhiccittam pi sikkhatī, adhipaññaṃ pi sikkhatī. Sikkhatī² ti kho, bhikkhu, tasmā sekho ti vuccati” ti (A. i. 231). *Yo pi kalyāṇa-puthujjano anulomapaṭipadāya paripūrakārī sīlasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū, jāgariyānuyogam anuyutto pubbarattāpararattaṇ, bodhipakkhiyānaṇ dhammānaṇ bhāyanānuyogam anuyutto viharati, ajja vā sve vā aññatarāṇ sāmāññaphalaṇ adhigamissāmī* ti, so pi vuccati sikkhatī ti sekho. Imasmiṇ pan' atthe paṭivedhappatto va sekho adhippeto, no puthujjano.

95. Appattaṇ mānaṇ etenā ti *appattamānaso*. Mānaṇ ti rāgo pi, cittam pi, arahattam pi. “Antalikkhacaro pāso

¹ C 1, C 2, C 4 °sabbā.

² C 3, C 4 Sikkhatī sikkhatī ti.

svāyaṇ¹ carati mānaso ” ti (Vin. i. 21) ettha hi rāgo mānasaṇ.
 “ Cittaṇ, mano, mānasan ” ti (Dhs. 10) ettha cittaṇ. “ Appat-
 tamānaso sekho kālaṇ kayirā jane sutā ” ti (S. i. 121) ettha
 arahattaṇ. Idhāpi arahattam eva adhippetāṇ. Tena appat-
 tārahatto ti vuttaṇ hoti. *Anuttaran* ti seṭṭhaṇ. Asadisaṇ ti
 attho. Catuhi yogehi khemaṇ anupaddutaṇ ti *yogakkhemaṇ*,
 arahattam eva adhippetāṇ. *Patthayamāno* ti, dve patthanā:
 taṇhāpatthanā ca chandapatthanā ca.

“ Patthayamānassa hi jappitāni

pavedhitaṇ vā pi pakappitesū ” ti (Sn. 902)

ettha taṇhāpatthanā.

“ Chinnaṇ pāpimato sotaṇ viddhasaṇ vinalikataṇ

pāmuḍḍabāhulā hotha khemaṇ patthetha bhikkhavo ” ti

(*)

ettha kattukamyatā-kusalacchandapatthanā. Ayam eva idha
 adhippetā.² Tena patthayamāno ti taṇ yogakkhemaṇ pattu-
 kāmo, adhigantukāmo, tanninno tappono tappabbhāro ti
 veditabbo. *Viharatī* ti aññaṇ iriyāpathadukkaṇ aññena
 iriyāpathena vicchinditvā aparipaṭantaṇ kāyaṇ harati. Atha
 vā, “ sabbe saṅkhārā aniccā ” ti[†] “ Adhimuccanto saddhāya
 viharatī ”³ ti (Nd. ii. 141) ādinā pi Niddesaṇayaṇ’ ettha attho
 daṭṭhabbo.

96. [4^s] *Paṭhaviṇ paṭhavito abhijānāti* ti paṭhaviṇ paṭhavi-
 bhāvena abhijānāti, na puthujjano viya sabbākāraviparītāya
 saññāya sañjānāti. Api ca kho abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāti.
Paṭhaviṇ ti etaṇ paṭhavibhāvaṇ⁴ amuñcanto eva naṇ aniccā
 ti pi, dukkhā ti pi, anattā ti pi evaṇ abhijānāti ti vuttaṇ hoti.
 Evaṇ ca naṇ abhiññatvā *paṭhaviṇ mā maññī* ti.⁵ Kiṇ vuttaṇ
 hoti? Maññatī ti maññī. Ayaṇ pana maññī ca na maññī
 ca na vattabbo ti. Etasmiṇ hi atthe idaṇ padaṇ nipātetvā
 vuttan ti veditabbaṇ. Ko pan’ ettha adhippāyo ti? Vuccate:

¹ Vin. text, yvāyaṇ; S. i. 111, yo ’yāṇ.

² C 1, C 2, C 4 adhippeto.

³ The Nd. text reads ‘ carati.’ This is also the reading of
 the Siamese edition; p. 239. According to the Nd. i. 377, etc.,
 ‘ carati ’ and ‘ viharati ’ are equivalent words.

⁴ C 3 paṭhavibhāgaṇ.

⁵ C 3 omits ti.

* M. i. 227.

† A. i. 286, Dh. 277, Th. 1. 676.

Puthujjano tāva sabbamaññanānaṃ appahīnattā maññatī ti vutto. Khīṇāsavo pahīnattā na maññatī ti.¹ Sekhassa pana diṭṭhimaññanā pahīnā, itarā pi tanubhāvaṃ gatā. Tena so maññatī ti pi na vattabbo puthujjano viya, na maññatī ti pi na vattabbo khīṇāsavo viyā ti.

97. [4²¹] *Pariññeyyaṃ tassā* ti, sekhassa taṃ maññanāvathuṃ okkantaniyāmatā sambodhiparāyaṇattā ca tihi pariññāhi pariññeyyaṃ, अपariññेय्यां ca अपariññेय्यां ca na hoti puthujjanassa viya; no pi pariññātaṃ khīṇāsavassa viya. Sesaṃ sabbattha vuttanayam eva.

Sekhavasena dutiyanayakathā niṭṭhitā.

98. [4²³] Evaṃ paṭhavī-ādisu vatthusu sekhassa pavattiṃ dassetvā, idāni khīṇāsavassa pavattiṃ dassento, *yo pi so, bhikkhave, bhikkhu arahā* ti ādim āha. Tattha *yo pi* ti sampiṇḍanattho. Idha ubhayasabhāgatā pi labbhati. Sekho hi khīṇāsavena ariyapuggalattā sabhāgo. Tena puggalasa-bhāgatā labbhati. Ārammaṇasabhāgatā pana vuttanayā² eva.

99. *Arahā* ti ārakakilesa. Dūrakilesa pahīnakilesa ti attho. Vuttaṃ h' etaṃ Bhagavatā: “Kathaṃ ca, bhikkhave, bhikkhu arahā hoti? Ārakā'ssa honti pāpakā akusalā dhammā, saṅkilesikā ponobhavikā,³ sadarā dukkhavipākā, āyatiṃ jātijarāmaraniyā. Evan kho, bhikkhave, bhikkhu arahā hoti” ti (M. i. 280).

100. *Khīṇāsavo* ti, cattāro āsavā: kāmāsavo—pe—avijjāsavo. Ime cattāro āsavā arahato khīṇā, pahīnā, samucchinnā, paṭipassaddhā, abhabbuppattikā, nānagginā daḍḍhā; tena vuccati khīṇāsavo ti.

101. *Vusitavā* ti garusaṇvāse pi ariyamagge pi dasasu ariyavāsesu pi vasi, parivasi, vuttho, parivuttho; so vutthavāso cinnacaraṇo ti vusitavā. *Katakaraniyo* ti, puthujjanakalyāṇakaṃ upādāya satta sekhā catuhi maggehi karaṇiyaṃ karonti nāma; khīṇāsavassa sabbakaraṇiyanī katāni pari-yositāni, n' atthi tassa uttariṃ. karaṇiyaṃ dukkhakkhayā-dhigamāyā ti katakaraniyo. Vuttam pi h' etaṃ:

¹ C 1, C 2, C 4 omīti.

² Above, § 93.

³ *Tīkā*: ponobbhavikā.

“Tassa sammā vimuttassa santacittassa bhikkhuno
katassa paticayo n’ atthi karaṇiyaṇ na vijjatī”¹ ti
(A. iii. 378).

102. [4²⁴] *Ohitabhāro*² ti, tayo bhārā: khandhabhāro, ki-
lesabhāro, abhisaṅkhārabhāro ti; tass’ ime tayo bhārā ohitā,
oropitā, nikkhittā, pāpitā; tena vuccati ohitabhāro ti. *Anup-
pattasadattho* ti anuppatto sadatthaṇ. Sakatthaṇ ti vuttaṇ
hoti. Kakārassāyaṇ dakāro kato. *Sadattho* ti ca arahattaṇ
veditabbaṇ. Taṇ hi attūpanibandhanaṭṭhena, attānaṇ avi-
jahanaṭṭhena, attano paramatthaṭṭhena ca attano atthattā
sakattho ti vuccati.

103. *Parikkhīṇabhavasanyojano* ti, bhavasanyojanānī ti
dasa saṇyojanāni: kāmārāgasanyojanaṇ, paṭigha-māna-
diṭṭhi-vicikicchā-sīlabbataparāmāsa-bhavarāga-issā-macchari-
yasanyojanaṇ, avijjāsanyojanaṇ. Imāni hi satte bhavesu
saṇyojenti, upanibandhanti; bhavaṇ vā bhavena saṇyojenti;
tasmā bhavasanyojanānī ti vuccanti. Imāni bhavasanyo-
janāni arahato parikkhīṇāni, pahīnāni, ṇāṇagginā daḍḍhāni,
tena vuccati parikkhīṇabhavasanyojano ti.

104. [4²⁵] *Sammadaññā vimutto* ti ettha sammadaññā ti
sammā aññāya. Kiṇ vuttaṇ hoti? Khandhānaṇ khandhaṭ-
ṭhaṇ, āyatanānaṇ āyatanaṭṭhaṇ, dhātūnaṇ dhātaṭṭhaṇ,
dukkhassa pīlanaṭṭhaṇ, samudayassa pabhavaṭṭhaṇ, niro-
dhassa santaṭṭhaṇ,³ maggassa dassanaṭṭhaṇ, sabbe saṅkhārā
aniccā ti evaṃ ādiṇ vā bhedaṇ sammā yathābhūtaṇ aññāya
jānitvā tīrayitvā tulayitvā vibhāvetvā vibhūtaṇ katvā.
Vimutto ti, dve vimuttiyo: cittassa ca vimutti,⁴ nibbānañ ca.
Arahā sabbakilesehi vimuttacittattā cittavimuttiyā pi vimutto,
nibbānaṇ adhimuttattā nibbāne pi vimutto; tena vuccati
sammadaññā vimutto ti.

105. [4³³] *Pariññātaṇ tassā* ti, arahato taṇ maññanāvattthu
tihi pariññāhi pariññātaṇ, tasmā so taṇ vatthun na maññati.
Taṇ maññanaṇ na maññatī ti vuttaṇ hoti. Sesaṇ vuttanayam
eva.

¹ Also *Vin.* i. 185.

² C 3, C 4 Ohitabhāro ti, bhārā ti.

³ C 2 sātaṭṭhaṇ.

⁴ C 1, C 2, C 4 adhimutti.

106. [5^a] Nibbānavāre pana, *khayā rāgassā* ti ādayo tayo vārā vuttā. Ayañ ca pariññātavāro nibbānavāre pi vitthāretabbo. Vitthārentena ca, pariññātaṇ tassā ti sabbapadehi yojetvā puna, *khayā rāgassa vitārāgattā* ti yojetabbaṇ. Esa nayo itaresu. Desanā pana, ekattha vuttaṇ sabbattha vuttam eva hotī ti saṅkhittā. *Khayā rāgassa vitārāgattā* ti ettha ca yasmā bāhirako kāmesu vitārāgo na *khayā rāgassa vitārāgo*, arahā pana *khayā yeva*, tasmā vuttaṇ: *Khayā rāgassa vitārāgattā* ti. Esa nayo dosa-mohesu pi. Yathā ca, pariññātaṇ tassā ti vadāmi ti vutte pi, pariññātattā so taṇ vatthuṇ taṇ vā maññanaṇ na maññatī ti attho hoti; evaṇ idhāpi, vitārāgat-tā so taṇ vatthuṇ taṇ vā maññanaṇ na maññatī ti daṭṭhabbo. Ettha ca *pariññātaṇ tassā* ti ayaṇ vāro maggabhāvanā-pāri-pūridassanattaṇ vutto; itare phalasacchikiriya-pāripūri-dassanattān ti veditabbā. Dvīhi vā kāraṇehi arahā na maññati: vatthussa ca pariññātattā, akusalamūlānañ ca samucchinattā. Ten' assa pariññātavārena vatthupa-riññaṇ dīpeti, itarehi akusalamūla-samucchedan ti.

107. Tattha pacchimesu tisu vāresu ayaṇ viseso veditabbo: Tisu hi dosesu rāge ādīnavaṇ disvā dukkhānupassī viharanto appaṇihita-vimokhena vimutto *khayā rāgassa vitārāgo* hoti. Dose ādīnavaṇ disvā aniccānupassī viharanto animitta-vimokhena vimutto *khayā dosassa vitadoso* hoti. Mohe ādīnavaṇ disvā anattānupassī viharanto suññata-vimokhena vimutto *khayā mohassa vitamoho* hoti. Evaṇ sante na eko tīhi vimokhehi vimuccatī ti dve vārā na vattabbā siyun ti ce. Na. Kasmā? Aniyāmitattā. Aniyamena hi vuttaṇ: *Yo pi so, bhikkhave, bhikkhu arahā* ti. Na pana vuttaṇ: Appaṇihita-vimokhena vā vimutto, itarena vā ti. Tasmā yaṇ¹ arahato yujjati, taṇ sabbaṇ vattabbam evā ti. Avisesena vā yo koci arahā samāno pi rāgādikhaye vipariṇāmadukkhassa pariññātattā *khayā rāgassa vitārāgo* ti vuccati; dukkhadukkhassa pariññātattā *khayā dosassa vitadoso*; saṅkhāradukkhassa pariññātattā *khayā mohassa vitamoho* ti. Itthārammaṇassa vā pariññātattā *khayā rāgassa vitārāgo*. Anitthārammaṇassa pariññātattā *khayā dosassa vitadoso*. Majjhāttārammaṇassa

¹ C 1, C 2, C 4 taṇ.

pariññātattā khayā mohassa vītamoho. Sukhāya vā vedanāya¹ rāgānusayassa samucchinna²ttā khayā rāgassa vītarāgo. Itarāsu paṭigha-mohānusayānaṃ samucchinna²ttā vītadoso, vītamoho cā ti. Tasmā taṃ viśesaṃ dassento āha: *Khayā rāgassa vītarāgattā, vītadosattā, vītamohattā* ti.

Khīṇāsavavasena tatiya-catuttha-pañcama-chaṭṭha-naya-kathā niṭṭhitā.

108. [5³⁴] Evaṃ paṭhavī-ādisu vatthusu khīṇāsavassu pavattiṃ dassetvā, idāni attano pavattiṃ dassento, *Tathāgato pi, bhikkhave* ti ādim āha. Tattha *Tathāgato* ti, aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato. Tathā āgato ti Tathāgato, tathā gato ti Tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgato ti Tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddho ti Tathāgato, tathadassitāya Tathāgato, tathāvāditāya Tathāgato, tathākāritāya Tathāgato, abhibhavanaṭṭhena Tathāgato ti.

109. Kathaṃ Bhagavā tathā āgato ti Tathāgato? Yathā sabbalokahitāya ussukkam āpannā purimakā Sammāsambuddhā āgatā. Yathā² Vipassī Bhagavā āgato, yathā Sikhī Bhagavā, yathā Vessabhū Bhagavā, yathā Kakusandho Bhagavā, yathā Konāgamano Bhagavā, yathā Kassapo Bhagavā āgato ti.³ Kiṃ vuttaṃ hoti? Yena abhinīhārena ete Bhagavanto āgatā, ten' eva amhākam pi Bhagavā āgato. Atha vā yathā Vipassī Bhagavā—pe—yathā Kassapo Bhagavā dānapāramiṃ pūretvā, sila-nekkhamma-paṇṇā-viriya-khantisacca-adhiṭṭhāna-mettā-upekkhāpāramiṃ pūretvā, imā dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyo ti samatiṇsa pāramiyo pūretvā, aṅgapariccāgaṃ nayana-dhana-rajja-puttadārapariccāgaṃ ti ime pañca mahāpariccāge paricajjivā, pubbayoga-pubbacariya-dhammakkhāna-ñātattahacariyādayo pūretvā buddhacariyāya koṭiṃ patvā āgato, tathā amhākam pi Bhagavā āgato. Yathā ca Vipassī Bhagavā—pe—Kassapo Bhagavā cattāro satipaṭṭhāne, sammappadhāne, iddhipāde, pañc' indriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅge, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvetvā brūhetvā āgato, tathā

¹ C 1, C 2, C 4 vedanāya hi.

² C 1, C 2, C 4 Yathā hi.

³ C 3, C 4 omīti ti.

amhākam pi Bhagavā āgato. Evaṇ tathā āgato ti Tathāgato.

Yath' eva lokasmiṇ Vipassī-ādayo
sabbaññubhāvaṇ munayo idh' āgatā
tathā ayaṇ Sakyamunīpi āgato
Tathāgato vuccati tena cakkhumā ti.

Evaṇ tathā āgato ti Tathāgato.

110. Kathaṇ tathā gato ti Tathāgato? Yathā sampati-jāto Vipassī Bhagavā gato—pe—Kassapo Bhagavā gato. Kathaṇ ca so gato? So hi sampati-jāto va samehi pādehi paṭha-viyaṇ patiṭṭhāya uttarābhimukho sattapadavīti-hārena gato. Yath' āha: “Sampati-jāto, Ānanda, Bodhisatto samehi pādehi patiṭṭhahitvā uttarābhimukho¹ sattapadavīti-hārena² gacchati setamhi chatte anu-hīramāne, sabbā ca disā anuviloketi, āsabhīṇ ca vācaṇ bhāsatī: Aggo 'ham asmi lokassa, jeṭṭho 'ham asmi lokassa, seṭṭho 'ham asmi lokassa, ayam antimā jāti, n' atthi dāni punabbhavo” ti (M. iii. 123). Tañ c' assa gamanaṇ tathaṇ ahosi, avitathaṇ, anekesaṇ visesādhigamānaṇ pubbanimittabhāvena. Yaṇ hi so sampati-jāto va samehi pādehi patiṭṭhahi, idaṇ assa caturiddhipāda-paṭilābhassa pubbanimittaṇ. Uttarābhimukhabhāvo pana sabbalokut-tarabhāvassa pubbanimittaṇ. Sattapadavīti-hāro³ sattabo-jhaṇḍaratanapaṭilābhassa. “Suvanna-daṇḍā vītipatanti cāmarā” ti (Sn. 688) ettha vuttacāmarukkhepo pana sabbatit-thiyanimmathanassa. Setacchattadhāraṇaṇ arahattavimut-tivaravimala-setacchattapaṭilābhassa. Sabbadisānuvilokanaṇ sabbaññutānāvaraṇaṇāna-paṭilābhassa. Āsabhivācābhāsaṇaṇ appativattiya-varadhammacakkappavattanassa pubbanimittaṇ. Tathā ayaṇ Bhagavā pi gato. Tañ c' assa gamanaṇ tathaṇ ahosi, avitathaṇ, tesā yeva visesādhigamānaṇ pubbanimittabhāvena. Ten' āhu Porāṇā:

“Muhutta-jāto va gavampati yathā
samehi pādehi phusī vasundharaṇ
so vikkamī satta padāni Gotamo
setaṇ ca chattaṇ anudhārayuṇ marū.

¹ C 3 uttarena mukho.

² C 3 °vīti-hāre.

³ C 3 °vīti-hārā.

Gantvāna so satta padāni Gotamo
disā vilokesi samā samantato
aṭṭhaṅgupetaṅ giram abbhudīrayī
siho yathā pabbatamuddhani-ṭṭhito ” ti ().

Evaṅ tathā gato ti Tathāgato.

111. Atha vā, yathā Vipassī Bhagavā—pe—yathā Kassapo Bhagavā, ayam pi Bhagavā tath’ eva nekkhammena kāmaccandaṅ pahāya gato. Avyāpadena vyāpādaṅ, ālokasaññāya thīnamiddhaṅ, avikkhepena uddhaccakukkuccaṅ, dhammavavatthānena vicikicchāṅ pahāya gato. Nāṇena avijjaṅ padāletvā gato. Pāmujjena aratiṅ vinodetvā, paṭhamajjhānena nīvaraṇakavāṭaṅ ugghāṭetvā, dutiyajjhānena vitakka-vicāradhūmaṅ upasametvā, tatiyajjhānena pītiṅ virājetvā, catutthajjhānena sukhadukkhaṅ pahāya, ākāsaṇaṇcāyatana-samāpattiya rūpasaññā-paṭighasaññā-nānattasaññāyo samatikkamitvā, viññāṇaṇcāyatana-samāpattiya ākāsaṇaṇcāyatana-saññāṅ, ākiñcaṇñāyatana-samāpattiya viññāṇaṇcāyatana-saññāṅ, nevasaññānāsaññāyatana-samāpattiya ākiñcaṇñāyatana-saññāṅ samatikkamitvā gato. Aniccānupassanāya niccasaññāṅ pahāya, dukkhānupassanāya sukhasaññāṅ, anattānupassanāya attasaññāṅ, nibbidānupassanāya nandiṅ, virāgānupassanāya rāgaṅ, nirodhānupassanāya samudayaṅ, paṇissagānupassanāya ādānaṅ, khayānupassanāya ghaṇasaññāṅ, vayānupassanāya āyūhanaṅ, vipariṇāmānupassanāya dhuvasaññāṅ, animittānupassanāya nimittasaññāṅ, appaṇihitānupassanāya paṇidhiṅ, suññatānupassanāya abhinivesaṅ, adhipaṇñādhammavipassanāya sārādānābhinivesaṅ, yathābhūtañānadassanena sammohābhinivesaṅ, ādīnavānupassanāya ālayābhinivesaṅ, paṭisaṅkhānupassanāya appaṭisaṅkhaṅ, vivaṭṭānupassanāya saṅyogābhinivesaṅ, sotāpattimaggena diṭṭhekaṭṭhe kilese bhañjitvā, sakadāgāmimaggena oḷārike kilese pahāya, anāgāmimaggena anusahagata kilese samugghāṭetvā, arahattamaggena sabbakilese samucchinditvā gato. Evam pi tathā gato ti Tathāgato.

112. Kathaṅ tathalakkhaṇaṅ āgato ti Tathāgato ? Paṭha-vidhātuyā kakkhalattalakkhaṇaṅ tathaṅ avitathaṅ, āpodhātuyā paggharaṇalakkhaṇaṅ—pe—tejodhātuyā uphattalak-khaṇaṅ, vāyodhātuyā vitthambhanalakkhaṇaṅ, ākāśadhātuyā

asamphutṭhalakkhaṇaṇ, viññānadhātuyā vijānanalakkhaṇaṇ;
 rūpassa ruppanalakkhaṇaṇ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṇ,
 saññāya sañjānanalakkhaṇaṇ, sañkhārānaṇ abhisañkharāṇa-
 lakkhaṇaṇ, viññānassa vijānanalakkhaṇaṇ; vitakkassa abhini-
 ropanalakkhaṇaṇ, vicārassa anumajjanalakkhaṇaṇ, pītiyā
 pharaṇalakkhaṇaṇ, sukhasa sātālakkhaṇaṇ, cittekaggaṭāya
 avikkhepalakkhaṇaṇ, phassassa phusanalakkhaṇaṇ; saddhin-
 driyassa adhimokkhalakkhaṇaṇ, viriyindriyassa pagga-
 lakkhaṇaṇ, satindriyassa upaṭṭhānalakkhaṇaṇ, samādhindri-
 yassa avikkhepalakkhaṇaṇ, paññindriyassa pajānanalakkha-
 ṇaṇ; saddhābalassa assaddhiye akampiyalakkhaṇaṇ, viriya-
 balassa kosajje, satibalassa muṭṭhasacce, samādhibalassa
 uddhacce, paññābalassa avijjāya akampiyalakkhaṇaṇ; sati-
 sambojjhaṅgassa upaṭṭhānalakkhaṇaṇ, dhammavicayasamboj-
 jhaṅgassa pavicayalakkhaṇaṇ, viriyasambojjhaṅgassa pagga-
 halakkhaṇaṇ, pītisambojjhaṅgassa pharaṇalakkhaṇaṇ, pas-
 saddhisambojjhaṅgassa upasamalakkhaṇaṇ, samādhisamboj-
 jhaṅgassa avikkhepalakkhaṇaṇ, upekhāsambojjhaṅgassa
 paṭisañkhānalakkhaṇaṇ; sammādiṭṭhiyā dassanalakkha-
 ṇaṇ, sammāsañkappassa abhiniropanalakkhaṇaṇ, sammāvā-
 cāya pariggahalakkhaṇaṇ, sammākammantassa samuṭṭhāna-
 lakkhaṇaṇ, sammāājivassa vodānalakkhaṇaṇ, sammāvāyā-
 massa paggahalakkhaṇaṇ, sammāsatiyā upaṭṭhānalakkhaṇaṇ,
 sammāsamādhissa avikkhepalakkhaṇaṇ; avijjāya aññāna-
 lakkhaṇaṇ, sañkhārānaṇ cetanālakkhaṇaṇ, viññānassa, vijā-
 nanalakkhaṇaṇ, nāmassa namanalakkhaṇaṇ, rūpassa ruppana-
 lakkhaṇaṇ, salāyatanassa āyatanalakkhaṇaṇ, phassassa phu-
 sanalakkhaṇaṇ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṇ, tanhāya hetu-
 lakkhaṇaṇ, upādānassa gahaṇalakkhaṇaṇ, bhavassa āyūha-
 nalakkhaṇaṇ, jātiyā nibbatilakkhaṇaṇ, jarāya jīraṇalakkha-
 ṇaṇ, maraṇassa cutilakkhaṇaṇ; dhātūnaṇ suññatālakkhaṇaṇ,
 āyatanānaṇ āyatanalakkhaṇaṇ; satipaṭṭhānānaṇ upaṭṭhāna-
 lakkhaṇaṇ, sammappadhānānaṇ padahanalakkhaṇaṇ, iddhi-
 pādānaṇ ijjhanalakkhaṇaṇ, indriyānaṇ adhipatilakkhaṇaṇ,
 balānaṇ akampiyalakkhaṇaṇ, bojjhaṅgānaṇ niyyānalakkha-
 ṇaṇ, maggassa hetulakkhaṇaṇ, saccānaṇ tathalakkhaṇaṇ;
 samathassa avikkhepalakkhaṇaṇ, vipassanāya anupassa-
 nālakkhaṇaṇ, samatha-vipassanānaṇ ekarasalakkhaṇaṇ, yu-

ganandhānaṃ¹ anativattanalakkhaṇaṃ; sīlavisuddhiyā saṅ-
varalakkaṇaṃ, cittavisuddhiyā avikkhepalakkhaṇaṃ, diṭ-
ṭhivisuddhiyā dassanalakkhaṇaṃ; khaye ñāṇassa samucche-
dalakkhaṇaṃ, anuppāde ñāṇassa passaddhilakkhaṇaṃ; chan-
dassa mūlalakkaṇaṃ, manasikārassa samuṭṭhānalakkhaṇaṃ,
phassassa samodhānalakkhaṇaṃ, vedanāya samosaraṇalak-
khaṇaṃ, samādhissa pamukhalakkhaṇaṃ, satiā adhipatey-
yalakkhaṇaṃ, paññāya tatuttarilakkhaṇaṃ, vimuttiyā sāra-
lakkhaṇaṃ, amatogadhassa nibbānassa pariyosānalakkhaṇaṃ
tathaṃ avitathaṃ. Evaṃ tathalakkaṇaṃ ñāṇagatiyā āgato,
avirajjhivā patto, anuppatto ti Tathāgato. Evaṃ tathalak-
khaṇaṃ āgato ti Tathāgato.

113. Kathaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddho ti
Tathāgato? Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni.
Yath' āha: "Cattār' imāni, bhikkhave, tathāni avitathāni
anaññathāni. Katamāni cattāri? Idaṃ dukkhaṃ ti, bhik-
khave, tatham etaṃ, avitatham etaṃ, anaññatham etaṃ"
ti (S. v. 430) vitthāro. Tāni ca Bhagavā abhisambuddho,
tasmā tathānaṃ abhisambuddhattā Tathāgato ti vuccati.
Abhisambodhattho hi ettha gatasaddo. Api ca jarāmarāṇassa
jātipaccaya-sambhūtasamudagataṭṭho tatho avitatho anañ-
ñatho—pe—saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāga-
taṭṭho tatho avitatho anaññatho. Tathā avijjāya saṅkhārā-
naṃ paccayaṭṭho, saṅkhārānaṃ viññāṇassa paccayaṭṭho—pe—
jātiyā jarāmarāṇassa paccayaṭṭho tatho avithatho anañ-
ñatho. Taṃ sabbaṃ Bhagavā abhisambuddho, tasmā pi tathā-
naṃ abhisambuddhattā Tathāgato ti vuccati. Evaṃ tatha-
dhamme yāthāvato abhisambuddho ti Tathāgato.

114. Kathaṃ tathadassitāya Tathāgato? Bhagavā yaṃ sa-
devake loke—pe—sadevamanussāya aparimāṇāsu lokadhātusu
aparimāṇānaṃ sattānaṃ cakkhuvāre āpāthaṃ āgacchantāṃ
rūpārammaṇaṃ nāma atthi, taṃ sabbākārato jānāti, passati.
Evaṃ jānatā passatā ca tena taṃ itthāniṭṭhādivasena vā diṭṭha-
suta-muta-viññātesu labbhamānaka-padavasena vā, "Kata-
maṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanāṃ? Yaṃ rūpaṃ catunnaṃ mahā-

bhūtānaṃ upādāya vaṇṇanibhā¹ sanidassanaṃ sappatighaṃ, nīlaṃ pītakaṃ” ti (Dhs. 139) ādinā nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvepaññāsanayehi vibhajjamānaṃ tatham eva hoti, vitathaṃ n’ atthi. Esa nayo sotadvārādisu pi āpātham āgacchantesu saddādādisu. Vuttaṃ c’ etaṃ Bhagavatā: “Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa—pe—sadevamanus-sāya diṭṭhaṃ, suttaṃ, mutaṃ, viññātaṃ, pattaṃ, pariyesitaṃ, anuvicaritaṃ manasā, tam ahaṃ jānāmi, . . . tam ahaṃ abhiññāsiṃ,² taṃ Tathāgataṃ viditaṃ, taṃ Tathāgato na upaṭṭhāsī” ti (A. ii. 25). Evaṃ tathadassitāya Tathāgato. Ettha tathadassi-atthe Tathāgato ti padasambhavo veditabbo.

115. Kathaṃ tathāvāditāya Tathāgato? Yaṃ rattiṃ Bhagavā Bodhimande aparājita-pallaṅkena nisinno tiṇṇaṃ Mārānaṃ matthakaṃ madditvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, yaṃ ca rattiṃ yamakasālānaṃ antare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etth’ antare pañcaccattālisavassa-parimāṇe kāle paṭhamabodhiyā pi majjhimabodhiyā pi pacchimabodhiyā pi yaṃ Bhagavatā bhāsitaṃ, suttaṃ, geyyaṃ,³—pe—vedallaṃ, taṃ sabbaṃ atthato ca vyañjanato ca anupavajjaṃ, anūnam anadhikaṃ, sabbākāraparipunṇaṃ, rāgamadanimmadanaṃ, dosa-mohamadanimmadanaṃ, n’ atthi tattha vālaggamattam pi avakkhalitaṃ, sabbaṃ taṃ ekamud-dikāya lañchitaṃ viya, ekanāliyā minitaṃ⁴ viya, ekatulāya tulitaṃ viya ca tatham eva hoti, avitathaṃ. Ten’ āha: “Yaṃ ca, Cunda, rattiṃ Tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhati, yaṃ ca rattiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṃ etasmiṃ antare bhāsati, lapati, niddisati, sabbaṃ taṃ tath’ eva hoti, no aññathā, tasmā Tathāgato ti vuccatī” ti (D. iii. 135). Gada-attho hi ettha gatasaddo. Evan tathāvāditāya Tathāgato. Api ca, āgadanam āgado. Vācanam ti attho. Tatho aviparīto āgado assā ti, dakārassa takāraṃ katvā Tathāgato ti vuccati. Evam etasmiṃ atthe padasiddhi veditabbā.

¹ C 2, C 3 vaṇṇanibhaṇṇa; but Dhs.: vaṇṇanibhā.

² The Aṅguttara text reads ‘abhiññāsiṃ.’

³ For the full text see M. i. 133.

⁴ C 3, C 4 mitaṃ.

116. Kathan̐ tathākāritāya Tathāgato? Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassāpi vācā; tasmā yathāvadi tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evambhūtaṣṣa c' assa, yathā vācā, kāyo pi tathā gato. Pavatto ti attho. Yathā ca kāyo, vācā pi tathā gatā ti Tathāgato. Ten' ev' āha: “Yathāvādī, bhikkhave, Tathāgato, tathākārī, yathākārī tathāvādī, iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī, tasmā Tathāgato ti vuccatī” ti (A. ii. 24). Evaṇ tathākāritāya Tathāgato.

117. Kathan̐ abhibhavanaṭṭhena Tathāgato? Upari bhavaggaṇ, heṭṭhā Avicin̐ pariyantaṇ katvā, tiriyaṇ aparimāṇāsu lokadhātusu sabbasatte abhibhavati, sīlena pi, samādhinā pi, paññāya pi, vimuttiyā pi, na tassa tulā vā pamāṇaṇ vā atthi, atulo appameyyo anuttaro rājarājā devadevo, Sakkānaṇ ati-Sakko, Brahmānaṇ ati-Brahmā. Ten' āha: “Sadevake, bhikkhave, loke—pe—sadevamanussāya Tathāgato abhibhū, anabhibhūto, aññadatthudaso, vasavattī, tasmā Tathāgato ti vuccatī” ti (A. ii. 24). Tatth' evaṇ padasiddhi veditabbā: Agado¹ viya āgado. Ko pan' esa? Desanāvilāso c' eva puññussayo ca. Tena h' esa, mahānubhāvo bhisakko dibbāgadena sappe viya, sabbaparappavādino sadevakaṇ ca lokaṇ abhibhavati. Iti sabbalokābhibhavane tatho avitatho aviparīto desanāvilāsamayo c' eva puññamayo ca āgado² assā ti dakārassa takāraṇ katvā Tathāgato ti veditabbo. Evaṇ abhibhavanaṭṭhena Tathāgato.

118. Api ca tathāya gato patto ti pi Tathāgato. Tathan̐ gato ti pi Tathāgato. Avagato, atīto, patto, paṭipanno ti attho. Tattha sakalalokaṇ tīraṇapariññāya tathāya gato, avagato ti Tathāgato. Lokasamudayaṇ pahāṇapariññāya tathāya gato atīto ti Tathāgato. Lokanīrodhaṇ sacchikiriyaṇ tathāya gato patto ti Tathāgato. Lokanīrodhagāminīṇ paṭipadaṇ tathan̐ gato³ paṭipanno ti Tathāgato. Tena yaṇ vuttaṇ Bhagavatā, “Loko, bhikkhave, Tathāgatena abhisambuddho, lokasmā Tathāgato visaṇyutto. Lokasamudayo, bhikkhave, Tathāgatena abhisambuddho, lokasamudayo Ta-

¹ C 1, C 2, C 4 Āgado viya agado.

² C 3, C 4 agado.

³ C 1, C 2, C 4 gato patto.

thāgatassa pahino. Lokanirodho, bhikkhave, Tathāgatena abhisambuddho, lokanirodho Tathāgatassa sacchikato. Lokanirodhagāminī paṭipadā, bhikkhave, Tathāgatena abhisambuddhā, lokanirodhagāminī paṭipadā Tathāgatassa bhāvitā. Yaṇ, bhikkhave, sadevakassa lokassa — pe — sabbaṇ taṇ Tathāgatena abhisambuddhaṇ; tasmā Tathāgato ti vuccatī” ti (A. ii. 23), tassa evam pi attho veditabbo. Idam pi ca Tathāgatassa Tathāgatabhāva-paridipane mukhamattam eva. Sabbākārena pana Tathāgato va Tathāgatassa Tathāgatabhāvaṇ vaṇneyya.

119. [5³⁴] *Arahaṇ Sammāsambuddho* ti padadvaye¹ pana ārakattā arinaṇ, arānaṇ ca hatattā, paccayādinaṇ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā ti imehi tāva kāraṇehi *arahaṇ* ti veditabbo. Sammā sāmaṇ ca sabbadhammānaṇ buddhattā pana Sammāsambuddho ti. Ayam ettha saṅkhepo. Vithārato pan’ etaṇ padadvayaṇ Visuddhimagge Buddhānusati²-vaṇṇanāyaṇ pakāsitaṇ.

120 [6¹] *Pariññātantaṇ*³ *Tathāgatassā* ti ettha pana etaṇ maññaṇāvattu pariññātantaṇ Tathāgatassā ti pi, pariññātaṇ Tathāgatassa ti pi attho veditabbo. Pariññātantaṇ nāma pariññātapāraṇ, pariññātāvasānaṇ. Anavasesato pariññātan ti vuttaṇ hoti. Buddhānaṇ hi sāvakehi saddhiṇ kiṇ cāpi tena tena maggena kilesappahāne viseso n’ atthi, pariññāya pana atthi. Sāvakā hi catunnaṇ dhātūnaṇ ekadesam eva sammāsivā nibbānaṇ pāpuṇanti. Buddhānaṇ pana anuppamāṇam pi saṅkhārāgataṇ ñāṇena adiṭṭham atulitaṇ, atīritam asacchi kataṇ n’ atthi.

121. [6¹¹] *Nandī dukkhassa mūlan* ti ādisu *nandī* ti purimā tanhā. *Dukkhaṇ* ti pañcakkhandhā. *Mūlan* ti *īti viditvā* ti taṇ purimabhavanandiṇ imassa dukkhassa mūlan ti evaṇ jānitvā. *Bhavā* ti kammabhavato. *Jātī* ti vipākakkhandhā. Te hi yasmā jāyanti, tasmā jāti ti vuttā. Jātisisena vā ayaṇ desanā. Etam pi *īti viditvā* ti iminā yojetabbaṇ. Ayaṇ hi ettha attho: Kammabhavato uppattibhavo⁴ hoti, evaṇ ca jānitvā ti. *Bhūtaṇ* ti sattassa. *Jarāmaranaṇ* ti jarā

¹ C 1, C 2, C 4 padadvayena.

² *Visu* i. 198.

³ C 1, C 2, C 4 *Pariññātaṇ*.

⁴ C 3 *upapattibhavo*.

ca maraṇaṃ ca. Etaṃ¹ vuttan hoti: Tena uppattibhavena² bhūtaṃsa sattaṃsa khandhānaṃ jarāmarāṇaṃ ca³ hotī ti evaṃ ca jānitvā. Ettāvataṃ yaṃ Bodhirukkhamūle aparājita-pallaṅkeṇa nisinnō sammāsītva sabbāññutaṃ patto, tassa paṭiccasamuppādaṃsa paṭivedhā maññaṇānaṃ abhāvakaṇaṃ dassetto catusaṅkhepaṃ tisandhiṃ tiyaddhaṃ viśatākuraṃ tam eva paṭiccasamuppādaṃ dasseti.

122. Kathaṇaṇa pana ettāvataṇa esa sabbo dassito hotī ti? Ettha hi *nandī* ti ayam eko saṅkhepo, *dukkhassā* ti vacanato dukkhaṇa dutiyo, *bhavā jātī* ti vacanato bhavo tatiyo, jāti-jarāmaṇaṇa catuttho. Evaṇ tāva cattāro saṅkhepā veditabbā. Koṭṭhāsā ti attho. Tanhādukkhaṇaṇa pana antaraṇa eko sandhi, dukkhassa ca bhavassa ca antaraṇa dutiyo, bhavassa ca jātiyā ca antaraṇa tatiyo. Evaṇ catunnaṇa aṅgulinaṇa antarasadisā catusaṅkhepantarā tayo sandhi veditabbā.

123. Tattha nandī atīto addhā; jāti-jarāmarañañ anāgato; dukkhañ ca bhavo ca paccuppanno ti. Evañ tayo addhā veditabbā. Atīte pana pañcasu ākāresu nandivacanena tañhā ekā āgatā. Tāya anāgatā pi avijjā-sañkhārā-upādāna-bhavā paccayalakkhaṇena gahitā va honti. Jāti-jarāmarānavacanena pana, yesañ khandhānañ tañ jāti-jarāmarañañ, te vuttā yevā ti katvā āyatiñ viññāṇa-nāmarūpa-salāyatana-phassa-vedanā gahitā va honti. Evam etesu, ‘Purimakammabhavasmiṃ moho avijjā, āyuhanā sañkhārā, nikanti tañhā, upagamanam upādānañ, cetanā bhavo, iti⁴ ime pañca dhammā purimakammabhavasmiṃ idha paṭisandhiyā paccayā. Idha paṭisandhi viññāṇañ, okkanti nāmarūpañ, pasādo āyatanañ, phuṭṭho phasso, vedayitañ vedanā, iti⁴ ime pañca dhammā idhūpapattibhavasmiṃ purekatassa kammassa paccayā. Idha paripākattā āyatanānañ moho avijjā, ayūhanā sañkhārā, nikanti tañhā, upagamanam upādānañ, cetanā bhavo, iti⁴ ime pañca dhammā idha kammabhavasmiṃ āyati⁵-paṭisandhiyā paccayā. Āyati⁵-paṭisandhi viññāṇañ, okkanti nāmarūpañ, pasādo āyatanañ, phuṭṭho phasso, vedayitañ vedanā, iti⁴ ime pañca dhammā āyati⁵-upapattibhavasmiṃ

¹ C 1, C 2, C 4 omit Etan.

² C 3 upapattibhavo.

³ C 3 omits ca.

⁴ *Ps. text omits iti.*

⁵ *Ps. āyatin.*

idha katassa kammassa paccayā ” ti (Ps. i. 52) evaṇ niddiṭṭha-lakkhaṇā vīsati ākāra veditabbā. Evaṇ *nandi dukkhassa mūlan ti iti viditvā bhavā jāti, bhūtassa jarāmaranan* ti ettāvatā esa sabbo pi catusaṅkhepo tisandhi tiyaddho vīsatākāro paṭṭicasamuppādo dassito hoti ti veditabbo.

124. [6²⁰] Idāni, *tasmātiha, bhikkhave—pe—abhisambud-dho ti vadāmī* ti ettha apubbapadavaṇṇanan katvā pada-
yojanāya atthanigamanan karissāma. Tasmātiha ti tasmā
icc’ eva vuttaṇ hoti. Tikāra-hakārā nipātā. *Sabbaso* ti ana-
vasesavacanam etaṇ. *Taṇhānan* ti nandi ti evaṇ vuttānan
sabbatanhānan. *Khayā* ti lokuttaramaggena accanta-khayā.
Virāgādīni khayavevacanān’ eva. Yā hi taṇhā khīṇā
virattā pi tā bhavanti, niruddhā pi, cattā pi, paṭinissatṭhā pi.
Khayā ti vā catumaggakicca-sādhāraṇam etaṇ. Tato paṭha-
mamaggena virāgā, dutiyena nirodhā, tatiyena cāgā, catutthe-
na paṭinissaggā ti yojetabbaṇ. Yāhi vā taṇhāhi paṭhaviṇ
paṭhavito sañjāneyya, tāsāṇ khayā; yāhi paṭhaviṇ maññeyya,
tāsāṇ virāgā; yāhi paṭhaviyā maññeyya, tāsāṇ nirodhā; yāhi
paṭhavito maññeyya, tāsāṇ cāgā; yāhi, paṭhaviṇ me ti
maññeyya, tāsāṇ paṭinissaggā. Yāhi vā paṭhaviṇ maññeyya,
tāsāṇ khayā,—pe—yāhi paṭhaviṇ abhinandeyya, tāsāṇ paṭi-
nissaggā ti evam ettha yojanā veditabbā. Na kiñci virujjhati.

125. [6²²] *Anuttaran* ti uttaravirahitaṇ, sabbasetṭhaṇ.
Sammāsambodhin ti sammā sāmāñ ca bodhiṇ. Atha vā pasat-
thaṇ sundarañ ca bodhiṇ. Bodhī ti rukkho pi, maggo pi,
sabbaññutañāṇam pi, nibbānam pi. “Bodhirukkhamūle pa-
ṭhamābhisambuddho ” ti (Vin. i. 1) ca, “Antarā¹ ca Bodhiṇ
antarā ca Gayan ” ti (Vin. i. 8 and M. i. 170) ca āgataṭṭhānesu
hi rukkho bodhī ti vuccati. “Bodhi vuccati catusu maggesu
ñānan ” ti (*) āgataṭṭhāne maggo. “Pappoti bodhiṇ
varabhūrimedhaso ” ti (D. iii. 159) āgataṭṭhāne sabbaññuta-
ñāṇaṇ. “Patvāna bodhiṇ amataṇ asaṅkhatan ” ti ()
āgataṭṭhāne nibbānaṇ. Idha pana Bhagavato arahattama-
gañāṇaṇ adhippetan. Apare pana sabbaññutañāṇan ti pi
vadanti.

¹ *The texts of the Vin. and the M. read:—“Antarā ca Gayan
antarā ca Bodhiṇ.”* *Nd.1. 456.

126. Sāvakānaṃ arahattamaggo anuttarā bodhi hoti na hoti ti? Na hoti. Kasmā? Asabbagunadāyakattā. Tesāṃ hi kassaci arahattamaggo arahattaphalam eva deti; kassaci tisso vijjā; kassaci cha abhiññā; kassaci catasso paṭisambhidā; kassaci sāvakaṃ pāramiññaṃ. Paccekabuddhānaṃ pi paccekabodhiññaṃ eva deti. Buddhānaṃ pana sabbagūṇasam-pattiṃ deti, abhiseko viya rañño sabbalokissariyabhāvaṃ. Tasmā aññassa kassaci pi anuttarā bodhi na hoti.

127. *Abhisambuddho* ti abbhaññāsi. Paṭivijjhi, patto, adhi-gato ti vuttaṃ hoti. *Iti vadāmi* ti iti vadāmi, paññapemi, paṭṭhapemi, vivarāmi, vibhajāmi, uttānikaromī ti. Ta-trāyaṃ yojanā: Tathāgato pi, bhikkhave,—pe—paṭhaviṃ na maññati—pe—paṭhaviṃ nābhinandati. Taṃ kissa hetu? Nandi dukkhassa mūlaṃ, bhavā jāti, bhūtassa jarāmaraṇaṃ ti iti viditvā ti. Tattha¹ itikaro kāraṇattho. Tena imassa paṭiccasamuppādassa viditattā, paṭividdhattā ti vuttaṃ hoti. Kiñ ca bhiyyo, yasmā ca evaṃ imaṃ paṭicca-samuppādaṃ viditvā Tathāgatassa yā nandī ti vuttataṇhā sabbappakārā pi pahinā; tāsaṃ² ca Tathāgato sabbaso taṇhānaṃ khayā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho; tasmā paṭhaviṃ na maññati—pe—paṭhaviṃ nābhinandati. *Vadāmi* ti evaṃ abhisambuddhattā paṭhaviṃ na maññati, nābhinandati ti vadāmi ti vuttaṃ hoti.

128. Atha vā, yasmā nandī dukkhassa mūlaṃ ti ādinā nayena paṭiccasamuppādaṃ viditvā sabbaso taṇhānaṃ khayaṃ gato, tasmātiha, bhikkhave, Tathāgato sabbaso taṇhānaṃ khayā—pe—abhisambuddho ti vadāmi. So evaṃ abhisambuddhattā paṭhaviṃ na maññati—pe—nābhinandati ti. Yattha yattha hi yasmā ti avatvā tasmā ti vuccati, tattha tattha yasmā ti ānetvā yojetaḥḥaṃ. Ayaṃ sāsana-yutti. Esa nayo sabbattha.

129. [6²⁴] *Idam avoca Bhagavā* ti idaṃ nidānāvasānato pabhūti yāva abhisambuddho ti vadāmi ti sakalasuttantaṃ Bhagavā paresaṃ paññāya alabbhaneyya-paṭiṭṭhaṃ parama-gambhīraṃ sabbaññutaṃ dassento ekena puthujjanavārena,

¹ C 3 Tattha iti viditvā ti itikāro.

² C 1, C 2, C 4 tāya ca.

ekena sekhavārena, catuhi khīṇāsavavārehi, dvīhi Tathāgata-vārehi ti atṭhahi mahāvārehi, ekamekasmañ ca vāre paṭhavi-ādīhi catuvīsatiyā antaravārehi ca patimaṇḍetvā dvibhāṇa-vāraparimaṇāya tantiyā avoca.

130. Evaṃ vicitrānaya-desanāvīlāsayuttañ ca paṇ' etaṃ suttaṃ karavīka-rudamañjunā¹ kaṇṇasukhena paṇḍitajanahadayānaṃ amatābhisekasadisena brahmāssarena bhāsamānasāpi na te bhikkhū Bhagavato bhāsitaṃ abhinandun ti. Te pañcasatā bhikkhū idaṃ Bhagavato vacanaṃ nānumodisū. Kasmā? Aññānakena. Te kira imassa suttassa atthaṃ nābhijāninsu; tasmā nābhinandisū. Tesā hi tasmiṃ samaye evaṃ vicitrānaya-desanāvīlāsayuttam pi etaṃ suttaṃ ghaṇaputhulena dussapaṭṭena mukhabandhanaṃ katvā purato ṭhapita-manuññabhojanaṃ viya ahoṣi.

131. Na nu ca Bhagavā attanā desitaṃ dhammaṃ paraṃ ṇāpetuṃ kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni pāramiyo pūretvā sabbaññutaṃ patto? So kasmā yathā te na jānanti tathā desesī ti? Vuttam idaṃ imassa suttassa nikkhepavīcaranāyaṃ eva: Mānabhañjanatthaṃ sabbadhammamūlapariyāyan ti desanaṃ ārabhi² ti. Tasmā na yidha puna vattabbam atthi.

132. Evaṃ mānabhañjanatthaṃ desitaṃ ca paṇ'³ etaṃ suttaṃ sutvā te bhikkhū, taṃ yeva kira paṭhaviṃ diṭṭhigatiko sañjānāti; sekho pi, arahā pi, Tathāgato pi abhijānāti; kiṃ nāma' idaṃ kathaṃ nam' idan ti cintentā, pubbe mayaṃ Bhagavatā kathitaṃ yaṃ kiñci khippam eva jānāma, idāni paṇ' imassa mūlapariyāyassa antaṃ vā koṭiṃ vā na jānāma, na passāma; aho Buddhā nāma appameyyā atulā ti, uddhaṭṭadāṭhā viya sappā, nimmadā hutvā Buddhupaṭṭhānaṃ ca dhammasavanaṃ ca sakkaccaṃ agamaṃsu.

133. Tena kho pana samayena bhikkhū dhammasabhāyaṃ sannisinā⁴ imaṃ kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ: Aho Buddhānaṃ ānubhāvo! Te nāma brāhmaṇapabbajitā tathā mānadamattā Bhagavatā Mūlapariyāyadesanāya nihatamanā katā ti. Ayaṃ carahi tesā bhikkhūnaṃ antarā kathā vippakatā.

¹ C 2, C 4 karavīkaruta°.

² Above, § 35.

³ C 2, C 4 pana taṃ.

⁴ C 1, C 2, C 4 nisinnā.

Atha Bhagavā Gandhakuṭiyā nikkhamitvā taṅkhaṇānurūpena pāṭihāriyena dhammasabhāyaṃ paññattavara-Buddhāsane nisiditvā te bhikkhū āha: Kāya nu 'ttha, bhikkhave, etarahi antarākathāya sannisinā ti. Te tam atthaṃ Bhagavato ārocesuṃ. Bhagavā etad avoca: Na, bhikkhave, idān' eva, pubbe pi ahaṃ ime evaṃ mānapaggahitasire vicarante niha-tamāne akāsin ti. Tato imissā aṭṭhuppattiyā idaṃ atītaṃ ānesi:

134. Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, aññataro disāpāmokkho brāhmaṇo Bārāṇasīyaṃ paṭivasati, tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū —pe—anavayo. So pañcamattāni mānavakasatāni mante vāceti. Paṇḍitā mānavakā bahuṃ ca gaṇhanti, lahuṃ ca suṭṭhu ca upadhārenti. Gahitaṃ ca tesāṃ na vinassati. So pi brāhmaṇo ācariyaṃ utṭhiṃ akatvā ghaṭe udakaṃ āsiṇ-canto viya sabbasippan¹ uggaṇhāpetvā te mānavake etad avoca: Ettakam idaṃ sippan diṭṭhadhammasamparāyahitan ti. Te mānavakā, yaṃ amhākaṃ ācariyo jānāti, mayam pi taṃ jānāma, mayam pi dāni ācariyā evā ti mānam uppādetvā tato pabhuti ācariye agāravā nikkhattavattā vihariṃsu. Ācariyo ñatvā, karissāmi tesāṃ mānaniggahan ti cintesi. So ekadivasaṃ, upaṭṭhānam āgantvā vanditvā nissinne te māna-vake āha: Tātā, pañhaṃ pucchissāmi, kacci 'ttha samatthā kathetun ti? Te, pucchath' ācariyā, pucchath' ācariyā ti sahasā va āhaṃsu, yathā taṃ sutamadammattā.

135. Ācariyo āha:

“Kālo ghasati bhūtāni sabbān' eva sah' attanā
yo ca kālaghaso bhūto sa bhūtapacaniṃ pacī” ti
(Jā. ii. 260).

Vissajjetha, tātā, imaṃ pañhaṃ ti. Te cintetvā ajānamāna tunhī ahesuṃ. Ācariyo āha: Alaṃ tātā, gacchath' ajja, sve katheyyāthā ti uyyojesi. Te dasa pi vīsati² pi sampiṇḍitā hutvā na tassa pañhassa ādiṃ, na antam addasaṃsu; gantvā ca ācariyassa ārocesuṃ: Na imassa pañhassa attham ajānāmā³ ti. Ācariyo tesāṃ niggaṭṭhāya imaṃ gātham abhāsi:

¹ C 3 sabbaṃ sippan.

² C 1, C 2, C 4 vīsatiṃ pi.

³ C 1, C 2 attham pajānāmā ti; C 4 atthaṃ jānāmā ti.

“Bahūni narasisāni lomasāni brahāni ca
gīvāsu paṭimukkāni kocid ev’ ettha kaṇṇavā ” ti

(Jā. ii. 261).

Gāthāy’ attho: Bahūni narānaṃ sīsāni dissanti. Sabbāni ca tāni lomasāni dissanti.¹ Sabbāni ca tāni mahantāni; gīvāyam eva ṭhapitāni; na tālaphalaṃ viya hatthena gahitāni. N’ atthi tesāṃ imehi dhammehi nānākaraṇaṃ. Ettha pana kocid eva kaṇṇavā ti attānaṃ sandhāy’ āha. Kaṇṇavā ti pañṇavā. Kaṇṇacchiddaṃ pana na kassaci n’ atthi. Taṃ sutvā te māṇavakā maṅkubhūtā pattakkhandhā adhomukhā aṅguliyaṃ bhūmiṃ likhantā tuṇhi ahesuṃ.

136. Atha nesaṃ sahirikabhāvaṃ passitvā ācariyo uggaṇhātha, tātā, pañhaṃ ti pañhaṃ vissajjesi. Kālo ti purebhaddakālo pi pacchābhaddakālo pi ti evam ādi. Bhūtāni ti sattādhivacanāni etaṃ. Kālo bhūtānaṃ na camma-maṃsādāni khādāti; api ca kho nesaṃ āyu-vanna-balāni khepento yobbaññaṃ maddanto ārogyaṃ vināsento ghasati, khādāti ti vuccati. Sabbān’ eva saḥ’ attanā ti evaṃ ghasanto ca na kiñci vajjeti, sabbān’ eva ghasati. Na kevalaṃ ca bhūtāni eva, api ca kho saḥ’ attanā, attanāni pi ghasati. Purebhaddakālo pacchābhaddaṃ na pāpunāti. Esa nayo pacchābhaddakālādisu. Yo ca kālaghaso bhūto ti khīṇāsavass’ etaṃ adhivacanaṃ. So hi āyatiṃ paṭisandhikālaṃ khepetvā khāditvā ṭhitattā kālaghaso ti vuccati. Sa bhūtapacanaṃ paci ti so, yāyaṃ taṇhā apāyesu bhūte pacati, taṃ ānāgginā pariḍahi, bhasmam akāsi, tena bhūtapacanaṃ paci ti vuccati. Pajaniṃ ti pi pāṭho. Janikaṃ nibbattikaṃ ti attho.

137. Atha te māṇavakā, dīpasahassalokaṇa viya rattiṃ samavisamaṃ, ācariyassa vissajjanaṇa pañhassa atthaṃ pākataṃ disvā, idāni mayaṃ yāvajīvaṃ guruvāsaṃ vasissāma; mahantā ete ācariyā nāma; mayaṃ hi bahussutamānaṃ uppādetvā catuppadika-gāthāya pi atthaṃ na jānāmā ti nihata-mānā pubbasadisāni eva ācariyassa vattapaṭivattaṃ katvā sagga-parāyaṇā ahesuṃ.

138. Ahaṃ, bhikkhave, tena samayena ācariyo ahoṣiṃ; ime bhikkhū māṇavakā. Evaṃ pubbe p’ ahaṃ ime evaṃ māna-

¹ C 3 omits dissanti.

paggahitasire vicarante nihata māne akāsin ti. Idañ ca jāta-kaṇ sutvā te bhikkhū pubbe pi mayaṇ mānen' eva upahatā ti bhiyyosomattāya nihata mānā hutvā attano upakāra-kammaṭṭhānaparāyaṇā ahesuṇ.

139. Tato Bhagavā ekaṇ samayaṇ janapadacārikaṇ caranto Vesālīṇ patvā Gotamake cetiye viharanto imesaṇ pañcasa-tānaṇ bhikkhūnaṇ ṇānaparipākaṇ veditvā imaṇ Gotamakasuttaṇ kathesi: “ Abhiññāyāhaṇ, bhikkhave, dhammaṇ desemi, no anabhiññāya. Sanidānāhaṇ, bhikkhave, dhammaṇ desemi, no anidānaṇ. Sappāṭihāriyāhaṇ, bhikkhave, dhammaṇ desemi, no appāṭihāriyaṇ. Tassa mayhaṇ, bhikkhave, abhiññāya dhammaṇ desayato—pe—no appāṭihāriyaṇ karaṇiyo ovādo, karaṇiā anusāsani. Alaṇ ca pana vo, bhikkhave, tuṭṭhiyā, alaṇ attamanatāya alaṇ somanassāya, Sammāsa-mbuddho vata¹ so Bhagavā, svākkhāto dhammo, supaṭipanno saṅgho ti. Idam avoca Bhagavā. . . . Imasmiṇ ca pana veyyākaraṇasmiṇ bhaññamāne sahaṇṇi lokadhātu akampit-thā ” ti (A. i. 276). Imaṇ ca suttaṇ sutvā te pañcasatā bhikkhū tasmiṇ yev' āsane saha paṭisambhidāhi arahattaṇ pāpu-ṇṇsu. Evāyaṇ desanā etasmiṇ ṭhāne niṭṭham agamasī ti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2.

[Sabbāsavasuttavaṇṇanā]

1. [6²⁷] *Evam me sutaṇ . . . Sāvatthiyaṇ* ti Sabbāsavasuttaṇ. Tatrāyaṇ anupubbapadavaṇṇanā: Sāvattthī ti Sāvattassa isino nivāsaṭṭhānabhūtā nagarī, yathā Kākandī Mākandī ti.² Evaṇ tāva akkharacintakā. Aṭṭhakathācariyā pana bha-ṇanti: Yaṇ kiñci manussānaṇ upabhogaparibhogaṇ sabbam ettha atthī ti Sāvattthi. Satthasamāyoge ca, kiṇ bhandam atthī ti pucchite, sabbam atthī ti vacanam upādāya Sāvattthi.

Sabbadā sabbūpakaraṇaṇ Sāvattthiyaṇ samohitaṇ tasmā sabbam upādāya Sāvattthī ti pavuccati.

¹ *The A. text omits* vata so; C 4 so ca.

² *Tīkā* : Kākandī Mākandī Kosambī ti.

Kosalānaṃ puraṇaṃ rammaṇaṃ dassaniyaṇ¹ manoramaṇaṃ dasahi saddehi avivittaṇaṃ annapānasamāyutaṇaṃ.

Vuddhiṇ² vepullataṇaṃ pattaṇaṃ iddhaṇaṃ phitaṇaṃ manoramaṇaṃ Alakamandā va devānaṃ Sāvatti-puram uttaman ti.

Tassaṇaṃ Sāvattiyaṇaṃ.

2. [6²⁸] *Jetavane* ti ettha, attano paccatthikajanaṇaṃ jināti ti Jeto. Raññā vā attano paccatthikajane jite jāto ti Jeto. Maṅgalakamyatāya vā tassa evaṇaṃ nāmaṃ eva katan ti Jeto. Jetassa vanaṇaṃ Jetavanaṇaṃ. Taṇaṃ hi Jetena rājakumārena ropitaṇaṃ, saṇvaḍḍhitaṇaṃ, paripālitaṇaṃ, so ca tassa sāmī ahoṣi; tasmā Jetavanan ti vuccati. Tasmaṇaṃ Jetavane.

3. [6²⁸] *Anāthapiṇḍikassa ārāme* ti ettha Sudatto nāma so gahapati mātāpitūhi katanāmasena. Sabbakāmasamid-dhitāya³ pana, vigatamaccheratāya, karuṇādiguṇasamaṅgi-tāya ca niccakālaṇaṃ anāthānaṇaṃ piṇḍam adāsi. Tena Anāthapiṇḍiko ti saṅkhaṇaṃ gato. Āramanti ettha paṇino, visesena vā pabbajitā ti ārāmo. Tassa pupphaphalādi-sobhāya nā-tidūra-naccāsannatādi-paṇcavidha⁴-senāsanasampattiyaṃ ca tato tato āgamma ramanti, abhiramanti, anukkaṇṭhitā hutvā nivasanti ti attho. Vuttappakārāya vā sampattiyaṃ tattha tattha gate pi attano abbhantaṇaṃ yeva ānetvā rameti ti ārāmo. So hi Anāthapiṇḍikena gahapatinā Jetassa rājakumārassa hatthato aṭṭhārasa-hiraññakoṭi-santhārena kinītvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭihi senāsanāni kārāpetvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭihi vihāramahaṇaṃ niṭṭhāpetvā, evaṇaṃ catupaṇṇāsa-hiraññakoṭi-pariccāgena Buddhapamukhassa saṅghassa niy-yādito.⁵ Tasmā Anāthapiṇḍikassa ārāmo ti vuccati. Tasmaṇaṃ Anāthapiṇḍikassa ārāme.

4. [6²⁸] Ettha ca, *Jetavane* ti vacanaṇaṃ purimasāmi-parikittanaṇaṃ. *Anāthapiṇḍikassa ārāme* ti pacchimasāmi-parikittanaṇaṃ. Kim etesaṇaṃ parikittane payojanaṃ ti? Puññakāmaṇaṃ diṭṭhānugati-āpajjanaṇaṃ. Tatra hi dvāra-koṭṭhaka-pāsādamāpane bhūmivikkaya-laddhā aṭṭhārasa hiraññakoṭiyo anekakoṭi-agghanakā rukkhā, ca Jetassa pariccāgo.

¹ C 3 dassaneyyaṇaṃ; but *Ṭīkā*: dassaniyaṇaṃ.

² 2 Vuddhiṇaṃ.

³ C 3 °samiddhatāya.

⁴ See A. v. 15²².

⁵ See Vin. ii. 153.

Catupaññāsa koṭiyo Anāthapiṇḍikassa. Iti tesañ parikittanena evañ puññakāmā puññāni karonti ti dassento āyasmā Ānando aññe pi puññakāme tesañ diṭṭhānugatiṃ āpajjane niyojēti.

5. [6³⁰] *Sabbāsavasajvarapariyāyaṃ vo, bhikkhave* ti kasmā idaṃ suttaṃ abhāsi? Tesañ bhikkhūnaṃ upakkilesa-visodhanaṃ ādiṃ katvā āsavakkhayāya paṭipattidassanattaṃ. Tatha *sabbāsavasajvarapariyāyaṃ* ti sabbesaṃ āsavānaṃ saṃvarakāraṇaṃ, saṃvarabhūtaṃ kāraṇaṃ. Yena kāraṇena te saṃvaritā pidahitā hutvā anuppādanirodhasaṅkhātāṃ khayaṃ gacchanti, pahiyanti, nappavattanti, taṃ kāraṇaṃ ti attho.

6. [6³¹] Tattha āsavanti ti *āsavā*. Cakkhuto pi—pe—manato pi savanti, pavattanti ti vuttaṃ hoti. Dhammato yāva gotrabhu, okāsato yāva bhavaggaṃ savanti ti vā *āsavā*. Ete dhamme etaṃ ca okāsaṃ anto karitvā pavattanti ti attho. Antokaraṇattho hi ayam ākāro. Ciraparivāsikaṭṭhena madirādayo āsavā viyā ti pi *āsavā*. Lokasmiṃ hi ciraparivāsikā madirādayo āsavā ti vuccanti. Yadi vā ciraparivāsikaṭṭhena āsavā, ete yeva bhavitum aṇṇhanti. Vuttaṃ h' etaṃ: “Purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāya, ito pubbe avijjā nāhosi” ti (A. v. 113) ādi. Āyataṃ vā saṃsāradukkhaṃ savanti pasavanti ti pi *āsavā*. Purimāni c' ettha nibbacanāni yattha kilesā āsavā ti āgacchanti, tattha yujjanti; pacchimaṃ kamme pi. Na kevalaṃ ca kammakilesā yeva āsavā, api ca kho nānappakārakā uppaddavā pi. Suttasu hi, “Nāhaṃ, Cunda, diṭṭhadhammikānaṃ yeva āsavānaṃ saṃvarāya dhammaṃ desemi” ti (D. iii. 129) ettha vivādamūla-bhūtā kilesā āsavā ti āgatā.

“Yena devūpapatty' assa gandhabbo vā vihaṅgamo yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ manussattaṃ ca abbaje,¹ te mayhaṃ āsavā khīṇā viddhastā vinalikātā” ti

(A. ii. 39)

ettha tebhūmakaṃ ca kammaṃ avasesā ca akusalā dhammā. “Diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya” ti (Vin. iii. 21) ettha parūpavāda-

¹ C 1, C 2, C 4 aṇḍaje.

vippaṭisāra-vadhabandhādayo c' eva apāyadukkhabhūtā ca nānappakārā upaddavā.

7. [6³¹] Te pan' ete āsavā yattha yathā āgatā, tattha tathā veditabbā. Ete hi Vinaye tāva, "Diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṇṇarāya, samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā" ti (Vin. iii. 21) dvedhā āgatā. Saḷāyatane, "Tayo 'me, āvuso, āsavā: kāmāsavo, bhavāsavo, avijjāsavo" ti (S. iv. 256) tidhā āgatā. Aññesu ca suttantesu, Abhidhamme ca te eva diṭṭhāsavena saha catudhā āgatā. Nibbedhikapariyāye, "Atthi, bhikkhave, āsavā nirayagāmaṇiyā¹ atthi āsavā tiracchānayonigāmaṇiyā,¹ atthi āsavā pettivisayagāmaṇiyā,¹ atthi āsavā manussalokagāmaṇiyā,¹ atthi āsavā devaḷokagāmaṇiyā"¹ ti (A. iii. 414) pañcadhā āgatā. Chakkanipāte, "Atthi, bhikkhave, āsavā saṇṇarā pahātabbā" ti (cf. A. iii. 387) ādinā nayena chaddhā āgatā. Imasmiṃ pana sutte te yeva dassanā pahātabbehi saddhiṃ sattadhā āgatā ti. Ayaṃ tāva āsavapade vacanatto c' eva pabhedo ca.

8. [6³¹] Saṇṇarapade pana saṇṇarayati ti *saṇṇaro*. Pida-hati, nivāreti, pavattituṃ na deti ti attho. Tathā hi, "Anu-jānāmi, bhikkhave, divā paṭisalliyantena dvāraṃ saṇṇarivā paṭisalliyituṃ" ti (Vin. iii. 39);

"Sotānaṃ saṇṇaraṃ brūmi paññāy' ete pithiyare" ti (Sn. 1035) ādisu pidhānatthena saṇṇaram āha. Svāyaṃ saṇṇaro pañcavidho hoti: sīlasaṇṇaro, sati-ñāṇa-khanti-viriyasaṇṇaro ti. Tattha, "Iminā pātimokkhasaṇṇarena upeto" ti (Vbh. 246) ayaṃ sīlasaṇṇaro. Pātimokkhasīlaṃ hi ettha saṇṇaro ti vuttaṃ. "Cakkhundriye saṇṇaram āpajjati" ti (Vbh. 248) ādisu satisaṇṇaro. Sati h' ettha saṇṇaro ti vuttā.

"Sotānaṃ saṇṇaraṃ brūmi paññāy' ete pithiyare" ti (Sn. 1035) ayaṃ ñāṇasaṇṇaro. Ñāṇaṃ h' ettha pithiyare ti iminā pidhānatthena saṇṇaro ti vuttaṃ. "Khamo hoti sītassā" (M. i. 10) "Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti" ti (M. i. 11) ādinā pana nayena idh' eva khanti-viriyasaṇṇarā āgatā. Tesāṃ ca sabbāsavaṇṇarapariyāyan, ti iminā uddesena saṅgahitattā saṇṇarabhavo veditabbo. Api ca pañcavidho

¹ C 3 *ard Tīkā*, °gāmaṇiyā; *The A. Text*, gamaniyā; C 4 gamaniyā.

pi ayaṇ saṇvaro idha āgato yeva. Tattha khanti-viriyasaṇ-
varā tāva vuttā yeva. “So taṇ ca anāsaṇaṇ, taṇ ca agocaraṇ”
ti ayaṇ pan’ ettha sīlasaṇvaro. “Paṭisaṇkhā yoniso cakkhun-
driyasaṇvarasaṇvuto” ti ayaṇ satisaṇvaro. Sabbattha pa-
ṭisaṇkhā nāṇasaṇvaro ti. Agahitaḡahaṇena pana dassanaṇ,¹
paṭisevanā, bhāvanā ca nāṇasaṇvaro. Pariyanti etena
dhammā ti *pariyāyo*. Uppattiṇ nirodhaṇ vā gacchanti ti
vuttaṇ hoti. Ettāvatā sabbāsavaṇvarapariyāyaṇ ti ettha
yaṇ vattabbaṇ, taṇ vuttaṇ hoti.

9. [7⁴] *Idāni jānato ahaṇ* ti ādisu *jānato* ti jānantassa.
Passato ti passantassa. Dve pi padāni ekaṭṭhāni, byañjanaṇ
eva nānā.² Evaṇ sante pi *jānato* ti nāṇalakkhaṇaṇ upādāya
puggalaṇ niddisati. Jāṇanalakkhaṇaṇ hi nāṇaṇ. *Passato*
ti nāṇappabhāvaṇ upādāya. Passanappabhāvaṇ hi nāṇaṇ.
Nāṇasamaṇḡi puggalo, cakkhumā viya cakkhunā rūpāni,
nāṇena vivaṭe dhamme passati. Api ca yoniso manasikāraṇ
uppādetuṇ jānato, ayaṇiso manasikāro yathā na uppajjati
evaṇ passato ti. Ayam ettha saro. Keci pan’ ācariyā bahū
papaṇce bhaṇanti. Te imasmiṇ atthe na yujjanti.

10. [7⁴] *Āsavānaṇ khayaṇ* ti āsavappahānaṇ, āsavānaṇ
accantakkhaya-samuppādaṇ, khinākāraṇ, natthibhāvaṇ ti.
Ayam eva hi imasmiṇ ca sutte, “Āsavānaṇ khayā anāsavaṇ
cetovimuttin” ti (M. i. 284) ādisu ca āsavakkhayattho. Añña-
tra pana magga-phala-nibbānāni pi āsavakkhayaṇ ti vuccanti.
Tathā hi,

“Sekhassa sikkhamānassa ujumaggānusārino
khayasmiṇ paṭhamaṇ nāṇaṇ tato aññā anantarā” ti
(It. 53)

ādisu maggo āsavakkhayaṇ ti vutto. “Āsavānaṇ khayā
samaṇo hoti” ti (M. i. 284) ādisu phalaṇ.

“Paravajjānupassissa niccaṇ ujjhānasaññino
āsavā tassa vaḍḍhanti ārā so āsavakkhayā” ti
(Dh. 253)

ādisu nibbānaṇ āsavakkhayaṇ ti vuttaṇ.

11. [7⁵] *No ajānato, no apassato* ti, yo pana na jānāti na
passati. tassa no vadāmi ti attho. Etena ye ajānato apassato

¹ C 1, C 2 dassanā.

² C 3, C 4 nānaṇ.

saṅvarādihi yeva suddhiṃ vadanti, te paṭikkhittā honti. Purimena vā padadvayena upāyo vutto; iminā anupāyapaṭi-sedho ti. Saṅkhepena c' ettha ñāṇaṃ āsavasaṅvarapariyāyo ti dassitaṃ hoti.

12. [7⁵] Idāni yaṃ jānato āsavānaṃ khayō hoti, taṃ dassetu-kāmo *kiṃ ca, bhikkhave, jānato* ti pucchāṃ ārabhi. Tattha jānanā bahuvidhā. Dabbajātiko eva hi koci bhikkhu chattaṃ kātuṃ jānāti, koci cīvarādīnaṃ aññatarāṃ. Tassa idīsāni kam-māni vattasīse ṭhatvā karontassa sā jānanā maggaphalānaṃ padaṭṭhānaṃ na hoti ti na vattabbā. Yo pana sāsane pabbajitvā vejjakammādīni kātuṃ jānāti, tass' evaṃ¹ jānato āsavā vadḍhanti yeva. Tasmā yaṃ jānato passato ca āsavānaṃ khayō hoti, tad eva dassento āha: *Yoniso ca manasikāraṃ, ayoniso ca manasikāraṃ* ti.

13. [7⁶] Tattha *yoniso manasikāro* nāma upāyamanasikāro, pathamanasikāro. Aniccādisu aniccan ti ādinā eva nayena saccānulomikena vā cittassa āvaṭṭanā anvāvaṭṭanā ābhogo samannāhāro manasikāro, ayaṃ vuccati yoniso manasikāro. *Ayoniso manasikāro* ti anupāyamanasikāro, uppathamanasikāro. Anicce niccan ti, dukkhe sukhan ti, anattani attā ti, asubhe subhan ti, ayoniso manasikāro, uppathamanasikāro; saccapaṭikkūlena vā cittassa āvaṭṭanā anvāvaṭṭanā ābhogo samannāhāro manasikāro, ayaṃ vuccati ayoniso manasikāro ti. Evaṃ yoniso manasikāraṃ uppādetuṃ jānato, ayoniso manasikāro ca yathā na uppajjati, evaṃ passato āsavānaṃ khayō hoti.

14. [7⁷] Idāni imass' ev' atthassa yuttiṃ dassento āha: *Ayoniso, bhikkhave—pe—pahīyanī* ti. Tena kiṃ vuttaṃ hoti? Yasmā ayoniso manasikāroto āsavā uppajjanti, yoniso manasikāroto pahīyanti, tasmā jānitabbaṃ: yoniso manasikāraṃ uppādetuṃ jānato, ayoniso manasikāro ca yathā na uppajjati, evaṃ passato āsavānaṃ khayō hoti ti. Ayaṃ tāv' ettha saṅkhepavaṇṇanā.

15. [7⁷] Ayaṃ pana vitthāro: Tattha *yoniso ayoniso* ti imehi tāva dvīhi padehi ābaddhaṃ² hoti upari sakalaṃ suttaṃ.

¹ C 3 eva.

² C 1, C 4 āvaṭṭaṇ.

Vaṭṭavivaṭṭavasena hi sakalaṇ¹ suttanṇ vuttanṇ. Ayoniso manasikāramūlakaṇ ca vaṭṭanṇ, yoniso manasikāramūlakaṇ vivaṭṭanṇ. Kathanṇ? Ayoniso manasikāro hi vaḍḍhamāno dve dhamme paripūreti: avijjaṇ ca bhavataṇhaṇ ca. Avijjāya ca sati avijjāpaccayā saṅkhārā—pe—dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Taṇhāya sati taṇhāpaccayā upādānaṇ—pe—samudayo hoti ti. Evam ayaṇ ayoniso manasikārabahulo puggalo, vātavegābhīghātena vippanaṭṭhanāvā viya, Gaṅgāvatte patita-gokulaṇ viya, cakkayante niyutta-balivaddo viya ca punappunaṇ bhava-yoni-gati-viññāṇaṭṭhiti-sattāvāsesu āvaṭṭa-parivaṭṭanṇ karoti. Evaṇ tāva ayoniso manasikāramūlakaṇ vaṭṭanṇ. Yoniso manasikāro pana vaḍḍhamāno, “Yoniso manasikārasampannass’ etaṇ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṇkaṇ: ariyaṇ aṭṭhaṅgikaṇ maggaṇ bhāvēssati, ariyaṇ aṭṭhaṅgikaṇ maggaṇ bahulikarissati” ti (S. v. 31) vacanato sammādiṭṭhippamukhaṇ aṭṭhaṅgikaṇ maggaṇ paripūreti. Yā ca sammādiṭṭhi sā vijjā ti tassa vijjupādā avijjānirodhā saṅkhāraṇirodho—pe—evam etassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti ti. Evaṇ yoniso manasikāramūlakaṇ vivaṭṭanṇ veditabbaṇ.

16. [77] Evan imehi dvihi padehi ābaddhaṇ hoti upari sakalaṇ suttanṇ. Evaṇ ābaddhe c’ ettha, yasmā pubbe āsavappahānaṇ dassetvā pacchā uppatti vuccamānā na yujjati, na hi pahīnā puna uppajjanti, uppannānaṇ pana pahānaṇ yujjati; tasmā uddesapaṭilomato pi, *ayoniso, bhikkhave, manasikaroto* ti adim āha. Tattha ayoniso manasikaroto ti vuttapakāraṇ ayoniso manasikāraṇ uppādayato. *Anuppannā c’ eva āsavā uppajjanti* ti ettha ye pubbe appaṭiladdhapubbaṇ cīvarādiṇ paccayaṇ vā upaṭṭhāka-saddhivihārika-antevāsīnaṇ vā aññataranṇ manuññavatthuṇ paṭilabbhitvā, taṇ subhaṇ sukhaṇ ti ayoniso manasikaroto, aññataranṇ vā pana ananubhūtapubbaṇ ārammaṇaṇ yathā tathā vā ayoniso manasikaroto āsavā uppajjanti, te anuppannā uppajjanti ti veditabbā. Aññathā hi anamatagge saṅsāre anuppannā nāma āsavā na santi. Anubhūtapubbe pi ca vatthumhi ārammaṇe vā yassa pakatisuddhiyā vā uddesa-paripucchā-pariyatti-navakamma-

¹ C 3 upari sakalasuttanṇ.

yonisomanasikāraṇaṇ vā aññataravasena pubbe anuppajjivā pacchā tādīsena paccayeṇa sahasā uppajjanti, ime pi anuppannā uppajjanti ti veditabbā. Tesu yeva pana vatthārammaṇesu punappunaṇ uppajjamānā, *uppannā pavaddhanti* ti vuccanti. Ito aññathā hi paṭhamuppannānaṇ vaḍḍhi nāma n' atthi.

17. [7⁹] *Yoniso ca kho*,¹ *bhikkhave* ti ettha pana, yassa pakatisuddhiyā vā, seyyathā pi āyasmato Mahā-Kassapassa, Bhaddāya ca Kapilāniyā, uddesa-paripucchādīhi vā kāraṇehi āsavā n' uppajjanti; so² pajānāti: na kho me āsavā maggena samugghātāṇ gatā, handa nesaṇ samugghātāya paṭipajjissāmī³ ti. Tato maggabhāvanāya sabbe samugghāteti. Tassa te āsavā, *anuppannā na uppajjanti* ti vuccanti. Yassa pana kārakass' eva sato satisammosena sahasā āsavā uppajjanti tato saṇvegama āpajjitvā yoniso padahanto te āsave samucchindati, tassa, *uppannā pahīyanti* ti vuccanti.

18. Maṇḍalārāmaṇvāsī-Mahā-Tissabhūtittherassa viya. So kira tasmiṇ yeva vihare uddesaṇ gaṇhāti. Ath' assa gāme piṇḍāya carato visabhāgārammaṇe kilesa uppajji. So taṇ vipassanāya vikkhambhetvā viharāṇ agamāsi. Tassa supinante pi taṇ ārammaṇaṇ upaṭṭhāsi. So, ayaṇ kilesa vaḍḍhitvā apāyasaṇvattaniko hoti ti saṇvegaṇ janetvā ācariyaṇ āpucchitvā viharā nikkhamma Mahā-Saṅgharakkhitattherassa santike rāgapaṭipakkhaṇ asubhakammaṭṭhānaṇ gahetvā gumbantaṇ pavisitvā paṇsukūlacīvaraṇ pattharitvā nisajja anāgā-mimaggena pañcakāmaguṇarāgaṇ chinditvā, utṭhāya ācariyaṇ vanditvā punādivase uddesamaggaṇ pāpuṇi.

Ye pana vattamānānuppannā, tesāṇ paṭipattiyā pahānaṇ nāma n' atthi.

19. [7¹⁰] Idāni uppannā ca āsavā pahīyanti ti idam eva padaṇ gahetvā ye te āsavā pahīyanti, tesāṇ nānappakārato aññam pi pahānakāraṇaṇ āvikātuṇ desanaṇ vitthārento, *atthi, bhikkhave, āsavā dassanā pahātabbā* ti ādim āha, yathā taṇ desanāpabhedakusalo Dhammarājā. Tattha *dassanā pahātabbā* ti dassanena pahātabbā. Esa nayo sabbattha.

¹ *M. text omits kho.*

² C 1, C 2, C 4 so ca jānāti.

³ C 3 paṭipajjāmī ti.

20. [7¹⁶] Idāni tāni padāni anupubbato vyākātukāmo *katame ca, bhikkhave, āsavā dassanā pahātabbā* ti pucchāṇ katvā, Mūlapariyāya-vaṇṇanāyaṇ vuttanāyaṇ' eva, *idha, bhikkhave assutavā puthujjano* ti puggalādhiṭṭhānaṇ desanaṇ ārabhi. Tattha, *manasikaraṇīye dhamme nappajānāti* ti āvajjitabbe samannāharitabbe dhamme nappajānāti. *Amanasikaraṇīye* ti tabbiparīte. Esa nayo sesapadesu.

21. [7²⁰] Yasmā pana ime dhammā manasikaraṇīyā, ime amanasikaraṇīyā ti dhammato niyamo n' atthi, ākārato pan' atthi; yen ākārena manasi kayiramānā akusaluppatipadaṭṭhānā honti, ten' ākārena na manasi kātabbā; yena kusaluppatipadaṭṭhānā honti, ten' ākārena manasi kātabbā; tasmā *y' assa, bhikkhave, dhamme manasikaroto anuppanno vā kāmāsavo* ti ādim āha. Tattha *y' assā* ti ye assa, assutavato puthujjanassa. *Manasikaroto* ti āvajjayato, samannāharantassa. *Anuppanno vā kāmāsavo* ti ettha samuccayattho vā-saddo, na vikappattho. Tasmā yathā, “Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā dipadā vā—pe—Tathāgato tesāṇ aggam akkhāyati” ti (A. ii. 34) vutte, apadā ca dipadā cā ti attho. Yathā ca, “Bhūtānaṇ vā sattānaṇ ʈitiyā, sambhavesīnaṇ vā anuggahāyā” ti (M. i. 261) vutte, bhūtānaṇ ca sambhavesīnaṇ cā ti attho. Yathā ca, “Aggito vā udakato vā mithubhedato vā” ti (D. ii. 88) vutte, aggito ca udakato ca mithubhedato cā ti attho. Evam idhāpi, anuppanno ca kāmāsavo uppajjati, uppanno ca kāmāsavo pavaḍḍhati ti attho daṭṭhabbo. Evaṇ sesesu.

22. [7²⁷] Ettha ca *kāmāsavo* ti pañcakāmaguṇiko rāgo. *Bhavāsavo* ti rupārūpabhava chandarāgo, jhānanikanti ca sassatucchedadiṭṭhisahagatā. Evaṇ diṭṭhāsavo pi bhavāsavo eva samodhānaṇ gacchati. *Avijjāsavo* ti catusu saccesu aññānaṇ. Tattha kāmaguṇe assādato manasikaroto anuppanno ca kāmāsavo uppajjati, uppanno ca pavaḍḍhati. Mahaggatadhamme assādato manasikaroto anuppanno ca bhavāsavo uppajjati, uppanno ca pavaḍḍhati. Tīsu bhūmisu dhamme catubbipallāsa-padaṭṭhānabhāvena manasikaroto anuppanno ca avijjāsavo uppajjati, uppanno ca pavaḍḍhati ti veditabbo. Vuttanaya-paccanīkato sukkapakkho vitthāretabbo.

23. Kasmā pana tayo eva āsavā idha vuttā ti ? Vimokkha-
paṭipakkhato. Appaṇihitavimokkhapaṭipakkho hi kāmāsavo.
Animitta-suññatapaṭipakkhā itare. Tasmā, ime tayo āsave
uppadentā tiṇṇaṇ vimokkhānaṇ abhāgino honti, anuppadentā
bhāgino ti etam atthaṇ dassentena tayo eva vuttā ti veditab-
bā. Diṭṭhāsavo pi vā ettha vutto yevā ti vaṇṇitam etaṇ.

24. [7³⁷] *Tassa amanasikaraṇīyānaṇ dhammānaṇ manasi-
kārū* ti manasikārahetu. Yasmā te dhamme manasikaroti,
tasmā ti vuttaṇ hoti. Esa nayo dutiyapade pi. Anuppannā
c' eva āsavā uppajjanti, uppannā ca āsavā pavaḍḍhanti ti
heṭṭhā vutta-āsavānaṇ yeva abhedato nigamanam etaṇ.

25. [8³] Eṭṭāvatā yo ayaṇ puggalādhiṭṭhānāya desanāya
dassanā¹ pahātabbe āsave niddisituṇ assutavā puthujjano
vutto, so yasmā, ayoniso, bhikkhave, manasikaroto anuppan-
nā c' eva āsavā uppajjanti ti evaṇ sāmāññato vuttānaṇ
ayoniso-manasikārapaccayānaṇ kāmāsavādinam pi adhiṭṭhā-
naṇ, tasmā te pi āsave ten' eva puggalena dassetvā, idāni
dassanā pahātabbe āsave dassento, *so evaṇ ayoniso manasikaro-
ti : ahoṣiṇ nu kho ahaṇ* ti ādim āha. Vicikicchāsīsena c' ettha
diṭṭhāsavam pi dassetuṇ imaṇ desanaṇ ārabhi. Tass' attho:
Yass' ete iminā vuttanayena āsavā uppajjanti, so puthujjano,
yo cāyaṇ assutavā ti ādinā nayena vutto, so puthujjano evaṇ
ayoniso anupāyena uppathena manasikaroti. Kathaṇ ? *Ahoṣiṇ
nu kho—pe—so kuhiṇ-gāmī bhavissatī* ti. Kiṇ vuttaṇ
hoti ? So evaṇ ayoniso manasikaroti, yathā 'ssa ahaṇ²
ahoṣiṇ nu kho ti ādinā nayena vuttā solasavibhāgā vicikicchā
uppajjati.

26. [8⁴] Tattha *ahoṣiṇ nu kho na nu kho* ti sassatākāraṇ
ca adhiccasamuppatti-ākāraṇ ca nissāya atīte attano vijja-
mānataṇ ca avijjamānataṇ ca kaṅkhati. Kiṇ kāraṇaṇ ti
na vattabbaṇ. Ummattako viya bālaputhujjano yathā vā
tathā vā pavattati. Api ca ayoniso manasikāro yev' ettha
kāraṇaṇ. Evaṇ ayoniso manasikārassa pana kiṇ kāraṇaṇ
ti ? Sv' eva puthujjanabhāvo; ariyānaṇ adassanādīni vā.
Na nu ca puthujjano yoniso pi manasikaroti ? Ko vā evam
āha : Na manasi karoti ti ? Na pana tattha puthujjanabhāvo

¹ C 3 omits dassanā.

² C 3 ayaṇ.

kāraṇaṇ. Saddhammasavana-kalyāṇamittatādīni tattha kāraṇāni. Na hi macchamaṇṣādīni attano pakatiyā sugandhāni; abhisaṅkhārappaccayā pana sugandhāni pi honti.

27. [8⁵] *Kin nu kho ahosiṇ* ti jātiliṅguppattiyo nissāya, khattiyo nu kho ahosiṇ, brāhmaṇa-veśsa-sudda-gahaṭṭha-pabbajita-deva-manussānaṇ aṇṇataro ti kaṅkhati. *Kathay nu kho* ti saṇṭhānākāraṇ nissāya, dīgho nu kho ahosiṇ, rassa-odāta-kaṇha-ppamāṇika-appamanikādīnaṇ aṇṇataro ti kaṅkhati. Keci pana, Issaranimmānādiṇ nissāya kena nu kho kāraṇena ahosiṇ ti hetuto kaṅkhati ti vadanti. *Kiṇ hutvā kiṇ ahosiṇ* ti jāti-ādīni nissāya, khattiyo hutvā nu kho brāhmaṇo ahosiṇ—pe—devo hutvā manusso ti attano paramparaṇ kaṅkhati. Sabbatth' eva pana *addhānaṇ* ti kālādhivacanam etaṇ. *Bhavissāmi nu kho na nu kho* ti sassa-tākāraṇ ca ucchedākāraṇ ca nissāya anāgate attano vijjamānataṇ ca avijjamānataṇ ca kaṅkhati. Sesam ettha vuttanayam eva.

28. [8¹²] *Etarahi vā paccuppannaṇ addhānaṇ* ti idāni vā paṭisandhim ādiṇ katvā cutipariyantaṇ sabbam pi vattamānakālaṇ gahetvā. *Ajjhattaṇ kathaṅkathā hoti* ti attano khandhesv' eva vicikicchī hoti. *Ahaṇ nu kho asmī* ti attano atthibhāvaṇ kaṅkhati. Yuttaṇ pan' etan ti? Yuttaṇ ayuttan ti kā ettha cintā? Api c' ettha idaṇ vatthum pi udāharanti: Cullamātāya kira putto muṇḍo, mahāmātāya putto amuṇḍo. Taṇ puttaṇ muṇḍesuṇ. So vuṭṭhāya ahaṇ nu kho cullamātāya putto ti cintesi. Evaṇ ahaṇ nu kho 'smi ti kaṅkhā hoti.

29. [8¹³] *No nu kho 'smi* ti attano natthibhāvaṇ kaṅkhati. Tatrāpi idaṇ vatthu: Eko kira macche gaṇhanto udaye ciraṭṭhānena sītibhūtaṇ attano ūruṇ maccho ti cintetvā pahari. Aparo susānapasse khettaṇ rakkhanto bhīto saṅkuṭito sayi. So paṭibujjhivā attano jaṇṇukāni dve yakkhā ti cintetvā pahari. Evaṇ no nu kho 'smi ti kaṅkhati.

30. [8¹⁴] *Kiṇ nu kho* ti khattiyo vā samāno attano khattiyabhāvaṇ kaṅkhati. Esa nayo sesesu pi. Devo pana samāno devabhāvaṇ ajānanto nāma n' atthi. So pi pana ahaṇ rūpi nu kho arūpi nu kho ti ādinā nayena kaṅkhati. Khattiyādayo kasmā na jānanti ti ce? Apaccakkhā tesā tattha tattha

kule uppatti. Gahaṭṭhā pi ca Potalikādayo pabbajitasaññino; pabbajitā pi, kuppaṇ nu kho me kamman ti ādinā nayena gahaṭṭhasaññino; manussā pi ca rājāno viya attani devasaññino honti.

31. [8¹⁴] *Kathaṇ nu kho 'smī* ti vuttanayam eva. Kevalaṇ ettha abbhantare jīvo nāma atthi ti gahetvā, tassa saṇṭhānā-kāraṇ nissāya, dīgho nu kho 'smi, rassa-caturassa¹-chalaṇsa-aṭṭhaṇsa-solasañsādīnaṇ aññatarappakāro ti kaṅkhanto kathaṇ nu kho 'smī ti kaṅkhati ti veditabbo. Sarīrasaṇṭhānaṇ pana paccuppannaṇ ajānanto nāma n' atthi. *Kuto āgato, so kuhiṇ gāmī bhavissatī* ti attabhāvassa āgati-gatiṭṭhānaṇ kaṅkhati.

32. [8¹⁵] Evaṇ solasappabhedan vicikicchāṇ dassetvā, idāni yaṇ iminā vicikicchāsīsenā diṭṭhāsavaṇ dassetuṇ ayaṇ desanā āradhā, taṇ dassento, *tassa evaṇ ayoniso manasikaroto channaṇ diṭṭhīnaṇ* ti ādim āha. Tassa puggalassa yathā ayaṇ vicikicchā uppajjati evaṇ ayoniso manasikaroto tass' eva savi-cikicchassa ayoniso manasikārassa thāmagatattā channaṇ diṭṭhīnaṇ aññatarā diṭṭhi uppajjati ti vuttaṇ hoti.

33. [8¹⁷] Tattha sabbapadesu vāsaddo vikappattho. Evaṇ² vā diṭṭhi uppajjati ti vuttaṇ hoti. *Atthi me attā* ti c' ettha sassatadiṭṭhi sabbakālesu attano atthitaṇ gaṇhāti. *Saccato thetato* ti bhūtato ca thirato ca. Idaṇ saccan ti suṭṭhu dālha-bhāvenā ti vuttaṇ hoti. *N'atthi me attā* ti ayaṇ pana ucchedadiṭṭhi, sato sattassa tattha tattha vibhavagahaṇato. Atha vā, purimā pi tīsu kālesu atthi ti gahaṇato sassatadiṭṭhi. Paccuppannam eva atthi ti gaṇhantī ucchedadiṭṭhi. Pacchimaṇ pi atītānāgatesu n' atthi ti gaṇhato, bhasmantā³ āhutiyo ti gahitadiṭṭhikānaṇ viya, ucchedadiṭṭhi. Atīte eva n' atthi ti gaṇhantī adhiccasamuppannikasseva sassatadiṭṭhi.

34 [8²¹] *Attanā va attānaṇ sañjānāmī* ti saññākkhandha-sīsenā khandhe attā ti gahetvā saññāya avasesakkhandhe sañjānato, iminā attanā imaṇ attānaṇ sañjānāmī ti hoti. *Attanā va anattānaṇ* ti saññākkhandhaṇ yeva attā ti gahetvā, itare cattāro pi anattā ti gahetvā saññāya te sañjānato evaṇ

¹ C 3 °caturaṇsa-.

² C 3 Eevaṇ vā evaṇ vā.

³ C 1, C 2 bhassantā.

hoti. Anattanā va attānan ti saññākkhandhaṇ anattā ti itare ca cattāro attā ti gahetvā saññāya te sañjānato evaṇ hoti. Sabbā pi sassatucchedadiṭṭhiyo va.

35. [8²³] *Vado vedeyyo* ti ādayo pana sassatadiṭṭhiyā eva abhinivesākārā. Tattha vadatī ti *vado*. Vacīkammassa kārako ti vuttaṇ hoti. Vediti ti *vedeyyo*. Jānāti, anubhavati cā ti vuttaṇ hoti. Kiṇ vedetī ti? *Tatra tatra kalyāṇapāpakānaṇ kammānaṇ vipākaṇ patisaṇvedeti*. *Tatra tatrā* ti tesu tesu yoni-gati-ṭhiti-nivāsa-nikāyesu, ārammaṇesu vā. *Nicco* ti uppādavayarahito. *Dhuvo* ti thiro, sārabhūto. *Sassato* ti sabbakāliko. *Aviparināmadhammo* ti attano pakatibhāvaṇ avijahanadhammo; kakaṇṭako viya nānappakārataṇ na āpajjati. *Sassatisaman* ti, canda-suriya-samudda-mahāpaṭhavī-pabbatā lokavohārena sassatiyo ti vuccanti. *Sassatihi* samaṇ sassatisamaṇ. Yāva sassatiyo tiṭṭhanti tāva tath' eva ṭhassatī ti gaṇhato evaṇ diṭṭhi hoti.

36 [8²⁷] *Idaṇ vuccati, bhikkhave, diṭṭhigatan* ti ādisu, *idaṇ* ti idāni vattabbassa paccakkhanidassanaṇ. Diṭṭhigatasam-bandhena idaṇ vuttaṇ, na diṭṭhisam-bandhena. Ettha hi diṭṭhi yeva *diṭṭhigataṇ*, guthagataṇ viya. Diṭṭhisu vā gataṇ idaṇ dassanaṇ dvāsattḥiditṭhi-antogadhataṇ ti pi *diṭṭhigataṇ*. Diṭṭhiyā vā gataṇ *diṭṭhigataṇ*. Idaṇ hi atthi me attā ti ādi diṭṭhiyā gamanamattam eva. N' atth' ettha attā vā nicco vā kocī ti vuttaṇ hoti. Sā cāyaṇ¹ diṭṭhi dunniggamanaṭṭhena *gahanaṇ*²; duratikkamanaṭṭhena sappatibhayatṭhena ca *kaṇṭāro*, dubbhikkhakantāra-vālakantārādayo viya; sammā-diṭṭhiyā vinivijjanaṭṭhena vilomaṭṭhena vā *visūkaṇ*; kadāci sassatassa kadāci ucchedassa gahanaṇato virūpaṇ phanditan ti *vipphanditaṇ*; bandhanaṭṭhena *saṇyojanaṇ*. Ten' āha: *Diṭṭhigataṇ*³ . . . *diṭṭhisanyojanaṇ* ti.

37. [8²⁹] Idān' assā⁴ tam eva bandhanaṭṭhaṇ dassento *diṭṭhisanyojanasanyutto* ti ādim āha. Tassāyaṇ saṅkhepattho: Iminā diṭṭhisanyojanena saṇyutto puthujjano etehi jāti-ādihi na parimuccati. Kiṇ vā bahunā? Sakalavaṭṭa-dukkhato pi na muccati ti.

¹ C 1, C 2, C 4 Svāyaṇ.

³ C 3, C 4 Diṭṭhigahanaṇ.

² C 3, C 4 gahanaṇ.

⁴ C 1 and C 2 assa.

38. [8³²] Evaṃ chappabhedan̐ diṭṭhāsavaṇ dassetvā, yasmā silabbataparāmāso kāmāsavādi-vacanen' eva dassito hoti, kāmasukhatthaṇ hi bhavasukhaṇ; bhavavisuddhi-atthaṇ ca avijjāya abhibhūtā ito bahiddhā samaṇa-brāhmaṇā sīlabbatāni parāmasanti; tasmā taṇ adassetvā, diṭṭhigahaṇena vā tassa gahitattā pi taṇ adassetvā va, idāni yo puggalo dassa-nā pahātabbe āsave pajahati, taṇ dassetvā tesaṇ āsavānaṇ pahānaṇ dassetuṇ, pubbe vā ayoniso manasikaroto puthuj-janassa tesaṇ uppattiṇ dassetvā, idāni tabbiparītassa pahānaṇ dassetuṇ, *sutavā ca kho, bhikkhave* ti ādim āha. Tass' attho yāva, *so idaṇ dukkhaṇ* ti āgacchati, tāva heṭṭhā vuttanayena ca vuttapaccanīkanayena ca veditabbo. Paccanīkanayena ca sabbākārena ariyadhammassa akovida-avinīta-paccanīkato ayaṇ sutavā ariyasāvako ariyadhammassa kovido ariyadhamme suvinīto ti veditabbo. Api ca kho sikhāppatta-vipassanato¹ pabhuti yāva gotrabhu tāva tadanurūpena atthena ayaṇ ariyasāvako veditabbo.

39. [9¹⁷] *So idaṇ dukkhaṇ ti yoniso manasikarotī* ti ādisu pana ayaṇ atthavibhāvanā: So catusaccakammaṭṭhāniko ariyasāvako taṇhāvajjā tebhūmakā khandhā dukkhaṇ.² taṇhā dukkhasamudayo, ubhinnaṇ appavatti nirodho, nirodhasampāpako maggo ti evaṇ pubbe va ācariyasantike ugga-hitacatusaccakammaṭṭhāno³ aparena samayena vipassanā-maggaṇ ārūlho⁴ samāno te tebhūmake khandhe idaṇ dukkhaṇ ti yoniso manasikaroti, upāyena pathena samannāharati c' eva vipassati ca. Ettha hi yāva sotāpattimaggo tāva manasikārasisen' eva vipassanā vuttā. Yā panāyaṇ tass' eva dukkhasa samuṭṭhāpikā pabhāvikā taṇhā, ayaṇ samudayo ti yoniso manasikaroti. Yasmā pana idaṇ dukkhaṇ ca samudayo ca idaṇ ṭhānaṇ patvā nirujjhanti, nappavattanti. tasmā yadidaṇ nibbānaṇ nāma, ayaṇ dukkhanirodho ti yoniso manasikaroti. Nirodhasampāpakaṇ aṭṭhaṅgiṇaṇ maggaṇ, ayaṇ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ti yoniso manasikaroti, upāyena pathena samannāharati c' eva vipassati ca.

¹ C 3 °vipassanāto.

³ C 3, C 4 uggahita°.

² C 1, C 2, C 4 dukkhā.

⁴ C 3 samārūlho.

40. Tatrāyaṇ upāyo: Abhiniveso nāma vaṭṭe hoti, vivaṭṭe n' atthi. Tasmā ayaṇ, "Atthi imasmiṇ kāye paṭhavīdhātu, apodhātu" ti (M. i. 57) ādinā nayena sakasantatiyaṇ cattāri bhūtāni tadanusārena upādā-rūpāni ca pariggahetvā ayaṇ rūpakkhando ti vavatthapeti. Taṇ vavatthūpayato uppanne tadārammaṇe cittacetāsike dhamme ime cattāro arūpakkhandhā ti vavatthapeti. Tato ime pañcakkhandhā dukkhaṇ ti vavatthapeti. Te pana saṅkhepato nāmañ ca rūpañ cā ti dve bhāgā eva honti. Idañ ca nāmarūpaṇ sahetu-sappaccayā¹ uppajjati, tassa ayaṇ hetu ayaṇ paccayo ti avijjābhavataṇhā-kammāhārādike hetupaccaye vavatthapeti. Tato tesāṇ paccayānañ ca paccayuppannadhammānañ ca yathāva-sarasa-lakkhaṇaṇ vavatthapetvā, ime dhammā ahutvā honti ti aniccalakkhaṇaṇ āropeti. Udayavyayapīlittā dukkhā ti dukkhalakkhaṇaṇ āropeti. Avasavattanato anattā ti anattalakkhaṇaṇ āropeti. Evaṇ tiṇi lakkhaṇāni āropetvā paṭipāṭiyā vipassanaṇ pavattento sotāpattimaggaṇ pāpuṇāti. Tasmiṇ khaṇe cattāri saccāni ekapaṭivedhen' eva paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti. Dukkhaṇ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṇ pahānapaṭivedhena, nirodhaṇ sacchikiriyāpaṭivedhena, maggaṇ bhāvanāpaṭivedhena. Dukkhañ ca pariññābhisamayenābhisameti—pe—maggaṇ bhāvanābhisamayena abhisameti. No ca kho aññamaññena ñāṇena. Ekaññen' eva hi esa nirodhaṇ ārammaṇato, sesāni kiccato paṭivijjhati c' eva abhisameti ca. Na hi 'ssa tasmiṇ samaye evaṇ hoti: Ahaṇ dukkhaṇ parijānāmi ti vā—pe—maggaṇ bhāvemī ti vā ti. Api ca khv' assa ārammaṇaṇ katvā paṭivedhavasena nirodhaṇ sacchikaroto yeva taṇ ñāṇaṇ dukkha-pariññākiccaṇ pi samudaya-pahānakiccaṇ pi magga-bhāvanākiccaṇ pi karoti yeva.

41. [9²⁰] *Tass' evaṇ upāyena yoniso manasikaroto tiṇi saṇyojanāni pahīyanti*: visativatthukā sakkāyaditṭhi, aṭṭhavatthukā vicikicchā, sīlena suddhi vatena suddhi ti sīlavatānaṇ parāmasanako sīlabbataparāmāso ti. Tattha catusu āsavesu sakkāyaditṭhi-sīlabbataparāmāsā ditṭhāsavena saṅgahitattā āsavā c' eva saṇyojanā ca. Vicikicchā saṇyojanam eva, na

¹ C 3 sappaccayaṇ.

āsavo. Dassanā pahātabbā āsavā ti ettha ca pariyāpannattā pana āsavā ti.

42. [9²²] *Ime vuccanti dassanā pahātabbā* ti ime sakkāya-diṭṭhi-ādayo dassanā pahātabbā nāma āsavā ti dassento āha. Atha vā, yā ayaṇ channaṇ diṭṭhinaṇ aññatarā diṭṭhi uppajjati ti evaṇ sarūpen' eva sakkāyadiṭṭhi vibhattā, taṇ sandhāy' āha: *Ime vuccanti, bhikkhave* ti. Sā ca yasmā sahaajātapa-hānekaṭṭhehi saddhiṇ pahiyati, diṭṭhāsave¹ pahīyamāne taṇsahajāto vā catusu diṭṭhisampayuttacittesu kāmāsavo pi avijjāsavo pi pahiyati, pahānekaṭṭho² pana catusu diṭṭhivip-payuttesu nāgasupannādi-samiddhipatthanāvasena uppajjamāno bhavāsavo, ten' eva sampayutto avijjāsavo pi, dvīsu domanassacittesu pāṇātipātādi-nibbattako avijjāsavo pi, tathā vicikicchācittasampayutta-avijjāsavo pi ti evaṇ sabbatthā pi avasesā tayo pi āsavā pahiyanti; tasmā bahuvacananid-deso kato ti evam p' ettha attho veditabbo. Esa Porāṇānaṇ adhippayo.

43. [9²³] *Dassanā pahātabbā* ti dassanaṇ nāma sotāpattimaggo, tena pahātabbā ti attho. Kasmā sotāpattimaggo dassanaṇ? Paṭhamaṇ nibbānadassanato. Na nu gotrabhu paṭhamatarāṇ passatī ti? No na passati. Disvā kattabbaṇ kiccaṇ pana na karoti, saṇyojanānaṇ appahānato. Tasmā passatī ti na vattabbo. Yattha katthaci rājānaṇ disvā pi paṇṇākāraṇ datvā kiccanipphattiyā adiṭṭhattā, ajjāpi rājānaṇ na passamī ti vadanto gāmaṇvāsī puriso c' ettha nidassanaṇ.

44. [9²⁴] Evaṇ dassanena pahātabbe āsave dassetvā, idāni tadanantaruddiṭṭhe saṇvarā pahātabbe dassetuṇ, *katame ca, bhikkhave, āsavā saṇvarā pahātabbā* ti āha. Evaṇ sabbattha sambandho veditabbo. Ito paraṇ hi atthamattam eva vaṇṇayissāma.

45. Na nu ca dassanena bhavanāyā ti imehi dvīhi appahātabbo āsavo nāma n' atthi, atha kasmā visuṇ saṇvarādihi pahātabbe dassetī ti? Saṇvarādihi pubbabhāge vikkhambhitā āsavā catuhi maggehi samugghātaṇ gacchanti. Tasmā tesāṇ maggānaṇ pubbabhāge imehi pañcah' ākārehi vikkham-

¹ C 3 diṭṭhāsave hi.

² C 1, C 2, C 4 pahānekaṭṭhe.

bhanappahānaṃ dassento evaṃ āha. Tasmā yo cāyaṃ vutto paṭhamo dassanamaggo yeva, idāni bhāvanānāmena vuccissanti tayo maggā, tesāṃ sabbesam pi ayaṃ pubbabhā-gaṭṭipadā ti veditabbā.

46. [9²⁴] Tattha *idhā* ti imasmiṃ sāsane. *Paṭisaṅkhā* ti paṭi-saṅkhāya. Tatthāyaṃ saṅkhāsaddo nāṇa-koṭṭhāsa-paññatti-gaṇanādisu¹ dissati. “Saṅkhāy’ ekaṃ paṭisevati” ti (A. iv. 354) ādisu hi nāṇe dissati. “Papañcasāññāsaṅkhā samu-dācarantī” ti (M. i. 109) ādisu koṭṭhāse. “Tesaṃ tesaṃ dham-mānaṃ saṅkhā samaññā” ti (Dhs. 226) ādisu paññattiyaṃ. “Na sukaraṃ saṅkhātun” ti (cf. S. ii. 181) ādisu gaṇanāyaṃ. Idha pana nāṇe daṭṭhabbo. *Paṭisaṅkhā yoniso* ti upāyena pathena paṭisaṅkhāya. Nātvā paccavekkhitvā ti attho. Ettha ca asaṃvare ādinavapaṭisaṅkhā, yoniso paṭisaṅkhā ti veditabbā. Sā cāyaṃ, “Varaṃ, bhikkhave, tattāya ayosa-lākāya ādittāya sampajalitāya sajotibhūtāya cakkhundriyaṃ sampalimaṭṭhaṃ, na tv’ eva cakkhuvīññeyyesu rūpesu anu-byañjanaso nimittagaho” ti (S. iv. 168) ādinā Ādittapariyā-yena veditabbā.

47. [9²⁵] *Cakkhundriyasamvarasamvuto viharatī* ti ettha cakkhum eva indriyaṃ *cakkhundriyaṃ*. Samvaranato *samvaro*. Pidahanato, thakanato ti vuttaṃ hoti. Satiyā etaṃ adhiva-canaṃ. Cakkhundriye samvaro *cakkhundriyasamvaro*; tit-thakāko, āvāṭakacchapo, vanamahiso ti ādayo viya.

48. Tattha kiṃ cāpi cakkhundriye samvaro vā asaṃvaro vā n’ atthi. Na hi cakkhuppasādaṃ nissāya sati vā muṭṭhasac-caṃ vā uppajjati. Api ca yadā rūpārammaṇaṃ cakkhussa āpāthaṃ āgacchati, tadā bhavaṅge dvikkhattuṃ uppajjitvā niruddhe kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati. Tato cakkhuvīññānaṃ dassanakiccaṃ, tato vipākamanodhātu sampaṭicchana-kiccaṃ, tato vipākā-hetukamanovīññānadhātu santīraṇakiccaṃ, tato kiriyāhetu-kamanovīññānadhātu votthapānakiccaṃ sādhayamānā uppaj-jitvā nirujjhati. Tadanantaraṃ javanaṃ javati. Tatthāpi n’ eva bhavaṅgasamaye na āvajjanādināṃ aññatarasamaye samvaro vā asaṃvaro vā atthi. Javanakkhaṇe pana sace

¹ C 3 -gaṇanāsu.

dussīlyaṇ vā muṭṭhasaccaṇ vā aññāṇaṇ vā akkhanti vā kosaj-
jaṇ vā uppajjati, asaṇvaro hoti. Evaṇ honto pi¹ so cakkhun-
driye asaṇvaro ti vuccati. Kasmā? Yasmā tasmiṇ sati
dvāram pi aguttaṇ hoti, bhavaṅgam pi, āvajjanādini vithi-
cittāni pi. Yathā kiṇ? Yathā nagare catusu dvāresu asaṇ-
vutesu, kiṇ cāpi anto gharadvāra-koṭṭhaka-gabbhādayo
susaṇvutā, tathā pi antonagare sabbaṇ bhaṇḍaṇ arakkhitaṇ
agopitam eva hoti. Nagaradvārena² hi pavasitvā corā yaṇ
icchanti, taṇ kareyyuṇ. Evam eva javane dussīlyādisu
uppannesu, tasmiṇ asaṇvare sati dvāram pi aguttaṇ hoti,
bhavaṅgam pi, āvajjanādini vithicittāni pi³ ti.

49. Tasmiṇ pana sīlādisu uppannesu dvāram pi guttaṇ hoti,
bhavaṅgam pi, āvajjanādini vithicittāni pi. Yathā kiṇ? Yathā
nagaradvāresu usaṇvutesu, kiṇ cāpi anto gharādayo
asaṇvutā, tathā pi antonagare sabbaṇ bhaṇḍaṇ surakkhitaṇ
sugopitam eva hoti. Nagaradvāresu pihitesu corāṇaṇ paveso
n' atthi. Evam eva javane sīlādisu uppannesu dvāram pi
guttaṇ hoti, bhavaṅgam pi, āvajjanādini vithicittāni pi.
Tasmā javanakkhaṇe uppajjamāno pi⁴ cakkhundriyasaṇvaro
ti vutto. Idha cāyaṇ satisaṇvaro adhippeto ti veditabbo.

50. [9²⁵] Cakkhundriyasaṇvarena saṇvuto *cakkhundriya-
saṇvara-saṇvuto*. Upeto ti vuttaṇ hoti. Tathā hi, "Pāti-
mokkhasaṇvara-saṇvuto" ti (Vbh. 244) imassa vibhaṅge,
"Iminā pātimokkhasaṇvarena upeto hoti—pe—saman-
nāgato" ti (Vbh. 246) vuttaṇ. Taṇ ekajjaṇ katvā, cāk-
khundriyasaṇvarena saṇvuto *cakkhundriyasaṇvara-saṇvuto*
ti evam attho veditabbo. Atha vā, saṇvari ti saṇvuto.
Thakesi pidahī ti vuttaṇ hoti. Cakkhundriye saṇvarasaṇvuto
ti *cakkhundriya-saṇvarasaṇvuto*. Cakkhundriyasaññitaṇ sa-
tikavāṇaṇ cakkhudvāre, gharadvāre kavāṇaṇ viya, saṇvari,
thakesi, pidahī ti vuttaṇ hoti. Ayam eva c' ettha attho
sundarataro. Tathā hi cakkhundriyasaṇvaraṇ asaṇvutassa
vihārato, saṇvutassa viharato ti etesu padesu ayam eva attho
dissatī ti. *Vihārati* ti, evaṇ cakkhundriyasaṇvara-saṇvuto
yena kenaci iriyāpatha-vihārena viharati.

¹ C 3 pana.

² C 3 Nagaradvārehi pavasitvā.

³ C 3 pi, and omits ti.

⁴ C 3 omits pi.

51. [9²⁶] *Yaṇ hi 'ssā* ti ādimhi, yaṇ cakkhundriyaśaṇvaraṇ assa bhikkhuno aśaṇvutassa athaketvā apidahitvā viharantassā ti evaṃ attho veditabbo. Atha vā, yekārassa yaṇ t ādeso. Hikāro ca padapūraṇo. Ye assā ti attho. *Uppajjeyyūn* ti nibbatteyyuṇ. *Āsavā vighātapaṇīlāhā* ti cattāro āsavā ca aññe ca vighātakarā kilesapaṇīlāhā, vipākapaṇīlāhā vā. Cakkhudvāre hi iṭṭhārammaṇaṇ āpāthagataṇ kāmassā-davasena assādayato abhinandato kāmāsavo uppajjati. Īdisaṇ aññasmim pi sugatibhave labhissāmī ti bhavaṇpatthanāya assādayato bhavāsavo uppajjati. Satto ti vā sattassā ti vā gaṇhantassa diṭṭhāsavo uppajjati. Sabbeḥ' eva sahaajātaṇ aññāṇaṇ avijjāsavo ti cattāro āsavā uppajjanti. Tehi sampayuttā apare kilesā vighātapaṇīlāhā, āyatiṇ vā tesāṇ vipākā, te pi hi aśaṇvutass' eva viharato uppajjeyyūn ti vuccanti. *Evaṇ 'sa te* ti evaṇ assa te. Evaṇ etena upāyena na honti, no aññathā ti vuttaṇ hoti. Esa nayo *paṭisaṅkhā yoniso sotindriyaśaṇvara-śaṇvuto* ti ādisu.

52. [10²] *Ime vuccanti āsavā śaṇvarā pahātabbā* ti, ime¹ chasu dvāresu cattāro cattāro katvā catuvisati āsavā śaṇvarena pahātabbā ti vuccanti. Sabbath' eva c' ettha satisaṇvaro eva śaṇvaro ti veditabbo.

53. [10⁵] *Paṭisaṅkhā yoniso cīvaran* ti ādisu yaṇ vattabbaṇ, taṇ sabbaṇ Visuddhimagge² Silakathāyaṇ vuttam eva. *Yaṇ hi 'ssā* ti yaṇ cīvaraṇ piṇḍapātādisu vā aññataṇ assa. *Apaṭisevato* ti evaṇ yoniso apaṭisevantassa. Sesāṇ vuttanayam eva. Kevalaṇ paṇ' ettha aladdha cīvarādiṇ³ patthayato laddhaṇ vā assādayato kāmāsavassa uppatti veditabbā. Īdisaṇ aññasmim pi sampattibhave sugatibhave labhissāmī ti bhavaṇpatthanāya assādayato bhavāsavassa; ahaṇ labhāmi, na labhāmi ti vā, mayhaṇ vā idan ti attasaññaṇ avijahato diṭṭhāsavassa uppatti veditabbā. Sabbeḥ' eva pana sahaajāto avijjāsavo ti evaṇ catunnaṇ āsavānaṇ uppatti, vipākapaṇīlāhā ca navavedanuppadanato veditabbā.⁴ *Ime vuccanti, bhikkhave, āsavā paṭisevanā pahātabbā* ti ime ekamekaśmiṇ

¹ C 2, C 4 imesu.

² *Visu.* pp. 30-35.

³ C 3 aladdhaṇ cīvarādiṇ.

⁴ C 3 pi veditabbā; C 4 ca veditabbā.

paccaye cattāro cattāro katvā solasa āsavā iminā ñānasaṅ-
varasaṅkhātena paccavekkhaṇapāṭisevanena pahātabbā ti
vuccanti.

54. [10²⁵] *Paṭisaṅkhā yoniso khamo hoti sītassā* ti upāyena
pathena paccavekkhitvā khantā hoti sītassa, sītaṅ khamati,
sahati; na avīrapuriso viya appamattakena pi sītena calati,
kampati, kammaṭṭhānaṅ vijahati. Api ca kho Lomasa-
Nāgātthero viya anappakenāpi sītena phuṭṭho na calati,
na kampati, kammaṭṭhānam eva manasikaroti. Thero kira
Cetiyaṇapabbate Piyaṅguguhāya padhānaghare viharanto anta-
raṭṭhake himapātasamaye lokantarikaniraye paccavekkhitvā
kammaṭṭhānaṅ avijahanto va abbhokāse vītināmesi. Evaṅ
uṇhādisu pi atthayojanā veditabbā. Kevalaṅ hi yo bhikkhu
adhimattam pi uṇhaṅ sahati, sv' eva thero viya, ayaṅ
khamo uṇhassā ti veditabbo. Thero kira gimhasamaye
pacchābhattaṅ bahicaṅkame nisīdi kammaṭṭhānaṅ manasi-
karonto. Sedā pi 'ssa kacchehi muccanti. Atha naṅ ante-
vāsiko āha: Idha, bhante, nisīdatha, sītalo okaso ti. Thero,
uṇhabhayen' ev' amhi, āvuso, idha nisinno ti Avīcimahā-
nirayaṅ paccavekkhitvā nisīdi yeva. *Uṇhan* ti c' ettha
aggisantāpo va veditabbo. Suriyasantāpavasena paṇ' etaṅ
vatthu veditabbaṅ.

55. [10²⁶] Yo ca dve tayo vāre bhattaṅ vā pāṇiyaṅ vā ala-
bhamāno pi anamatagge saṅsāre attano pettivisayuppattiṅ
paccavekkhitvā avedhento kammaṭṭhānaṅ na vijahati yeva;
adhimattehi daṇṣamakasa-vātātapasamphassehi phuṭṭho vā
pi tiracchānuppattiṅ paccavekkhitvā avedhento kammaṭṭhā-
naṅ na vijahati yeva; sirīṣapasaṃphassena phuṭṭho vā pi
anamatagge saṅsāre sīhavyagghādi-mukhesu anekavāraṅ
parivattitapubbabhāvaṅ paccavekkhitvā avedhento kammaṭ-
ṭhānaṅ na vijahati yeva, Padhāṇiyatthero viya; ayaṅ *kha-
mo jighacchāya—pe—sirīṣapasaṃphassīnaṅ* ti veditabbo.
Theraṅ kira Khaṇḍacela-vihāre Kaṇikāra-padhānaghare
Ariyavaṇsaṅ suṇantaṅ ghoraviṣo sappo dasi. Thero jānitvā
pi pasannacitto nisinno dhammaṅ yeva suṇāti. Viṣa-
vego thaddho ahoṣi. Thero upasampadamaṇḍalaṅ ādiṅ
katvā silaṅ paccavekkhitvā, parisuddhasīlo 'mhi ti pītiṅ
uppādesi. Saha pītuppādā viṣaṅ nivattitvā paṭhaviṅ pāvīsi.

Thero tatth' eva cittekaggataṇ labhivā vipassanaṇ vaḍḍhettvā arahattaṇ pāpuni.

56. [10²⁷] Yo pana akkosavasena durutte, duruttattā yeva ca durāgate, api antimavatthusahite vacanapathe sutvā khaṇṭigūṇaṇ yeva paccavekkhitvā na vedhati, Dīghabhāṇaka-Abhayatthero viya; ayaṇ *khamo duruttānaṇ durāgatānaṇ vacanapathānaṇ* ti veditabbo. Thero kira paccayasantosa-bhāvanāramatāya mahā-ariyavaṇṣapaṭipadaṇ kathesi. Sabbo Mahāgamo āgacchati. Therassa mahāsakkāro uppajji. Taṇ aññataro mahāthero adhvāsetuṇ asakkonto, Dīghabhāṇako Ariyavaṇṣaṇ kathemī ti sabbarattiṇ kolahalaṇ karotī ti ādihi akkosi. Ubho pi ca attano attano vihāraṇ gacchantā gāvutamattaṇ ekapathen' eva agamaṇsu. Sakalagāvutam pi so taṇ akkosi yeva. Tato yattha dvinnaṇ vihārānaṇ maggo bhijjati, tattha ṭhatvā Dīghabhāṇakatthero taṇ vanditvā, esa bhante, tumhākaṇ maggo ti āha. So asuṇanto viya agamāsi. Thero pi vihāraṇ gantvā pāde pakkhāletvā nisīdi. Tam enaṇ antevāsiko, kiṇ, bhante, sakalagāvutaṇ paribhāsantaṇ na kiñci avocutthā ti āha. Thero, khanti yeva, āvuso, mayhaṇ bhāro, na akkhanti, ekapaduddhāre pi kammaṭṭhānaviyogaṇ na passāmī ti āha. Ettha ca vacanam eva *vacanapatho* ti veditabbo.

57. [10²⁸] Yo pana uppannā sārīrikā vedanā dukkhamanaṭṭhena dukkhā, bahalaṭṭhena tippā, pharusatṭhena kharā, tikhiṇaṭṭhena kaṭukā, assādavirahato¹ asātā, manaṇ avaḍḍhanato amanāpā, pāṇaharaṇasamatthatāya pāṇaharā adhvāseti yeva,² na vedhati, evaṇ sabhāvo hoti, Cittalapabbate Padhāniyatthero viya; ayaṇ *uppannānaṇ—pe—adhvāsa-kaṭāṭiko* ti veditabbo. Therassa kira rattiṇ padhānena vitināmetvā ṭhitassa udaravāto uppajji. So taṇ adhvāsetuṇ asakkonto āvattati parivattati. Tam enaṇ caṅkamanapasse ṭhito piṇḍapātikatthero³ āha: Āvuso, pabbajito nāma adhvāsanasiḷo hoti ti. So, sādhu bhante ti adhvāsetvā niccalo⁴ sayi. Vāto nābhito yāva hadayaṇ phālesi. Thero vedanaṇ

¹ C 3, C 4 assādavirahato.

³ C 3, C 4 piṇḍapātiya°.

² C 3 so yeva.

⁴ C 3 niccalo va.

vikkhambhetvā vipassanto muhuttēna anāgāmi hutvā parinibbāyī ti.

58. [10³⁰] *Yaṇ hi 'ssa* ti sītādisu yaṇ kiñci ekadhammam pi assa. *Anadhivāsayato* ti anadhivāsentassa, akkhamantassa. Sesaṇ vuttanayam eva. Āsavuppatti paṇ' ettha evaṇ veditabbā: Sītena phuṭṭhassa uṇhaṇ patthayato kāmāsavo upajjati. Evaṇ sabbattha. N' atthi no sampattibhave sugatibhave sītaṇ vā uṇhaṇ vā ti bhavaṇ patthentassa bhavāsavo. Mayhaṇ sītaṇ uṇhaṇ ti gāho diṭṭhāsavo. Sabbe^h eva sampayutto avijjāsavo ti. *Ime vuccanti—pe—adhivāsanā pahātabbā* ti ime sītādisu ekamekassa vasena cattāro cattāro katvā aneke āsavā imāya khantisaṇvarasaṅkhātāya adhvāsanāya pahātabbā ti vuccanti ti attho. Ettha ca yasmā ayaṇ khanti sītādayo dhamme adhvāseti, attano upari āropetvā vāseti yeva, na asahamānā hutvā nirassati, tasmā adhvāsanā ti vuccati ti veditabbā.

59. [10³⁶] *Paṭisaṅkhā yoniso caṇḍaṇ hatthiṇ parivajjeti* ti, ahaṇ samaṇo ti caṇḍassa hatthissa āsanne na ṭhātabbāṇ. Tato nidānaṇ hi maraṇam pi siyā, maraṇamattam pi dukkhaṇ ti evaṇ upāyena pathena paccavekkhitvā caṇḍaṇ hatthiṇ parivajjeti, paṭikkamati. Esa nayo sabbattha. *Caṇḍaṇ* ti duṭṭhaṇ. Vālaṇ ti vuttaṇ hoti. *Khānūn* ti khadira^hkhānū^hādiṇ. *Kaṇṭakādhānaṇ* ti kaṇṭakānaṇ dhānaṇ. Yattha kaṇṭakā vijjhanti, taṇ okāsaṇ ti vuttaṇ hoti. *Sobbhaṇ* ti sabbato chinnataṇ. *Papātaṇ* ti ekato chinnataṇ. *Candanikaṇ* ti ucchiṭṭhodaka-gabbhamalādīnaṇ chaḍḍanaṭṭhānaṇ. *Oligallān* ti tesāṇ yeva kaddamādīnaṇ sandanokāsaṇ. Taṇ jaṇṇumattam pi asucibharitaṇ hoti. Dve pi c' etāni ṭhānāni amanussaduṭṭhāni honti. Tasmā tāni vajjētabbāni.

60. [11²] *Anāsane* ti ettha pana, ayuttaṇ āsanaṇ anāsanaṇ. Taṇ atthato, aniyatavattukaṇ raho paṭicchannāsaṇaṇ ti veditabbāṇ. *Agocāre* ti etthāpi ayutto gocaro agocaro. So vesiyādibhedo pañcavidho.¹ *Pāpake mitte* ti lāmake dussile mittapattirūpake amitte. *Bhājantaṇ* ti sevamānaṇ. *Viññū sabrahmacārī* ti paṇḍitā buddhisampannā sabrahmacārayo. Bhikkhūnam etaṇ adhivacanaṇ. Te^hhi, ekaṇ kammaṇ, ekud-

¹ See Vbh. 247.

deso, samasikkhatā^{*} ti imaṇ brahmaṇ samānaṇ caranti, tasmā sabrahmacārī ti vuccanti. *Pāpakesu ṭhānesū* ti lā-makesu ṭhānesu. *Okappeyyun* ti saddaheyyun, addhā ayam āyasmā akāsi vā karissati vā ti.

61. [11⁶] *Yaṇ hi 'ssā* ti hatthi-ādisu yaṇ kiñci ekam pi assa. Sesaṇ vuttanayam eva. Āsavuppatti pan' ettha evaṇ veditabba: Hatthi-ādinidānena dukkhena phutthassa sukhaṇ patthayato kāmāsavo uppajjati. N' atthi no sampattibhave sugatibhave idisaṇ dukkhan ti bhavaṇ patthentassa bhavā-savo. Maṇ hatthi maddati, asso¹ ti gāho diṭṭhāsavo. Sabbe² eva sampayutto avijjāsavo ti.

62. [11⁸] *Ime vuccanti—pe—parivajjanā pahātabbā* ti ime hatthi-ādisu ekekassa vasena cattāro cattāro katvā aneke āsavā iminā silasaṇvarasaṅkhātena parivajjanena pahātabbā ti vuccanti ti vedibbā.

63. [11¹¹] *Paṭisaṅkhā yoniso uppannaṇ kāmavitakkaṇ nādhivāseti* ti, iti pāyaṇ vitakko akusalo, iti pi sāvajjo, iti pi dukkhavipāko; “So ca kho attavyābhādhāya pi saṇvattati” ti (M. i. 115) ādinā nayena yoniso kāmavitakke ādinaṇ paccavekkhitvā tasmiṇ tasmiṇ ārammane uppannaṇ jātam abhinibbattaṇ kāmavitakkaṇ nādhivāseti, cittaṇ āropetvā na vāseti. Abbhantare vā na vāseti ti pi attho. Anadhivāsento kiṇ karoti²? *Pajahati*, chaḍḍeti. Kiṇ kacavaraṇ viya piṭakenā ti? Na hi. Api ca kho taṇ³ *vinodeti*, tudati, vijjhati, nīharati. Kiṇ balivaddaṇ viya patodenā ti? Na hi. Atha kho⁴ *vyantīkaroti*, vigatantaṇ karoti, yathā 'ssa anto pi nāvasissati, antamaso bhavaṅgamattam pi, tathā naṇ karoti. Kathaṇ pana naṇ tathā karoti ti? *Anabhāvaṇ gameti*, anu anu abhāvaṇ gameti. Vikkhambhanappahānena yathā suvikkhambhito hoti tathā karoti ti vuttaṇ hoti. Esa nayo vyāpāda-vihīṇsāvitakkesu. Ettha ca *kāmavitakko* ti yo, “Kāmapaṭisaṇyutto takko vitakko . . . micchāsaṅkappo” ti (Vbh. 362) Vibhaṅge vutto. Esa nayo itaresu.

64. [11¹⁶] *Uppannuppanne* ti uppanne uppanne. Uppan-namatte yevā ti vuttaṇ hoti. Sakiṇ vā uppanne vinodetvā

¹ C 3 maṇ asso ti.

² C 3 karoti ti.

³ C 3 naṇ.

⁴ C 3 kho naṇ.

* Vin. iii. 28, 47, 74, 92.

dutiyavāre ajjuhekkhitā na hoti; satakkhattum pi uppannuppanne vinodeti yeva. *Pāpake akusale* ti lāmakatṭhena pāpake, akosallatāya akusale. *Dhamme* ti te yeva kāmavittakkādayo; sabbe pi vā nava mahāvitakke. Tattha tayo vuttā eva. Avasesā, nātivittakko,¹ janapadavitakko, amara-vitakko, parānuddayapaṭisaṅyutto vitakko, labhasakkārasilokapaṭisaṅyutto vitakko, anavaññattipaṭisaṅyutto vitakko ti ime cha (cf. Vbh. 356). *Yaṇ hi 'ssā* ti etesu vittakkesu yaṇ kiñci assa. Sesaṇ vuttanayam eva. Kāmavitakko paṇ' ettha kāmāsavo eva. Tabbiseso bhavāsavo, taṇsampayutto diṭṭhāsavo, sabbavitakkesu avijjā avijjāsavo ti evaṇ āsavupatti veditabbā.

65. [11²⁰] *Ime vuccanti—pe—vinodanā pahātābbā* ti ime kāmavitakkādivasena vuttappakārā āsavā, iminā tasmiṇ tasmiṇ vitakke ādinavapaccavekkhanasahitena viriyaṇ varasañkhātena vinodanena pahātābbā ti vuccanti ti veditabbā.

66. [11²²] *Paṭisañkhā yoniso satisambojjhaṅgaṇ bhāveti* ti abhāvanāya ādinavaṇ bhāvanāya ca ānisaṇsaṇ upāyena pāthena paccavekkhitvā satisambojjhaṅgaṇ bhāveti. Esa nayo sabbattha. Ettha ca kiñ cāpi ime uparimaggattaya-samayasaṃbhūtā lokuttarabojjhaṅgā eva adhippetā, tathā pi ādikammikānaṇ bojjhaṅgesu asammohatthaṇ lokiya-lokuttaramissakena tesāṇ nāyena atthavaṇṇanaṇ karissāmi. Idha pana lokiyanāyaṇ pahāya lokuttaranāyo eva gahetabbo. Tattha satisambojjhaṅgaṇ ti ādinā nāyena vuttānaṇ sattanaṇ ādipadānaṇ yeva tāva,

Atthato lakkhaṇādihi kamato ca vinicchayo
anūnādhikato c' eva viññātabbo vibhāvinā.

67. [11²²] Tattha satisambojjhaṅge tāva saraṇatṭhena *sati-sā* paṇ' esā upaṭṭhānalakkhaṇā, apilāpanalakkhaṇā vā. Vuttam pi h' etaṇ: “Yathā,² mahārāja, rañño bhaṇḍāgariko rañño sāpateyyaṇ apilāpeti, ettakaṇ, mahārāja, hiraññaṇ, ettakaṇ suvaṇṇaṇ, ettakaṇ sāpateyyaṇ ti. Evam eva kho,

¹ See Vbh. 346 and 356. For the explanation see Sammo-havinodanī 424-25 (P. G. M. Pitaka Press, 1902).

² The text of Miln. slightly differs.

mahārāja, sati uppajjamānā¹ kusalākusala-savajjānavajja-hinapaṇīta²-kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme apilāpeti: ime cattāro satipaṭṭhānā ” ti (Miln. 37) vitthāro. Apilāpanarasa. Kiccavasen’ eva hi ’ssā etaṇ lakkhaṇaṇ therena vuttaṇ. Asammoharasā vā. Gocarābhimukhabbhāvapaccupaṭṭhānā. Sati eva sambojjhaṅgo *satisambojjhaṅgo*. Tattha bodhiyā bodhissa vā aṅgo ti *bojjhaṅgo*. Kin vuttaṇ hoti? Yā hi ayaṇ dhammasāmaggī, yāya lokiyalokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhacca-paṭiṭṭhānāyūhana-kāmasukhattakīlamathānuyoga-ucchedasassatābhinivesādīnaṇ anekesaṇ upadavānaṇ paṭipakkhabhūtāya sati-dhammavicaya-viriya-pītipassaddhi-samādhi-upekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatī ti katvā bodhī ti vuccati; bujjhatī ti kilesasantāna-niddāya utṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānam eva vā sacchikarotī ti vuttaṇ hoti; yath’ āha: “Satta bojjhaṅge bhāvetvā³ anuttaraṇ sammā-sambodhiṇ abhisambuddho ” ti (D. ii. 83); tassā dhammasāmaggisaṅkhātāya bodhiyā aṅgo ti pi bojjhaṅgo, jhānaṅga-maggaṅgādayo viya. Yo p’ esa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatī ti katvā ariyasāvako bodhī ti vuccati, tassa bodhissa aṅgo ti pi bojjhaṅgo, senaṅga-rathaṅga-dayo viya. Ten’ āhu Porāṇā: “Bujjhanakassa puggalassa aṅgā ti vā bojjhaṅgā ” ti. Api ca, “Bojjhaṅgā ti ken’ aṭṭhena bojjhaṅga? Bodhāya saṇvattantī ti bojjhaṅgā, bujjhantī ti bojjhaṅgā, anubujjhantī ti bojjhaṅgā, paṭibujjhantī ti bojjhaṅgā, sambujjhantī ti bojjhaṅgā ” (Ps. ii. 115) icc’ ādinā Paṭisambhidānāyenaṇapi bojjhaṅgattho veditabbo. Pasattho sundaro ca bojjhaṅgo sambojjhaṅgo. Evaṇ sati eva sambojjhaṅgo *satisambojjhaṅgo*. Taṇ *satisambojjhaṅgan* ti. Evaṇ tāva ekassa ādipadassa atthato lakkhaṇādīhi ca vinicchayo viññātabbo.

68. Dutiyādisu pana, catusaccadhamme vicinātī ti *dhammavicayo*. So pavicayalakkhaṇo, obhāsanaraso, asammohapaccupaṭṭhāno. Virabhāvaṇo, vidhinā irayitabbato ca *viriyaṇ*. Taṇ paggaḥalakkhaṇaṇ, upatthambhanarasaṇ, anosī-

¹ C 1, C 4 sampajjamānā.

² C 3, C 4 hinappaṇīta-.

³ D. text yathābhūtaṇ bhāvetvā. See also D. iii. 101.

danapaccupaṭṭhānaṃ. Pīṇayati ti *pīti*. Sā pharaṇalakkhaṇā, tuṭṭhilakkhaṇā vā, kāyacittānaṃ pīṇanarasā, tesāṃ yeṇa odagya-paccupaṭṭhānā. Kāyacitta - daratha - passambhanato *passaddhi*. Sā upasamalakkhaṇā, kāyacittadaratha-nimmad-danarasā, kāyacittānaṃ aparipphandabhūta-sītibhāvapaccupaṭṭhānā. Samādhānato *samādhī*. So avikkhepalakkhaṇo, avisāralakkhaṇo vā, cittacetāsikānaṃ sampiṇḍanaraso,¹ cittatṭhitipaccupaṭṭhano. Ajjupekkhanato *upekkhā*. Sā paṭisaṅkhānalakkhaṇā, samavāhitalakkhaṇā vā, ūnadhikani-vāraṇarasā, pakkaḥpātūpacchedanarasā vā, majjhataḥbhāvapaccupaṭṭhānā. Sesāṃ vuttanayam eva. Evaṃ sesapa-dānam pi atthato lakkhaṇādīhi ca vinicchayo viññātabbo.

69. Kamato ti ettha ca, “Satiṃ ca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmi” ti (S. v. 115) vacanato sabbesaṃ sesa-bojjhaṅgānaṃ upakārakattā satisambojjhaṅgo paṭhamāṃ vutto. Tato paraṃ “So² tathā sato viharanto taṃ dhammaṃ paññāya vicināti” ti (S. v. 68) ādinā nayena sesasambojjhaṅgānaṃ pubbāpariyavasena payojanaṃ sutte yeṇa vuttaṃ. Evaṃ ettha kamato pi vinicchayo viññātabbo.

70. Anūnādhikato ti, kasmā pana Bhagavatā satt’ eva bojjhaṅgā vuttā, anūnā anadhikā ti? Līnuddhaccapaṭipakkhato, sabbatthikato ca. Ettha hi tayo bojjhaṅgā līṇassa paṭipakkhā. Yath’ āha: “Yasmiṃ ca kho, bhikkhave, samaye līṇaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo viriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya” ti (S. v. 113). Tayo uddhaccassa.³ Yath’ āha: “Yasmiṃ ca kho, bhikkhave, samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya” ti (S. v. 114). Eko pan’ ettha sabbatthiko. Yath’ āha: “Satiṃ ca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmi” ti (S. v. 115). Sabbattikaṃ⁴ ti pi pāṭho. Dvinnam pi sabbattha icchitabba-kan⁵ ti attho. Evaṃ līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthi-

¹ C 1, C 2, C 4 piṇḍana°.

² C 2, C 4 So sato.

³ C 3 uddhaccassa paṭipakkā.

⁴ C 3 Sabbatthakan ti.

⁵ C 3 icchitabban ti.

kato ca satt' eva bojjaṅgā vuttā, anūnā anādhikā ti. Evam ettha anūnādhikato pi vinicchayo viññātabbo.

71. [11²²] Evaṇ tāva satisambojjaṅgan ti ādinā nayena vuttānaṇ sattannaṇ ādipadānaṇ yeva atthavaṇṇanaṇ ñatvā, idāni bhāveti vivekanissitaṇ ti ādisu evaṇ ñātābbā: Bhāveti ti vaḍḍheti. Attano cittasantāne punappunaṇ janeti, abhinibbatteti ti attho. Vivekaṇ nissitaṇ ti *vivekanissitaṇ*. Viveko ti vivittatā. Svāyaṇ tadaṅgaviveko, vikkhambhana-samuccheda-paṭipassaddhi-nissaraṇaviveko ti pañcavidho. Tassa nānattaṇ, ariyadhamme avinīto ti ettha¹ vuttanayen' eva veditabbaṇ. Ayam eva hi tattha vinayo ti vutto. Evam etasmiṇ pañcavidhe viveke vivekanissitaṇ ti tadaṅgavivekanissitaṇ, samucchedavivekanissitaṇ, nissaraṇavivekanissitaṇ ca satisambojjaṅgaṇ bhāveti ti ayam attho veditabbo.

72. Tathā hi ayaṇ bojjaṅgababhāvanānuyutto yogi vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṇ, ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṇ, maggakāle pana kiccato samucchedavivekanissitaṇ, ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṇ satisambojjaṅgaṇ bhāveti. Pañcavidhavivekanissitaṇ pi ti eke. Te hi na kevaḷaṇ balavavipassanā-magga-phalakkhaṇesu eva bojjaṅge uddharanti; vipassanāpādakakasiṇajjhāna-ānāpānāsubha-brahmavihārajjhānesu pi uddharanti. Na ca paṭi-siddhā aṭṭhakathācariyehi. Tasmā tesāṇ matena etesaṇ jhānānaṇ pavattikkhaṇe kiccato eva vikkhambhanavivekanissitaṇ, yathā ca vipassanākkhaṇe ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṇ ti vuttaṇ, evaṇ paṭipassaddhivivekanissitaṇ pi bhāveti ti vattuṇ vaṭṭati. Esa nayo virāganissitādisu. Vivekatthā eva hi virāgādayo.

73. Kevaḷaṇ h' ettha vossaggo duvidho: pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo cā ti. Tattha pariccāgavossaggo ti vipassanākkhaṇe ca tadaṅgavasena, maggakkhaṇe ca samucchedavasena kilesappahānaṇ. Pakkhandanavossaggo ti vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe pana ārammaṇakaraṇena nibbānapakkhandanaṇ. Tadubhayam pi imasmiṇ lokiya lokuttaramissake atthavaṇṇanānaye vaṭṭati. Tathā hi ayaṇ satisambojjaṅgo yathāvuttena pakārena kilese paricajati, nibbānaṇ ca pakkhandati.

¹ See Sutta 1, §§ 51, 53, 54.

74. [11²³] *Vossaggapariṇāmin* ti iminā pana sakalena vacanena vossaggatthaṇ pariṇamantaṇ pariṇatañ ca. Paripaccantaṇ paripakkañ cā ti idaṇ vuttaṇ hoti. Ayaṇ hi bojjaṇṅabhāvanam anuyutto bhikkhu yathā satisambojjaṇṅo kilesapariccāgavossaggatthaṇ nibbānapakkhandana-vossaggatthañ ca paripaccati, yathā ca paripakko hoti tathā naṇ bhaveti ti. Esa nayo sesabojjaṇṅesu.

75. Idha pana nibbānaṇ yeva, sabbasañkhatehi vivittatā viveko, sabbesaṇ virāgabhāvato virāgo, nirodhabhāvato nirodho ti vuttaṇ. Maggo eva ca vossaggapariṇāmī. Tasmā satisambojjaṇṅaṇ bhāveti, vivekaṇ ārammaṇaṇ katvā pavattiyā vivekanissitaṇ, tathā virāganissitaṇ, nirodhanissitañ ca. Tañ ca kho ariyamaggakkhaṇappavattiyā kilesānaṇ samucchedanato pariccāgabhāvena ca, nibbānapakkhandanabhāvena ca pariṇataṇ paripakkaṇ ti ayam eva attho daṭṭhabbo. Esa nayo sesabojjaṇṅesu.

76. [11²⁹] *Yaṇ hi 'ssā* ti etesu bojjaṇṅesu yaṇ kiñci assa. Sesaṇ vuttanayam eva. Āsavuppattiyaṇ pan' ettha imesaṇ uparimaggattaya-sampayuttānaṇ bojjaṇṅānaṇ abhāvitattā ye uppajjeyyaṇ, kāmāsavo, bhavāsavo, avijjāsavo ti tayo āsavā, bhāvayato, evaṇ 'sa te āsavā¹ na honti ti ayaṇ nayo veditabbo.

77. [11³¹] *Ime vuccanti—pe—bhāvanā pahātabbā* ti ime tayo āsavā imāya maggattaya-sampayuttāya bojjaṇṅabhāvanāya pahātabbā ti vuccanti ti veditabbā.

78. [11³³] Idāni imehi sattah' ākārehi pahīnāsavaṇ bhikkhuṇ thomento, āsavappahāne c' assa ānisaṇsaṇ dassento, eteh' eva ca kāraṇehi āsavappahāne sattānaṇ ussukkaṇ jaṇento, *yato kho, bhikkhave,—pe—antaṃ akāsi dukkhassā* ti āha. Tattha yato kho ti samivacane tokāro. Yassa kho ti vuttaṇ hoti. Porāṇā pana yamhi kāle ti vaṇṇenti. *Ye āsavā dassanā* ti ye āsavā dassanena pahātabbā, te dassanen' eva pahīnā honti, na appahīnesu yeva pahīnasaññi hoti. Evaṇ sabbattha vitthāro.

79. [12⁴] *Sabbāsavaṇvarasayyavuto* ti sabbehi āsavapidhānehi pihito. Sabbesaṇ vā āsavānaṇ pidhānehi pihito. *Acchec-*

¹ C 1, C 2, C 4 omī āsavā.

chi tanhaṇ ti sabbam pi tanhaṇ chindi, samucchindi.¹ *Vāvat-tayi saṅgyojanaṇ* ti dasavidhasaṅgyojanaṇ parivattayi, nimmūlam akāsi. *Sammā* ti hetunā kāraṇena. *Mānābhisamayā* ti mānassa dassanābhisamayā pahānābhisamayā ca. Arahattamaggo hi kiccavasena mānaṇ passati. Ayam assa dassanābhisamayo. Tena diṭṭho pana so tāvad eva pahiyati, diṭṭhavisena diṭṭhasattānaṇ jīvitaṇ viya. Ayam assa pahānābhisamayo. *Antam akāsi dukkhassā* ti, evaṇ arahattamaggena mānassa diṭṭhattā pahinattā ca, ye ime “Kāyabandhanassa anto jirati” (Vin. ii. 136), “Haritantaṇ vā” ti (M. i. 188) evaṇvutta-antimamariyādanto ca, “Antam idaṇ, bhikkhave, jīvītānaṇ” ti (It. 89) evaṇvutta-lāmakanto ca, “Sakkāyo eko anto” ti (Nd. ii. 112) evaṇvutta-koṭṭhāsanto ca, “Es’ ev’ anto dukkhassa sabbapaccayasaṅkhaṇā” ti () evaṇvutta-koṭṭhāsanto cā ti cattāro antā; tesu sabbass’ eva vaṭṭadukkhassa aduṇ catutthakoṭṭisaṅkhātaṇ antam akāsi, paricchedaṇ parivaṭumaṇ akāsi. Antimasamussayamattāvasesaṇ dukkham akāsi ti vuttaṇ hoti.

80. [12⁷] *Attamanā te bhikkhū* ti sakamanā tuṭṭhamanā, pītisomanassehi vā sampayuttamanā hutvā. *Bhagavato bhāsitaṇ abhinandun* ti idaṇ dukkhassa antakiriya-pariyosānaṇ Bhagavato bhāsitaṇ, sukathitaṇ sulapitaṇ, evam etaṇ Bhagavā, evam etaṇ Sugatā ti matthakena sampañicchantā abbhanumodisū ti. Sesam ettha yaṇ na vuttaṇ, taṇ pubbe vuttattā ca suviññeyyattā ca na vuttaṇ. Tasmā sabbaṇ vuttānusārena anupadaso paccavekkhitabbaṇ.

Sabbāsavasuttavaṇṇanā nīṭhitā.

3.

[*Dhammadāyādasuttavaṇṇanā*]

1. [12¹⁰] *Evam me sutan* ti Dhammadāyādasuttaṇ. Yasmā pan’ assa aṭṭhuppattiko nikkhepo, tasmā taṇ dassetvā v’ assa apubbapadavaṇṇanaṇ karissāma. Katarāya pana idaṇ aṭṭhuppattiyā nikkhittan ti? Lābhasakkāre. Bhagavato kira mahālābhasakkāro uppajji, yathā taṇ cattāro asaṅkheyye pūritadānapārami-sañcayassa. Sabbadisāsu yamakamahā-

¹ C 3, C 4 saṅchindi, samucchindi.

megho vuṭṭhahitvā mahoghaṇ viya sabbapāramiyo, ekasmiṇ attabhāve vipākaṇ dassamā ti sampiṇḍitā viya lābhasakkāra-mahoghaṇ nibbattayiṇsu. Tato tato anna-pāna-yāna-vattha-mālā-gandha-vilepanādi-hatthā khattiya-brahmaṇādayo āgantvā, kahaṇ Buddho, kahaṇ Bhagavā, kahaṇ deva-devo narāsabho purisasīho ti Bhagavantaṇ pariyesanti. Sakaṭasatehi pi paccaye āharitvā okāsaṇ alabhamānā samantā gāvutappamāṇam pi sakaṭadhurena sakaṭadhuraṇ āhacca tiṭṭhanti c' eva anubandhanti ca. Andhakavinda-brāhmaṇādayo viya. Sabbaṇ Khandhake¹ (cf. Vin. i. 220) tesu tesu suttesu ca āgatanayena veditabbaṇ. Yathā ca Bhagavato evaṇ bhikkhusaṅghassa²pi. Vuttaṇ h' etaṇ: "Tenā kho pana samayena Bhagavā sakkato hoti, garukato mānito pūjito apacito, lābhī cīvara-piṇḍapāta-senāsana-gilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṇ. Bhikkhusaṅgho pi kho sakkato hoti, —pe—parikkhārānaṇ" ti (Ud. 12). Tathā, "Yāvata kho, Cunda, etarahi saṅghā vā gaṇā vā loke uppannā, nāhaṇ, Cunda, aññaṇ ekasaṅgham pi samanupassāmi evaṇ lābhagga-yasaggappattaṇ, yathariva, Cunda, bhikkhusaṅgho" ti (D. iii. 126). Svāyaṇ Bhagavato, bhikkhusaṅghassa ca uppanno lābhasakkāro ekato hutvā dvinnāṇ mahānadīnaṇ udakam iva appameyyo ahosi.

2. Kamena bhikkhū paccayagarukā paccayagiddhā paccayabāhulikā ahesuṇ. Pacchābhattam pi tela-madhu-phāṇitādisu āhaṭesu gaṇḍiṇ paharitvā, amhākaṇ ācariyassa detha, upajjhāyassa dethā ti uccāsaddaṇ karonti. Sā ca nesaṇ pavatti Bhagavato pi pākāṭā ahosi. Tato Bhagavā ananucchavikan ti dhammasaṇvegaṇ uppādetvā cintesi: Paccayā akappiyā ti na sakkā sikkhāpadaṇ paññāpetuṇ. Paccaya-baddhā hi kulaputtānaṇ samaṇadhammavutti. Handāhaṇ dhammadāyādapaṭipadaṇ desemi, yā² sikkhākāmānaṇ kulaputtānaṇ sikkhāpadaṇ paññatti viya bhavissati, nagaradvāre ṭhapita-sabbakāyika-ādāso viya ca. Yathā hi nagaradvāre ṭhapita-sabbakāyike ādāse cattāro pi vaṇṇā attano chāyaṇ disvā vajjaṇ pahāya niddosā honti, evam eva sikkhākāmā kulaputtā sikkhāyogamaṇḍanena attānaṇ maṇḍetukāmā imaṇ

¹ C 1, C 2, C 4 Khandhakesu.

² C 1, C 2, C 4 sā.

sabbakāyikādāsūpamaṇṇ desanaṇ ᾱvajjitvā, āmisadāyādapa-
ṭipadaṇ vajjetvā, dhammadāyādapaṭipadaṇ pūrentā khippam
eva jātijarāmaraṇassa antaṇ karissanti ti. Imissā aṭṭhuppat-
tiyā idaṇ suttaṇ abhāsi.

3. [12¹⁴] Tattha dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha. mā āmisadāyādā ti dhammassa me, bhikkhave, dāyādū bhavatha, mā āmisassa. Yo mayhaṇ dhammo, tassa paṭig-gāhakā bhavatha, yaṇ ca kho mayhaṇ āmisaṇ, tassa mā paṭig-gāhakā bhavathā ti vuttaṇ hoti. Tattha dhammo pi duvidho: nippariyāyadhammo, pariyāyadhammo ti. Āmisam pi duvidhaṇ: nippariyāyāmisaṇ, pariyāyāmisan ti. Kathaṇ? magga-phala-nibbānabhedo hi navavidho pi lokuttaradhammo nippariyāyadhammo nibbaṭṭitadhammo¹ yeva, na kenaci pariyāyena kāraṇena vā lesena vā dhammo. Yaṇ pan' idaṇ vivaṭṭūpanissitaṇ kusalaṇ, seyyathidaṇ: idh' ekacco vivaṭṭaṇ patthento dānaṇ deti, sīlaṇ samādiyati, uposathakammaṇ karoti, gandhamālādīhi vatthupūjaṇ karoti, dhammaṇ suṇāti, deseti, jhānasamāpattiyo nibbatteti; evaṇ karonto anupub-bena nippariyāyadhammaṇ amataṇ nibbānaṇ paṭilabhati; ayaṇ pariyāyadhammo. Tathā cīvarādayo cattāro paccayā nippariyāyāmisam eva, na aññena pariyāyena vā lesena vā āmisaṇ. Yaṇ pan' idaṇ vaṭṭagami kusalaṇ, seyyathidaṇ: idh' ekacco vaṭṭaṇ patthento sampattibhavaṇ icchamāno dā-naṇ deti—pe—samāpattiyo nibbatteti; evaṇ karonto anupub-bena devamanussasampattiṇ paṭilabhati; idaṇ pariyāyā-misaṇ nāma.

4. Tattha nippariyāyadhammo pi Bhagavato yeva santako. Bhagavatā hi kathitattā bhikkhū magga-phala-nibbānāni adhigacchanti. Vuttaṃ h' etaṃ: “So hi, brāhmaṇa, Bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā, asaṅjātassa maggassa saṅjanetā—pe—maggānugā ca pana etarahi sāvakā viharanti, pacchā samannāgatā” ti (M. iii. 8) ca, “So h' āvuso, Bhagavā jānaṃ jānāti, passaṃ passati, cakkhubhūto, ñāṇabhūto, dhammabhūto, brahmabhūto, vattā, pavattā, atthassa ninnetā, amatassa dātā, dhammassāmī Tathāgato” ti (M. i. 111) ca. Pariyāyadhammo pi Bhagavato yeva santako. Bha-

¹ C 2 nibbandhika°.

gavatā hi kathitattā evaṇ¹ jānanti: Vivatṭaṇ patthetvā dānaṇ dento—pe—samāpattiṇ nibbattento anukkamena amataṇ nibbānaṇ paṭilabhatī ti.

5. Nippariyāyāmisam pi Bhagavato yeva santakaṇ. Bhagavatā hi anuññātattā yeva bhikkhūhi Jīvaka vatthun (cf. Vin. i. 280) ādiṇ katvā paṇīta cīvaraṇ² laddhaṇ. Yath' āha: "Anujānāmi, bhikkhave, gahapaticīvaraṇ. Yo icchati paṇsukūliko hotu, yo icchati gahapaticīvaraṇ sādīyatu. Itarītarena pāhaṇ, bhikkhave, santuṭṭhiṇ yeva vaṇṇemī" ti (Vin. i. 280). Pubbe ca³ hi bhikkhū paṇītaṇ piṇḍapātaṇ nālatthun; sapadāna-piṇḍiyālopabhojanā evāhesun. Tehi Rājagahe viharantena Bhagavatā, "Anujānāmi, bhikkhave, saṅghabhattaṇ, uddesabhattaṇ, nimantaṇabhattaṇ, salāka-bhattaṇ, pakkhikaṇ, uposathikaṇ, pāṭipadikaṇ" ti (Vin. ii. 175) evaṇ anuññātattā yeva paṇītabhojanaṇ laddhaṇ. Tathā senāsanaṇ. Pubbe hi akatāpabbhāra-rukkhamūlādi-senāsana yeva bhikkhū ahesun. Te, "Anujānāmi, bhikkhave, pañca leṇanī" ti (Vin. ii. 146) evaṇ Bhagavatā anuññātattā yeva vihāro, adḍhayogo, pāsādo, hammiyaṇ, guhā ti imāni⁴ senāsanaṇi labhiṇsu. Pubbe muttahaṇṭaken' eva bhesajjaṇ akaṇsu. Te Bhagavatā yeva, "Anujānāmi, bhikkhave, pañca bhesajjāni, seyyathīdaṇ: sappi, navaṇītaṇ, telaṇ, madhu, phāṇītaṇ" ti (Vin.⁵ i. 200) evam ādinā nayena anuññātattā nānā bhesajjāni labhiṇsu. Pariyāyāmisam pi Bhagavato yeva santakaṇ. Bhagavatā hi kathitattā yeva jānanti: sampattibhavaṇ patthento dānaṇ datvā sīlaṇ—pe—samāpattiyo nibbattetvā anukkamena pariyāyāmisāṇ dibbasampattiṇ manussasampattiṇ paṭilabhatī ti.

6. [12¹⁴] Tad eva yasmā nippariyāyadhammo pi pariyāyadhammo pi, nippariyāyāmisam pi pariyāyāmisam pi Bhagavato yeva santakaṇ, tasmā tattha attano sāmibhāvaṇ dassento aha: *Dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā* ti. Yo ca mayhaṇ santako duvidho pi dhammo, tasa dāyādā bhavatha. Yaṇ ca kho etaṇ mayham eva santakaṇ āmisaṇ,

¹ C 3 eva.

² C 3 paṇītaṇ cīvaraṇ.

³ C 1, C 2, C 4 omit ca.

⁴ C 1, C 2, C 4 iminā.

⁵ The Vin. text differs.

tassa dāyādā mā bhavatha. Dhammakotṭhāsass' eva sāmīno bhavatha, mā āmisakotṭhāsassa. Yo hi Jinasāsane pabbajitvā paccayaparamo viharati, catusu taṇhuppādesu sandissamāno, nikkhattadhuro dhammānudhammapaṭipattiyaṇ, ayaṇ āmisadāyādo nāma. Tādisā mā bhavatha. Yo pana anuññātapaccayesu appicchatādini eva nissāya paṭisaṅkhā sevamāno paṭipattiparamo viharati, catusu ariyavaṇsesu sandissamāno, ayaṇ dhammadāyādo nāma. Tādisā bhavathā ti vuttaṇ hoti.

7. [12¹⁵] Idāni yesaṇ tattha etad ahosi, bhavissati vā anāgatam addhānaṇ: kin nu kho Bhagavā sāvakānaṇ alābhatthiko evam āhā ti; tesaṇ, atipaṇītalābhatthiko ahaṇ evaṇ vadāmi ti dassetuṇ āha: *Atthi me tumhesu—pe—no āmisadāyādā* ti. Tassāyam attho: Atthi me tumhesu anukampā, anuddayā, hitesitā, kena nu kho me kāraṇena, kena upāyena sāvakā dhammadāyādā assu, dhammakotṭhāsasāmīno, no amisadāyādā ti. Ayaṇ pana adhippāyo: Passati kira Bhagavā āmisagarukānaṇ āmise upakkhalitānaṇ, atītakāle tāva Kapilassa bhikkhuno, “Saṅghāti pi ādittā hoti” ti (Vin. iii. 107) ādinā nayena āgata-pāpabhikkhu-bhikkhuni-sikkhamānādīnaṇ ca anekasatānaṇ apāyaparipūrakattaṇ, attano sāsane pabbajitānaṇ Devadattādīnaṇ ca; dhammagarukānaṇ pana Sāriputta-Moggallāna-MahāKassapādīnaṇ abhiññā-paṭisambhidādi-guṇapaṭilābhaṇ; tasmā tesaṇ apāyaparimuttiṇ sabbaḡuṇasampattiṇ ca icchanto āha: *Atthi me tumhesu anukampā: kin ti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyun, no āmisadāyādā* ti. Paccayagaruko¹ catuparisantare kūṭakahāpaṇo viya nibbutaṅgāro viya ca nittejo nippabho hoti. Tato vivaṭṭitacitto dhammagaruko tejavā siho va abhibhuyyacārī. Tasmā pi evam āha: *Atthi me tumhesu—pe—no āmisadāyādā* ti.

8. [12¹⁶] Evaṇ dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā ti idaṇ anukampāya paṇītataṇ lābhaṇ icchantena vuttaṇ, no alābhatthikenā ti sadhetvā, idāni imassa ovādassa akarāṇe ādinavaṇ dassento āha: *Tumhe ca me bhikkhave—pe—no dhammadāyādā* ti. Tattha tumhe pi

¹ C 3 Paccayagaruko ca.

tena ādissā bhaveyyathā ti tumhe pi tena āmisadāyādabhāvena nodhammadāyādabhāvena ādissā bhaveyyātha. Avadisitabbā, visuṇ kātābbā, vavatthapetabbā, viññūhi gārayhā bhaveyyāthā ti vuttaṇ hoti. Kin ti *āmisadāyādā Satthusāvakā viharanti, no dhammadāyādā* ti.

9. [12¹⁹] *Aham pi tena ādisso bhaveyyan* ti, aham pi tena tumhākaṇ āmisadāyādabhāvena nodhammadāyādabhāvena gārayho bhaveyyaṇ. Kin ti *āmisa — pe — dāyādā* ti. Idaṇ Bhagavā tesā atīva mudukaraṇatthaṇ āha. Ayaṇ hi ettha adhippāyo: Sace, bhikkhave, tumhe āmisalolā carissatha, tattha viññū maṇ garahissanti: kathaṇ hi nāma sabbaññū samāno attano sāvake dhammadāyāde no-āmisadāyāde kātuṇ na sakkotī ti? Seyyathā pi nāma anākappasampanne bhikkhū disvā ācariyupajjhāye garahanti: kass' ime saddhivihārikā, kass' antevāsikā ti? Seyyathā pi vā pana kulakumārake vā kulakumārikāyo vā dussīle pāpadhamme disvā mātāpitāro garahanti: kass' ime puttā, kassa dhītaro ti? Evam eva maṇ viññū garahissanti: kathaṇ hi nāma sabbaññū samāno attano sāvake dhammadāyāde no-āmisadāyāde kātuṇ na sakkotī ti?

10. [12²¹] Evaṇ imassa ovādassa akarāṇe ādinavaṇ dassetvā, karāṇe ānisaṇsaṇ dassento, *tumhe ca me* ti ādim āha. Tattha *aham pi tena na ādisso bhaveyyan* ti, seyyathā pi nāma vatta-paripūrake daharabhikkhū uddesaparipucchāsampanne vassasatike there viya ākappasampanne disvā, kassa saddhivihārikā, kass' antevāsikā ti? Asukassā ti. Patirūpaṇ therassa, paṭibalo vata ovadituṇ anusāsituṇ ti ācariyūpajjhāyā na ādissā, na gārayhā bhavanti. Evam eva aham pi tena tumhākaṇ dhammadāyādabhāvena no-āmisadāyādabhāvena, kassa sāvakā Nālakapaṭipadaṇ¹ Tuvaṭakapaṭipadaṇ,² Candupama-paṭipadaṇ,³ Rathavinīta-paṭipadaṇ,⁴ Mahā-Gosiṅgasālapaṭipadaṇ,⁵ Mahā-Suññatāpaṭipadaṇ⁶ paṭipannā catupaccaya-santosa-bhāvanārama-ariyavaṇsesu⁷ sakkhibhutā paccaya-gedhato vivaṭṭamānasā abbhāmuttacāndupamā viharanti ti?

¹ Sn. p. 131.

² Sn. p. 179.

³ S. ii. 197.

⁴ M. i. 145.

⁵ M. i. 212.

⁶ M. iii. 109.

⁷ See A. ii. 27.

Samaṇassa Gotamassā ti vutte, sabbaññū vata Bhagavā, asakhi vata sāvake āmisadāyādapaṭipadaṇ chaddāpetvā dhammadāyādapaṭipattipūrake kātun ti viññūnaṇ na ādisso, na gārayho bhaveyyan ti. Evaṇ imasmiṇ pade adhippāyaṇ ñatvā sesaṇ kaṇhapakkhe vuttanayapaccanīkena veditabbaṇ.

11. [12²⁵] Evaṇ imassa ovādassa karaṇe ānisaṇsaṇ dassetvā idāni taṇ ovādaṇ niyyātento āha: *Tasmātiha me, bhikkhave, —pe—no āmisadāyādā* ti.

12. [12²⁵] Evam imaṇ ovādaṇ niyyātetvā, idāni tassā dhammadāyādapaṭipattiyā paripūrakāriṇ thometuṇ *idhāhaṇ, bhikkhave* ti ādim āha. Bhagavato hi thomaṇaṇ sutvā pi honti yeva tathattāya paṭipajjitāro. Tattha *idhā* ti nipāta-padam etaṇ. *Bhuttāvī* ti bhuttavā. Katabhattakicco ti vuttaṇ hoti. *Pavārīto* ti yāvadatthapavāraṇāya pavārīto. Yāvadatthaṇ bhuñjitvā paṭikkhittabhojano, titto cā ti vuttaṇ hoti.

13. Catubbidhā hi pavāraṇā: vassaṇvutthapavāraṇā, pac-cayapavāraṇā, anatirittapavāraṇā, yāvadatthapavāraṇā ti. Tattha, “Anujānāmi, bhikkhave, vassaṇ vutthānaṇ bhikkhūnaṇ tīhi ṭhānehi pavāretun” ti (Vin. i. 159), ayaṇ vassaṇvutthapavāraṇā. “Icchāmi ahaṇ, bhante, saṅghaṇ cātumāsaṇ bhesajjehi pavāretun” ti (Vin. iv. 101) ca, “Aññatra puna-pavāraṇāya, aññatra niccapavāraṇāya” ti (Vin. iv. 103) ca, ayaṇ pac-cayapavāraṇā. “Pavārīto nāma, āsanaṇ paññāyati, bhojanaṇ paññāyati, hatthapasse¹ ṭhito abhiharati, paṭikkhepo paññāyati, eso² pavārīto nāmā” ti (Vin. iv. 82), ayaṇ anatirittapavāraṇā. “Paṇitena khādaniyena bhojaniyena sahatthā santappesi, sampavāresi” ti (M. ii. 93), ayaṇ yāvadatthapavāraṇā. Ayam idha adhippetā. Tena vuttaṇ: Pavārīto ti yāvadatthapavāraṇāya pavārīto ti.

14. [12²⁹] *Paripunṇo* ti bhojanena paripunṇo. *Pariyosito* ti pariyositabhojano. Uttarapadalopo daṭṭhabbo. Yāvataṇ bhuñjitabbaṇ hoti, tāvataṇ bhuttaṇ hoti, avasitā me bhojanakiriyā ti attho. *Suhito* ti pūrīto.³ Jighacchādukkhābhāvena vā sukhito ti vuttaṇ hoti. *Yāvadattho* ti yāva-

¹ Vin. text hatthapāse.

² The Vin. text is faulty.

³ C 3 dhāto.

tako me bhojanena attho, so sabbo nipphanho¹ ti. Ettha ca purimānaṇ tiṇṇaṇ pacchimāni sādhakāni. Yo hi pariyosito, so bhuttāvī hoti. Yo ca suhito, so yāvadatthapavāraṇāya pavārito. Yo yāvadattho, so paripunṇo ti. Purimāni vā pacchimānaṇ. Yasmā hi bhuttāvī tasmā pariyosito. Yasmā pavārito tasmā suhito. Yasmā paripunṇo tasmā yāvadattho. Sabbaṇ c' etaṇ parikappetvā vuttan ti veditabbaṇ.

15. [12³⁰] *Siyā* ti ekaṇse ca vikappane ca. “Paṭhavīdhātu siyā ajjhakkā, siyā bāhirā” ti (M. i. 185) ekaṇse. “Siyā aññatarassa bhikkhuno āpattivītikkamo” ti () vikappane. Idha ubhayam pi vaṭṭati. Atireko va *atirekadhammo*. Tathā *chaḍḍiyadhammo*. Adhiko ca chaḍḍetabbo ca, na aññaṇ kiñci kātabbo ti attho.

16. [12³¹] *Athā* ti tamhi kāle. *Jighacchādubbalyaparetā* ti jighacchāya dubbalyena ca paretā, phuṭṭhā anugatā ca, aṭṭha pi dasa pi divasāni. Tattha keci jighacchitā pi na dubbalā honti, sakkonti jighacchaṇ sahituṇ. Ime pana na tādīsā ti dassetuṇ ubhayam āha. *Tyāhan* ti te ahaṇ. *Sace ākañkhathā* ti yadi icchatha. *Appaharite* ti apparūlhaharite. Yasmiṇ ṭhāne piṇḍapātottaraṇena vinassanadhammāni tiṇāni n' atthi, tasmin ti attho. Tena nittiṇaṇ ca mahātiṇagahanaṇ ca yattha sakateṇa pi chaḍḍite piṇḍapāte tiṇāni na vinassanti, taṇ ca ṭhānaṇ pariggahitaṇ hoti. Bhūtagāma² sikkhāpadassa hi avikopanattham etaṇ vuttaṇ. *Appāṇake* ti nippāṇake, piṇḍapātajjhottharaṇena maritabbapāṇakarahite vā mahā-udakakkhandhe. Parittodake eva hi bhattapakkhepena ālulite sukhumaṇḍanāka maranti, na mahātaḷā-kādisū ti. Pāṇakānurakkhanatthaṇ hi evaṇ vuttaṇ. *Opālāpessāmī* ti nimmujjāpessāmi.

17. [13⁶] *Tatr' ekassā* ti tesu dvīsu ekassa. Yo imaṇ dhammaṇ suṭṭhu sutvā punappunaṇ āvajjeti ca, taṇ sandhāy' āha. *Vuttaṇ kho pan' etan* ti ayaṇ vuttasaddo kesohāraṇe pi dissati, “Kāpaṭiko māṇavo daharo vuttasiro” ti (M. ii. 168) ādisu. Ropite pi,

“Yathā sārādikaṇ bijaṇ khette vuttaṇ virūhatī” ti

(*)

¹ C 3 patto ti.

² Vin. iv. 34.

* Jā. ii. 322.

ādisu. Kat^hite pi, “ Vuttam¹ idaṃ Bhagavatā, vuttam arahatā ” ti (It. 1) ādisu. Idha pana kathite daṭṭhabbo. Kathitaṃ kho pan’ etan ti ayaṃ hi ’ssa attho. *Āmisaññātaraṃ* ti catunnaṃ paccayāmisānaṃ aññātaraṃ ekaṃ ti attho. *Yadidaṃ* ti nipāto, sabbaliṅga-vibhattivacanesu tādiso va, tattha tattha atthato pariṇāmetabbo. Idha pan’ assa yo eso ti attho. Yo eso piṇḍapāto nāma idaṃ āmisaññātaraṃ ti vuttaṃ hoti. *Yan nūnāhaṃ* ti sādhu vatāhaṃ. *Evaṃ* ti yathā idāni imaṃ khaṇaṃ vītināmemi, evaṃ eva rattindivam pi. *Vītināmeyyaṃ* ti khepeyyaṃ ativattāpeyyaṃ. *So taṃ piṇḍapātaṃ* ti so taṃ sadevakena lokena sirasā sampaticchitabbarūpaṃ Sugatātirittaṃ piṇḍapātaṃ abhuñjitvā dhammadāyādabhāvaṃ ākañkhamāno ādittasīsūpamaṃ² paccavekkhitvā ten’ eva jighacchādubbalyena evaṃ taṃ rattindivaṃ vītināmeyya.

18. [13¹⁷] *Atha dutiyassā* ti imasmiṃ pana vāre esa sañkhepo: Sace so bhikkhu, yaṃ nūnāhaṃ—pe—vītināmeyyaṃ ti cintento evaṃ pi cinteyya: Pabbajitena kho vālamigākule araññe bhesajjaṃ viya pañcakāmaguṇa-vālākule gāme piṇḍapāto pi dukkhaṃ pariyesiṭṭaṃ. Ayaṃ pana piṇḍapāto iti pariyesanādinava-vimutto ca Sugatātiritto cā ti ubhato sujātakhattiyakumāro viya hoti. Yehi ca pañcahi kāraṇehi piṇḍapāto na paribhuñjitabbo hoti, seyyathidaṃ: puggalaṃ garahitvā na paribhuñjitabbo hoti, alajjipuggalassa santako ti; aparisuddha-uppattitāya na paribhuñjitabbo hoti, bhikkhuniparipācane asantasambhāvanuppanno ti; sāmikānukampāya na paribhuñjitabbo hoti, piṇḍapatasāmiko bhikkhu jighacchito ti; so dhāto tass’ eva antevāsikādisu anukampāya na paribhuñjitabbo hoti, antevāsikā vā aññe vā tappaṭibaddhā jighacchitā ti; te pi dhātā suhitā api ca kho assaddhatāya na paribhuñjitabbo hoti, piṇḍapātasāmiko bhikkhu assaddho ti; tehi ca kāraṇehi ayaṃ vimutto. Bhagavā hi lajjinaṃ aggo parisuddhuppattiko piṇḍapāto. Bhagavā ca dhāto suhito. Paccāsiṃsako pi c’ añño puggalo n’ atthi. Ye ca loke saddhā Bhagavā tesāṃ aggo ti. Evaṃ cintetvā ca *so taṃ piṇḍapātaṃ bhūñjitvā—pe—vītināmeyya*.

¹ It. text reads Vuttaṃ hetāṃ.

² See S. i. 13⁸; 53²⁵. A. ii. 93¹⁸; iii. 307¹²; iv. 320²⁶.

19. [13²⁵] Ettāvataṃ yo pi abhuñjitvā samaṇadhammaṃ karoti, so pi bhuñjitabbakam eva piṇḍapātaṃ na bhutto hoti. Yo pi bhuñjitvā samaṇadhammaṃ karoti, so pi bhuñjitabbakam eva bhutto hoti. N' atthi piṇḍapāte viseso. Pug-gale pana atthi viseso. Tasmā taṃ dassento *kiñ cāpi so ti ādim āha*. Tattha *kiñ cāpi* ti anujānana-pasaṅsanatthe nipāto. Kiṃ anujānāti? Tassa bhikkhuno taṃ anavajja-paribhogaṃ. Kiṃ pasaṅsati? Bhutvā¹ samaṇadhamma-karaṇaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti: Yadi pi so bhikkhu evaṃ bhuñjitabbam eva bhuñjitvā kātabbam eva kareyya, *atha kho asu yeva me purimo bhikkhu* taṃ piṇḍapātaṃ paṭikkhipitvā samaṇadhammaṃ karoti, asu yeva me, so yeva mama dvīsu sūresu sūrataro viya, dvīsu paṇḍitesu paṇḍitataro viya ca pujjataro ca pāsaṅsataro ca. Dutiyabhikkhuto atirekena pūjaniyo ca pasaṅsaniyo cā ti vuttaṃ hoti.

20. [13²⁸] Idāni tam atthaṃ kāraṇena sādheṇto *taṃ kissa hetū* ti ādim āha. Tass' attho: Tattha siyā tumhākaṃ: Kasmā so bhikkhu Bhagavato pujjataro ca pāsaṅsataro cā ti? *Taṃ hi tassa yasmā* taṃ piṇḍapātaṃ paṭikkhepanaṃ *tassa bhikkhuno dīgharattaṃ appicchatāya—pe—viriyārambhāya saṃvattissati*. Kathaṃ? Tassa hi sace apareṇa samayena paccayesu atricchatā vā pāpicchatā vā mahicchatā vā uppajjissati, tato naṃ iminā piṇḍapātaṃ paṭikkhepaṇkusena nivāressati, are tvaṃ Sugatātiritam pi piṇḍapātaṃ paṭikkhipitvā, idāni idisaṃ icchaṃ uppādesi ti evaṃ paccavekkhamāno. Esa naṃ asantutthiyā, asallekhassa ca uppannassa nivāraṇe. Evaṃ tāv' assa appicchatāya, santutthiyā, sallekhāya saṃvattissati.

21. [13³⁰] *Subharatāyā* ti ettha ayaṃ saṃvaṇṇanā: Idh' ekacco attano pi, upaṭṭhākānam pi dubharo hoti dupposo. Ekacco attano pi upaṭṭhākānam pi subharo hoti suposo. Kathaṃ? Yo hi ambilādini laddhā anambilādini pariyesati, aññassa ghare laddhaṃ aññassa ghare chaḍḍento sabbaṃ gāmaṃ vicaritvā rittapatto va vihāraṃ pavisitvā nipajjati, ayaṃ attano dubharo. Yo pana sāliṃaṃ sodanādinaṃ patte pūretvā dinne pi dummukhabhāvaṃ anattamanabhāvaṃ dasseti, tesāṃ vā sammukhā va taṃ piṇḍapātaṃ, kiṃ tumhehi dinnan ti

apasādento sāmaṇeragahaṭṭhādinaṇ deti, ayaṇ upaṭṭhākānaṇ dubharo. Etaṇ disvā manussā dūrato va parivajjenti, dubharo bhikkhu, na sakkā positun ti. Yo pana yaṇ kiñci lūkhaṇ vā paṇītaṇ vā laddhā tuṭṭhacitto va bhuñjitvā vihāraṇ gantvā attano kaṇmaṇ karoti, ayaṇ attano subharo. Yo ca paresam pi appaṇ vā bahuṇ vā lūkhaṇ vā paṇītaṇ vā dānaṇ ahīletvā attamano vippasannamukho hutvā tesāṇ sammukhā va paribhuñjitvā yāti, ayaṇ upaṭṭhākānaṇ subharo. Etaṇ disvā manussā ativiya vissaṭṭhā honti; amhākaṇ bhadanto subharo, thokena¹ pi tussati, mayam eva naṇ posessāmā ti paṭiññaṇ katvā posenti. Tattha sace aparena samayena tassa attano vā upaṭṭhākānaṇ vā dubharatānayaena cittaṇ upapajjissati, tato naṇ iminā piṇḍapāta-paṭikkhepaṇkusena nivāressati, are tvaṇ Sugatātirittam pi piṇḍapātaṇ paṭikkhipitvā idisaṇ cittaṇ uppādesi ti evaṇ paccavekkhamāno. Evam assa subharatāya saṇvattissati.

22. [13³⁰] Sace paṇ' assa kosajjaṇ uppajjissati, tam pi eten' ev' añkusena nivāressati, are tvaṇ nāma tadā Sugatātirittaṇ piṇḍapātaṇ paṭikkhipitvā tathā jighacchādubbalya-pareto pi samaṇadhammaṇ katvā ajja kosajjam anuyuñjasi ti evaṇ paccavekkhamāno. Evam assa viriyārambhāya saṇvattissati. Evam assa idaṇ piṇḍapāta-paṭikkhipanaṇ dīgharattaṇ appicchatāya—pe—viriyārambhāya saṇvattissati.

23. Evam ass' ime pañca guṇā paripūrā dasa kathāvatthūni paripūressanti. Kathaṇ? Atra hi pāliyaṇ yeva appicchatā-santuṭṭhitā-viriyārambhavasena tiṇi āgatāni. Sesāni sallekhena saṅgahītāni. Idaṇ hi sabbakathāvatthūnaṇ nāmam eva, yadidaṇ sallekho. Yath' āha: "Sā² ca kho ayaṇ, Ānanda, kathā abhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṇvattati, seyyathidaṇ: appicchakathā" ti (M. iii. 113) vitthāro. Evaṇ ime pañca guṇā paripūrā dasa kathāvatthūni paripūressanti.

24. Dasa kathāvatthūni paripūrāni tisso sikkhā paripūressanti. Kathaṇ? Etesu hi appicchakathā, santosakathā, asaṇsaggakathā, silakathā ti imā catasso kathā adhisīlasik-

¹ C 2, C 3 thokakena.

² The M. text yā.

khāsaṅgahitā yeva. Pavivekakathā, viriyārambhakathā, samādhikathā ti imā tisso adhiccittasikkhāsaṅgahitā. Paññā-kathā, vimuttikathā, vimuttiñāṇadassanakathā ti imā tisso adhipaññāsikkhāsaṅgahitā ti. Evaṃ dasa kathāvatthūni paripūrāni tisso sikkhā paripūressanti.

25. Tisso sikkhā paripūrā pañca asekhe dhammakkhandhe paripūressanti. Kathaṃ? Paripūrā hi adhisīlasikkhā asekho sīlakkhandho yeva hoti; adhiccittasikkhā asekho samādhikkhandho; adhipaññāsikkhā asekhā paññā-vimutti-vimutti-ñāṇadassanakkhandhā evā ti. Evaṃ tisso sikkhā paripūrā pañca asekhe dhammakkhandhe paripūressanti.

26. Pañca dhammakkhandhā paripūrā amataṃ nibbānaṃ paripūressanti. Seyyathā pi uparipabbate pavussako mahāmegho abhippavaṭṭho pabbatakandara-padara-sākhā paripūreti. Tā paripūrā kussubbhe, kussubbhā mahāsubbhe, mahāsubbhā kunnadiyo, kunnadiyo mahānadiyo, mahānadiyo samuddaṃ sāgaraṃ paripūrenti. Evam eva tassa bhikkhuno ime pañca guṇā paripūrā dasa kathāvatthūni ādiṃ katvā yāva amataṃ nibbānaṃ paripūressanti. Evam ayaṃ bhikkhu dhammadāyādapatiṭṭhaṃ paṭipanno paramadhammadāyādaṃ lacchatī ti etaṃ atthaṃ sampassamāno Bhagavā, taṃ kissa hetu? Taṃ hi tassa, bhikkhave, bhikkhuno ti ādim āha.

27. [13³¹] Evam¹ etassa bhikkhuno pujjatara-pāsaṇsatarābhāvaṃ kāraṇena sādhetvā, idāni te bhikkhū tathattāya sanniyojento, *tasmātiha, bhikkhave* ti ādim āha. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yasmā yo taṃ piṇḍapātaṃ bhuñjitvā samaṇadhammaṃ kareyya, so imehi pañcahi mūlaguṇehi paribāhiro, yo pana abhuñjitvā kareyya, so imesaṃ bhāgi hoti, *tasmātiha, bhikkhave—pe—no āmisadāyādā* ti.

28. [13³⁴] *Idam avoca Bhagavā* ti idaṃ nidānapariyosānato pabbuti yāva, no āmisadāyādā ti suttaṃ padesaṃ Bhagavā avoca. *Idaṃ vatvā Sugato*, idaṃ ca suttaṃ padesaṃ vatvā, sobhanāya paṭipadāya gatattā Sugato ti saṅkhaṃ patto sv'eva Bhagavā, *utthāy' āsanā vihāraṃ pāvisi*² paññattavara-Buddhāsanato utthahitvā vihāraṃ attano Mahā-Gandhakuṭiṃ pāvisi, asambhinnāya eva parisāya.

¹ C 3, C 4 Evaṃ tassa.

² C 3 pāvisi ti.

29. Kasmā? Dhammathomanatthan. Buddhā kira apariniṭṭhitāya desanāya vihāraṇ paṇṇāsaṇtā dvīhi kāraṇehi pavisaṇti, puggalathomanatthan vā dhammathomanatthan vā. Puggalathomanatthan pavisaṇto evaṇ cinteti: Imaṇ mayā saṅkhittena uddesaṇ uddiṭṭhaṇ vitthārena avibhattaṇ dhammapaṭiṅgāhakā bhikkhū uggahetvā Ānandaṇ vā Kaccānaṇ vā upasaṅkamitvā pucchissanti. Te mayhaṇ nāṇena saṇsandetvā vissajjessanti. Tato dhammapaṭiṅgāhakā puna maṇ pucchissanti. Tesam ahaṇ, sukathitaṇ, bhikkhave, Ānandena, sukathitaṇ Kaccānena, maṇ ce pi tumhe etaṇ atthaṇ puccheyyātha, ahaṇ pi naṇ evaṇ eva vyākareyyaṇ ti evaṇ te puggale thomeṇṇaṇ. Tato tesu gāraṇaṇ jaṇetvā bhikkhū upasaṅkamissanti. Te pi bhikkhū atthe ca dhamme ca niyojessanti. Te tehi niyojitā tisso sikkhā paripūrentā dukkhass' antaṇ karissanti ti. Dhammathomanatthan pavisaṇto evaṇ cinteti; yathā ca idh' eva cintesi: Mayi vihaṇaṇ pavitṭhe taṇ eva āmisadāyādaṇ garaṇanta dhammadāyādaṇ ca thomeṇto imissaṇ¹ yeva paṇisaṇtiṇ nisaṇno Sāriputto dhammaṇ desessati. Evaṇ dvinnam pi amhākaṇ ekajjhāsayāya matiyā desitā ayaṇ desanā aggā ca gaṇukā ca bhavissati, pāsānacchattasadiṇ, caturoghaṇittharaṇaṇṭṭheṇa titthe ṭhaṇpitaṇā vā viya, saṇṇagamaṇaṇṭṭheṇa catuyutta-ājaṇṇāraṇtho viya ca bhavissati. Yathā ca evaṇ kaṇontaṇsa ayaṇ daṇḍo ti paṇisaṇtiṇ āṇaṇ ṭhaṇpetvā utṭhāy' āsaṇā pāsādaṇ āṇulhe rājiṇi taṇṭh' eva nisaṇno seṇāpati naṇ raṇṇā ṭhaṇpitaṇ āṇaṇ paṇatteti, evaṇ pi mayā ṭhaṇpitaṇ desanaṇ imissaṇ¹ yeva paṇisaṇtiṇ nisaṇno Sāriputto thomeṇtvā desissati. Evaṇ dvinnam pi amhākaṇ matiyā desitā ayaṇ desanā balavataṇā majjhantikaṇsuriyo viya paṇṇalissati.² Evaṇ idha dhammathomanatthan utṭhāy' āsaṇā vihaṇaṇ paṇisi.

30. Īdisesu ca ṭhāṇesu Bhagavā nisaṇnāsane yeva antaraṇhito cittagaṇtiyā vihaṇaṇ paṇisaṇti ti veditabbo. Yaḍi hi kāyagaṇtiyā gaṇcheyya, sabbā paṇisā Bhagaṇantaṇ paṇivāretvā gaṇcheyya. Sā ekavāraṇ bhinnā puna dussaṇṇipātā bhavēyyā ti Bhagavā cittagaṇtiyā eva paṇisi.

¹ C 2 imāyaṇ; C 1, C 4 imāsaṇ.

² C 3 paṇṇalissati ti.

31. [13³⁶] Evaṇ pavitṭhe pana Bhagavati, Bhagavato adhippāyānurūpaṇ etaṇ dhammaṇ thometukāmo *tatra kho āyasmā Sāriputto—pe—etaḍ avoca*. Tattha āyasmā ti pi-yavacanam etaṇ. Sāriputto ti tassa therassa nāmaṇ. Tañ ca kho mātito, na pitito. Rūpasāriyā hi brāhmaṇiyā so putto, tasmā Sāriputto ti vuccati. *Actrapakkantassā* ti pakkantassa sato na cirassa. *Āvuso bhikkhave*¹ ti ettha pana, Buddhā Bhagavanto sāvake ālapantā bhikkhave ti ālapanti. Sāvakā pana Buddhehi sadisā mā homā ti āvuso ti paṭhamañ vatvā pacchā bhikkhave ti bhaṇanti. Buddhehi ca ālapito bhikkhusaṅgho bhadante ti paṭivacanaṇ deti, sāvakehi āvuso ti. *Kittāvatā nu kho, āvuso* ti ettha *kittāvatā* ti paricchedavacanaṇ. Kittakenā ti vuttaṇ hoti, nukāro pucchāyaṇ. Khokāro nipātamattaṇ. *Satthu pavivittassa viharato* ti, tihi vivekehi, kāya-citta-upadhipvivekehi satthuno viharantassa. *Vivekaṇ nānusikkhantī* ti tinnaṇ vivekānaṇ aññataram pi nānusikkhanti, āmisadāyādā va hontī ti idam atthaṇ āyasmā Sāriputto bhikkhū pucchi. Esa nayo sukkapakkhe pi.

32. [14⁵] Evaṇ vutte tam atthaṇ sotukāmā bhikkhū, *dūrato pi kho* ti ādim āhaṇsu. Tattha *dūrato pi* ti tiroraṭṭhato pi tirojanapadato pi. Nekayojanagaṇanāto pi ti vuttaṇ hoti. *Santike* ti samīpe. *Aññātun* ti jānitun bujjhitun. *Āyasman-taṇ yeva Sāriputtaṇ paṭibhātū* ti āyasmato yeva Sāriputtassa bhāgo hotu. Āyasmā pana Sāriputto attano bhāgaṇ katvā vibhajātū ti vuttaṇ hoti. Āyasmato hi bhāgo yadidaṇ atthakkhānaṇ, amhākaṇ pana savanaṇ bhāgo ti ayam ettha adhippāyo. Evaṇ saddalakkhaṇena sameti. Keci pana bhaṇanti: Paṭibhātū ti dissatu.² Apare upaṭṭhātū ti. *Dhāressanti* ti uggahessanti, pariyāpunissanti.

33. [14⁹] Tato nesaṇ kathetukāmo thero *tena hī* ti ādim āha. Tattha *tenā* ti karaṇavacanaṇ. Hikāro nipāto. Yasmā sotukām' attha, yasmā ca mayhaṇ bhāraṇ āropayittha, tasmā suṇāthā ti vuttaṇ hoti. Te pi bhikkhū therassa vacanaṇ sampaticchiṇsu. Ten' āha: *Evam āvuso—pe—paccassosun* ti. Atha nesaṇ, āmisadāyādaṇ garahantena Bhagavatā tumhe pi tena ādissā bhaveyyāthā ti eken' ev'

¹ The M. text bhikkhavo.

² C 3 dissatū ti.

ākārena vuttam atthaṇ tīhi ākārehi dassento āyasmā Sāriputto etad avoca: *Idh' āvuso, satthu pavivittassa viharato —pe—ettāvatā kho, āvuso, satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṇ nānusikkhantī* ti.

34. [14¹³] *Ettāvatā*¹ yañ ca Bhagavā, āmisadāyādapatiṭṭhaṇṇaṇ garahanto tumhe pi tena ādissā bhavēyyāthā ti āha, yañ ca attanā pucchaṇ pucchi, kittāvatā nu kho—pe—nānusikkhanti ti, tassa vitthārato attho suvivhatto hoti. So ca kho Bhagavato ādissabhāvaṇ anāmasitvā va.² Bhagavato yeva hi yuttaṇ sāvake anugaṇhantassa, aham pi tena ādisso bhavissamī ti vattaṇ, na sāvakānaṇ. Esa nayo sukkapakkhe pi. Ayaṇ tāv' ettha anusandhikkamāyojanā. Ayaṇ pan' atthavaṇṇanā: *Idhā* ti imasmiṇ sāsane. *Satthu pavivittassā* ti satthuno tīhi vivekehi accantaṇ vivittassa. *Vivekaṇ nānusikkhantī* ti kāyavivekaṇ nānusikkhanti. Na paripūrentī ti vuttaṇ hoti. Yadi pana tividdham pi vivekaṇ sandhāya vadeyya, pucchāya aviseso siyā. Vyākaraṇapakkho hi ayaṇ. Tasmā iminā padena kāyavivekaṇ, yesañ ca dhammānaṇ ti ādina cittavivekaṇ, bāhulikā ti ādinā upadhivivekaṇ ca dasseti ti evam ettha saṅkhepato attho veditabbo.

35. [14¹⁴] *Yesañ ca dhammānaṇ* ti lobhādayo sandhāy' āha; ye parato tatr' āvuso lobho ca pāpako ti ādinā nayena vakkhati. *Nappajahantī* ti na pariccajanti. Cittavivekaṇ na paripūrentī ti vuttaṇ hoti. *Bāhulikā* ti cīvarādibāhullāya paṭipannā. Sāsanaṇ sithilaṇ gaṇhantī ti *sāthalikā*. *Okkamaṇe pubbaṅgamā* ti ettha okkamaṇaṇ vuccati avagamaṇaṇ thena pañca nīvaraṇāni. Tena pañcanīvaraṇapūraṇe pubbaṅgamā ti vuttaṇ hoti. *Paviveke* ti upadhiviveke nibbāne. *Nikkhittadhurā* ti oropitadhurā. Tadadhigamāya ārambham pi akurumānā ti ettāvatā upadhivivekaṇ na paripūrentī ti vuttaṇ hoti.

36. [14¹⁷] *Ettāvatā* aniyamen' eva vatvā idāni desanaṇ niyamento, *tatr' āvuso* ti ādim āha. Kasmā? Sāvakā tīhi thānehī ti evaṇ hi aniyametvā va vuccamāne, kam pi maññe bhaṇati, na amhe ti udāsīnā pi hontī. Therā, navā, majjhimā ti evaṇ pana niyametvā vuccamāne, amhe bhaṇati ti ādaraṇ

¹ C 2, C 4 *Ettāvatā* ca.

² C 3 *omits* va.

karonti. Yathā raññā¹ amaccehi, nagaravīthiyo sodhetabbā ti vutte pi, kena nu kho sodhetabbā ti maññamānā na sodhenti. Attano attano gharadvāraṇ sodhetabban ti ānābheriyā nikkhantāya sabbe muhuttana sodhenti ca alaṅkaronti ca. Evaṇsāmpadam idaṇ veditabbaṇ. Tattha *tatrā* ti tesu sāvakesu. *Therā* ti dasavasse upādāya vuccanti. *Tīhi thānehī* ti tīhi kāraṇehi. Ayaṇ hi thānasaddo issariya-ṭhiti-kkhaṇa-kāraṇesu dissati. “Kiṇ pan’ āyasmā devānam indo kammaṇ katvā imaṇ thānaṇ patto” ti (*) ādisu hi issariye dissati. “Thānakusalo hoti akkhaṇavedhī” ti (cf. A. ii. 170) ādisu ṭhitiyaṇ. “Thānaso c’ etaṇ Tathāgataṇ paṭibhātī” ti (M. i. 395) ādisu khaṇe. “Thānañ ca thānato aṭṭhānañ ca aṭṭhānato” ti (M. i. 69) ādisu kāraṇe. Idha pana kāraṇe yeva. Kāraṇaṇ hi, yasmā tattha phalaṇ tiṭṭhati, tadāyattavuttibhāvena, tasmā thānan ti vuccati.

37. [14¹⁹] *Iminā paṭhamena thānena therā bhikkhū gārayhā* ti ettha gārayhā ti garahitabbā. Therā nāma samānā araṇṇe vanapatthāni senāsanāni na upenti, gāmantasenāsaṇaṇ na muñcanti, saṅgaṇikārāmataṇ vaḍḍhentā viharanti, kāya-vivekam pi na pūrenti, nava-majjhimakāle kīdisā ahesun ti evaṇ ninditabbā honti. Imaṇ nindaṇ, āvuso, labhanti ti dasseti. *Dutiyaena thānenā* ti etthāpi, ime nāma therā pi samānā yesaṇ dhammānaṇ Satthā pahānam āha, te lobhādi-dhamme na jahanti, accharāsaṅghātamattam pi ekamante nisīditvā cittekaggataṇ na labhanti, nava-majjhimakāle kīdisā ahesun ti evaṇ ninditabbā honti. Imaṇ nindaṇ, āvuso, labhanti ti dasseti ti evaṇ yojanā kātabbā. *Tatiyenā* ti etthāpi, ime nām’ āvuso, therā pi samānā itarītarena na yāpenti, cīvara-patta-senāsaṇa-pūtikāya-maṇḍanānuyogam anuyuttā viharanti upadhivivekaṇ apūrayamānā, nava-majjhimakāle kīdisā ahesun ti evaṇ ninditabbā honti. Imaṇ, āvuso, nindaṇ labhanti ti dasseti ti evaṇ yojanā veditabbā.

38. [14²⁵] Esa nayo majjhima-navavāresu. Ayaṇ pana viseso: *Majjhimā* ti pañcavasse upādāya yāva navavassā vuccanti. *Navā* ti ūnapañcavassā vuccanti. Yathā ca tattha, nava-majjhimakāle kīdisā ahesun ti vuttaṇ, evam

¹ C 1, C 4 rañño.

* D.ii. 284.

idha navakāle kīdisā ahesuṇ, therakāle kīdisā bhavissanti, majjhima-therakāle kīdisā bhavissanti ti vatvā yojetabbaṇ.

39. [15⁷] Imasmiṇ ca kaṇhapakkhe vuttapaccanīkanayena sukkapakkhe attho veditabbo. Ayaṇ paṇ' ettha saṅkhepo: Ime vata therā pi samānā yojanaparamparāya araṇṇe vanapatthāni pantāni senāsanāni sevanti, gāmantaṇ senāsanaṇ upagantaṇ yuttakāle pi na upagacchanti, evaṇ jīṇasārīrā pi āradhaviyā paccayadāyakānaṇ pasādaṇ janenti, nava-majjhimakāle kīdisā ahesuṇ ti *iminā paṭhamena thānena therā pāsaysā bhavanti*, pāsayaṇ labhanti. Lobhādayo pahāya cittavivekaṇ pūrenti. Ayam pi mahāthero saddhivihārika-antevāsikaparivāritena hutvā nisīdituṇ yuttakāle pi, īdise pi vaye vattamāne bhattakiccaṇ katvā pavittṭho sāyaṇ nikkhamati, sāyaṇ pavittṭho pāto nikkhamati, kaṣiṇa-parikammaṇ karoti, samāpattiyo nibbatteti, magga-phalāni adhigacchati, sabbathā pi cittavivekaṇ pūreti. *Iminā duttiyena thānena therā bhikkhū pāsaysā bhavanti*, pāsayaṇ labhanti. Yasmiṇ kāle therassa paṭṭadukūlakoseyyādini sukhasamphassāni lahucīvarāni yuttāni, tasmim pi nāma kāle ayaṇ mahāthero paṇsukūlāni dhāreti, asithilaṇ sāsanaṇ gahetvā vigatanīvaraṇo phalasamāpattiṇ appetvā upadhivivekaṇ paripūrayamāno viharati, nava-majjhimakāle kīdiso ahoṣi ti *iminā tatiyena thānena therā pāsaysā bhavanti*, pāsayaṇ labhanti. Esa nayo majjhima-navavāresu.

40. [15²⁵] *Tatr' āvuso* ti ko anusandhi? Evaṇ navah' ākārehi āmisadāyādaṇaṇ garahanto, navahi dhammadāyādaṇaṇ thomento aṭṭhārasah' ākārehi desanaṇ niṭṭhapetvā, ye te yesaṇ ca dhammānaṇ satthā pahānam āha, te ca dhamme nappajahantī ti evaṇ pahātabbadhammā vuttā, te sarūpato ime te ti dassetuṇ idaṇ, *tatr' āvuso*, lobho cā ti ādim āha. Ayam anusandhi. Api ca heṭṭhā pariyāyen' eva dhammo kathito, āmisaṇ pana pariyāyena pi nippariyāyena pi kathitaṇ. Idāni nippariyāyadhammaṇ lokuttaramaggaṇ kathetuṇ idam āha. Ayam p' ettha anusandhi.

41. Tattha *tatrā* ti atitadesanānidassanaṇ. Satthu pavittassa viharato sāvakā vivekaṇ nānusikkhantī ti ādinā nayena vuttadesanāyaṇ ti vuttaṇ hoti. *Lobho ca pāpako, doso ca pāpako* ti ime dve dhammā pāpakā lāmakā, ime pahā-

tabbā ti dasseti. Tattha lubbhanalakkhaṇo lobho. Dussanalakkhaṇo doso. Tesu lobho āmisadāyādassa paccayānaṃ lābhe hoti, doso alābhe. Lobhena aladdhaṃ pattheti, dosena alabhanto vighātavā hoti. Lobho deyyadhamme hoti, doso adāyake vā amanuññadāyake vā. Lobhena nava taṇhāmūlake dhamme paripūreti, dosena pañca macchariyāni.

42. [15²⁵] Idāni tesaṃ pahānūpāyaṃ dassento, *lobhassa ca pahānāya* ti ādim āha. Tass' attho: Tassa pana pāpakassa lobhassa ca dosassa ca pahānāya. *Atthi majjhimā paṭipadā* ti maggaṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ. Maggo hi, lobho eko anto, doso eko anto ti ete dve ante na upeti, na upagacchati, mutto¹ etehi antehi, tasmā majjhimā paṭipadā ti vuccati. Etesaṃ majjhe bhavattā majjhimā, paṭipajjitabbato ca paṭipadā ti. Tathā kāmasukhallikānuyogo eko anto, attakilamathānuyogo eko anto, sassataṃ eko anto, ucchedo eko anto ti purimanayen' eva vitthāretabbaṃ.

43. [15²⁷] *Cakkhukaraṇī* ti ādihi pana tam eva paṭipadaṃ thometi. Sā hi saccānaṃ dassanāya saṃvattati, dassane parināyakaṭṭhenā ti cakkhukaraṇī. Saccānaṃ ñānāya saṃvattati, viditakāraṇaṭṭhenā² ti *ñānakaraṇī*. Rāgādinaṃ ca vūpasamanato *upasaṃāya* saṃvattati. Catunnam pi saccānaṃ abhiññeyyabhāvadassanato *abhiññāya* saṃvattati. Sambodho ti maggo, tass' atthāya saṃvattanato *sambodhāya* saṃvattati. Maggo yeva hi maggaṭṭhāya saṃvattati, maggena kātābbakiccakaraṇato. Nibbānāmatassa pana sacchikiriyāya paccakkhakammāya saṃvattanato *nibbānāya saṃvattati* ti vuccati. Ayam ettha sāro. Ito aññathā vaṇṇanāpapañco.³

44. [15²⁸] Idāni taṃ majjhimaṃ paṭipadaṃ sarūpato dassetukāmo, *katamā ca sā* ti pucchitvā, *ayam evā* ti ādinā nayena vissajjeti.⁴ Tattha *ayam evā* ti avadhāraṇavacanaṃ, aññamaggapaṭisedhanatthaṃ, Buddha-Pacceka-Buddha-sāvakaṇaṃ sādharmaṇabhāvadassanatthaṃ ca. Vuttan c' etaṃ:

¹ C 3 vimutto.

² C 3 viditakaraṇaṭṭhenā ti.

³ C 3 vaṇṇanā papañcā.

⁴ C 1 vissajesi.

“Eso¹ va maggo n’ atth’ añño dassanassa visuddhiyā” ti (Dh. 274). Svāyaṇ kilesānaṇ ārakattā pi *ariyo*, ariyappa-hānāya saṇvattatī ti pi, Ariyena desito ti pi, ariyabhāvapaṭi-lābhāya saṇvattatī pi *ariyo*. Aṭṭhahi aṅgehi upetattā *aṭṭhaṅgiko*, na ca aṅgavinimmutto, pañcaṅgika-turiyādīni viya. Kilese mārento gacchati, maggati vā nibbānaṇ, maggī-yati vā nibbānatthikehi, gammati vā tehi paṭipajjiyatī ti *maggo*.

45. [15³¹] *Seyyathīdan* ti nipāto. Tassa katamo so iti ce ti attho. Katamāni vā tāni aṭṭhaṅgāni ti. Ekamekaṇ hi aṅgaṇ maggo yeva. Yath’ āha: “Sammādiṭṭhi maggo c’ eva hetu cā” ti (Dhs. 186). Porāṇā pi bhaṇanti: Dassana-maggo sammādiṭṭhi, abhiniropanamaggo sammāsaṅkappo—pe—avikkhepamaggo sammāsamādhī ti.* Sammādiṭṭhādisu c’ etesu sammādassanalakkhaṇā *sammādiṭṭhi*. Sammā-abhiniropanalakkhaṇo *sammāsaṅkappo*. Sammāpariggahalakkhaṇā *sammāvācā*. Sammāsamuttāhāpanalakkhaṇo *sammākammanto*. Sammāvodāpanalakkhaṇo *sammā-ājīvo*. Sammāpaggahalakkhaṇo *sammāvāyāmo*. Sammā-upaṭṭhānalakkhaṇā *sammāsaṭi*. Sammāsamādhānalakkhaṇo *sammāsamādhī*. Nibbacanam pi nesaṇ, sammāpassatī ti *sammādiṭṭhi* ti eten’ eva nayena veditabbaṇ.

46. Tattha sammādiṭṭhi uppajjamānā micchādiṭṭhiṇ tap-paccaniya²-kilese ca avijjaṇ ca pajahati, nibbānaṇ ca ārammaṇaṇ karoti, sampayuttadhamme ca passati, te ca kho asammohato, na ārammaṇato, tasmā sammādiṭṭhī ti vuccati. Sammāsaṅkappo micchāsaṅkappaṇ tappaccaniya-kilese ca pajahati, nibbānaṇ ca ārammaṇaṇ karoti, sampayuttadhamme ca sammā abhiniropeti, tasmā sammāsaṅkappo ti vuccati. Sammāvācā micchāvācaṇ tappaccaniya-kilese ca pajahati, nibbānaṇ ca ārammaṇaṇ karoti, sampayuttadhamme ca sammā parigaṇhāti, tasmā sammāvācā ti vuccati. Sammākammanto micchākammantaṇ tappaccaniya-kilese ca pajahati, nibbānaṇ ca ārammaṇaṇ karoti, sampayuttadhamme ca

¹ C 3 Es’ eva.

² C 2, C 4 tappaccanikā-; *Ṭīkā*: “Micchādiṭṭhiyā sahajekatṭhatāya tadekatṭhā va tappaccaniyakilesā datṭhabbā.”

* Ps. ii. 84.

sammā samuṭṭhāpeti, tasmā sammākammanto ti vuccati. Sammā-ājīvo micchā-ājīvaṇ tappaccaniya-kilese ca pajahati, nibbānaṇ ca ārammaṇaṇ karoti, sampayuttadhamme ca sammā vodāpeti, tasmā sammā-ājīvo ti vuccati. Sammāvāyāmo micchāvāyāmaṇ tappaccaniyadhamme ca kosajjaṇ ca pajahati, nibbānaṇ ca ārammaṇaṇ karoti, sampayuttadhamme ca sammā paggaṇhāti, tasmā sammāvāyāmo ti vuccati. Sammāsati micchāsatiṇ tappaccaniya-kilese ca pajahati, nibbānaṇ ca ārammaṇaṇ karoti, sampayuttadhamme ca sammā upaṭṭhapeti, tasmā sammāsati ti vuccati. Sammāsamādhi micchāsamādhiṇ tappaccaniya-kilese ca uddhaccaṇ ca pajahati, nibbānaṇ ca ārammaṇaṇ karoti, sampayuttadhamme ca sammā samādhīyati, tasmā sammāsamādhi ti vuccati.

47. [15³³] Idāni, *ayaṇ kho sū, āvuso*, ti tam eva paṭipadaṇ nigamento āha. Tass' attho: Yvāyaṇ cattāro pi lokuttare magge ekato katvā kathito aṭṭhaṅgiko maggo, *ayaṇ kho sū, āvuso—pe—nibbānāya saṇvattatī* ti.

48. [15³⁴] Evaṇ pahātabbadhamme lobhadose tappahānūpāyaṇ ca dassetvā, idāni aññe pi pahātabbadhamme, tesāṇ pahānūpāyaṇ ca dassento, *tatr' āvuso, kodho cā* ti ādim āha. Tattha kujjhanalakkhaṇo *kodho*, caṇḍikkalakkhaṇo vā, āghātakaraṇaraso, dūsanapaccupaṭṭhāno. Upanandhanalakkhaṇo *upanāho*, veraṇ appaṭinissajjanaraso, kodhānuppa-bandhabhāva-paccupaṭṭhāno. Vuttaṇ c' etaṇ: "Pubbakāle kodho, aparakāle upanāho" ti (Vbh. 357) ādi. Paraḡaṇamakkhanalakkhaṇo *makkho*, tesāṇ vināsanaraso, tadavacchādanapaccupaṭṭhāno. Yugaggāhalakkhaṇo *paḷāso*, paraḡaṇehi attano ḡaṇāṇaṇ samīkaraṇaraso, paresāṇ ḡaṇappamāṇena upaṭṭhāna-paccupaṭṭhāno. Parasampattikhiyana-lakkhaṇā *issā*, tassā akkhamanalakkhaṇā vā, tattha anabhira-tirasā, tato vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā. Attano sampat-tinigūhanalakkhaṇaṇ *maccheraṇ*, attano sampattiyā parehi sādharmaṇabhāva-asukhāyanarasaṇ, . saṅkocapaccupaṭṭhānaṇ. Katapāpa-paṭicchādanalakkhaṇā *māyā*, tassa nigūhanarasā, tadāvaraṇapaccupaṭṭhānā. Attano avijjamāṇaḡaṇappakāsanalakkhaṇaṇ *sātheyyaṇ*, tesāṇ samudāharaṇarasaṇ, sarī-rākārehi pi tesāṇ vibhūtakaraṇapaccupaṭṭhānaṇ. Cittassa

uddhumātabbhāvalakkhaṇo *thambho*, appatissayavuttiraso, amaddavatāpaccupaṭṭhano. Karaṇuttariyalakkhaṇo *sārambho*, vipaccanikatāraso, agāravapaccupaṭṭhano. Unnatilakkhaṇo *māno*, ahañkāraraso, uddhumātabbhāvapaccupaṭṭhano. Abbhunnatilakkhaṇo *atimāno*, ativiya ahañkāraraso, accuddhumātabbhāvapaccupaṭṭhano. Mattabhāvalakkhaṇo *mado*, madagāhanaraso,¹ ummādapaccupaṭṭhano. Pañcasu kāmagaṇesu cittavossaggalakḥhaṇo *pamādo*, vossaggānuppadānaraso, sativippavāsapaccupaṭṭhano ti. Evaṇ imesaṇ dhammānaṇ lakkhaṇādīni veditabbāni. Ayam ettha sañkhepo. Vitthāro pana, “Tattha katamo kodho” ti (Vbh. 357) ādinā Vibhaṅge vuttanayen’ eva veditabbo.

49. Visesto c’ ettha āmisadāyādo attano² alabhanto aññassa lābhino kujjhati. Tassa sakiṇ uppanno kodho kodho yeva, tatuttariṇ upanāho. So evaṇ kuddho upanayhanto sante pi aññassa lābhino guṇe makkheti, aham pi tādiso ti ca yugaggāhaṇ gaṇhati. Ayam assa makkho ca palāso ca. So evaṇ makkhī palāsī, tassa lābhasakkārādisu, kiṇ imassa iminā ti issati, padussati. Ayam assa issā. Sace pan’ assa kāci sampatti hoti, tassā tena sādharmaṇabhāvaṇ na sahati. Idam assa maccherāṇ. Lābhahetu kho pana attano sante pi dose paṭicchādeti. Ayam assa māyā. Asante pi guṇe pakāseti. Idam assa sātheyyaṇ. So evaṇ paṭipanno sace yathādhippāyaṇ lābhaṇ labhati, tena thaddho hoti amuducitto, na yidaṇ evaṇ kātabban ti ovadituṇ asakkuṇeyyo. Ayam assa thambho. Sace pana naṇ koci kiñci vadati, na yidaṇ evaṇ kātabban ti, tena sāraddhacitto hoti, bhākuṭikamukho, ko me tvan ti pasayhabhāṇī. Ayam assa sārāmbho. Tato thambhena aham eva seyyo ti attānaṇ maññanto mānī hoti, sārāmbhena, ke ime ti pare atimaññanto atimānī. Ayam assa māno ca atimāno ca. So tehi mānātimānehi jātimaḍḍaḍḍiṇ anekarūpaṇ maḍḍaṇ janeti, matto samāno kāmagaṇādibhedeṣu vatthusu pamajjati. Ayam assa mado ca pamādo cā ti. Evaṇ āmisadāyādo aparimutto hoti imehi pāpakehi dhammehi, aññehi ca evarūpehi. Evaṇ tāv’ ettha pahātabbā dhammā veditabbā.

¹ C 2, C 4 madagāharaso.² C 3 attanā.

50. Pahānūpāyo pana pāṭhato ca atthato ca sabbattha nibbiseso yeva. Nānaparicayapāṭavatthan pan' ettha ayaṇ bhedo ca¹ kamo ca bhāvanānayo ca veditabbo. Tattha bhedo tāva: Ayaṇ hi majjhimā paṭipadā kadāci ariyo aṭṭhaṅgiko maggo hoti, kadāci sattaṅgiko. Ayaṇ hi lokuttara-paṭhamajjhānavasena uppajjamāno aṭṭhaṅgiko hoti, avasesajjhānavasena sattaṅgiko. Ukkatṭhaniddesato pan' idha aṭṭhaṅgiko ti vutto. Ito paraṇ hi maggaṅgaṇ n' atthi. Evaṇ tāv' ettha bhedo veditabbo. Yasmā pana sabba-kusalānaṇ sammādiṭṭhi seṭṭhā; yath' āha: "Paññā hi seṭṭhā kusalā vadanti" ti (*); kusalavāre² ca pubbaṅgamā; yath' āha: "Kathaṇ ca bhikkhave, sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti? Sammādiṭṭhiṇ sammādiṭṭhī ti pajānāti, micchādiṭṭhiṇ micchādiṭṭhī ti pajānāti"³ ti (M. iii. 71) vitthāro; yathā⁴ c' āha: "Vijjā ca kho, bhikkhave, pubbaṅgamā kusalānaṇ dhammānaṇ samāpattiyā" ti (A. v. 214); tappabhavābhiniḍḍattāni sesaṅgāni; yath' āha: "Sammādiṭṭhiṇ sammāsaṅkappo pahoti—pe—sammāsatissa sammāsamādhi pahoti" ti (M. iii. 76); tasmā iminā kamena etāni aṅgāni vuttāni ti evam ettha kamo veditabbo.

51. Bhāvanānayo ti, koci samathapubbaṅgamaṇ vipassanaṇ bhāveti, koci vipassanāpubbaṅgamaṇ samathan. Kathaṇ? Idh' ekacco paṭhamaṇ upacārasamādhiṇ vā appanāsamādhiṇ vā uppādeti. Ayaṇ samatho. So taṇ ca taṇsam-payutte ca dhamme aniccādihi vipassati. Ayaṇ vipassanā. Iti paṭhamaṇ samatho, pacchā vipassanā, tena vuccati samathapubbaṅgamaṇ vipassanaṇ bhāveti ti. Tassa samathapubbaṅgamaṇ vipassanaṇ bhāvayato maggo sañjāyati. So taṇ maggaṇ āsevati, bhāveti, bahulikaroti. Tassa taṇ maggaṇ āsevato bhāvayato bahulikaroto saṇyojanāni pahīyanti, anusayā vyantihonti, evaṇ samathapubbaṅgamaṇ vipassanaṇ bhāveti. Idha pan' ekacco vuttappakāraṇ samathan anupādetvā va pañcupādānakkhandhe aniccādihi vipassati.

¹ C 1, C 2, C 4 ekam eva bhāvanānayo.

² C 1, C 2 Kuslavāresu.

³ The order of this passage is different in the M. text.

⁴ C 3 Yath' āha. * Ja. iii. 348.

Ayaṇ vipassanā. Tassa vipassanāpāripūriyā tattha jātānaṇ dhammānaṇ vavassaggārammanatā¹ uppajjati cittassa ekag-gatā. Ayaṇ samatho. Iti paṭhamaṇ vipassanā pacchā sama-tho, tena vuccati vipassanāpubbaṅgamaṇ samathaṇ bhāveti ti. Tassa vipassanāpubbaṅgamaṇ samathaṇ bhāvayato maggo sañjāyati. So taṇ maggaṇ āsevati—pe—bahulikaroti. Tassa taṇ maggaṇ āsevato—pe—anusayā vyantihonti. Evaṇ vipassanāpubbaṅgamaṇ samathaṇ bhāveti. Samathapubbaṅ-gamaṇ pana vipassanaṇ bhāvayato pi, vipassanāpubbaṅgamaṇ samathaṇ bhāvayato pi lokuttaramaggakkhaṇe samathavi-passanā yuganandhā² va honti ti evam ettha bhāvanānayo veditabbo ti.³

Dhammadāyādasuttavaṇṇanā nitthitā.

4.

[Bhayabheravasuttavaṇṇanā]

1. [16¹⁵] *Evam me sutan* ti Bhayabheravasuttaṇ. Tatrā-yaṇ anupubbapadavaṇṇanā: *Athā* ti avicchedatthe nipāto, *Kho* ti avadhāraṇatthe. Bhagavato Sāvattiyaṇ vihare avic-chinne yevā ti vuttaṇ hoti. *Jānussoni* ti, n' etaṇ tassa mātāpitūhi kataṇ nāmaṇ, api ca kho ṭhānantarapaṭilābhalad-dhaṇ. Jānussoniṭṭhānaṇ kira nām' etaṇ purohitatṭhānaṇ. Taṇ tassa raññā dinnāṇ. Tasmā Jānussoni ti vuccati. Brahmaṇ aṇaṭi ti *brāhmaṇo*. Mante sajjhāyati ti attho. Idam eva hi jātibrāhmaṇānaṇ niruttivacanaṇ. Ariyā pana bāhitapāpattā brāhmaṇā ti vuccanti. *Yena Bhagavā ten'* upasaṅkamī ti, *yenā* ti bhummatthe karaṇavacanaṇ. Tasmā yattha Bhagavā tattha upasaṅkamī ti evam ettha attho daṭṭhabbo. Yena vā karaṇena Bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, tena karaṇena upasaṅkamī ti evam p' ettha attho daṭṭhabbo. Kena karaṇena Bhagavā upasaṅka-mitabbo ti?⁴ Nānappakāra - guṇavisesādhigamādhippāyena,

¹ C 2, C 4 vossaggā°; *Tīkā*: “Vavassaggo vossaggo paṭinissaggo ti ca apavaggo ti ca atthato ekaṇ.”

² C 3, C 4 yuganaddhā.

³ C 1, C 2 omīti ti.

⁴ C 1, C 2, C 4 omīti ti.

sādupalūpabhogādhippāyena dvijagaṇehi niccaphalita-mahārukkho viya. Upasaṅkamī ti ca gato ti vuttaṇ hoti.

2. [16¹⁶] *Upasaṅkamitvā* ti upasaṅkamanapariyosānādi-panaṇ. Atha vā evaṇ gato tato āsannataraṇ ṭhānaṇ Bhagavatā samīpasaṅkhātaṇ gantvā ti pi vuttaṇ hoti. *Bhagavatā saddhiṇ sammodī* ti yathā khamanīyādini pucchanto Bhagavā tena, evaṇ so pi bhagavatā saddhiṇ samappavattamodo ahosi, sītodakaṇ viya uṇhodakena sammoditaṇ ekibhāvaṇ agamāsi. Yāya ca, kacci te bho Gotama khamanīyaṇ, kacci yāpanīyaṇ, kacci bho Gotamassa Gotamasāvakaṇaṇ ca appābādhaṇ appātaṅkaṇ lahuṭṭhānaṇ balaṇ phāsuvihāro¹ ti ādikāya kathāya sammodi, taṇ, pītipāmojjasaṅkhātasammodajananato sammodituṇ yuttabhāvato ca sammodanīyaṇ, atthabyañjanamadhuratāya suciram pi kālaṇ sāretuṇ niranta-raṇ pavattetuṇ araharūpato saritabbabhāvato ca sārāṇīyaṇ; sūyamānasukhato ca *sammodanīyaṇ*, anussariyamānasukhato *sārāṇīyaṇ*; tathā byañjanaparisuddhatāya sammodanīyaṇ, atthaparisuddhatāya sārāṇīyaṇ ti evaṇ anekehi pari-yāyehi *sammodanīyaṇ kathaṇ sārāṇīyaṇ*. *Vītisāretvā* ti² pariyosāpetvā niṭṭhapetvā. Yen' atthena āgato taṇ pucchi-tukāmo *ekam antaṇ nisīdi*.

3. [16¹⁸] *Ekam antaṇ* ti bhāvanapūṇsakaniddeso. “Visa-maṇ candimasuriyā parivattantī” ti (A. ii. 74) ādisu viya. Tasmā yathānisinno ekamante nisinno hoti, tathā nisīdi ti evam ettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṇ upa-yogavacanaṇ. *Nisīdī* ti upāvisi. Paṇḍitā hi purisā garuṭṭhānīyaṇ upasaṅkamitvā āsanakusalatāya ekam antaṇ nisī-danti, ayaṇ ca nesaṇ aññataro, tasmā ekam antaṇ nisīdi.

4. Kathaṇ nisinno pana ekam antaṇ nisinno hoti ti? Cha nisaṇṇādose vajjetvā. Seyyathidaṇ: atidūram accāsa-naṇ, uparivātam unnatappadesaṇ, atisammukham atipacchā ti. Atidūre nisinno hi³ sace kathetukāmo hoti, uccāsaddena kathetabbaṇ hoti. Accāsanne nisinno saṅghaṭṭanaṇ karoti. Uparivāte nisinno sariragandhena bādhati. Unnatappadese nisinno agāraṇaṇ pakāseti. Atisammukhā nisinno, sace

¹ C 1, C 2, C 4 phāsuvihāraṇ ti.

² C 3 omits ti.

³ C 1, C 4 pi.

daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhuṃ āhacca daṭṭhabbaṃ hoti. Atipaccā nisinno, sace daṭṭhukāmo hoti gīvaṃ pasāretvā daṭṭhabbaṃ hoti. Tasmā ayam pi ete cha nisajjādose vajjetvā nisīdi. Tena vuttaṃ: *Ekam antaṃ nisīdī* ti.

5. [16²⁰] *Ye' me ti ye ime. Kulaputtā* ti, duvidhā kulaputtā: jātikulaputtā, ācārakulaputtā ca. Tattha, “Tena kho pana samayena Raṭṭhapālo nāma kulaputto tasmiṃ yeva Thullakoṭṭhite aggakulikassa putto” ti (M. ii. 55) evaṃ āgatā uccākulappasūtā jātikulaputtā nāma. “Ye¹ te kulaputtā saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā” ti (M. i. 32) evaṃ āgatā pana yattha katthaci kule pasūtā pi ācārasampannā ācārakulaputtā nāma. Idha pana dvīhi pi kāraṇehi kulaputtā yeva.

6. [16²¹] *Saddhā* ti saddhāya. *Agārasmā* ti agārato. *Anagāriyaṃ* ti pabbajjaṃ bhikkhubhāvaṃ ca. Pabbajjā pi hi, n' atth' ettha agāriyaṃ ti anagāriyā. Agārassa hitaṃ kasigorakkhādi kammaṃ ettha n' atthī ti attho. Bhikkhu pi, n' atth' assa agāraṃ ti anagāro. Anagārassa bhāvo anagariyaṃ. *Pabbajitā* ti upagatā. Evaṃ sabbathā pi anagāriyasaṅkhātāṃ pabbajjaṃ bhikkhubhāvaṃ ca upagatā ti vuttaṃ hoti.

7. [16²²] *Pubbaṅgamo* ti purato gāmī, nāyako. *Bahukāro* ti hitakiriyaṃ bahūpakāro. *Bhavaṃ tesaṃ Gotamo samādapetā* ti, te kulaputte bhavaṃ Gotamo adhisilādini gāhetā sikkhāpetā. *Sā janatā* ti so janasaṃmūho. *Diṭṭhānugatiṃ āpajjati* ti dassanānugatiṃ paṭipajjati. Yandiṭṭhiko bhavaṃ Gotamo, yaṅkhantiko yaṇruciko, te pi² tandiṭṭhikā honti, taṅkhantikā taṇrucikā ti attho.

8. Kasmā paṇāyaṃ evaṃ āhā ti? Esa kira pubbe aneke kulaputte agāramajjhe vasante devaputte viya pañcahi kāmagaṇehi paricāriyamāne³ anto ca bahi ca sasaṃvihitārakkhe disvā, te aparena samayena Bhagavato madhurassaraṇaṃ dhammadesanaṃ sutvā saddhāya gharā nikkhamma pabbajitvā ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭhe āraññikesu senāsanesu kenaci arakkhiyamāne pi, anussaṅkitāparisaṅkīte

¹ *M. text* Ye pana te.

² C 1, C 2, C 4 pana.

³ C 3 paricāriyamāne.

haṭṭhapahaṭṭhe udaggudagge addasa. Disvā ca, imesaṃ kulaputtānaṃ ayaṃ phāsuvihāro kaṃ nissāya uppanno ti cintento, samaṇaṃ Gotamaṃ ti Bhagavati pasādaṃ alattha. So taṃ pasādaṃ nivedetuṃ Bhagavato santikaṃ āgato; tasmā evaṃ āha.

9. [16²⁴] Ath' assa Bhagavā taṃ vacanaṃ sampaṭicchanto abbhanumodanto ca, *evam etaṃ, brāhmaṇā* ti ādim āha. Vacanasampaṭicchanaṇumodanatto yeva hi ettha ayaṃ evaṃ ti nipāto. *Mamaṃ uddissā* ti maṃ uddissa. *Saddhā* ti sad-dhāya eva "Na inatthā,¹ na bhayaṭṭhā" ti (It. 89) ādini sandhāy' āha. Īdisānaṃ yeva hi Bhagavā pubbaṅgamo, na itaresaṃ.

10. [16²⁹] *Durabhisambhavāni hī* ti sambhavituṃ dukkhāni, dussahāni. Na sakkā appesakkhehi ajjhogāhituṃ ti vuttaṃ hoti. *Araññe-vanapatthāni* ti araṇṇi ca vanapatthāni ca. Tattha kiṃ cāpi Abhidhamme nippariyāyena, "Nikkhamitvā bahi indakhilā sabbam etaṃ araṇṇaṃ" ti (Vbh. 251) vuttaṃ, tathā pi yaṃ taṃ, "Pañcadhanusatikaṃ pacchimaṃ" ti (Vin. iv. 183) āraṇṇakaṅga-nippādakaṃ² senāsanaṃ vuttaṃ, tad eva adhippetan ti veditabbaṃ. *Vanapatthan* ti gāman-taṃ atikkamitvā manussānaṃ anupacāraṭṭhānaṃ, yattha na kasiyati, na vapiyati. Vuttaṃ c' etaṃ: "Vanapatthan ti dūrānam etaṃ senāsanaṃ adhivacanaṃ. Vanapatthan ti vanasaṇḍānam etaṃ senāsanaṃ — pe — Vanapatthan ti bhīṣanakānam etaṃ . . . Vanapatthan ti salomahaṃsānam etaṃ . . . Vanapatthan ti pariyaṇṭānam etaṃ . . . Vanapatthan ti na manussūpacārānam etaṃ senāsanaṃ adhivacanaṃ" ti (Vbh. 251). Ettha ca pariyaṇṭānaṃ ti imam ekaṃ pariyaṇṭaṃ ṭhapetvā sesapariyaṇṭehi vanapatthāni veditab-bāni. *Pantāni* ti pariyaṇṭāni, atidūrāni.

11. [16³⁰] *Dukkaṇaṃ pavivekaṃ* ti kāyavivekaṃ dukkaṇaṃ. *Durabhiraṃ* ti abhiraṃtiṃ na sukhaṃ. *Ekatte* ti ekibhāve. Kiṃ dasseti? Kāyaviveke kate pi tattha cittaṃ abhiraṃt-petuṃ dukkaṇaṃ, dvayaṃ dvayāramo hi ayaṃ loko ti.

¹ It ought to be inatthā and bhayaṭṭhā (Sanskrit rinārtāḥ and bhayārtāḥ), and is so in B.

² See Visu. i. 72.

12. [16³¹] *Haranti maññe* ti haranti viya ghasanti viya. *Mano* ti manaṇ. *Samādhij alabhamānassā* ti upacārasamādhij vā appanāsamādhij vā alabhantassa. Kiṇ dasseti? Īdisassa bhikkhuno tiṇa-paṇṇa-migādisaddehi vividhehi ca bhiṇsanakehi vanāni cittaṇ vikkhipanti maññe ti. Sabbaṇ brāhmaṇo saddhāya¹ pabbajitānaṇ kulaputtānaṇ araṇṇavāsena vimhito āha.

13. [17¹] Ath' assa Bhagavā purimanayen' eva, *evam etaṇ*, *brāhmaṇā* ti ādihi taṇ vacanaṇ sampaṭicchitvā abbhanumoditvā ca, yasmā solasasu ṭhānesu ārammaṇapariggaharahitānaṇ yeva tādīsāni senāsanāni durabhisambhavāni, na tesu ārammaṇesu pariggahayuttānaṇ, attanā² ca bodhisatto samāno tādiso ahosi, tasmā attano tādīsānaṇ senāsanānaṇ durabhisambhavataṇ dassetuṇ, *mayham pi kho* ti ādim āha. Tattha *pubbe va sambodhā* ti sambodhato pubbe va. Ariyamaggappavattito³ aparabhāge yevā ti vuttaṇ hoti. *Anabhisambuddhassā* ti appaṭividdhacatusaccassa. *Bodhisattass' eva sato* ti bujjanakasattass' eva, sammāsambodhiṇ adhigantaṇ arahantass' eva sato. Bodhiyā vā sattass' eva laggass' eva sato. Dipaṅkarassa hi Bhagavato pādamūle aṭṭhadhamma-samodhānena abhinīhārasamiddhito pabhuti Tathāgato Bodhiyaṇ satto, laggo, pattabbā esā⁴ mayā ti tadadhigamāya parakkamaṇ amuñcanto yeva āgato, tasmā Bodhisatto ti vuccati.

14. [17¹¹] *Tassa mayhan* ti tassa evaṇ bodhisattass' eva sato mayhaṇ. *Ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā* ti ye keci pabbajjūpagatā vā bhovādino vā. *Aparisuddhakāyakammantā* ti aparisuddhena pāṇātipātādinā kāyakammante na samannāgatā. *Aparisuddhakāyakammantasandosahetū* ti aparisuddhassa kāyakammantasāṅkhātassa attano dosassa hetu. *Aparisuddhakāyakammantassa kāraṇā* ti vuttaṇ hoti. *Have* ti ekaṇsavacane nipāto. *Akusalan* ti sāvajjaṇ akkhemañ ca. *Bhayabheravan* ti bhayañ ca bheravañ ca. Cittutrāsassa ca bhayānakārammaṇassa c' etaṇ adhivacanaṇ.

¹ C 3 saddhāpabbajitānaṇ.

² C 1, C 2, C 4 attānañ ca.

³ C 3 °ppattito.

⁴ C 3 mayā esā ti.

Tattha bhayaṇ sāvajjaṭṭhena akusalaṇ, bheravaṇ akkhemaṭṭhena ti veditabbaṇ. *Avhayanṭi* ti pakkosanti.

15. Kathaṇ ? Te hi pāṇātipātādini katvā, mayaṇ ayuttam akamha, sace no te jāneyyūṇ yesaṇ aparajjhimha, idāni anubandhitvā anayavyasanaṇ āpādeyyun ti araṇṇaṇ pavisitvā gacchantare vā gumbantare vā nisīdanti. Te appamattakam pi tīṇasaddaṇ vā paṇṇasaddaṇ vā sutvā, idāni 'mha naṭṭhā ti tasanti, vittasanti, āgantvā parehi parivāritā viya baddhā vadhītā viya ca honti. Evaṇ taṇ bhayabheravaṇ attani samāropanaṭṭhena avhayanṭi, pakkosanti.

16. [17¹⁵] *Na kho paṇāhaṇ — pe — paṭisevāmī* ti, ahaṇ kho pana aparisuddhakāyakammanto hutvā araṇṇe vana-paṭṭhāni pantāni senāsanaṇi na paṭisevāmi. *Ye hi vo* ti ettha *vo* ti nipātamattaṇ. *Ariyā* vuccanti Buddhā ca Buddhasāvaka ca. *Parisuddhakāyakammantā* ti idīsā hutvā. *Ahaṇ tesāṇ aṇṇatamo* ti tesāṇ amhi eko, aṇṇataro. Bodhisatto hi gahaṭṭho pi pabbajito pi parisuddhakāyakammanto va hoti. *Bhiyyo* ti atirekatthe nipāto. *Palloman* ti pannalomataṇ. *Khemaṇ*, sotthibhāvaṇ ti attho. *Āpādin* ti āpajjiṇ. Atirekaṇ sotthibhāvaṇ, atirekena vā sotthibhāvam āpajjin ti vuttaṇ hoti. *Araṇṇe viharāyā* ti araṇṇe viharatthāya.

Kāyakammantavārakathā niṭṭhitā.

17. [17²³] *Esa nayo sabbattha*. Ayaṇ pana viseso: Vacīkammantavāre tāva *aparīsuddhacīkammantā* ti aparisuddhena musāvādādīnā vacīkammantena¹ samannāgatā. Te kathaṇ bhayabheravaṇ avhayanṭi ? Te musāvādena parassa atthaṇ bhañjitvā, piṣuṇāvācāya mittabhedāṇ katvā, pharusāvācāya paresaṇ parisamajjhe mammāni bhinditvā tuditvā, niratthakavācāya paraputtānaṇ² kammante vā nāsetvā, mayaṇ ayuttam akamha, sace pana te jāneyyūṇ, yesaṇ aparajjhimha, idāni anubandhitvā anayavyasanaṇ pāpeyyun ti araṇṇaṇ pavisitvā gacchantare vā gumbantare vā nisīdanti. Te appamattakam pi tīṇasaddaṇ vā paṇṇasaddaṇ vā sutvā idāni 'mha naṭṭhā ti tasanti, vittasanti, āgantvā parehi parivāritā viya baddhā viya vadhītā viya ca honti. Evaṇ taṇ

¹ C 1 °kammena.

² C 3 parasattānaṇ.

bhayabheravaṇ attani samāropanaṭṭhena avhayanti, pakko-santi.

18. [17²³] Manokammantavāre *aparissuddhamanokammantā* ti aparissuddhena abhijjhādinā manokammantena samannā-gatā. Te kathaṇ bhayabheravaṇ avhayanti? Te paresaṇ rakkhitaḡopitesu bhaṇḡesu abhijjhāvisamalobhaṇ uppādetvā, parassa kujjhivā, paraputte micchādassanaṇ gahāpetvā, mayaṇ ayuttam akamha — pe — attani samāropanaṭṭhena avhayanti, pakkosanti.

19. [17²⁴] Ājivavāre, *aparissuddhājīvā* ti aparissuddhena vejjakamma¹-dūtakamma-vaḡḡhippayogādinā ekaviṡati-ane-saṇābhedenā ājivena samannāgatā. Te kathaṇ bhayabhera-vaṇ avhayanti? Te evaṇ jīvikaṇ kappetvā suṇanti: Sāsana-sodhakā kira tepitakā bhikkhū sāsanaṇ sodhetuṇ nikkhantā, ajja vā sve vā idha āgamissanti ti araṇṇaṇ pavisitvā gacchan-tare vā—pe—tasanti, vittasanti, tehi āgantvā parivāretvā gahitā viya, odātavatthāni nivāsītā viya ca honti. Sesaṇ tādīsam eva.

20. [17³²] Ito paraṇ *abhijjhālū* ti ādisu kiṇ cāpi abhijjhā-byāpadā manokammantasaṇgahītā, tathā pi nīvaraṇavasena puna vuttā ti veditabbā. Tattha *abhijjhālū* ti parabhaṇḡāni abhijjhāyanasīlā. *Kāmesu tibbarāḡā* ti vatthukāmesu baha-lakilesarāḡā. Te kathaṇ bhayabheravaṇ avhayanti? Te avavatthitārammaṇā honti. Tesāṇ avavatthitārammaṇā-naṇ araṇṇe viharantānaṇ divā diṭṭhaṇ rattīṇ bhayabheravaṇ hutvā upaṭṭhāti. Te akusalacittā appamattakena pi tasanti, rajjuṇ vā lataṇ vā disvā sappasaṇṇīno honti, khāṇuṇ disvā yakkhasaṇṇīno, thalaṇ vā pabbataṇ vā disvā hatthisaṇṇīno, sappādihi anayavyasanaṇ āpāditā viya honti ti. Sesaṇ tādīsam eva.

21. [18⁴] *Byāpannacittā* ti pakatibhāvivijahanena vipan-nacittā. Kilesānugataṇ hi cittaṇ pakatibhāvaṇ vijahati, purāṇabhattabyaṇjanaṇ viya pūtikaṇ hoti. *Paduṭṭhamana-saṇkappā* ti paduṭṭhacittasaṇkappā. Abhaddakena paresaṇ anattahajanakena cittasaṇkappena samannāgatā ti vuttaṇ hoti. Te kathaṇ bhayabheravaṇ avhayanti? Bhayabhera-

¹ C 2, C 4 vejjakammēna dūtakammēna.

vavhānaṃ ito pabhūti abhiññhāluvāre vuttanāyena' eva vedītabbhaṃ. Yattha pana viśeso bhavissati tattha vakkhāma. *Na kho pañāhaṃ byāpannacitto* ti ettha pana mettacitto ahaṃ hitacitto ti dasseti. Īdisā hi Bodhisattā hontī ti. Evaṃ sabbattha vuttadosapaṭipakkhavasena Bodhisattagaṇā vaṇṇetabbā.

22. [18¹⁴] *Thīnamiddhapariyutthitā* ti cittagelaññabhūtena thīnena, sesanāmakāyagelaññabhūtena middhena ca pariyutthitā. Abhibhūta, gahitā ti vuttaṃ hoti. Te niddābahulā hontī.

23. [18²³] *Uddhatā* ti uddhaccapakatīkā, vipphandamānācittā. Uddhaccena hi ekārammaṇe cittaṃ vipphandati, dhajayaṭṭhiyaṃ vātena paṭākā viya. *Avūpasantacittā* ti anibbutacittā. Idha kukkucçaṃ gahetuṃ vaṭṭati.

24. [18³²] *Kaṅkhī vecīkicchī* ti ettha ekam ev' idaṃ pañcaṃ nīvaraṇaṃ; kin nu kho idaṃ ti ārammaṇaṃ kaṅkhanato kaṅkhā, idaṃ ev' idaṃ ti nicchetuṃ asaṃmatthabhāvato vicīkicchā ti vuccati. Tena samannāgatā samaṇabrāhmaṇā kaṅkhī vecīkicchī ti vuttā.

25. [19³] *Attukkaṃsakā paravambhī* ti, ye attānaṃ ukkaṃsenti, ukkhipanti, ucce ṭhāne ṭhapenti, paraṇ ca vambhenti garahanti nindanti, nīce ṭhane ṭhapenti, tesam etaṃ adhivacanaṃ. Te kathaṃ bhayaḃheravaṃ avhayaṃti? Te parehi, asuko ca kira asuko ca attānaṃ ukkaṃsenti amhe garahanti, dāse viya karonti gaṇhatha ne ti anubaddhā palāyitvā araṇṇaṃ pavisitvā gacchantare vā ti kāyakammantasadiṣaṃ vitthāretabbhaṃ.

26. [19¹²] *Chambhī* ti kāyatthambhana-lomaḃsaṇanākārena¹ chambhena samannāgatā. *Bhīrukaṃjātīkā* ti bhīrupakatikā.² Gāmadārakā viya bhayaḃbahulā. Asūrā kāṭarā ti vuttaṃ hoti.

27. [19²¹] *Lābhasakkārasīlokaṃ* ti ettha labbhatī ti *lābho*. Catunnaṃ paccayānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. *Sakkāro* ti suṇḍarākāro. Paccayā eva hi paṇitapaṇitā suṇḍarasuṇḍarā abhiṣaṇkharitvā katā sakkāro ti vuccanti; yā ca parehi attano gāravakiriyaṃ, pupphādīhi vā pūjā. *Sīloko* ti vaṇṇabhaṇanaṃ.

¹ C 3 °lomaḃsaṇanākarena.

² C 1, C 2, C 4 bhīrupakatikā.

Etaṃ lābhaṃ ca sakkāraṃ ca silokaṃ ca lābhasakkārasilokaṃ. *Nikāmayamānā* ti patthayamānā. Bhayavhānaṃ¹ abhijjhā-luvārasadisam eva. Tadatthadīpaṇaṃ pan' ettha Piyagā-mikavatthuṃ kathenti.

28. Eko kira Piyagāmiko nāma bhikkhu samādinnaḍḍu-taṅgānaṃ bhikkhūnaṃ lābhaṃ disvā, aham pi dhutaṅgaṃ samā-diyitvā lābhaṃ uppādemī ti cintetvā sosānikaṅgaṃ samādāya susāne vasati. Ath' ekadivasaṃ eko kammamutto jaraggavo divā gocare caritvā rattiṃ tasmīṃ susāne pupphagumbe sīsaṃ katvā romanthayamāno aṭṭhāsi. Piyagāmiko rattiṃ caṅka-manā nikkhanto tassa hanusaddaṃ sutvā cintesi: Addhā maṃ lābhagiddho esa susāne vasati ti ñatvā devarājā viheṭhetum āgato ti. So jaraggavassa purato añjaliṃ paggaḍḍetvā, sap-purisa devarāja, ajja me ekarattiṃ khama, sve paṭṭhāya na evaṃ karissāmī ti namassamāno sabbarattiṃ yācanto aṭṭhāsi. Tato suriye utṭhite taṃ disvā kattarayaṭṭhiyā paharitvā palā-pesi, sabbarattiṃ maṃ bhīṣāpesi ti.

29. [19³⁰] *Kusīta* ti kosajjānugatā. *Hīnaviriyā* ti hīnā. Viriyena rahitā, viyuttā, nibbiriyaṃ ti vuttaṃ hoti. Tattha kusitā kāyikaviriyārambhavirahitā honti, hīnaviriyā cetasi-kaviriyārambhavirahitā. Te ārammaṇavavatthānamattam pi kātuṃ na sakkonti. Tesāṃ avavatthitārammaṇānaṃ ti sabbaṃ pubbasadisam eva.

30. [20¹] *Muṭṭhassatī* ti natṭhassatī. *Asampajānā* ti pañ-ñārahitā.² Imassa ca paṭipakkhe, upaṭṭhitasatī 'ham asmi ti vacanato satibhājanīyam ev' etaṃ. Paññā pan' ettha sati-dubbalyadīpanatthaṃ vuttā. Duvidhā hi sati: paññāsampa-yuttā, vippayuttā ca. Tattha paññāsampayuttā balavatī, vippayuttā dubbalā. Tasmā yadā pi nesaṃ sati hoti, tadā pi asampajānattā muṭṭhassatī yeva te, dubbalāya satiyaṃ satikiccābhāvato ti etaṃ atthaṃ dīpetuṃ asampajānā ti vut-taṃ. Te evaṃ muṭṭhassatī asampajānā ārammaṇavavatthāna-mattam pi kātuṃ na sakkonti ti sabbaṃ pubbasadisam eva.

31. [20¹⁰] *Asamāhitā* ti upacārappanāsamādhivirahitā. *Vibbhantacittā* ti ubbhantacittā. Samādhivirahe laddhokā-sena uddhaccena tesāṃ samādhivirahatāya cittaṃ nānāram

¹ C 3 Bhayabheravavhānaṃ.

² C 3 paññāviraḥitā.

mañesu paribbhamati, vanamakkaṭo viya vanasākhāsu; uddhaccena ekārammaṇe pi vipphandati. Pubbe vuttanayena te evaṇ asaṁhita vibbhantacittā ārammaṇavavatthānamattam pi kātuṇ na sakkonti ti sabbaṇ pubbasadisam eva.

32. [20¹⁹] *Duppaññā* ti nippaññānam etaṇ adhivacanaṇ. Paññāya¹ pana duppaññānāmaṇ nāma n' atthi. *Ēlamugā* ti elamukhā. Khakārassa gakāro kato. Lālāmukhā ti vuttaṇ hoti. Duppaññānaṇ hi kathentānaṇ lālā mukhato galati. Lālā ca elā ti vuccati. Yath' āha: "Pass' elamugaṇ uragaṇ dvijivhan"² ti (*). Tasmā te elamugā ti vuccanti. Elamugā ti pi pātho. Elamukā ti pi keci paṭhanti. Apare elamukhā ti pi. Sabbattha elamukhā ti attho.

33. Te kathaṇ bhayaḥheravaṇ avhayaṇti? Te duppaññā elamugā ārammaṇavavatthānamattam pi kātuṇ na sakkonti. Tesā avavatthitārammaṇānaṇ araññe viharantānaṇ divā diṭṭhaṇ rattin bhayaḥheravaṇ hutvā upaṭṭhāti. Te akusalacittā appamattakena pi tasanti, rajjuṇ vā lataṇ vā disvā sappasaññino honti, khāṇuṇ disvā yakkhasaññino, thalaṇ vā pabbataṇ vā disvā hatthisaññino. Sappādihi anayavyasanaṇ āpāditā viya honti. Evaṇ taṇ bhayaḥheravaṇ attani samāropanaṭṭhena avhayaṇti, pakkosanti.

34. [20²²] *Paññāsampanno* 'ham asmī ti ettha paññāsampanno ti paññāya sampanno samannāgato. No ca kho vipassanāpaññāya, na maggapaññāya, api ca kho pana imeṣu solāsasu ṭhānesu ārammaṇavavatthānapaññāyā ti attho. Sesā sabbattha vuttanayam evā ti.

Solasatthānārammaṇapariggaho niṭṭhito.

35. [20²⁷] *Tassa mayhan* ti ko anusandhi? Bodhisatto kira imāni solasārammaṇāni parigaṇhanto bhayaḥheravaṇ adisvā, bhayaḥheravaṇ nāma evarūpāsu rattisu evarūpe senāsane paññāyati, handa naṇ tatthāpi gavesāmi ti bhayaḥherava-gavesanaṇ akāsi. Etam atthaṇ Bhagavā idāni brāhmaṇassa dassento, *tassa mayhan* ti ādim āha. Tattha *yā tā* ti ubhayaṇ etaṇ rattinaṇ yeva uddesaṇiddesaḥvacanaṇ. *Abhiñ-*

¹ C 3 Paññā pana duṭṭhā nāma n' atthi.

² C 3 dujivhan ti. * Jā. iii. 347.

ñātā ti ettha abhī ti lakkhaṇatthe upasaggo. Tasmā abhiñ-
ñātā ti candapāripūriyā candaparikkhayenā ti evam ādihi
lakkhaṇehi ñātā ti veditabbā. Abhilakkhitā ti ettha upasag-
gamattam eva. Tasmā abhilakkhitā lakkhaṇiyā icc' eva
attho. Uposathasamādāna-dhammasavana-pūjāsakkārādi-
karaṇatthaṇ lakkhetabbā sallakkhetabbā upalakkhetabbā
ti vuttaṇ hoti.

36. [20²⁸] *Cātuddasī* ti pakkhassa paṭhamadivasato pa-
bhuti catuddasannaṇ pūraṇi ekā ratti. Evaṇ *pañcadasī*
aṭṭhamī ca. *Pakkhassā* ti sukkapakkhassa kaṇhapakkhassa
ca etā tisso tisso katvā cha rattiyo. Tasmā sabbattha pak-
khavacanaṇ yojetabbaṇ: pakkhassa cātuddasī, pakkhassa
pañcadasī, pakkhassa aṭṭhamī ti. Atha pañcamī kasmā
na gahitā ti? Asabbakālikattā. Buddhe kira Bhagavati
anuppanne pi, uppajjitvā aparinibbute pi pañcamī anabhi-
lakkhitā yeva. Parinibbute pana dhammasaṅgāhakattherā
cintesuṇ: Dhammasavanaṇ cirena hoti ti. Tato sammanni-
tvā pañcamī ti dhammasavana-divasaṇ ṭhapesuṇ. Tato
pabhuti sā abhilakkhitā jātā.¹ Evaṇ asabbakālikattā ettha
na gahitā ti.

37. [20²⁹] *Tathārūpāsū* ti tathāvidhāsu. *Ārāmacetiyānī*
ti, pupphārāma-phalārāmādayo ārāmā eva ārāmacetiyānī.
Cittikataṭṭhena hi te cetiyānī ti vuccanti. Pūjanīyaṭṭhena
ti vuttaṇ hoti. *Vanacetiyānī* ti baliharanaṇavanasaṇḍa-Subha-
gavana-Deva-Sālavanādīni vanāni yeva vanacetiyānī. *Ruk-
khacetiyānī* ti gāmanigamādi-dvāresu pūjanīyarukkḥā yeva
rukkhacetiyānī. Lokiyā hi dibbādhivutthā ti vā mañña-
mānā tesu yeva vā dibbasaññino hutvā ārāmavanarukkhe
bhattiṇ² karonti, pūjenti. Tena te sabbe pi cetiyānī ti
vuccanti. *Bhijṣanakānī* ti bhayajanakānī, passato pi suṇato
pi bhayaṇ janenti. *Salomahaṇṣānī* ti sah' eva lomahaṇṣena
vattanti, pavisaṇmānass' eva lomahaṇṣajananato. *App' eva*
nāma passeyyan ti api nāma taṇ bhayabheravaṇ passeyyam
eva.

38. [20³³] *Āparena samayenā* ti, etad ahosi yaṇ nūnāhan
ti evaṇ cintitakālato aññena kālena. *Tattha ca me, brāhmaṇa,*

¹ C 3 jātā ti.

² C 3 cittikaronti.

viharato ti tathārūpesu senāsanesu, yaṇ yaṇ manussānaṇ āyācana-upahāra-karaṇārahaṇ yaṇkhaṭṭhānaṇ puppha-dhūpa-maṇsa - ruhira - vasā-meda-pihaka-phapphāsa-surā-merayādīhi okiṇṇakilinnadharanitalaṇ ekanipānaṇ¹ viya yaṇkharakkhasapisācānaṇ, yaṇ divā pi passantānaṇ hadayaṇ maññe phalati, taṇ ṭhānaṇ sandhaya' āha: *Tattha ca me, brāhmaṇa, viharato* ti.

39. [20³⁷] *Mago vā āgacchatī* ti siṅgāni vā khurāni vā koṭṭento gokaṇṇa-khagga-dīpi-varāhādibhedo mago vā āgacchatī. Sabbacattuppadānaṇ hi idha mago ti nāmaṇ. Kathaci pana kāṇasigalo pi vuccati. Yath' āha:

“Usabhass' eva te khandho sīhass' eva vijambhitaṇ migarāja, namo ty' atthu api kiñci labhāmase” ti

(Jā. ii. 440).

Moro vā katthaṇ pāteṭi ti moro vā sukkhakaṭṭhaṇ rukkhato cāletvā pāteṭi. Moragahaṇena ca idha sabbapakkhigahaṇaṇ adhippetāṇ. Tena yo koci pakkhī ti vuttaṇ hoti. Atha vā, moro vā ti vāsaddena añño vā koci pakkhī ti. Esa nayo purime magagahaṇe pi. *Vāto vā paṇṇasataṇ ereṭi* ti vāto vā paṇṇakacavaṇaṇ ghaṭṭeti. *Etaṇ nūna taṇ bhayaabheravaṇ āgacchatī* ti, yaṇ etaṇ āgacchatī, taṇ bhayaabheravaṇ nūna.² Ito pabhuti ca ārammaṇam eva bhayaabheravaṇ ti veditabbaṇ, parittassa ca adhimattassa ca bhayassa ārammanattā, sukhārammaṇaṇ rūpaṇ sukhā iva.

40. [21³] *Kiṇ nu kho ahaṇ aññadatthu bhayaapatikañkhī viharāmī* ti, ahaṇ kho kiṇ kāraṇaṇ ekaṇsen' eva bhayaṇ ākañkhamāno hutvā viharāmī. *Yathābhūtaṇ yathābhūtassā* ti yena yena iriyāpathena bhūtassa bhavitassa sato vattamānassa, samañgībhūtassa vā. *Me* ti mama santike. *Tathābhūto*³ *tathābhūto* vā ti tena ten' eva iriyāpathena bhūto bhavito santo vattamāno, samañgībhūto vā ti attho.

41. [21^a] *So kho ahaṇ—pe—paṭivinemī* ti, Bodhisattassa kira cañkamantassa tasmiṇ migasiṅgakhurasaddādibhede bhayaabheravārammaṇe āgate n' eva. Mahāsatto tiṭṭhati,

¹ C 2 ekanipātaṇ; C 4 ekaṇ nipātaṇ.

² C 2 nūnaṇ ti; C 4 nunan ti.

³ C 3 Tathābhūta. *M. text* tathābhūtaṇ.

na nisīdati, na sayati, atha kho caṅkamanto va parivīmaṇsanto parivicinanto bhayabheravaṇ na passati; migasiṅgakhurasad-dādimattam eva taṇ hoti. So taṇ ñatvā idaṇ nām' etaṇ. na bhayabheravaṇ ti tato tiṭṭhati vā nisīdati vā sayati vā. Etam atthaṇ dassento, *so kho ahaṇ* ti ādim āha. Esa nayo sabbapeyyālesu. Ito paraṇ ca iriyāpathapaṭipāṭiyā avatvā āsannaṇapaṭipāṭiyā iriyāpathā vuttā ti veditabbā. Caṅka-mantassa hi tasmiṇ bhayabherave āgate na ṭhito, na nisinno, na nipanno; ṭhitassāpi āgate na caṅkanī ti evaṇ tassa tassa āsannaṇapaṭipāṭiyā vuttā ti.

42. [21²⁰] Evaṇ bhiṇsanakesu pi ṭhānesu attano bhaya-bheravābhāvaṇ dassetvā, idāni jhāyinaṇ sammohaṭṭhānesu attano asammohavīhāraṇ dassetuṇ, *santi kho pana, brāhmaṇā* ti ādim āha. Tattha *santī* ti atthi, saṇvijjanti, upalabbhanti. *Divā ti sañjānanti* ti divaso ayan ti sañjānanti. *Divā yeva samānaṇ* ti divasaṇ yeva santaṇ. *Rattī ti sañjānanti* ti ratti ayan ti sañjānanti.

43. Kasmā pan' ete evaṇsaññino hontī ti? Vuṭṭhāna-kosallābhāvato vā sakunaṇrutato vā. Kathaṇ? Idh' ekacco odātakasiṇalābhī divā parikammaṇ katvā divā samāpanno, divā yeva vuṭṭhahāmī ti manasikāraṇ uppādeti, no ca kho addhānaparicchedakusalo¹ hoti. So divasaṇ atikkamitvā rattibhāge vuṭṭhāti. Odātakasiṇapharaṇavasena c' assa visadaṇ hoti vibhūtaṇ suvibhūtaṇ. So, divā vuṭṭhahāmī ti uppāditamanasikāratāya odātakasiṇapharaṇa-visada-vibhū-tatāya ca rattin yeva samānaṇ divā ti sañjānāti. Idha pan' ekacco nīlakasiṇalābhī rattin parikammaṇ katvā rattin samāpanno, rattin yeva vuṭṭhahāmī ti manasikāraṇ uppādeti, no ca kho addhānaparicchedakusalo¹ hoti. So rattin atikka-mitvā divasabhāge vuṭṭhāti. Nīlakasiṇapharaṇavasena c' assa avisadaṇ hoti avibhūtaṇ. So, rattin vuṭṭhahāmī ti uppāditamanasikāratāya nīlakasiṇapharaṇāvisada-avibhū-tatāya ca divā yeva samānaṇ ratti ti sañjānāti. Evaṇ tāva vuṭṭhānakosallābhāvato evaṇsaññino honti.

44. Sakunaṇrutato pana, idh' ekacco antosenāsane nisinno hoti, atha divāraṇanaka-sakunā kākādayo candālokena divā

¹ C 3 addhānaparicchede kusalo.

ti maññamānā rattij ravanti, aññehi vā kāraṇehi. So tesañ saddaṇ sutvā rattij yeva samānaṇ divā ti sañjānāti. Idha pan' ekacco pabbatantare gambhīrāya ghanavanapaṭicchannāya giriguhāya sattāhavaddalikāya vattamānāya antarahitasuriyāloke kāle nisinno hoti. Atha rattij ravanakasakuṇā ulūkādayo majjhantikasamaye pi tattha tattha samandhakāre nilinā rattisaññāya vā aññehi vā kāraṇehi ravanti. So tesañ saddaṇ sutvā divā yeva samānaṇ rattī ti sañjānāti. Evaṇ sakuṇarutato evaṇsaññino honti.¹

45. [21²²] *Idam ahan* ti idaṇ ahaṇ evaṇ sañjānanaṇ. *Sammohavihārasmiṇ vadāmī* ti sammohavihārapariyāpannaṇ, antobhavaṇ² sammohavihāraññataraṇ vadāmī ti vuttaṇ hoti.

46. [21²³] *Ahaṇ kho pana, brāhmaṇa—pe—sañjānāmī* ti pākaṭo Bodhisattassa rattindivaparicchedo, sattāhavaddale pi candasuriyesu adissamānesu pi jānāti yeva ettakaṇ purebhattakālo gato, ettakaṇ pacchābhattakālo gato,³ ettakaṇ paṭhamayāmo, ettakaṇ majjhimayāmo ti; tasmā evam āha.

47. Anacchariyam etaṇ yaṇ pūritapāramī Bodhisatto evaṇ jānāti, padesañāṇe ṭhitānam pi hi rattindivaparicchedo pākaṭo hoti. Kalyāṇiya-mahāvihāre kira Godattatthero dvaṅgulakāle bhattaṇ gahetvā aṅgulakāle bhuñjati; suriye adissamāne pi pāto yeva senāsanaṇ pavisitvā tāya velāya nikkhamati. Ekadivasaṇ ārāmikā, sve therassa nikkhamana-kālaṇ passāmā ti bhattaṇ sampādetvā kālathambhamūle nisīdiṇsu. Thero dvaṅgulakāle yeva nikkhami. Tato pa-bhuti kira suriye adissamāne pi therassa nikkhamanasaññāya eva bheriṇ ākoṭenti.

48. Vajagaragirivihāre pi Kāladevatthero antovasse yāmagandikaṇ paharati. Āciṇṇam etaṇ therassa. Na ca yāmayantanālikaṇ payojeti. Aññe bhikkhū payojenti. Atha nikkhante paṭhame yāme there muggaraṇ gahetvā ṭhitamatte yeva, ekadvevāraṇ paharante yeva vā yāmayantaṇ paṭati.⁴ Evaṇ tīsu yāmesu samaṇadhammaṇ katvā thero pāto yeva gāmaṇ pavisitvā piṇḍapātaṇ ādāya vihāraṇ gantvā⁵ bho-

¹ C 3 hontī ti.

² C 3 antogadhaṇ.

³ C 3 omits gato.

⁴ C 1 pacati; C 4 paṭhati.

⁵ C 3 āgantvā.

janasālāya pattaṇ ṭhapetvā divāvihāraṭṭhānaṇ gantvā samadhammaṇ karoti. Bhikkhū kālatthambhaṇ disvā therassa āgamanatthāya pesenti. So bhikkhu therāṇ divāvihāraṭṭhānā nikkhamantaṃ eva vā antarāmagge vā passati. Evaṇ padesaññāṇe ṭhitānaṇ sāvakaṇaṃ pi rattindivaparicchedo pākaṭo hoti, kim aṇṇa pana bodhisattānaṃ ti.

49. [21²⁵] *Yaṇ kho taṇ—pe—vadeyyā* ti ettha pana yaṇ kho taṇ, brāhmaṇa, asammohadhammo satto loka uppanno—pe—sukhāya devamanussānaṃ ti vacanaṇ vadamāno koci sammā vadeyya, sammāvadamāno siyā, na vitathavādī assa, mam' eva taṇ vacanaṇ vadamāno sammā vadeyya sammāvadamāno siyā, na vitathavādī assā ti evaṇ padasambandho veditabbo. Tattha *asammohadhammo* ti asammohasabhāvo. *Loke* ti manussaloke. *Bahujanahitāyā* ti bahujanassa hitatthāya, paññāsampattiyaṇ dīṭṭhadhammika-samparāyika-hitūpadesako ti. *Bahujanasukhāyā* ti bahujanassa sukhatthāya, cāgasampattiyaṇ upakaraṇasukhasampadāyako ti. *Lokānukampāyā* ti lokassa anukampatthāya, mettā-karūṇāsampattiyaṇ mātāpitaro viya lokassa rakkhitaṇ gopayitaṇ ti. *Atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ* ti idha devamanussagahanena bhabbapuggale veneyyasatte yeva gahetvā tesāṇ nibbāna-magga-phalādhigamāya attano uppattiṇ dasseti ti veditabbo. *Atthāyā* ti hi vutte, paramatthatthāya nibbānatthāyā ti vuttaṇ hoti. *Hitāyā* ti vutte, taṇsompāpakamaggatthāyā ti vuttaṇ hoti. Nibbānasompāpakamaggato hi uttariṇ hitaṇ nāma n' atthi. *Sukhāyā* ti vutte, phalasamāpat-tisukhatthāyā ti vuttaṇ hoti, tato uttariṇ sukhābhāvato. Vuttaṇ c' etaṇ: “Ayaṇ samādhi paccuppannasukho c' eva āyatiṇ ca sukhavipāko” ti (A. iii. 24).

50. [21³¹] Evaṇ Bhagavā Buddhaguṇapaṭilābhāvasānaṇ attano asammohavihāraṇ brāhmaṇassa dassetvā idāni yāya paṭipadāya taṇ koṭipattaṇ asammohavihāraṇ adhigato taṇ pubbabhāgato pabbuti dassetuṇ, *āraddhaṇ kho pana me, brāhmaṇā* ti ādim āha. Keci paṇ' āhu: Imaṇ asammohavihāraṇ sutvā brāhmaṇassa cittaṃ evaṇ uppannaṇ: kāya nu kho paṭipadāya imaṇ patto ti. Tassa cittaṃ aññāya imāyāhaṇ paṭipadāya imaṇ uttamaṇ asammohavihāraṇ patto ti dassento evaṃ āhā ti.

51. [21³¹] Tattha āraddhaṇ kho pana me, brāhmaṇa, viriyaṇ ahoṣī ti, brāhmaṇa, na mayā ayaṇ uttamo asammohavihāro kusītena muṭṭhassatinā sāraddhakāyena vikkhittacittena vā adhigato, api ca kho tadadhigamāya āraddhaṇ kho pana me viriyaṇ ahoṣi. Bodhimaṇḍe nisinnena mayā caturaṅgaṇ¹ viriyaṇ āraddhaṇ ahoṣi, paggaḥitaṇ, asithilappavattitan ti vuttaṇ hoti. Āraddhattā yeva ca me taṇ asallīnaṇ ahoṣi. Upaṭṭhitā sati asammūṭṭhā ti na kevalañ ca me viriyam eva, sati pi ārammaṇābhimukhībhāvena upaṭṭhitā ahoṣi; Bodhimaṇḍe² nisinne upaṭṭhitā yeva ca asammūṭṭhā. Passaddho kāyo asāraddho ti kāyacittapassaddhi-sambhavena kāyo pi me passaddho ahoṣi. Tattha yasmā nāmakāye passaddhe rūpakāyo pi passaddho yeva hoti, tasmā nāmakāyo rūpakāyo ti avisesetvā va passaddho kāyo ti vuttaṇ. Asāraddho ti, so ca kho passaddhattā yeva asāraddho. Vigatadaratho ti vuttaṇ hoti. Samāhitaṇ cittaṇ ekaggaṇ ti cittaṇ pi me sammā āhitaṇ, suṭṭhu ṭhapitaṇ appitaṇ viya ahoṣi. Samāhitaṭṭā eva ca ekaggaṇ acalaṇ nipphandanā ti. Ettāvata jhānassa pubbabhāgaṭṭipadā³ kathitā hoti.

52. [21³³] Idāni imāya ṭṭipadāya adhigataṇ paṭhamajjhānaṇ ādiṇ katvā vijjāttayapariyosānaṇ visesaṇ dassento, so kho ahaṇ ti ādim āha. Tattha vivicc' eva kāmehi—pe—catutthajjhānaṇ upasampajja vihāsin ti ettha tāva yaṇ vattabbaṇ siyā, taṇ sabbaṇ Visuddhimagge paṭhavikasinakathāyaṇ⁴ vuttaṇ. Kevalaṇ hi tattha upasampajja viharatī ti āgataṇ, idha vihāsin ti ayam eva viseso. Kiṇ katvā pana Bhagavā imāni jhānāni upasampajja vihāsi ti? Kammaṭṭhānaṇ bhāvetvā. Katarāṇ? Ānāpānasatikammaṭṭhānaṇ.

53. Imāni ca pana cattāri jhānāni kesaṇci cittekaggatthāni honti, kesaṇci vipassanāpādakāni, kesaṇci abhiññāpādakāni, kesaṇci nirodhapādakāni, kesaṇci bhavokkamanatthāni. Tattha khīṇāsavānaṇ cittekaggatthāni honti. Te hi, samā-

¹ *Ṭikā*: Caturaṅgaṇ ti “kāmaṇ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatū” ti (A. i. 50) ādinā vuttacaturaṅgasamannāgataṇ.

² C 3 omits Bodhimaṇḍe nisinne.

³ C 2, C 4 pubbapaṭṭipadā.

⁴ See *Visu.* 139–169.

pajjitvā ekaggacittā sukhaṇ divasaṇ viharissāmā ti icc' evaṇ kasinaparikkammaṇ katvā aṭṭha samāpattiyo nibbattenti. Sekhaputhujjanānaṇ, samāpattito vuṭṭhāya samāhiteṇa citteṇa vipassissāmā ti nibbattentānaṇ vipassanāpāḍakāni honti. Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā abhiññāpāḍakajjhānaṇ samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhāya, “Eko pi hutvā bahudhā hoti” ti (D. i. 78) vuttanayā abhiññāyo nibbattenti, tesāṇ abhiññāpāḍakāni honti. Ye, aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā nirodhasamāpattiṇ samāpajjitvā sattāhaṇ acittā hutvā diṭṭh' eva dhamme nirodhaṇ nibbānaṇ patvā sukhaṇ viharissāmā ti nibbattenti, tesāṇ nirodhapāḍakāni honti. Ye pana, aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā अपरिहिनज्झānā Brahmaloḷe uppajjissāmā ti nibbattenti, tesāṇ bhavokkamanatthāni honti. Bhagavatā pan' idaṇ catutthajjhānaṇ Bodhirukkhamūle nibbattitaṇ. Taṇ tassa vipassanāpāḍakaṇ c' eva ahoṣi abhiññāpāḍakaṇ ca, sabbakiccaśādhakaṇ ca sabbalokiya lokuttaragunaḍāyakaṇ ti veditabbaṇ.

54. [22^o] Yesāṇ ca guṇānaṇ dāyakaṇ ahoṣi, tesāṇ ekadesaṇ dassento, *so evaṇ samāhite citte* ti ādim āha. Tattha dvinnaṇ vijjānaṇ anupadavaṇṇanā c' eva bhāvanānayo ca Visuddhimagge¹ vittharito. Kevalaṇ hi tattha, *so evaṇ samāhite citte—pe—abhininnāmeti* ti vuttaṇ, idha abhininnāmesin ti. *Ayaṇ kho me, brāhmaṇā* ti ayaṇ ca appanāvāro tattha anāgato ti ayam eva viṣeso. Tattha *so* ti *so* ahaṇ. *Abhininnāmesin* ti abhinīharaṇ. Abhininnāmesin ti vacanato *so* ti *ettha*, *so* ahan ti evam attho veditabbo. Yasmā c' idaṇ Bhagavato vasena pubbenivāsānussatiñānaṇ āgataṇ, tasmā *so* tato cuto idhūpapanno ti *ettha* evaṇ yojanā veditabbā: *Ettha* hi *so* *tato cuto* ti paṭinivattantassa paccavekkhanaṇ. Tasmā *idhūpapanno* ti imissā idhūpapattiyā anantaraṇ *amutra udapādin* ti Tusitabhavanaṇ sandhāy' āhā ti veditabbo. *Tatrāp' āsiy evannāmo* ti tatrāpi Tusitabhavane Setaketu nāma devaputto ahoṣiṇ. *Evaṇgotto* ti tāhi devatāhi saddhiṇ ekagotto. *Evaṇvaṇṇo* ti suvaṇṇavaṇṇo. *Evaṇmāhāro* ti dibbasudhāhāro. *Evaṇsukhadukkhaḍḍapaṭisaṇvedī* ti evaṇ dibbasukhaḍḍapaṭisaṇvedī. Dukkhaṇ pana saṅkhārādukkhamattam

¹ *Visu.* chapter xiii., pp. 410-429.

eva. *Evamāyupariyanto* ti evaṇ sattapaññāsa-vassakoṭi-saṭṭhivassasatasahassāyupariyanto. *So tato cuto* ti so ahaṇ tato Tusitabhavanato cuto. *Idhūpapanno* ti idha Mahā-Māyādeviyā kucchismiṇ nibbatto.

55. [22²³] *Ayaṇ kho me, brāhmaṇā* ti ādisu *me* ti mayā. *Vijjā* ti viditakaraṇaṭṭhena vijjā. Kiṇ viditaṇ karoti? Pubbenivāsaṇ. *Avijjā* ti tass' eva pubbenivāsassa aviditakaraṇaṭṭhena tappaṭicchādakamoho¹ vuccati. *Tamo* ti sv' eva moho paṭicchādakaṭṭhena tamo ti vuccati. *Āloko* ti sā yeva vijjā obhāsakaraṇaṭṭhena āloko ti vuccati. Ettha ca, vijjā adhigatā ti ayaṇ attho, sesaṇ pasaṇsāvacaṇaṇ. *Yojanā* pan' ettha, ayaṇ kho me vijjā adhigatā, tassa me adhigatavijjassa avijjā vihatā vinaṭṭhā ti attho. Kasmā? Yasmā vijjā uppannā. Esa nayo itarasmim pi padadvaye.

56. [22²⁵] *Yathā tan* ti ettha *yathā* ti opamme. *Tan* ti nipāto. Satiyā avippavāseṇa *appamattassa*. Viriyātāpeṇa *ātāpino*. Kāye ca jīvite ca anapekkhatāya *pahitattassa*. Pesitattassā ti attho. Idaṇ vuttaṇ hoti: *Yathā appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avijjā vihaññeyya*, vijjā uppajjeyya, tamo vihaññeyya, āloko uppajjeyya, evam eva mama avijjā vihatā, vijjā uppannā, tamo vihatō, āloko uppanno, etassa me padhānānuyogassa anurūpam eva phalaṇ laddhan ti.

Pubbenivāsakathā niṭṭhitā.

57. [22³¹] *Cutūpapātakathāyaṇ*, yasmā idha Bhagavato vasena pāli āgatā, tasmā *passāmi pajānāmī* ti vuttaṇ. Ayaṇ viseso. Sesaṇ Visuddhimagge² vuttasadisam eva. Ettha pana vijjā ti dibbacakkhuñānavijjā. Avijjā ti sattānaṇ cutipaṭisandhicchādikā avijjā. Sesaṇ vuttanayam eva.³ Yasmā ca pūritapāramīnaṇ Mahāsattānaṇ parikkammakiccaṇ nāma n' atthi, te hi citte abhininnāmitamatte yeva anekavihitaṇ pubbenivāsaṇ anussaranti, dibbena cakkhunā satte passantī; tasmā yo tattha parikkammaṇ ādiṇ katvā bhāvanā-nayo vutto, na tena idha attho ti.

58. [23¹¹] *Tatiyāya vijjāya*, *so evaṇ sūmahite citte* ti vipassanāpādaka-catutthajjhānacittaṇ veditabbaṇ. *Āsavānaṇ kha-*

¹ C 1, C 2, C 4 °lobho.

² *Visu.*, pp. 423-429.

³ C 3 evā ti.

yaññāyā ti arahattamaggaññāṇatthāya. Arahattamaggo hi āsavavināsanato āsavānaṃ khayō ti vuccati; tatra c' etaṃ ñāṇaṃ, tattha pariyāpannattā ti. *Cittaṃ abhininnāmesin* ti vipassanācittaṃ abhinihāriṃ. *So idāya dukkhaṃ* ti evaṃ ādisu²⁴ ettakaṃ dukkhaṃ, na ito bhiyyo²⁵ ti sabbam pi dukkhasaccaṃ sarasa-lakkhaṇapaṭivedhena *yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ*, jāniṃ, paṭivijjhiṃ. Tassa ca dukkhassa nibbattiṃ tanhaṃ, *ayaṃ dukkhasamudayo* ti, tadubhayam pi yaṃ thānaṃ patvā nirujjhati, taṃ tesaṃ appavattiṃ nibbānaṃ, *ayaṃ dukkhanirodho* ti, tassa ca sampāpakaṃ ariyamaggaṃ, *ayaṃ dukkhanirodhagāminī patipadā* ti sarasa-lakkhaṇapaṭivedhena *yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ*, jāniṃ, paṭivijjhiṃ ti evaṃ attho vedītabbo.

59. [23¹⁷] Evaṃ sarūpato saccāni dassetvā, idāni kilesavasena pariyāyato dassento, *ime āsavā* ti ādim āha. *Tassa me evaṃ jānato evaṃ passato* ti tassa mayhaṃ evaṃ jānantassa, evaṃ passantassa. Saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ katheti. *Kāmāsavā* ti kāmāsavato. *Vimuccitthā* ti iminā phalakkhaṇaṃ dasseti. Maggakkhaṇe hi cittaṃ vimuccati, phalakkhaṇe vimuttaṃ hoti. *Vimuttasmiṃ vimuttam* itī ñāṇaṃ ti iminā paccavekkhaṇaṇāṇaṃ dasseti; *khīṇā jātī* ti ādīhi tassa bhūmiṃ. Tena hi ñāṇena Bhagavā paccavekkhanto, khīṇā jātī ti ādini abbhaññāsi.

60. Katamā pana Bhagavato jātī khīṇā, kathaṃ ca naṃ abbhaññāsi ti? Na tāv' assa atītā jātī khīṇā, pubbe va khīṇattā; na anāgatā, anāgate vāyāmābhāvato; na paccuppannā, vijjamānattā. Yā pana maggassa abhāvitattā uppajjeyya eka-catu-paṇcavokārabhavesu eka-catu-paṇcakkhandhappabhedā jātī, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammatanaṃ āpajjanena khīṇā. Taṃ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā, kilesābhāve vijjamānam pi kammaṃ āyatiṃ appaṭisandhikaṃ hotī ti jānanto abbhaññāsi.

61. [23²⁴] *Vusitaṃ* ti vutthaṃ. Parivutthaṃ, kataṃ, caritaṃ, niṭṭhitaṃ ti attho. *Brahmacariyaṃ* ti maggabrahmacariyaṃ. Puthujjanakalyāṇakena hi saddhiṃ satta sekhaṃ brahmacariyavāsaṃ vasanti nāma. Khīṇāsavo vutthavāso. Tasmā Bhagavā attano brahmacariyavāsaṃ paccavekkhanto vusitaṃ brahmacariyaṃ ti abbhaññāsi. *Kataṃ karaṇīyaṃ* ti

catusu saccesu catuhi maggehi pariññā-pahāna-sacchikiriya-bhāvanāvasena solasavidham pi kiccaṇ niṭṭhāpitan ti attho. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṇ kiccaṇ karonti. Khīṇā-savo katakaraṇiyo. Tasmā Bhagavā attano karaṇiyaṇ paccavekkhanto, kataṇ karaṇiyaṇ ti abbhaññāsi. *Nāparaṇ itthattāyā* ti idāni puna itthambhāvāya, evaṇ solasavidhakic-cabhāvāya kilesakkhayāya vā maggabhāvanākiccaṇ me n' atthi ti abbhaññāsi. Atha vā *itthattāyā* ti itthambhāvato imasmā evaṇpakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparāṇ khandhasantānaṇ mayhaṇ n' atthi. Ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti, chinnamūlakā rukkhā viya. Te carimaka-viññānanirodhena, anupādāno viya jātavedo, nibbāyissantī ti abbhaññāsi.

62. [23²⁵] Idāni evaṇ paccavekkhanañānapariggahitaṇ taṇ āsavānaṇ khayaññādhigamaṇ brāhmaṇassa dassento, *ayaṇ kho me, brāhmaṇā* ti ādim āha. Tattha *vijjā* ti arahattamaga-gaṇānavijjā. *Avijjā* ti catusaccapaticchādikā avijjā. Sesaṇ vuttanayam eva. Ettāvata ca, pubbenivasaññāna atitaṇ-saññānaṇ, dibbacakkhunā paccuppannānāgataṇsaññānaṇ, āsavakkhayena sakalalokuttaraguṇaṇ ti evaṇ tihi vijjāhi sabbe pi sabbaññuguṇe saṅgahetvā attano asammohavihāraṇ brāhmaṇassa dassesi.

63. [23²⁹] Evaṇ vutte kira brāhmaṇo cintesi: Samaṇo Gotamo sabbaññūtaṇ paṭijānāti, ajjāpi ca araññavāsaṇ na vijahati, atthi nu khv' assa aññam pi karaṇiyaṇ ti. Ath' assa Bhagavā ajjhāsayaṇ viditvā iminā ajjhāsayaṇanusandhinā, *siyā kho pana te* ti ādim āha. Tattha *siyā kho pana te, brāhmaṇa, evam assā* ti, brāhmaṇa, kadāci tuyhaṇ evaṇ bhaveyya. *Na kho pan' etaṇ brāhmaṇa, evaṇ daṭṭhabban* ti etaṇ kho pana, brāhmaṇa, tayā mayhaṇ pantasenāsanapaṭisevanaṇ avitarā-gāditāyā ti evaṇ na daṭṭhabbaṇ.

64. [23³²] Evaṇ pantasenāsanapaṭisevane akāraṇaṇ paṭik-khipitvā kāraṇaṇ dassento, *dve kho ahan* ti ādim āha. Tattha attho yeva *atthavaso*. Tasmā *dve kho ahaṇ, brāhmaṇa, attha-vase* ti ahaṇ kho, brāhmaṇa, dve atthe, dve kāraṇāni sampas-samano ti vuttaṇ hoti. *Attano ca diṭṭhadhammasukhavihāraṇ* ti ettha diṭṭhadhammo nāma paccakkho attabhāvo. Sukhavi-hāro nāma catunnaṇ iriyāpathavihārānaṇ phāsutā. Ekassa

hi araṇṇe antamaso uccāra-passāvakkiccaṇ upādāya sabbe iriyāpathā phāsukā honti. Tasmā diṭṭhadhammassa sukha-vihāraṇ diṭṭhadhammasukhavihāraṇ ti ayam attho veditabbo. *Pacchimaṇ ca janataṇ anukampamāno* ti, kathaṇ araṇṇavāsena pacchimā janatā anukampitā hoti? Saddhāpabbajitā hi kulaputtā Bhagavato araṇṇavāsaṇ disvā, Bhagavā pi nāma araṇṇāsenāsanāni na muṇcati, yassa n' ev' atthi pariṇṇātabbaṇ, na pahātabbaṇ, na bhāvetabbaṇ, na sacchikātabbaṇ, kim aṅga pana mayan ti cintetvā tattha vasitabbam eva maññissanti, evaṇ khippam eva dukkhass' antakarā bhavissanti.¹ Evaṇ pacchimā janatā anukampitā hoti. Etam atthaṇ dassento āha: *Pacchimaṇ ca janataṇ anukampamāno* ti.

65. [23³⁷] Taṇ sutvā attamano brāhmaṇo *anukampitarūpā* ti ādim āha. Tattha *anukampitarūpā* ti anukampitajātikā, anukampitasabhāvā. *Janatā* ti janasamūho. *Yathā taṇ arahatā Sammāsambuddhenā* ti yatha arahaṇ Sammāsambuddho anukampeyya, tath' eva anukampitarūpā ti. Evaṇ ca vatvā puna taṇ Bhagavato dhammadesanaṇ abbhanumodamāno Bhagavantaṇ etad avoca: *Abhikkantaṇ, bho Gotama, abhikkantaṇ, bho Gotamā* ti. Tatthāyaṇ abhikkantasaddo khaya-sundarābhirūpa-abbhanumodanesu dissati. Tathā hi, "Abhikkantā, bhante, ratti, nikkhanto paṭhamo yāmo, ciranisinno bhikkhusaṅgho" ti² (Ud. 51) ādisu khaye dissati. "Ayaṇ imesaṇ catunnaṇ puggalānaṇ abhikkantataro ca paṇitataro ca" ti (A. ii. 101) ādisu sundare.

"Ko me vandati pādāni iddhiyā yasaṇ jalaṇ abhikkantena vaṇṇena sabbā obhāsayaṇ disā" ti

(Vv. 49)

ādisu abhirūpe. "Abhikkantaṇ, bhante" ti (M. i. 368) ādisu abbhanumodane. Idhāpi abbhanumodane yeva. Yasmā ca abbhanumodane, tasmā sādhu sādhu, bho Gotamā ti vuttaṇ hoti ti veditabbaṇ.

"Bhaye kodhe pasaṇsāyaṇ turite kotūhalacchare

hāse soke pasāde ca kare āmeḍitaṇ budho" ti ()

iminā ca lakkhaṇena idha pasādavasena pasaṇsāvasena cāyaṇ dvikkhattuṇ vutto ti veditabbo.

¹ C 3 bhavissanti ti.

² Also A. iv. 204.

66. [24¹] Atha vā *abhikkantaṇ* ti atikkantaṇ. Ati-itṭhaṇ, atimanāpaṇ, atisundaraṇ ti vuttaṇ hoti. Tattha ekena abhikkantasaddena desanaṇ thometi, ekena attano pasādaṇ. Ayaṇ h' ettha adhippāyo: Abhikkantaṇ, bho Gotama, yadi-daṇ bhoto Gotamassa dhammadesanā, abhikkantaṇ yadidaṇ bhoto Gotamassa desanaṇ āgamma mama pasādo. Bhagavato yeva vā vacanaṇ dve dve atthe sandhāya thometi. Bhoto Gotamassa vacanaṇ abhikkantaṇ dosanāsanato, abhikkantaṇ guṇādhigamanato. Tathā saddhājananato paññājananato; sātthato, sabyañjanato; uttānapadato, gambhīratthato; kaṇṇasukhato, hadayaṅgamato; anattukkaṇsanato, aparavambhanato; karuṇāsītalato, paññāvadātato; āpātharamaṇiyato, vimaddakkhamato; sūyamānasukhato, vīmaṇsiyamānahitato ti evam ādihi yojetabbaṇ.

67. [24³] Tato param pi catuhi upamāhi desanaṇ yeva thometi. Tattha *nikkujjitaṇ* ti adhomukhaṇ ṭhapitaṇ, heṭṭhāmukhajātaṇ vā. *Ukkujjeyyā* ti uparimukhaṇ kareyya. *Paṭicchannaṇ* ti tiṇapaṇṇādicchāditaṇ. *Vivareyyā* ti ugghāṭeyya. *Mūlhassā* ti disāmūlhassa. *Maggaṇ ācikkheyyā* ti hatthe gahetvā, esa maggo ti vadeyya. *Andhakāre* ti kālapakkhacātuddasī - aḍḍharatta - ghanavanasaṇḍa - meghapaṭalehi caturaṅge tame. Ayaṇ tāva anuttānapadattho. Ayam pana adhippāyayojanā: Yathā koci nikkujjitaṇ ukkujjeyya, evaṇ saddhammavimukhaṇ asaddhamme patitaṇ maṇ asaddhammā vuṭṭhāpentena, yathā paṭicchannaṇ vivareyya, evaṇ Kassapassa Bhagavato sāsanaṇtaradhānato pabhuti micchāditiṭṭhigahanapaṭicchannaṇ sāsanaṇ vivarantena, yathā mūlhassa maggaṇ ācikkheyya, evaṇ kummaggaṇ micchāmaggaṇ paṭipannassa me saggamokkhamaggaṇ āvikarontena, yathā andhakāre telapajjotaṇ dhāreyya, evaṇ mohandhakāranimuggassa me Buddhādiratanarūpāni apassato tappaṭicchādaka-mohandhakāra - viddhaṇsaka - desanāpajjota - dhāraṇena mayhaṇ bhotā Gotamena etehi pariyāyehi pakāsītattā anekapariyāyena dhammo pakāsito. '

68. [24⁷] Evaṇ desanaṇ thometvā imāya desanāya Ratanataye pasannacitto pasannākāraṇ karonto *esāhan* ti ādim āha. Tattha *esāhan* ti eso ahaṇ. *Bhavanaṇ Gotamaṇ saraṇaṇ gacchāmī* ti bhavaṇ me Gotamo saraṇaṇ parāyanaṇ, aghassa

hantā, hitassa ca vidhātā ti iminā adhippāyena bhavantaṇ
 Gotamaṇ saraṇaṇ¹ gacchāmi, bhajāmi, sevāmi, paṇḍitaṇ² irupāsāmi,
 evaṇ pajānāmi,³ bujjhāmī ti. Yesaṇ hi dhātūnaṇ gati-attho,
 buddhi pi tesaṇ attho. Tasmā gacchamī ti imassa jānāmi,
 bujjhāmī ti ayam attho vutto. *Dhammaṇ ca bhikkhusaṅghaṇ*
cā ti ettha pana adhigatamagge sacchikatanirodhe yathānu-
 siṭṭhaṇ paṭipajjamāne catusu apāyesu apatamāne dhāreti
 ti dhammo. So atthato ariyamaggo c' eva nibbānaṇ ca.
 Vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā⁴: “Yāvata, bhikkhave, dhammā
 saṅkhata, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesaṇ aggam akkhāyati”
 ti (A. ii. 34) vitthāro. Na kevalaṇ ca ariyamaggo c' eva
 nibbānaṇ ca, api ca kho ariyaphalehi saddhiṇ pariyaṭṭi-
 dhammo pi. Vuttaṇ h' etaṇ Chattamāṇavakavimāne:

“Rāgavirāgam anejaṇ asokaṇ dhammam asaṅkhatam
 appaṭikūlaṇ

madhuram imaṇ paṇaṇ suvivhattaṇ Dhammam imaṇ
 saraṇattham upemī” ti (Vv. 51).

Ettha rāgavirāgo ti maggo kathito. Anejaṇ asokaṇ ti
 phalaṇ. Dhammam asaṅkhatan ti nibbānaṇ. Appaṭikūlaṇ
 madhuram imaṇ paṇaṇ suvivhattaṇ ti piṭakattayena
 vibhattā sabbadhammakhandhā ti. Diṭṭhi-silasaṅghātena
 saṇhato ti saṅgho. So atthato aṭṭha-ariyapuggalasamūho.
 Vuttaṇ h' etaṇ tasmiṇ yeva vimāne:

“Yattha ca dinna-mahapphalam āhu catusu sucisu
 purisayugesu

aṭṭha ca puggala dhammasā te Saṅgham imaṇ
 saraṇattham upemī” ti (Vv. 51).

Bhikkhūnaṇ saṅgho bhikkhusaṅgho. Ettāvata brāhmaṇo
 tīpi saraṇagamanāni⁴ paṭivedesi.

69. Idāni tesu saraṇagamanesu kosallatthaṇ, saraṇaṇ,
 saraṇagamaṇaṇ, yo⁵ saraṇaṇ gacchati, saraṇagamanappa-

¹ C 3 omits saraṇaṇ.

² C 3 evaṇ vā jānāmi.

³ C 3 omits Bhagavatā.

⁴ C 2, C 4 saraṇāgamanāni. *But Tīkā*: “Tīpi vatthūni
 saraṇaṇ ti gamanena tikkhattuṇ gamanena ca tīpi saraṇaga-
 manāni.”

⁵ C 3 yo ca.

bhedo, saraṇagamanaphalaṇ, saṅkilesa, bhedo ti ayaṇ vidhi veditabbo. Seyyathīdaṇ: padatthato tāva hiṇsatī ti saraṇaṇ. Saraṇagatānaṇ ten' eva saraṇagamanena bhayaṇ santāsaṇ dukkhaṇ duggatiparikkilesaṇ hanti, vināsetī ti attho. Ratanattayass' ev' etaṇ adhvacaṇaṇ. Atha vā, hite pavattanena, ahitā ca nivattanena sattānaṇ bhayaṇ hiṇsatī ti Buddhho, bhavakantārā uttāraṇena assāsādānena ca Dhammo, appakānam pi kārānaṇ vipulaphalapatiḷābhakaraṇena Saṅgho. Tasmā iminā pi pariyāyena Ratanattayaṇ saraṇaṇ. Tappasādataggarutāhi vihatakiḷeso tapparāyanatākārappavatto cittuppādo saraṇagamanāṇ. Taṇsamaṅgī satto saraṇaṇ gacchati. Vuttappakārena cittuppādena etāni me¹ tiṇi Ratanāni saraṇaṇ, etāni parāyanan ti evaṇ upetī ti attho. Evaṇ tāva saraṇaṇ, saraṇagamanāṇ, yo ca saraṇaṇ gacchati, idaṇ tayaṇ veditabbaṇ.

70. Saraṇagamanappabhede pana duvidhaṇ saraṇagamanāṇ: lokuttaraṇ, lokiyaṇ ca. Tattha lokuttaraṇ diṭṭhasaccānaṇ maggakkhaṇe saraṇagamanūpakkilesa-samucchedena ārammaṇato nibbānārammaṇaṇ hutvā kiccato sakale pi Ratanattaye ijjhati. Lokaṇaṇ puthujjanaṇaṇ saraṇagamanūpakkilesa-vikkhambhanaṇa ārammaṇato Buddhādiguṇārammaṇaṇ hutvā ijjhati. Taṇ atthato Buddhādisu vatthusu saddhāpatiḷābho. Saddhāmūlikā ca sammādiṭṭhi dasasu puñṇakiriya vatthusu diṭṭhiṇṇakammaṇ² ti vuccati. Tayidaṇ catudhā pavattati: attasanniyyātanena, tapparāyanatāya, sissabhāvūpagamaṇena, paṇipātenā ti. Tattha attasanniyyātanāṇ nāma, ajja ādiṇ katvā ahaṇ attānaṇ Buddhassa niyyātemi, Dhammassa, Saṅghassa ti evaṇ Buddhādīnaṇ attapariccajanaṇ. Tapparāyanatā nāma, ajja ādiṇ katvā ahaṇ Buddhaparāyano Dhammaparāyano Saṅghaparāyano, iti maṇ dhārethā ti evaṇ tapparāyanabhāvo. Sissabhāvūpagamaṇaṇ nāma, ajja ādiṇ katvā ahaṇ Buddhassa antevāsiko, Dhammassa, Saṅghassa, iti maṇ dhārethā ti evaṇ sissabhāvūpagamo. Paṇipāto nāma, ajja ādiṇ katvā ahaṇ abhivādana-paccupaṭṭhāna-añjalikamma-sāmicikammaṇ Buddhādīnaṇ yeva tiṇṇaṇ vatthūnaṇ karomi, iti maṇ dhārethā ti evaṇ Bud-

¹ C 3 omits me.

² C 3 diṭṭhujju°.

dhādisu paramanipaccākāro. Imesaṃ hi catunnaṃ ākārānaṃ aññataram pi karontena gahitaṃ yeva hoti saraṇagamaṇaṃ.

71. Api ca Bhagavato attānaṃ pariccajāmi, Dhammassa. Saṅghassa attānaṃ pariccajāmi, jīvitaṃ ca¹ pariccajāmi, pariccatto yeva me attā, pariccattaṃ yeva me jīvitaṃ, jīvita-pariyantikaṃ Buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi, Buddho me saraṇaṃ, leṇaṃ, tānaṃ ti evaṃ pi attasanniyyātanaṃ veditabbaṃ. “Satthāraṇaṃ ca vatāhaṃ passeyyaṃ, Bhagavantam eva passeyyaṃ. Sugataṃ ca vatāhaṃ passeyyaṃ, Bhagavantam eva passeyyaṃ. Sammāsambuddhaṃ ca vatāhaṃ passeyyaṃ, Bhagavantam eva passeyyaṃ ” ti (S. ii. 220) evaṃ pi Mahā-Kassapaṃ saraṇagamaṇe viya sissabhāvūpagamaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

“So ahaṃ vicarissāmi gāmā gāmaṃ purā puraṃ

namassamāno Sambuddhaṃ dhammassa ca sudhammatan ” ti (Sn. 192)

evaṃ pi Ālavakādīnaṃ saraṇagamaṇaṃ viya tapparāyanatā veditabbā. “Atha² kho Brahmāyu brāhmaṇo utthāy’ āsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā Bhagavato pādesu sirasā nipatitvā Bhagavato pādāni mukhena ca paricumbati, pāṇihi ca parisambāhati, nāmaṃ ca sāveti, Brahmāyu ahaṃ, bho Gotama, brāhmaṇo, Brahmāyu ahaṃ, bho Gotama, brāhmaṇo ” ti (M. ii. 144) evaṃ pi paṇipāto daṭṭhabbo.

72. So paṇ’ esa ñāti-bhayācariya-dakkhiṇeyyavasena catubbidho hoti. Tattha dakkhiṇeyyapaṇipātena saraṇagamaṇaṃ hoti, na itarehi. Setṭhavasena’ eva hi saraṇaṃ gayhati, setṭhavasena bhijjati. Tasmā yo Sākiyo vā Koliyo vā Buddho ambhākaṃ ñātako ti vandati, agahitam eva hoti saraṇaṃ. Yo vā samaṇo Gotamo rājapūjito mahānubhāvo avandiyamāno anattam pi kareyyā ti bhayena vandati, agahitam eva hoti saraṇaṃ. Yo pi Bodhisattakāle Bhagavato santike kiñci uggahitaṃ saramāno, Buddhakāle vā,

“Ekena bhoge bhuñjeyya, dvīhi kammaṃ payojaye, catutthaṃ ca nidhāpeyya āpadāsu bhavissati ” ti

(D. iii. 188)

evarūpaṃ anusāsanaṃ uggahetvā ācariyo me ti vandati,

¹ C 3 omits ca.

² The M. text reads Evaṃ vutte for atha kho.

agahitam eva hoti saraṇaṇ. Yo pana loke aggadakkhiṇeyyo ti vandati, ten' eva gahitaṇ hoti.

73. Evaṇ gahitasaraṇassa upāsakassa vā upāsikāya vā aññatitthiyesu pabbajitam pi ñātiṇ, ñātako me ayan ti vandato saraṇagamaṇaṇ na bhijjati, pag eva apabbajitaṇ. Tathā rājānaṇ bhayavasena vandato. So hi raṭṭhapūjitattā avan-diyamāno anattam pi kareyyā ti. Tathā yaṇ kiñci sippa-sikkhāpakaṇ titthiyam pi, ācariyo me ayan ti vandato pi na bhijjati.¹ Evaṇ saraṇagamanappabhedo veditabbo.

74. Ettha ca lokuttarassa saraṇagamanassa cattāri sāmāñ-ñaphalāni vipākaphalaṇ; sabbadukkhakkhaya ānisaṇsaphalaṇ. Vuttaṇ h' etaṇ:

“Yo ca Buddhaṇ ca Dhammaṇ ca Saṅghaṇ ca saraṇaṇ
gato

cattāri ariyasaccāni sammappaññāya passati,
Dukkhaṇ dukkhasamuppādaṇ dukkhassa ca atikkamaṇ
ariyaṇ c' aṭṭhangikaṇ maggaṇ dukkhūpasamagāminaṇ.
Etaṇ kho saraṇaṇ khemaṇ etaṇ saraṇam uttamaṇ
etaṇ saraṇam āgamma sabbadukkhā pamuccati ” ti

(Dh. 190–92).

Api ca niccato anupagamanādivasena p' etassa ānisaṇsa-phalaṇ veditabbaṇ. Vuttaṇ h' etaṇ: “Aṭṭhānam etaṇ, bhikkhave, anavakāso, yaṇ diṭṭhisampanno puggalo kañci² saṅkhāraṇ niccato upagaccheyya . . . sukhato upagac-cheyya . . . kañci dhammaṇ attato upagaccheyya . . . mā-taraṇ jīvitā voropeyya . . . pitarāṇ jīvitā voropeyya . . . arahantaṇ jīvitā voropeyya . . . duṭṭhacitto³ Tathāgatassa lohitaṇ uppādeyya . . . Saṅghaṇ bhindeyya . . . aññaṇ sat-thāraṇ uddiseyya, n' etaṇ ṭhānaṇ vijjati ” ti (A. i. 26-7).

75. Lokiyassa pana saraṇagamanassa bhavasampadā pi bhogasampadā pi phalam eva. Vuttaṇ h' etaṇ:

“Ye keci Buddhaṇ saraṇaṇ gatāse na te gamissanti
apāyaṇ

pahāya mānusaṇ dehaṇ devakāyaṇ paripūressanti ” ti

(D. ii. 255).

¹ C 3 bhijjati ti.

² C 1, C 4 kiñci.

³ A. text : Tathāgatassa duṭṭhena cittaṇa.

Aparam pi vuttaṃ: “ Atha kho Sakko devānam indo asītiyā devatāsahashehi saddhiṃ yen’ āyasmā Mahā-Moggallāno ten’ upasaṅkami—pe—Ekam antaṃ ʈhitaṃ kho Sakkaṃ devānam indaṃ āyasmā Mahā-Moggallāno etad avoca: Sādhū kho, devānam inda, Buddhaṃ saraṇagamanāṃ hoti. Buddhaṃ saraṇagamanahetu kho, devānam inda, evam idh’ ekacce sattā kāyassa bhedā param maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ uppajjanti. Te aññe deve dasahi ʈhānehi adhigaṇhanti: dibbena āyūnā, dibbena vaṇṇena, sukhena, yasena, ādhipateyyena, dibbehi rūpehi, saddehi, gandhehi, rasehi, phoṭṭhabbehi ” ti (S. iv. 274–75). Esa nayo Dhamme, Saṅghe ca. Api ca Velāmasuttādivasenāpi¹ saraṇagamanassa phalaviseso veditabbo. Evaṃ saraṇagamanaphalaṃ veditabbaṃ.

76. Tattha lokiyasaraṇagamanāṃ tisu vatthusu aññāna-saṃsaya-micchāñānādihi saṅkilissati, na mahājutikaṃ hoti, na mahāvipphāraṃ. Lokuttarassa n’ atthi saṅkilesa. Lokiyassa ca saraṇagamanassa duvidho bhedo: sāvajjo, anavajjo ca. Tattha sāvajjo aññasatthārādisu attaniyyātanādihi² hoti. So anīṭṭhaphalo. Anavajjo kālakiriyāya. So avipākattā aphalo. Lokuttarassa pana n’ ev’ atthi bhedo. Bhavantare pi hi ariyasāvako aññasatthāraṃ na uddisati. Evaṃ saraṇagamanassa saṅkilesa ca ~~bhedo~~ ca veditabbo.

77. [24⁸] *Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ Gotamo dhāretu* ti maṃ bhavaṃ Gotamo, upāsako ayaṃ ti evaṃ dhāretu. Jānātū ti attho. Upāsakavidhikosallatthaṃ paṇ’ ettha, ko upāsako? Kasmā upāsako ti vuccati? Kim assa sīlaṃ? Ko ājīvo? Kā vipatti? Kā sampatti ti idaṃ paṇṇakaṃ veditabbaṃ.

78. Tattha, ko upāsako ti? Yo koci gahaṭṭho. Vuttaṃ h’ etaṃ: “ Yato kho, Mahānāma, Buddhaṃ³ saraṇaṃ gato hoti, Dhammaṃ saraṇaṃ gato hoti, Saṅghaṃ saraṇaṃ gato hoti, ettāvataṃ kho, Mahānāma, upāsako hoti ” ti (A. iv. 220). Kasmā upāsako ti? Ratanattayaṃ upāsano. So hi Buddhaṃ upāsati ti upāsako. Dhammaṃ, Saṅghaṃ upāsati ti upāsako. Kim assa sīlaṃ ti? Pañca veramaṇiyo. Yath’ āha: “ Yato kho, Mahānāma, upāsako paṇātipātā paṭivirato hoti,

¹ A. iv. 392–96.

² C 3 attasanni°.

³ C 1, C 2, C 4 upāsako Buddhaṃ.

adinnādānā, kāmesu micchācārā, musāvādā, surāmerayamajja-pamādaṭṭhānā paṭivirato hoti, ettāvatā kho, Mahānāma, upāsako silavā hoti” ti (A. iv. 220). Ko ājīvo ti? Pañca micchāvaṇijjā pahāya dhammena samena jīvikākappanaṇ. Vuttaṇ h’ etaṇ Bhagavatā: “Pañc’ imā, bhikkhave, vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā. Katamā pañca? Satthavaṇijjā, sattavaṇijjā, maṇsavaṇijjā, majjavaṇijjā, visavaṇijjā. Imā kho, bhikkhave, pañca vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā” ti (A. iii. 208). Kā vipattī ti? Yā tass’ eva silassa ca ājīvassa ca vipattī. Ayam assa vipattī. Api ca yāya esa caṇḍālo c’ eva hoti, malaṇ ca patikiṭṭho ca, sā pi ’ssa vipattī ti veditabbā. Te ca atthato assaddhiyādayo pañca dhammā honti. Yath’ āha: “Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako upāsaka-caṇḍālo ca hoti, upāsakamalaṇ ca, upāsakapatikiṭṭho ca. Katamehi pañcahi? Assaddho hoti, dussīlo hoti, kotūhalamaṇḍaliko hoti, maṇḍalaṇ pacceti no kammaṇ, ito ca bahiddhā dakkhiṇeyyaṇ pariyasati¹ tattha ca pubbakāraṇ karotī” ti (A. iii. 206). Kā sampattī ti? Yā c’ assa silasampadā ca ājīvasampadā ca sampattī, ye c’ assa ratanabhāvādikarā pañca dhammā. Yath’ āha: “Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako upāsakarātanaṇ ca hoti, upāsakapadumaṇ ca upāsakapundarīko ca. Katamehi pañcahi? Saddho hoti, silavā hoti, na kotūhalamaṇḍaliko hoti, kammaṇ pacceti no maṇḍalaṇ, na ito bahiddhā dakkhiṇeyyaṇ gavesati idha ca pubbakāraṇ karotī” ti (A. iii. 206).

79. [24^o] *Ajjatagge* ti ettha ayaṇ aggasaddo ādi-koṭi-koṭṭhāsa-seṭṭhesu dissati. “Ajjatagge, samma dovārika, āvarāmi dvāraṇ Nigaṇṭhānaṇ Nigaṇṭhīnaṇ” ti (M. i. 380) ādisu ādimhi dissati. “Ten’ eva aṅgulaggena taṇ aṅgulagan parāmaseyya” (*) “Ucchaggaṇ velaggaṇ” ti () ādisu koṭiyaṇ. “Anujānāmi, bhikkhave,² vihāraggena vā parivenaggena vā bhājetun” ti (**) ādisu koṭṭhāse. “Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā—pe—Tathāgato tesāṇ aggam akkhāyati” ti (A. v. 21) ādisu seṭṭhe. Idha

¹ *The A. text*, gavesati.

² C 3 bhikkhave, ambilaggaṇ vā madhuraggaṇ vā tittakaggaṇ vā vihāraggena.

* Cf. Kv. 315.

** Cf. Vin. ii. 167.

panāyaṇ ādimhi datṭhabbo. Tasmā ajjatagge ti ajjataṇ ādiṇ katvā ti evam ettha attho veditabbo. Ajjatan ti ajjabhavaṇ.¹ Ajjadagge ti vā pāṭho. Dakāro padasandhikaro. Ajja aggaṇ katvā ti attho. *Pāṇupetan* ti pāṇehi upetaṇ. Yāva me jīvitaṇ pavattati tāva upetaṇ, anaññasatthukaṇ tihi saraṇagamanehi saraṇagataṇ upāsakaṇ kappiyakārakaṇ maṇ bhavaṇ Gotamo dhāretu, jānātu. Ahaṇ hi sace pi me tikkhiṇena asinā sisaṇ chindeyyuṇ, n' eva Buddhaṇ na Buddho ti vā, Dhammaṇ na Dhammo ti vā, Saṅghaṇ na Saṅgho ti vā vadeyyan ti evaṇ attasanniyyātanena saraṇaṇ gantvā catuhi ca paccayehi pavāretvā utṭhāy' āsanā Bhagavantaṇ abhivādetvā tikkhattuṇ padakkhiṇaṇ katvā pakkāmī ti.

Bhayaḥheravasuttavaṇṇanā nīṭṭhīā.

5.

[*Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā*]

1. [24¹¹] *Evam me sutaṇ . . . āyasmā Sāriputto* ti Anaṅgaṇasuttaṇ. Tatrāyaṇ anuttānapadavaṇṇanā. Yathā c' ettha evaṇ sabbasuttesu. Tasmā ito paraṇ ettakam pi avatvā apubbapadavaṇṇanaṇ yeva karissāma.

2. [24¹⁶] *Cattāro* ti gaṇanaparicchedo. *Puggalā* ti sattā, narā, posā. Ettāvatā ca puggalavādī mahāthero ti na ga-hetabbaṇ. Ayaṇ hi āyasmā Buddhaputtānaṇ seṭṭho. So Buddhassa Bhagavato desanaṇ avilomento yeva deseti. Buddhassa Bhagavato duvidhā desanā: sammutidesanā, paramatthadesanā cā ti. Tattha puggalo, satto, itthī, puriso, khattiyo, brāhmaṇo, devo, Māro ti evarūpā sammutidesanā. Aniccaṇ, dukkhaṇ, anattā, khandhā, dhātū, āyatanāni, satipaṭṭhānā ti evarūpā paramatthadesanā. Tattha Bhagavā, ye sammutivasena desanaṇ sutvā atthaṇ paṭivijjhivā mohaṇ pahāya visesam adhigantaṇ samatthā, tesāṇ sammutidesanaṇ deseti. Ye pana paramatthavasena desanaṇ sutvā atthaṇ paṭivijjhivā mohaṇ pahāya visesam adhigantaṇ samatthā, tesāṇ paramatthadesanaṇ deseti.

3. Tatrāyaṇ upamā: Yathā hi desabhāsākusalo tiṇṇaṇ vedānaṇ atthasaṇvaṇṇanako ācariyo, ye Damilabhāsāya

¹ C 1, C 4 ajjabhāvaṇ.

vutte atthaṇ ṇānanti, tesāṇ Damilabhāsāya ācikkhati, ye Andhabhāsādisu aññatarāya, tesāṇ tāya¹ bhāsāya. Evaṇ te māṇavakā chekaṇ vyattaṇ ācariyam āgamma khippam eva sippaṇ uggaṇhanti. Tattha ācariyo viya Buddhō Bhagavā. Tayo vedā viya kathetabbabhāve t̥hitāni t̥iṇi piṭakāni. Desabhāsākosallam² iva sammuti-paramatthakosallaṇ. Nā-nādesabhāsā māṇavakā viya sammuti-paramatthavasena paṭivijjhanasamatthā veneyyasattā. Ācariyassa Damilabhāsādi-ācikkhanaṇ viya Bhagavato sammuti-paramatthavasena desanā veditabbā. Āha c' ettha:

“ Duve saccāni akkhāsi Sambuddho vadantaṇ varaṇ
sammutiṇ paramatthaṇ ca tatiyaṇ nūpalabbhati.
Saṅketavacanaṇ saccaṇ lokasammutikāraṇā
paramatthavacanaṇ saccaṇ dhammānaṇ bhūtakāraṇā.
Tasmā vohārakusalassa lokanāthassa Satthuno
sammutiṇ voharantassa musāvādo na jāyati ” ti ().

4. Api ca aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā puggalakathaṇ katheti: hirottappadīpanatthaṇ, kammassakatādīpanatthaṇ,³ paccattapurisakāradīpanatthaṇ, ānantariyadīpanatthaṇ, brahmavihāradīpanatthaṇ, pubbenivāsadīpanatthaṇ, dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṇ, lokasammutiyaṇ appahānatthaṇ cā ti.

5. Khandha-dhātu-āyatanāni hiriyanti, ottappanti ti hi vutte mahājano na jānāti, sammoham āpajjati, paṭisattu hoti: kim idaṇ khandha-dhātu-āyatanāni hiriyanti ottappanti nāmā ti. Itthi hiriyati ottappati, puriso, khattiyo, brāhmaṇo, devo, Māro ti vutte pana jānāti, na sammoham āpajjati, na paṭisattu hoti. Tasmā Bhagavā hirottappadīpanatthaṇ puggalakathaṇ katheti. Khandhā kammassakā, dhātuyo, āyatanāni ti ca⁴ vutte pi es' eva nayo. Tasmā kammassakatādīpanatthaṇ puggalakathaṇ katheti. Veluvanādayo mahāvihārā khandhehi kārapitā, dhātūhi, āyatanehi ti vutte pi es' eva nayo. Tasmā Bhagavā paccattapurisakāradīpanatthaṇ puggalakathaṇ katheti. Khandhā mātaraṇ jīvita voropenti, pitaraṇ jīvita⁵ voropenti, arahantaṇ . . . ruhirup-

¹ C 3 tāya tāya.

² C 2, C 4 Desabhāsāya.

³ C 3 kammassakata°.

⁴ C 3 omits ca.

⁵ C 3 omits jīvita voropenti.

pāḍakammaṇ, saṅghabhedaṇ karonti, dhātuyo, āyatanāni ti vutte pi es' eva nayo. Tasmā Bhagavā ānantariyadīpanatthaṇ puggalakathaṇ katheti. Khandhā mettāyanti, dhātuyo, āyatanāni ti vutte pi es' eva nayo. Tasmā Bhagavā brahmavihāradīpanatthaṇ puggalakathaṇ katheti. Khandhā pubbenivāsam anussaranti, dhātuyo, āyatanāni ti vutte pi es' eva nayo. Tasmā Bhagavā pubbenivāsadīpanatthaṇ puggalakathaṇ katheti. Khandhā dānaṇ paṭigaṇhanti, dhātuyo, āyatanāni ti vutte pi ca mahājano na jānāti, sammoham āpajjati, paṭisattu hoti: kim idaṇ khandha-dhātu-āyatanāni dānaṇ¹ paṭigaṇhanti nāmā ti. Puggalā paṭigaṇhanti sīlavanto kalyāṇadhammā ti vutte pana jānāti, na sammoham āpajjati, na paṭisattu hoti. Tasmā Bhagavā dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṇ puggalakathaṇ katheti. Lokasammutiñ ca Buddhā Bhagavanto nappajahanti, lokasamaññāya lokaniruttiyā lokābhilāpe tñhitā yeva dhammaṇ desenti. Tasmā Bhagavā lokasammutiyaṇ appahānattham pi puggalakathaṇ katheti.

6. [24¹⁶] Tasmā ayam pi āyasmā lokavohārakusalatāya Buddhassa Bhagavato desanaṇ avilomento lokasammutiyaṇ tñhatvā va cattāro 'me āvuso, puggalā ti āha. Tasmā ettha paramatthavasena agahetvā sammutivasena puggalo veditabbo. *Santo saṇvījāmanā* ti lokasañketavasena atthi, upalabhamānā. *Lokasmin* ti sattaloke.

7. [24¹⁷] *Sāṅgaṇo va samāno* ti ādisu pana *aṅgaṇan* ti katthaci kilesā vuccanti. Yath' āha: "Tattha katamāni tñhi aṅgaṇāni? Rāgo aṅgaṇaṇ, doso aṅgaṇaṇ, moho aṅgaṇan" ti (Vbh. 368). Katthaci yaṇ kiñci malaṇ vā pañko vā. Yath' āha: "Tass' eva rajassa vā aṅgaṇassa vā pahānāya vāyamatī" ti² (M. i. 100). Katthaci tathārūpo bhūmibhāgo. So³ 'bodhiyaṅgaṇaṇ cetiyaṅgaṇan' ti ādivasena veditabbo. Idha pana nānappakārā tībbakilesā aṅgaṇan ti adhippetā. Tathā hi vakkhati: *pāpakānaṇ kho etaṇ, āvuso, akusalānaṇ icchāvacaṇānaṇ adhivacaṇaṇ, yadidaṇ aṅgaṇan* ti. Saha aṅgaṇena sāṅgaṇo. *Sāṅgaṇo va samāno* ti sañkilesa yeva

¹ C 1, C 4 omit dānaṇ.

² See also A. v. 92.

³ C 1, C 2, C 4 omit So.

santo. *Atthi me ajjhattaṇ aṅgaṇan ti yathābhūtaṇ nappajānāti* ti mayhaṇ attani cittasantāne kilesā atthi ti na jānāti. Ime kilesā nāma kakkhalā vālā, pajahitabbā, na gahetabbā, visadiddhasallasadisā ti evaṇ yathāvasarasato pi na jānāti. Yo atthi ti ca jānāti, evañ ca jānāti, so, *atthi me ajjhattaṇ aṅgaṇan ti yathābhūtaṇ pajānāti* ti vuccati. Yassa pana na ca maggena samūhatā kilesā, na ca uppajjanti yena vā tena vā varitattā, ayam idha *anaṅgaṇo* ti adhippeto. *N' atthi me ajjhattaṇ aṅgaṇan ti yathābhūtaṇ nappajānāti* ti mayhaṇ kilesā yena vā tena vā varitattā n' atthi, na ca maggena samūhatattā ti na jānāti. Te uppajjamānā anatthaṇ¹ karissanti, kakkhalā vālā, pajahitabbā, visadiddhasallasadisā ti evaṇ yathāvasarasato pi na jānāti. Yo pana, iminā kāraṇena n' atthi ti ca jānāti, evañ ca jānāti, so, *n'atthi me ajjhattaṇ aṅgaṇan ti yathābhūtaṇ pajānāti* ti vuccati. *Tatrā* ti tesu catusu puggalesu, tesu vā dvīsu sāṅgaṇesu. *Yvāyan* ti yo ayaṇ. *Yāyan* ti pi pāṭho.

8. [25⁹] *Ko nu kho, āvuso Sāriputta, hetu, ko paccayo* ti ubhayena pi kāraṇam eva pucchati. *Yen' imesan* ti yena hetunā yena paccayena imesaṇ dvinnaṇ eko seṭṭhapuriso, eko hīnapuriso akkhāyati, so ko hetu, ko paccayo ti evam ettha sambandho veditabbo.

9. [25¹⁵] *Tattha kiñ cāpi nappajānāti pajānāti* ti evaṇ vuttaṇ, pajānanā nappajānanā ti idam eva ubhayaṇ hetu c' eva paccayo ca, thero pana attano vicitrapaṭibhānatāya taṇ pākaṭatarāṇ katvā dassetuṇ puna *tatr' āvuso* ti ādim āha. *Tattha tass' etaṇ pāṭikañkhan* ti tassa puggalassa etaṇ pāṭikañkhitabbaṇ, idam eva esa pāpuṇissati, no aññaṇ ti icchitabbaṇ. Avassabhāvi ti vuttaṇ hoti. *Na chandaṇ janessati* ti ādinā nayena vuttaṇ acchandaṇanādiṇ sandhāy' āha. *Tattha ca na chandaṇ janessati* ti appajānanto tass' aṅgaṇassa pahānatthaṇ kattukamyatāchandaṇ na janessati. *Na vāyamissati* ti tato balavataṇ vāyāmam pi na karissati. *Na viriyaṇ ārabhissati* ti thāmagataviriyaṇ pana n' eva ārabhissati. *Nappavattessati* ti vuttaṇ hoti. *Sāṅgaṇo* ti imehi rāgādīhi aṅgaṇehi sāṅgaṇo. *Saṅkilittḥacitto* ti tehi yeva

¹ C 3 mahānatthaṇ.

suṭṭhutarāṇ kiliṭṭhacitto, malinacitto, vibādhita-citto ca hutvā. *Kālaṇ karissatī* ti marissati.

10. [25¹⁹] *Seyyathā pī* ti yathā nāma. *Kaṇsupātī* ti kaṇsalohabbhājanaṇ. *Ābhatā* ti ānītā. *Āpaṇā vā kammārakulā vā* ti āpaṇato vā kaṇsapātikārakānaṇ kammārānaṇ gharato vā. *Rajenā* ti āgantukarajena paṇsu-ādinā. *Malenā* ti tatth' eva uṭṭhitena lohamalena. *Pariyonaddhā* ti sañchannā. *Na ca pariyoda-peyyun* ti dhovana-ghaṇsanādihi na parisuddhaṇ kārāpeyyun. *Rajāpathe* ti rajapathe. Ayam eva vā pāṭho. Rajassa āgamaṇaṭṭhane vā vuṭṭhānaṭṭhāne vā heṭṭhāmañce vā thusakoṭṭhake vā bhājanantare vā yattha rajena okiriyati ti attho. *Saṅkiliṭṭhatarā assa malaggahitā* ti ettha rajapathe nikkhipanena saṅkiliṭṭhatarā, aparibhoga-apariyodapanchi malaggahitā. Malaggahitatarā ti vuttaṇ hoti. Paṭipucchāvacanaṇ c' etaṇ. Ten' assa evam attho veditabbo: Āvuso, sā kaṇsapāti evaṇ kayiramānā aparena kūlena saṅkiliṭṭhatarā ca malaggahitatarā ca, mattikapāti ti vā kaṇsapāti ti vā pi dujjānā bhavēyya nu kho, no ti ? Thero taṇ paṭijānanto āha: *Evam āvuso* ti.

11. [25²⁵] Puna Dhammasenāpati upamaṇ sampaṭipū-dento, *evam eva kho* ti ādim āha. Tatr' evaṇ upamāsaṇsan-danā veditabbā: Kiliṭṭhakaṇsapātisadisō sāṅgaṇo puggalo. Kiliṭṭhakaṇsapātiyā na paribhuñjanam ādiṇ katvā rajapathe¹ nikkhepo viya tassa puggalassa pabbajjaṇ labhamānassa vej-jakammādi-pasutapuggalasantike pabbajjāpaṭilābho. Saṅkiliṭṭhakaṇsapātiyā puna saṅkiliṭṭhatarabbhāvo viya tassa puggalassa anukkamena ācariyupajjhāyānaṇ anusikkhato vej-jakammādikaraṇaṇ. Ettha ṭhitassa sāṅgaṇakālakiriyā. Atha vā anukkamena dukkaṭa-dubbhāsita-vitikkamaṇaṇ. Ettha ṭhitassa sāṅgaṇakālakiriyā. Atha vā anukkamena pācittiya-thullaccaya-vitikkamaṇaṇ, saṅghādisesa-vitikkamaṇaṇ, pārājikavitikkamaṇaṇ, mātughātādi-ānantariyakaraṇaṇ. Ettha ṭhitassa sāṅgaṇakālakiriyā ti.

12. [25²⁹] *Saṅkiliṭṭhacitto kālaṇ karissatī* ti ettha ca akusa-lacittena kālaṇ karissatī ti na evaṇ attho daṭṭhabbo. Sabba-sattā hi pakaticittena bhavaṅgacitten' eva kālaṇ karonti.

Ayaṇ pana avisodhetvā cittasantānaṇ kālāṇ karissatī ti etam atthaṇ sandhāya evaṇ vutto ti veditabbo.

13. [25³⁷] Dutiyavāre *pariyodaḍḍeyyūn* ti dhovana-ghaṇsana-saṇhachārikāparimajjanādihi parisuddhaṇ ādāsamaṇḍalasadisāṇ kareyyuṇ. *Na ca naṇ rajāpathe* ti pubbe vuttapakāre tḥāne anikkhipitvā karaṇḍaka-mañjūsādisu vā tḥapeyyuṇ, palivethetvā vā nāgadante laggeyyuṇ. Sesaṇ vuttanayānusāren' eva gahetabbaṇ. Upamāsaṇsandanā p' ettha evaṇ veditabbā: Kiliṭṭhakaṇsapātisadisō sāṅgaṇo puggalo. Kiliṭṭhakaṇsapātiyā paribhuñjanam ādiṇ katvā suddhaṭṭhāne tḥapanāṇ viya tassa puggalassa pabbajjaṇ labhamānassa pesalabhikkhusantike¹ pabbajjāpaṭilābho; ye ca² ovaḍanti, anusāsanti, appamattakam pi pamādaṇ disvā daṇḍakammaṇ katvā punappunaṇ sikkhāpentī. Saṅkiliṭṭhakaṇsapātiyā aparakāle parisuddhapariyodātabhāvo viya tassa puggalassa ācariyupajjhāyānaṇ anusikkhato anukkamena sammā vatta-paṭipatti. Ettha tḥitassa anaṅgaṇakālakiriyā. Atha vā anukkamena parisuddhe sīle paṭiṭṭhāya attano anurūpaṇ Buddhavacanaṇ uggaṇhitvā dhutaṅgāni samādāya attano anukūlakammaṭṭhānaṇ gahetvā gāmantasenāsanavāsaṇ muñcitvā pantasenāsanavāso. Ettha tḥitassa anaṅgaṇakālakiriyā. Atha vā anukkamena kaṣiṇaparikammaṇ katvā aṭṭhasamāpattinibbattanena kilesavikkhambhanaṇ, vipassanāpāḍakajjhānā vuṭṭhāya vipassanāya kilesānaṇ tadaṅganivāraṇaṇ,³ sotāpatti-phalādhigamo—pe—arahattasacchikiriyā ti. Ettha tḥitassa accantānaṅgaṇakālakiriyā eva.

14. [26⁹] Tatiyavāre *subhanimittan* ti rāgaṭṭhāniyaṇ iṭṭhārammaṇaṇ. *Manasikarissatī* ti tasmiṇ vipannasati tan nimittaṇ āvajjissati. *Tassa subhanimittassa manasikārā* ti tassa puggalassa subhanimittamanasikāra-kāraṇā. *Anud-dhaṇsessatī* ti hiṇsissati, adhibhavissati. Rāgo hi uppajjamāno kusala-vāraṇ pacchinditvā sayam eva akusala-javanaṇ hutvā tiṭṭhanto kusala-cittaṇ anuddhaṇsetī ti veditabbo. Sesaṇ vuttanayānusāren' eva veditabbaṇ.⁴ Upamāsaṇsandanā pan' ettha evaṇ veditabbā: Parisuddhakaṇsapātisadisō

¹ C 3 pesalabhikkhūnaṇ santike.

² C 3 omits ca.

³ C 1, C 2, C 4 °nivāraṇaṇ.

⁴ C 3 gahetabbaṇ.

pakatīyā appakilesa anaṅgaṇo¹ puggalo. Parisuddhakaṇ-
sapātiyā na paribhuñjanam ādiṇ katvā rajāpathe nikkhepo
viya tassa puggalassa pabbajjaṇ labhamānassā ti ito paraṇ
sabbaṇ paṭhamavārasadisam eva.

15. [26²⁴] Catutthavāre *subhanimittaṇ na manasikarissatī*
ti tasmiṇ sativirahābhāvato taṇ nimittaṇ nāvajjissati.
Sesaṇ dutiyavārānusāren' eva veditabbaṇ. *Ayaṇ kho, āvuso*
ti ādi pana ko nu kho, āvuso ti ādimhi vuttanayam eva.

16. [27⁷] Idāni taṇ aṅgaṇaṇ nānappakārato pākaṭaṇ
kārapetukāmen' āyasmatā Mahā-Moggallānena, *aṅgaṇaṇ aṅga-*
ṇan ti ādinā nayena puṭṭho taṇ paccekaṇ² vyākaronto
pāpakānaṇ kho etaṇ, āvuso ti ādim āha. Tattha *icchāvacarā-*
nan ti icchāya avacarānaṇ. Icchāvasena okiṇṇānaṇ pavattā-
naṇ, nānappakārānaṇ kopa-appaccayānaṇ ti attho. *Yaṇ*
idh' ekaccassā ti yena idh' ekaccassa, *evaṇ icchā uppañjeyya,*
taṇ *thānaṇ* taṇ kāraṇaṇ vijjati. Atthi, upalabbhati ti vuttaṇ
hoti. *Āpanno assaṇ* ti āpanno bhavēyyaṇ. *Na ca maṇ*
bhikkhū jāneyyun ti bhikkhū ca maṇ na jāneyyūṇ. Kiṇ
pan' ettha *thānaṇ*? Lābhatthikatā. Lābhatthiko hi bhik-
khu pakatīyā pi ca katapuñño manussehi sakkatagarukato
evaṇ cinteti: Āpatti-āpannaṇ bhikkhuṇ therā ṇatvā majjhi-
mānaṇ ārocenti, te navakānaṇ, navakā vihāre vighāsādādīnaṇ,
te ovādaṇ āgatānaṇ bhikkhunīnaṇ, evaṇ kamena catasso
parisā jānanti. Evam assa lābhantarāyo hoti. Aho vatā-
haṇ āpattiṇ ca vata āpanno assaṇ, na ca maṇ bhikkhū jāney-
yun ti.

17. [27¹³] *Yaṇ taṇ bhikkhuṇ bhikkhū jāneyyun* ti yena
kāraṇena taṇ bhikkhuṇ aṇṇe bhikkhū jāneyyūṇ, taṇ kāraṇaṇ
vijjati kho pana, atthi yeva, na n' atthi. Therā hi ṇatvā
majjhimaṇaṇ ārocenti. Evaṇ so pubbe vuttanayena catusu
parisāsu pākaṭo hoti. Evaṇ pākaṭo ca ayasābhibhūto gū-
masatam pi pavisitvā ummārasatesu pāde puñchitvā yathā-
dhotena pattena nikkhamati. Tato, jānanti maṇ bhikkhū
āpattiṇ āpanno ti, tehi c' amhi evaṇ nāsito ti cintetvā, *itī so*
kupito hoti appatīto. So iminā kāraṇena kupito c' eva hoti
kodhābhibhūto, appatīto ca domanassābhibhūto. *Yo c' eva*

¹ C 3 anaṅgaṇapuggalo.² C 3 omits paccekaṇ.

kho, āvuso, kopo, yo ca appaccayo, ubhayam etaṃ aṅgaṇan ti, āvuso, yo cāyaṃ saṅkhārakkhandhasaṅgaṇhito kopo, yo ca vedanākkhandhasaṅgaṇhito appaccayo, etaṃ ubhayaṃ aṅgaṇan ti evaṃ ettha attho daṭṭhabbo. Idaṃ ca tādisānaṃ puggalānaṃ vasena vuttaṃ. Lobho pana imassa aṅgaṇassa pubba-bhāgavasena, moho sampayogavasenāpi gahito yeva hoti.

18. [27¹⁹] *Anuraho man ti, purimasadiso va bhikkhu attānaṃ gahetvā viharapaccante senāsanaṃ pavesetvā dvāraṃ thaketvā codente icchati. Thānaṃ kho paṇ' etaṃ ti etaṃ pi kāraṇaṃ vijjati, yaṃ taṃ bhikkhuṃ catuparisamajjhaṃ ānetvā vyattā vinitā, tayā amukamhi nāma thāne vejjakammaṃ katan ti ādinā nayena codeyyuṃ. So catusu parisāsu pākaṭo hoti. Evaṃ pākaṭo ca ayasābhibhūto ti sabbaṃ pubbasadisam eva.*

19. [27²⁰] *Sappatipuggalo ti samāno puggalo. Samāno ti sâpattiko. Paṭipuggalo ti codako. Ayaṃ sâpattiken' eva codanaṃ icchati, tvaṃ ca¹ imaṃ c' imaṃ ca âpattiṃ âpanno, taṃ tāva paṭikarohi, pacchā maṃ codessasī ti vattaṃ sakkā ti maññaṃ māno. Api ca jāti-ādihi pi samāno puggalo sappatipuggalo. Ayaṃ hi attano jātiyā, kulena, bāhusaccena, vyattatāya, dhutaṅgenā ti evamādihi pi samānen' eva codanaṃ icchati, tādisena vuttaṃ nātidukkhaṃ hoti ti maññaṃ māno. Appatipuggalo ti ettha ayutto paṭipuggalo appatipuggalo. Imehi apattādihi asadisattā paṭisattu paṭimallo codako bhavituṃ ayutto ti vuttaṃ hoti. Iti so kupito ti iti so imāya appatipuggalacodanāya evaṃ kupito hoti.*

20. [27³³] Catutthavāre *aho vatā ti, "Aho vata re, amhākaṃ paṇḍitaka, aho vata re amhākaṃ bahussutaka . . . tevijjakā" ti (D. i. 107) garahāya pi dissati. "Aho vata maṃ daharaṃ yeva samānaṃ rajje abhisinṇeeyuṃ" ti (Vin. i. 37) patthanāyam pi. Idha patthanāyam eva. Paṭipucchivā paṭipucchivā ti punappunaṃ pucchivā. Ayam pi bhikkhu lābhatthiko Bhagavatā attānaṃ paṭipucchitabbaṃ icchati. Taṃ ca kho anumatipucchāya, no maggaṃ vā phalaṃ vā vipassanaṃ vā antaraṃ katvā. Ayaṃ hi passati Bhagavantaṃ Sāriputtādayo mahāthere, 'Taṃ² kiṃ maññaṃ, Sāriputta, Moggallāna,*

¹ C 3 pi.

² See M. iii. 278.

Kassapa, Rāhula,¹ cakkhuṇ niccaṇ vā aniccaṇ vā' ti evaṇ parisamajjhe paṭipucchitvā paṭipucchitvā dhammaṇ desentaṇ, manusse ca tesaṇ, paṇḍitā therā Satthu cittaṇ ārādhenti ti vannaṇ bhaṇante, lābhasakkāraṇ ca upaharante. Tasmā taṇ lābhasakkāraṇ icchanto evaṇ cintetvā nikhaṇitvā ṭhapi-takhāṇu viya Bhagavato purato va hoti. *Iti so kupito* ti, atha Bhagavā taṇ amanasikaritvā va aññaṇ therāṇ paṭipucchitvā dhammaṇ deseti. Tena so kupito hoti, Bhagavato ca, therassa ca. Kathaṇ Bhagavato kuppatti? Ahaṇ pabbajitakā lato pabhuti Gandhakuṭiparivenato bahi niggamaṇaṇ na jānāmi, sabbakālaṇ chāyā va na vijahāmi, maṇ nāma pucchitvā dhammadesanāmattam pi n' atthi, tammuhuttaṇ diṭṭhamattakattheraṇ pucchitvā dhammaṇ deseti ti evaṇ Bhagavato kuppatti. Kathaṇ therassa kuppatti? Ayaṇ mahallakatthero Bhagavato purato khāṇu viya nisidati, kadā nu kho imaṇ dhammakammikā abhabbatṭhānaṇ pāpetvā niharissanti; ayaṇ hi yadi imasmiṇ vihare na bhavēyya, avassaṇ Bhagavā mayā saddhiṇ sallapeyyā ti evaṇ therassa kuppatti.

21. [28⁶] *Purakkhatvā purakkhatvā* ti purato purato katvā. Samparivāretvā ti vuttaṇ hoti. Ayam pi lābhatthiko yeva Ayaṇ hi passati bahussute bhikkhū mahāparivārena gāmaṇ pavisante, cetiyaṇ vandante, tesaṇ ca taṇ sampattiṇ disvā upāsake pasanne pasannākāraṇ karonte. Tasmā evaṇ icchati. *Kupito* ti ayam pi dvisu ṭhānesu kuppatti: bhikkhūnaṇ, therassa ca. Kathaṇ bhikkhūnaṇ? Ime yad eva mayhaṇ uppajjati cīvaraṇ vā piṇḍapāto vā taṇ gahetvā paribhuñjanti, mayhaṇ pana pattacīvaraṇ gahetvā piṭṭhito āgacchanto pi n' atthi ti evaṇ bhikkhūnaṇ kuppatti. Kathaṇ therassa? Eso mahallakatthero tesu tesu ṭhānesu sayam eva paññāyati, kudassu nāma naṇ dhammakathikā nikkaḍḍhissanti, imasmiṇ asati avassaṇ maṇ yeva parivāressanti ti.

22. [28¹⁷] *Bhattagge* ti bhojanaṭṭhāne. *Aggāsanā* ti saṅghattherāsaṇaṇ. *Aggodakā* ti dakkhiṇodakaṇ. *Agga-piṇḍa* ti saṅghattherapiṇḍaṇ. Sabbattha vā *agga* ti paṇitādhivacanam etaṇ. Tattha aham eva labheyyaṇ ti icchā nātimahāsāvajjā; na aññe labheyyun ti pana atima-

hāsāvajjā. Ayam pi lābhatthiko pāsādiko hoti cīvaradhāraṇādīhi, kadāci pabbajati, kadāci vibbhamati. Tena so pubbe laddhapubbaṇ āsanādiṇ pacchā alabhanto evaṇ cinteti. *Na so bhikkhu labheyyā* ti, so bhikkhu therānaṇ aggāsanādisu pattesu tadanusārena majjhimānaṇ aññesaṇ ca navānaṇ, kadāci yaṇ vā taṇ vā sabbanihīnaṇ āsanādiṇ labhati, n' eva vā labhati. *Kupito* ti ayam pi dvīsu ṭhānesu kuppati: manussānaṇ ca therānaṇ ca. Kathaṇ manussānaṇ ? Ime maṅgalāmaṅgalādisu maṇ nissāya bhikkhū labhanti, bhante, ettake bhikkhū gahetvā amhākaṇ anukampaṇ karo-thā ti vadanti, idāni tammuhuttaṇ diṭṭhamattakaṇ mahal-lakattheraṇ vatvā gatā, hotu, idān'¹ esaṇ kicce uppanne jānissāmī ti evaṇ manussānaṇ kuppati. Kathaṇ therānaṇ ? Ime nāma yadi na bhaveyyuṇ, maṇ yeva manussā niman-teyyuṇ ti evaṇ therānaṇ kuppati.

23. [28²⁶] *Anumodeyyan* ti anumodanaṇ kareyyaṇ. Ayam pi lābhatthiko yaṇ vā taṇ vā khaṇḍānumodanaṇ jānāti. So anumodanaṭṭhāne bahū mātugāmā āgacchanti, tā maṇ sañ-jānitvā tato pabhuti thālikabhikkhaṇ dassantī ti patthento evaṇ cinteti. *Ṭhānan* ti bahussutānaṇ anumodanā bhāro. Tena bahussuto anumodeyyā ti vuttaṇ hoti. *Kupito* ti ayaṇ tīsu ṭhānesu kuppati: manussānaṇ, therassa, dhammakathikassa ca. Kathaṇ manussānaṇ ? Ime pubbe maṇ yeva upasaṅkamitvā yācanti: amhākaṇ Nāgatthero, amhākaṇ Sumanatthero anumodatū ti, ajja pana nāvocun ti manussānaṇ kuppati. Kathaṇ therassa ? Ayaṇ saṅghatthero, tumhākaṇ kulūpakaṇ Nāgattheraṇ, Sumanattheraṇ upasaṅka-matha, ayaṇ anumodissatī ti na bhaṇatī ti evaṇ therassa kuppati. Kathaṇ dhammakathikassa ? Therena vuttamatte yeva pahāraṇ laddhakukkuṭo viya turitaturitaṇ vas-sati,² imaṇ nāma nikkadḍhantā n' atthi, imasmiṇ hi asati aham eva anumodeyyan ti evaṇ dhammakathikassa kuppati.

24. [28³⁴] *Ārāmagatānan* ti vihāre sannipatitānaṇ. Ayam pi lābhatthiko yaṇ vā taṇ vā khaṇḍadhammakathaṇ jānāti. So passati tādisesu ṭhānesu dviyojanatijojanato sannipatitvā bhikkhū sabbarattika-niccadhammasavanāni suṇante, tuṭ-

¹ C 3 idāni nesaṇ.² C 2, C 4 passati.

ṭhacitte ca dahare vā sāmaṇere vā sādhu sādhi ti mahāsaddena sādhu-kāraṇe dente. Tato dutiyadivase antogāmagate bhikkhū upāsakā pucchanti: Ke, bhante, dhammakathaṃ kathesun ti. Te bhaṇanti: Asuko ca asuko cā ti. Taṃ sutvā pasannā manussā dhammakathikānaṃ mahāsakkāraṃ karonti. So taṃ icchamāno evaṃ cinteti. *Tḥānan* ti bahussutānaṃ vinicchayakusalānaṃ dhammadeśanā bhāro. Tena bahussuto dhammaṃ¹ deśeyyā ti vuttaṃ hoti. *Kupito* ti catuppadi-kagāthāmattam pi vattaṃ okāsaṃ alabhamāno kupito hoti attano mandabhāvassa: ahaṃ hi mando duppañño, kuto la-bhissāmi desetuṃ ti.

25. [29⁶] *Bhikkhunīnaṇ* ti ovādatthaṇ vā uddesatthaṇ vā paripucchatthaṇ vā pūjākaraṇatthaṇ vā ārāmaṇ āgantvā sannipatitānaṇ bhikkhunīnaṇ. Ayam pi lābhatthiko. Tass evaṇ hoti: Imā mahākulā pabbajitā bhikkhuniyo. Tā kulesu pavisitvā nisinnā manussā pucchissanti: Kuto ovādaṇ vā paripucchaṇ vā gaṇhathā ti. Tato vakkhanti: Asuko nāma ayyo bahussuto, tassa detha, karoṭhā ti. Ten' assa evaṇ icchā uppajjati. *Thānaṇ* ti ovādādayo nāma bahussutānaṇ bhāro. Tena bahussuto deseyyā ti vuttaṇ hoti. *Kupilo* ti ayaṇ dvīsu thānesu kuppāti: tāsāṇ ca bhikkhunīnaṇ, imā pubbe maṇ nissāya uposatha-pavāraṇādini labhanti, tā idāni tammuhuttaṇ diṭṭhamattakamahallakattherassa santikaṇ gatā ti. Dhammakathikassa ca, esa imāsaṇ sahasā ovādaṇ adāsi yevā ti.

26. [29⁷] *Upāsakānaṃ* ti, āramagatā upāsakā nāma nis-saṭṭhakammantā mahā-upāsakā honti. Te puttabhātukānaṃ kammantaṃ niyyādetvā dhammaṃ suṇantā vicaranti. Ayaṃ tesaṃ desetun icchati. Kiṃ kāraṇā? Ime paṣīditvā upāsi-kānaṃ pi ārocessanti; tato saddhiṃ upāsikāhi mayham eva lābhasakkāraṃ upaharissanti ti. *‘Thānaṃ* bahussuten’ eva yojetabbaṃ. *Kupito* ti ayam pi dvisu thānesu kuppati: upāsakānaṃ ca, ime aññattha suṇanti, amhākaṃ kulūpakassa santike suṇāmā ti n’ āgacchanti, hotu, idāni nesaṃ uppanne kicce jānissamī ti; dhammakathikassa ca, ayam etesaṃ desetī ti.

¹ C 3 *omits* dhamman.

27. [29⁷] *Upāsikānan* ti ārāmagatā upāsikā nāma āsana-pūjādikaraṇatthaṇ vā uposathadivase vā dhammasavanatthaṇ sannipatitā. Sesāṇ upāsakavāre vuttanayam eva.

28. [29¹⁶] *Sakkareyyun* ti sakkaccaṇ ca kareyyuṇ, sundaraṇ ca kareyyuṇ. Iminā attani kāraṇ kayiramānaṇ sakkaccaṇ¹ ca sundaraṇ ca pattheti. *Garukareyyun* ti bhāriyaṇ kareyyuṇ. Iminā bhikkhūhi attānaṇ garuṭṭhāne ṭhapiyamānaṇ pattheti. *Māneyyun* ti piyāyeyyuṇ. *Pūjeyyun* ti evaṇ sakkarontā garukarontā mānentā paccayehi pūjeyyun ti paccayapūjaṇ pattheti. *Thānan* ti, “Piyo garu bhāvanīyo” ti (A. iv. 32) vuttappakāro bahussuto ca sīlavā ca etaṇ vidhiṇ arahati. Tena bhikkhū evarūpaṇ evaṇ kareyyun ti vuttaṇ hoti. *Kupito* ti ayam pi dvīsu thānesu kuppati: Bhikkhūnaṇ ca, ime etaṇ sakkarontī ti; therassa ca, imasmiṇ asati maṇ yeva sakkareyyun ti. Esa nayo ito paresu tīsu vāresu.

29. [29³⁶] *Paṇītānaṇ cīvarānan* ti paṭṭadukūla-pattunṇakoseyyādīnaṇ mahaggha-sukhuma-sukhasamphassānaṇ. Idhāpi aham eva lābhi assan ti icchā nātimahāsāvajjā, na añño lābhī assā ti pana mahāsāvajjā. *Paṇītānaṇ piṇḍapātānan* ti sappi-tela-madhu-sakkarādi-pūritānaṇ seṭṭhapīṇḍapātānaṇ. *Paṇītānaṇ senāsānānan* ti anekasata-anekasahassagghana-kānaṇ mañcapīṭhādīnaṇ. *Paṇītānaṇ gilānapaccayabhesajjaparikkhārānan* tisappi-tela-madhu-phāṇitādīnaṇ uttamabhesajjānaṇ. Sabbatthāpi thānaṇ bahussutehi ca puññavarātehi ca yojetabbaṇ, *kupito* ti sabbatthāpi dvīsu thānesu kuppati: Manussānaṇ ca, imesaṇ nāma paricitaabhāvo pi n’ atthi, digharattaṇ ekato vasantassa paṇsukūlatthāya vā piṇḍapātattthāya vā sappi-telādīkāraṇā vā gharapaṭipātiyā carantassa pi me ekadivasam pi kiñci paṇītaṇ paccayaṇ na denti, āgantukamahallakaṇ pana disvā va yaṇ icchatī taṇ denti ti; therassa ca, ayam pi mahallako imesaṇ attānaṇ dassento yeva caratī, kudassu nāma naṇ dhammakammikā nikkaḍḍheyyuṇ, evaṇ imasmiṇ asatī aham eva lābhī assan ti.

30. [30¹⁵] *Imesaṇ kho, āvuso* ti imesaṇ heṭṭhā ekūnavisativārehi vutta-icchāvacarānaṇ. *Dissanti c’ eva sūyanti cā*

¹ C 3 sakkaccaṇ kataṇ ca.

ti, na icchâvacarā cakkhunā dissanti na sotena sūyanti, manoviññāṇavisayattā. Appahīna-icchâvacarassa pana puggalassa icchâvacaravasena pavattaṇ kāyakammaṇ disvā diṭṭhā viya, vacīkammaṇ sutvā sutā viya ca honti. Tena vuttaṇ: *Dissanti c' eva sūyanti cā* ti. Paccakkhakāle dissanti: asuko kira bhikkhu idiso ti. Tirokkhakāle sūyanti. *Kiñ cāpi* ti anuggaha-garahavacanaṇ. Tena āraññakattaṇ anuggaṇhāti, icchâvacarānaṇ appahānaṇ garahati. Tatrāyaṇ yojanā: Kiñ cāpi so bhikkhu gāmantasenāsanaṇ paṭikkhipitvā āraññako hoti, ante pantasenāsane vasati, ime c' assa ettakā icchâvacarā appahīnā. Kiñ cāpi so atirekalābhaṇ patikkhipitvā piṇḍapātiko hoti. Kiñ cāpi so lolupacāraṇ vajjetvā sapadānacārī hoti. Kiñ cāpi so gahapati-cīvaraṇ paṭikkhipitvā paṇsukūliko hoti. *Lūkhacīvaradharo* ti ettha pana *lūkhan* ti satthalūkhaṇ, suttalūkhaṇ, rajanalūkhan ti tīhi kāraṇehi lūkhaṇ veditabbaṇ. Tattha satthena khaṇḍākhaṇḍikaṇ chinnaṇ satthalūkhaṇ nāma. Taṇ agghena parihāyati. Thūladīghasuttakena sibbitaṇ suttalūkhaṇ nāma. Taṇ phassena parihāyati, kharasamphassaṇ hoti. Rajanena rattaṇ rajanalūkhaṇ nāma. Taṇ vaṇṇena parihāyati, dubbaṇṇaṇ hoti. Kiñ cāpi so bhikkhu evaṇ satthalūkha-suttalūkha-rajanalūkhacīvaradharo hoti, ime c' assa ettakā icchâvacarā appahīnā dissanti c' eva sūyanti ca. Atha kho naṇ viññū sabrahmacārī n' eva sakkaronti, na pūjenti ti. *Taṇ kissa hetū* ti ettha tan ti nipātamattaṇ. Kissa hetū ti kiṇ kāraṇā. *Tehi tassa . . . sūyanti* ca, yasmā tassa te pāpakā sūyanti cā ti vuttaṇ hoti. Imesaṇ icchâvacarānaṇ appahīnattā ti ayam ettha adhippayo.

31. [30²⁴] Idāni tam atthaṇ upamāya pākaṭaṇ karonto *seyyathā pi* ti ādim āha. Tattha *kuṇapaṇ* ti matakalebaraṇ. Ahissa kuṇapaṇ ahikuṇapaṇ. Evaṇ itarāni. Atipaṭikkūlajigacchaniyabhāvato c' ettha imān' eva tīni vuttāni ti veditabbāni. Aññesaṇ hi sasa-sūkarādīnaṇ kuṇapaṇ manussā kaṭukabhaṇḍādīhi abhisaṇkharitvā paribhuñjanti pi, imesaṇ pana kuṇapaṇ abhinavam pi jigucchanti yeva, ko pana vādo kālātikkamena pūtibhūte. *Racayitvā* ti vaḍḍhetvā. Pūretvā ti attho. Kuṇapaṇ gahetvā kaṇsapātiyaṇ pakkhipitvā ti vuttaṇ hoti. *Aññissā* ti aparāya. *Paṭikujjitvā* ti pida-

hitvā. *Antarāpanan* ti āpaṇānam antare mahājanasañkiṇṇa-racchāmukhaṇ. *Paṭipajjeyyun* ti gaccheyyun. *Jaññaṇaṇ viyā* ti mokkhamokkhaṇ¹ viya, manāpamanāpaṇ viya. Api ca vadhukā-paṇṇākāraṇ viyā ti pi vuttaṇ hoti. Vadhukā hi janī ti vuccati. Tassā nīyamānapaṇṇākāraṇ jaññaṇ. Ubhayathā pi ādaravasena pasaṇsāvasena vā punaruttaṇ. Jaññaṇ jaññaṇ viyā² ti pi vā pāṭho. *Avāpuritvā*³ ti vivaritvā. *Tassa saha dassanena amanāpatā ca sanṭhaheyyā* ti tassa kuṇapassa dassanena sah' eva tassa janassa amanāpatā tiṭṭheyya. Amanāpatā ti ca, amanāpaṇ idan ti uppanna-cittacetāsikānam etaṇ adhivacanaṇ. Esa nayo paṭikkūlyajegucchatāsu. *Jighacchitānam pī* ti chātānam pi. Na *bhotukamyatā assū* ti bhuñjitukāmatā na bhaveyya. *Pag eva suhītānan* ti dhātānaṇ pana paṭhamataram eva bhuñjitukāmatā na bhaveyyā ti vuttaṇ hoti.

32. Tatrāyaṇ upamāsaṇsandanā: Parisuddhakaṇsapātisa-disaṇ imassa pabbajjālingaṇ.⁴ Kuṇaparacanaṇ⁵ viya icchāvacarānaṇ appahānaṇ. Aparāya kaṇsapātiyā paṭikujjanaṇ viya āraññaṇkaṇgādīhi micchācārapaṭicchādanaṇ. Kaṇsapātiṇ vivaritvā kuṇapadassanena janassa amanuññatā viya āraññaṇkaṇgādīni anādiyitvā icchāvacaradassanena sabrahmacārīnaṇ na sakkārakaraṇādītā ti.

33. [31⁶] Sukkapakkhe pana, *kiñ cāpī* ti anuggahapaṇaṇ-sāvacanaṇ. Tena āraññaṇkattaṇ anugaṇhāti, icchāvacarappahānaṇ pasaṇsati. *Nemantaṇiko* ti nimantaṇapaṭiggāhako. *Vicitakālakan* ti vicinitvā apanītakālakaṇ. *Anekasūpaṇ anekabyañjanan* ti ettha sūpo nāma hatthahāriyo vuccati. *Byañjanan* ti uttaribhaṇṇaṇ. Tena maccha-maṇsa-muggasūpādīhi anekasūpaṇ, nānappakāramaṇsādi-byañjanehi anekabyañjanan ti vuttaṇ hoti. Sesāṇ vuttanayen' eva veditabbaṇ. Upamāsaṇsandane ca sālībhattacharacanaṇ viya icchāvacarappahānaṇ. Aparāya kaṇsapātiyā paṭikujjanaṇ viya appicchata-samuṭṭhānehi gāmantavihārādīhi icchāvacarappahānapaṭicchādanaṇ. Kaṇsapātiṇ vivaritvā sālībhattachadassanena janassa

¹ C 3 cakkhacokkhaṇ; so *Ṭikā* also.

² C 3 vyā ti.

³ C 2 Avāpuretvā.

⁴ C 1, C 2, C 4 °lābhaṇ.

⁵ C 1, C 2, C 4 °rajanāṇ.

manāpatā viya gāmantavihārādini anādiyitvā icchāvacarap-pahānadassanena sabrahmacārīnaṃ sakkārakaraṇādītā¹ veditabbā.

34. [31²⁶] *Upamā maṇ, āvuso Sāriputta, paṭibhātī* ti mayhaṇ, āvuso Sāriputta, upamā upaṭṭhāti. Ekaṇ upamaṇ vattukāmo ahan ti adhippāyo. *Paṭibhātu tan* ti tuyhaṇ paṭibhātu, upaṭṭhātu. Vada tvan ti adhippāyo. *Ekam idāhan* ti ettha *idan*² ti nipūtamattaṇ. Ekasmiṇ samaye ahan ti vuttaṇ hoti. Bhuminatthe upayogavacanaṇ. *Rājagahe viharāmi Giribbaje* ti *Rājagahan* ti tassa nagarassa nāmaṇ. Samantato pana giriparikkhepena vajo viya saṇṭhitattā *Giribbajan* ti vuccati. Tasmiṇ nagare *viharāmi*. Taṇ nissāya viharāmi ti vuttaṇ hoti. *Atha khvāhan* ti atha kho ahaṇ. Ettha ca *athā* ti aññādhikāra-vacanārambhe nipāto. *Kho* ti padapūraṇamatte. *Pubbaṇhasamayan* ti divasassa pubba-bhāgasamayaṇ. Pubbaṇhasamaye ti attho. Pubbaṇhe vā samayaṇ pubbaṇhasamayaṇ. Pubbaṇhe ekaṇ khaṇan ti vuttaṇ hoti. Evaṇ accantasanyoge upayogavacanaṇ labbhati. *Nivāsetvā* ti paridahitvā. Vihāranivāsana-parivat-tanavasena³ etaṇ veditabbaṇ; gāmappavesanattāya vā saṇṭhapetvā nivāsanavasena. Na hi so tato pubbe anivattho ahoṣi. *Pattacīvaram ādāyā* ti pattaṇ hatthehi, cīvaraṇ kāyena ādiyitvā. *Piṇḍāyā* ti piṇḍapātattāya.

35. [31³⁰] *Samīti*³ ti tassa nāmaṇ. *Yānakāraputto* ti rathakāraputto. *Paṇḍuputto* ti Paṇḍussa putto. *Ājīvako* ti naggasamaṇo. *Purāṇayānakāraputto* ti porāṇakayānakārakulassa putto. *Paccupaṭṭhito* ti upagantvā ṭhito. *Vaṇkaṇ* nāma ekato kuṭilaṇ. *Jimhaṇ* nāma sappagatamaggasadiṣaṇ. *Dosaṇ* ti pheggu-visamagaṇṭhitādi. *Yathā yathā* ti kālatti nipāto. *Yadā yadā*, yasmiṇ yasmiṇ kāle ti vuttaṇ hoti. *Tathā tathā* ti ayam pi kālatti yeve. Tasmiṇ tasmiṇ kāle ti vuttaṇ hoti. So attano suttānulomena cinteti. Itaro tena cintitakkhaṇe cintitaṭṭhānaṃ eva tacchati. *Attamaṇo* ti sakamaṇo, tuṭṭhamanaṇ; pītisomanassehi vā gahitamanaṇ. *Attamanavācaṇ nicchāresi* ti attamanatāya

¹ C 2, C 4 sakkārakaraṇādini veditabbāni.

² C 3 idā ti.

³ C 3 Samitī ti.

vācaṇ, attamanabhāvassa vā yuttavācaṇ nicchāresi. Udīrayi, pabyāhari ti vuttaṇ hoti. *Hadayā hadayaṇ maññe aññāyā* ti cittena cittaṇ jānitvā viya.

36. [32⁷] *Assaddhā* ti Buddha-Dhamma-Saṅghesu sad-dhāviraḥitā. *Jīvikatthā* ti iṇa-bhayādiṇi bāhi jīvitaṇ asakkontā idha jīvikatthikā hutvā. *Na saddhā* ti na saddhāya. *Sathā māyāvino* ti māyā-sāṭṭheyyehi yuttā. *Kelubhino* ti sikkhitakerātikā. Nipphannathāmagatasāṭṭheyyā ti vuttaṇ hoti. Sāṭṭheyyaṇ hi abhūtaguṇadassanato abhūtabhaṇḍa-guṇadassanasaman ti katvā kerāṭṭiyaṇ ti vuccati. *Unmaḷā* ti uggatanalā. Utṭhitatucchamānā ti vuttaṇ hoti. *Capalā* ti pattacīvaramaṇḍanādinā cāpallena yuttā. *Mukharā* ti mukhakharā. *Kharavacanā* ti vuttaṇ hoti. *Vikinnavācā* ti asaṇyatavacanā, divasam pi niratthakavācappalāpino. *Indriyesu aguttadvārā* ti chasu indriyesu asaṇvutakamma-dvārā. *Bhojane amattaññuno* ti bhojane yā mattā jānitabbā pariyesana-paṭiggahana-paribhogesu yuttatā,¹ tassā ajāna-nakā. *Jāgariyaṇ ananuyuttā* ti jāgaraṇe ayuttā. *Sāmaññe anapekkhavanto* ti samaṇadhamme nirapekkhā. Dhammānu-dhammapaṭipattirahitā ti attho. *Sikkhāya na tibbagāravā* ti sikkhāpadesu bahalagāravā² na honti; āpattivītikka-mabahulā. *Bāhulikā* ti ādi Dhammadāyāde vuttaṇ. *Kusitā* ti ādi Bhayabherave. *Dhammapariyāyenā* ti dhammadesa-nāya.

37. [32¹⁶] *Saddhā agārasmā* ti pakatiyā pi saddhā, pabbajantā pi saddhāya³ agārasmā anagāriyaṇ pabbajitā. *Pivanti maññe, ghasanti maññe* ti pivanti viya, gilanti viyā ti. Attamanavācaṇ nicchārentā vacasā pivanti viya, abbhanu-modantā manasā ghasanti viya. *Sādhū vatā* ti sundaraṇ vata. *Sabrahmacārī* ti rassam pi vaṭṭati, dīgham pi. Rasse sati Sāriputtassa upari hoti, dīghe sati sabrahmacārīnaṇ. Yadā Sāriputtassa upari hoti, tadā sabrahmacārī-Sāriputto amhe akusalā vuṭṭhāpetvā ti attho. Yadā sabrahmacārīnaṇ, tadā sabrahmacārāyo akusalā vuṭṭhāpetvā ti attho. *Daharo* ti taruṇo. *Yuvā* ti yobbanabhāve ṭhito. *Maṇḍanakajātiko*

¹ C 1, C 2, C 4 yuttatā.

² C 2, C 4 bahulā°.

³ C 1, C 2, C 4 saddhā.

ti alaṅkāraśabhāvo. Tattha koci taruṇo pi yuvā na hoti yathā atitaruṇo, koci yuvā pi maṇḍanakaḷāṭiko na hoti yathā upasantaśabhāvo, ālasiya-vyaśanādihi abhihūto. Idha pana daharo c' eva yuvā ca maṇḍanakaḷāṭiko ca adhippeto. Tasmā evaṃ āha. Uppalāḍini lokasammatattā vuttāni.

38. [32³³] *Iti ha te ti evaṇ te. Ubho mahānāgā ti dve pi mahānāgā. Dve pi hi ete aggaśāvaka mahānāgā ti vuccanti. Tatrāyaṇ vacanaṭṭho: Chaṇḍādihi na gaḇchanti ti nāgā. Tena tena maggena paḥiṇe kiḇese na āgaḇchanti ti nāgā. Nānappaḇāraṇ āguṇ na karaṇti ti nāgā. Ayam ettha saṇkhepo. Viṭṭhāro pana Mahā-Niddese¹ vuttanayen' eva veditabbo. Api ca,*

“Āguṇ na karaṇti kiṇci loke
sabbasaṇyoge viśajja baṇḍhaṇāni
sabbattha na sajjati vimutto
nāgo tādi pavuccate tathattā ” ti (Sn. 522)

evaṃ p' ettha atṭho veditabbo. Mahantā nāgā *mahānāgā*. Aññehi khīṇāśavaṇāgehi puḷḷataṛā ca pāsaṇsataṛā cā ti atṭho. *Aññamaññassa* ti añño aññaśa. *Samaṇumodiṇsū* ti samaṇ anumodiṇsu. Tattha imāya upamāya Mahā-Mogaḷlāno theṛo anumodi; paṭibhātu taṇ, āvuso ti Dhammaśeṇāpati. Tena vuttaṇ: *Aññamaññassa subhāśitaṇ samaṇumodiṇsū ti. Anaṇḡaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhiṭā.*

6.

[*Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā*]

1. [33¹] *Evaṃ me sutaṇ ti Ākaṅkheyyasuttaṇ. Tattha sampannaśiṭā* ti, tiṇidhaṇ sampannaṇ: paṛipuṇṇa-samaṇgi-maḍhuraśaśeṇa. Tattha,

“Sampannaṇ śāliḇedāraṇ suvā bhuṇjanti Kośiya
paṭivedayaṃi te, brahme, na naṇ vāretuṃ uśaḇe ” ti
(Jā. iv. 278)

idaṇ paṛipuṇṇasaṃpannaṇ nāma. “Imiṇā pāṭimokkhaśaṇ-vaśeṇa upeto hoti, samupeto, upāgato, samupāgato, upa-panno, sampanno,² samannāgato ” ti (Vbh. 246) idaṇ samaṇ-

¹ Nd. i. 201.

² The Vbh. text reads samupapanno.

gisampannaṃ nāma. “Imissā, bhante, mahāpathaviyā heṭṭhimaṃ talañ sampannaṃ, seyyathā pi khuddaṃ madhuṃ anelakaṃ evamassādan” ti (*) idaṃ madhurasampannaṃ nāma. Idha pana paripuṇṇasampannam pi samaṅgisampannam pi vaṭṭati. Tasmā *sampannasīlā* ti paripuṇṇasīlā hutvā ti pi sīlasamaṅgino hutvā ti pi evam ettha attho daṭṭhabbo. *Sīlan* ti ken’atthena sīlaṃ? Sīlanatthena sīlaṃ. Tassa vitthāarakathā Visuddhimagge¹ vuttā.

2. Tattha paripuṇṇasīlā ti iminā atthena khettadosavigamena khettaṭṭhāpāripūri² viya sīladosaavigamena sīlaṭṭhāpāripūri² vuttā hoti. Yathā hi khettaṃ bijakhaṇḍaṃ, vappakhaṇḍaṃ, udakakhaṇḍaṃ, ūsakhaṇḍaṃ ti catudosasamannāgataṃ aparipūraṃ hoti. Tattha bijakhaṇḍaṃ nāma yattha antarantarā bijāni khaṇḍāni vā pūtini vā honti. Tāni yattha patanti,³ tattha sassanā na vuttheti,⁴ khettaṃ khaṇḍaṃ hoti. Vappakhaṇḍaṃ nāma yattha akusalo bijāni vapanto antarantarā na pāteti. Evaṃ hi sabbattha sassanā na vuttheti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti. Udakakhaṇḍaṃ nāma yattha katthaci udakaṃ atibahuṃ vā hoti, na vā hoti. Tatrāpi⁵ sassāni na vutthenti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti. Ūsakhaṇḍaṃ nāma yattha kassako kismici padese naṅgalena bhūmiṃ cattāro pañca vāre kasanto atigambhīraṃ karoti, tato ūsaṃ uppajjati. Tatrāpi sassanā na vutthāti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti. Tādisaṃ ca khettaṃ na mahapphalaṃ hoti, na mahānisaṃsaṃ. Tatra hi bahuṃ vapitvā appaṃ labhanti.⁶ Imesaṃ pana catunnaṃ dosānaṃ vigamā khettaṃ paripuṇṇaṃ hoti. Tādisaṃ ca khettaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsaṃ. Evam eva khaṇḍaṃ, chiddaṃ, sabalaṃ, kammāsaṃ ti catudosasamannāgataṃ sīlaṃ aparipūraṃ hoti. Tādisaṃ ca sīlaṃ na mahapphalaṃ hoti, na mahānisaṃsaṃ. Imesaṃ pana catunnaṃ dosānaṃ vigamā sīlaṃ paripuṇṇaṃ hoti. Tādisaṃ ca sīlaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsaṃ. Sīlasamaṅgino ti iminā pan’atthena sīlena samaṅgibhūtā, samodhānagatā, samannāgatā hutvā viharathā ti idam eva vuttaṃ hoti. Tattha dvīhi kāraṇehi sampannasīlatā hoti: sīlavipattiyā ca ādinavadassanena, sīla-

¹ Visu. 8.

² C 3, C 4 °pāripūri.

³ C 3 vapanti.

⁴ C 2 vutthāti.

⁵ C 3 Tatrāpi hi.

⁶ C 3 labbhati.

* Vin. iii. 7.

sampattiyā ca ānisaṇsadassanena. Tadubhayam pi Visuddhimagge vitthāritan.¹

3. Tattha *sampannasīlā* ti ettāvatā kira Bhagavā catupārisuddhisīlaṇ uddisitivā *pātimokkhasaṇvarasaṇvutā* ti iminā tattha jeṭṭhakasīlaṇ vitthāretvā dassesī ti Dīpavīhāravāsi-Sumanatthero² āha. Antevāsiko pan' assa Tepitaka-Cūlābhayatthero³ āha: Ubhayatthāpi pātimokkhasaṇvaro Bhagavatā vutto. Pātimokkhasaṇvaro yeva hi sīlaṇ, itarāni pana tīpi sīlaṇ ti vuttatṭhānaṇ nāma atthi⁴ ti ananujānanto vatvā āha: Indriyasaṇvaro nāma chadvārarakkhāmattakam eva. Ājivapārisuddhi dhammena samena paccayupattimattakaṇ. Paccayanissitaṇ paṭiladdhapaccaye idamatthan ti paccavekkhitvā bhuñjanamattaṇ. Nippariyāyena pātimokkhasaṇvaro va sīlaṇ. Yassa so bhinno, ayaṇ, chinnaśiso viya puriso hatthapāde, sesāni rakkhissatī ti na vattabbo. Yassa pana so arogo, ayaṇ, acchinnaśiso viya puriso jīvitaṇ, sesāni puna pākatikāni katvā rakkhitaṇ sakkoti. Tasmā *sampannasīlā* ti iminā pātimokkhasaṇvaraṇ uddisitivā *sampannapātimokkhā* ti tass' eva vevacanaṇ vatvā taṇ vitthāretvā dassento *pātimokkhasaṇvarasaṇvutā* ti ādim āhā ti.⁵

4. [33⁶] Tattha *pātimokkhasaṇvarasaṇvutā* ti pātimokkhasaṇvarena samannāgatā. *Ācāragocarasaṃpannā* ti ācārena ca gocarena ca saṃpannā. *Aṇumattesu* ti appamattakesu. *Vajjesu* ti akusaladhammesu. *Bhayadassāvī* ti bhayadassino. *Samādayā* ti sammā ādiyitvā. *Sikkhatha sikkhāpadesu* ti sikkhāpadesu taṇ taṇ sikkhāpadaṇ samādiyitvā sikkhatha. Api ca, *samādayā sikkhatha sikkhāpadesu* ti yaṇ kiñci sikkhāpadesu sikkhākoṭṭhāsesu sikkhitabbaṇ, kāyikaṇ⁶ vācasikaṇ vā taṇ sabbaṇ sammā ādaya sikkhathā ti ayam ettha saṅkhepo. Vitthārato pana sabbān' etāni pātimokkhasaṇvarādīni padāni Visuddhimagge⁷ vuttāni.

5. [33⁸] *Ākaṅkheyya ce* ti idaṇ kasmā āradhaṇ? Sīlānisaṇsadassanatthaṇ. Sace pi acirapabbajitānaṇ vā duppañ-

¹ *Visu.* 53-58.

² C 3, C 4 Summatthero.

³ C 3 Cūlanāga°; C 4 Mūlābhaya°.

⁴ C 1, C 2 omīti atthi ti.

⁵ C 1, C 2, C 4 omīti ti.

⁶ C 3 kāyikaṇ vā.

⁷ *Visu.* 16 f.

ñānaṃ vā evaṃ assa: Bhagavā sīlaṃ pūretha, sīlaṃ pūrethā ti vadati, ko nu kho sīlapūraṇe ānisaṇso, ko viseso, kā vaḍḍhi ti? Tesāṃ sattarasa ānisaṇse dassetuṃ evaṃ āha, app' eva nāma evaṃ sabrahmacāriṇaṃ piyamanāpatādiṃ āsavakkhaya-pariyosānaṃ ānisaṇsaṃ sutvā pi sīlaṃ paripūreyyuṃ ti.

6. Visakaṇṭakavāṇijo viya. Visakaṇṭakavāṇijo nāma gula-vāṇijo vuccati. So kira gula-phāṇita-khaṇḍasakkarādiṇi sakaṭeṇ' ādāya paccantaḡāmaṃ gantvā visakaṇṭakaṃ gaṇhatha, visakaṇṭakaṃ gaṇhathā ti ugghosesi. Taṃ sutvā gāmikā viṣaṃ nāma kakkhalaṃ, yo taṃ khādati, so marati, kaṇṭakam pi vijjhivā māreti, ubho p' ete kakkhalā, ko ettha ānisaṇso ti gehadvārāni thakesuṃ, dārake ca palāpesuṃ. Taṃ disvā vāṇijo, avohāraḡusālā ime gāmikā, handa ne upāyena gaṇhāpemi ti atimadhuraṃ gaṇhatha, atisāduṃ gaṇhatha, gulaṃ phāṇitaṃ sakkaṃ samaggaṃ labbhati, kūtamaśaka-kūṭakāhāpaṇādihi pi labbhati ti ugghosesi. Taṃ sutvā gāmikā haṭṭhapahaṭṭhā¹ niggantvā bahum pi mūlaṃ datvā gahesuṃ. Tattha vāṇijassa, visakaṇṭakaṃ gaṇhathā ti ugghosanaṃ viya Bhagavato, sampannasilā, bhikkhave, viharatha, . . . samādāya sikkhatha sikkhāpadesū ti vacanaṃ. Ubho p' ete kakkhalā, ko ettha ānisaṇso ti gāmikānaṃ cintanaṃ viya, Bhagavā sampannasilā viharathā ti āha, sīlaṃ ca nāma' etaṃ kakkhalaṃ hassa-khiḍḍādivipaccanikaṃ, ko nu kho sampannasilānaṃ ānisaṇso ti bhikkhūnaṃ cintanaṃ. Atha tassa vāṇijassa, atimadhuraṃ gaṇhathā ti ādivacanaṃ viya Bhagavato, piyamanāpatādi-āsavaḡkhayapariyosānaṃ² sattarasa-ānisaṇsappakāśanaṭṭhaṃ ākaṇkheyyā ti ādivacanaṃ.

7. [33^a] Tattha ākaṇkheyya ce ti yadi ākaṇkheyya, yadi iccheyya. Piyo c' assaṃ ti piyacakkhūhi sampassitaḡbo, sinehuppattiyaṃ padaṭṭhānabhūto bhaveyyaṃ ti vuttaṃ hoti. Manāpo ti tesāṃ manavaḍḍhanako, tesāṃ vā manena pattaḡbo. Mettacittena pharitaḡbo ti vuttaṃ hoti. Garū ti tesāṃ garuṭṭhāniyo, pāsānacchattasadiṣo. Bhāvaṇiyo ti addhā 'yam āyasmā jānaṃ jānāti, passaṃ passati ti evaṃ sambhāvaṇiyo. Sīlesu' ev' assa paripūrakāri ti catupārisuddhisīlesu yeva paripūrakāri assa. Anūnena paripūreṇ' ākāreṇa

¹ C 1, C 2, C 4 haṭṭhahaṭṭhā.

² C 3 °pariyosāna°.

samannāgato bhaveyyā ti vuttaṃ hoti. *Ajjhattaṃ cetosamatham anuyutto* ti attano cittasamathe yutto. Ettha hi *ajjhattaṃ* ti vā attano ti vā etaṃ ekaṭṭhaṃ, byañjanam eva nānaṃ. Bhummatthe paṇ' etaṃ samathan ti upayogavacanaṃ anū ti iminā upasaggena yoge siddhaṃ. *Anirākatajjhāno* ti bahi-anīhaṭṭajjhāno, avināsitaṭṭajjhāno vā. Nīharaṇa-vināsanatthaṃ hi idaṃ nirākaraṇaṃ nāma. "Thambhaṃ niraṅkatvā nivātavutti" ti (Sn. 326) ādisu c' assa payogo daṭṭhabbo. *Vipassanāya samannāgato* ti sattavidhāya anupassanāya yutto. Sattavidhā anupassanā nāma, aniccānupassanā, dukkhānupassanā, anattānupassanā, nibbidānupassanā, virāgānupassanā, nirodhānupassanā, paṭinissaggānupassanā ti. Tā Visuddhimagge vitthāritā.¹ *Brūhetā suññāgārānaṃ* ti vaḍḍhetā suññāgārānaṃ. Ettha ca samathavipassanāvasena kammaṭṭhānaṃ gahetvā rattindivaṃ suññāgāraṃ pavisitvā nisīdamāno bhikkhu *brūhetā suññāgārānaṃ* ti veditabbo. Ekabhūmakādīpāsāde kurumāno pi pana, n' eva suññāgārānaṃ brūhetā ti daṭṭhabbo.

8. Ettāvata ca yathā taṇhāvicaritadesanā² paṭhamaṃ taṇhāvasena āradhā pi taṇhāpadaṭṭhānattā māna-diṭṭhinaṃ, māna-diṭṭhiyo otaritvā kamena papañcattayadesanā jātā, evaṃ ayaṃ desanā paṭhamaṃ adhisīlasikkhāvasena āradhā pi, sīlapadaṭṭhānattā samatha-vipassanānaṃ, samatha-vipassanāyo otaritvā kamena sikkhāttayadesanā jātā ti veditabbā. Ettha hi *sīlesv' ev' assa paripūrakārī* ti ettāvata adhisīlasikkhā vuttā. *Ajjhattaṃ cetosamatham anuyutto anirākatajjhāno* ti ettāvata adhicittasikkhā. *Vipassanāya samannāgato* ti ettāvata adhipaññāsikkhā. *Brūhetā suññāgārānaṃ* ti iminā pana samathavasena suññāgāravaḍḍhane adhicittasikkhā, vipassanāvasena adhipaññāsikkhā ti evaṃ dve pi sikkhā saṅgahetvā vuttā. Ettha ca *ajjhattaṃ cetosamatham anuyutto anirākatajjhāno* ti imehi padehi sīlānurakkhitā eva cittekaḡgatā kathitā; *vipassanāya* ti iminā padena sīlānurakkhito saṅkhārapariggaho.

¹ *Visu.* 641-643.

² *Ṭīkā*: Taṇhāvicaritadesanā ti "Ajjhattikass' upādāyā" ti (A. ii. 212) ādinayappavattaṃ taṇhāvicaritasuttaṃ.

9. Kathaṇ cित्तेkaggaṭā sīlam anurakkhati? Yassa hi cित्तेkaggaṭā n' atthi, so vyādhimhi uppanne vihaññati. So vyādhivihato vikkhittacitto sīlaṇ vināsetvā pi vyādhivūpasa-maṇ kattā hoti. Yassa pana cित्तेkaggaṭā atthi, so taṇ vyādhidukkaṇ vikkhambhetvā samāpattiṇ samāpajjati. Samāpannakkhaṇe dukkaṇ dūrāpagataṇ hoti, balavataṇ sukham uppajjati. Evaṇ cित्तेkaggaṭā sīlam anurakkhati. Kathaṇ saṅkhārapariggaho sīlam anurakkhati? Yassa hi saṅkhārapariggaho n' atthi, tassa, mama rūpaṇ, mama viññānaṇ ti attabhāve balavamamattaṇ hoti. So tathārūpesu dubbhikkha-vyādhibhayādisu sampattesu sīlaṇ vināsetvā pi attabhāvaṇ posetā hoti. Yassa pana saṅkhārapariggaho atthi, tassa attabhāve balavamamattaṇ vā sineho vā na¹ hoti. So tathārūpesu dubbhikkha-vyādhibhayādisu sampattesu sace pi 'ssa antaṇ bahi nikkhamati, sace pi ussussati, visussati, khaṇḍākhaṇḍiko vā hoti satadhā pi saḥassadhā pi, n' eva sīlaṇ vināsetvā attabhāvaṇ posetā hoti. Evaṇ saṅkhārapariggaho sīlam anurakkhati. *Brūhetā suññāgārānaṇ* ti iminā pana tass' eva ubhayassa brūhanā, vaḍḍhanā, sātaccakiriyā dassitā.

10. [33¹²] Evaṇ Bhagavā yasmā, *sabrahmacārīnaṇ piyo c' assaṇ—pe—bhāvanīyo cā* ti ime cattāro dhamme ākaṅkhan-tena n' atth' aññaṇ kiñci kātappaṇ, aññadatthu sīlādiguṇa-samannāgaten' eva bhavitappaṇ; idiso hi sabrahmacārīnaṇ piyo hoti, manāpo, gaṇu, bhāvanīyo; vuttam pi c' etaṇ:²

“Sīladassanasampannaṇ dhammaṭṭhaṇ saccavādiṇaṇ attano kamma kubbānaṇ taṇ jano kurute piyaṇ” ti
(Dh. 217);

tasmā, *ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu sabrahmacārīnaṇ piyo c' assaṇ—pe—bhāvanīyo cā ti, sīlesv' ev' assa paripūrakārī—pe—suññāgārānaṇ* ti vatvā, idāni yasmā paccaya-lābhā-ditaṇ³ patthayantenāpi idam eva karaṇīyaṇ nāññaṇ kiñci, tasmā *ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu lābhī assaṇ* ti ādim āha. Na c' ettha Bhagavā lābhanimittaṇ sīlādi-paripūraṇaṇ katheti ti veditabbo. Bhagavā hi,

¹ C 2 n' atthi.

² C 3 h' etaṇ.

³ C 2, C 4 °lābhādīnaṇ.

“ Ghāsesanaṃ chinnakatho na vācaṃ payutaṃ bhaṇe ” ti
(Sn. 711)

evaṃ sāvake ovadati. So kathaṃ lābhanimittaṃ silādi-paripūraṇaṃ kathessati? Puggalajjhāsayavasena paṇ' etaṃ vuttaṃ. Yesaṃ hi evaṃ ajjhāsayo bhaveyya, sace mayaṃ catuhi paccayehi na kilameyyāma, silāni paripūretuṃ sakkuṇeyyāma ti, tesaṃ ajjhāsayavasena Bhagavā evam āha. Api ca sarasānisaṃso esa silassa, yadidaṃ cattāro paccayā nāma. Tathā hi, paṇḍitamanussā koṭṭhādisu ṭhapitam pi nīharitvā puttādinam pi adatvā attanā pi aparibhuñjitvā silavantānaṃ denti ti silassa sarasānisaṃsadassanattham p' etaṃ vuttaṃ.

11. [33¹⁰] Tatiyavāre *yesāhan* ti yesaṃ ahaṃ. *Tesaṃ te kārā* ti tesaṃ devānaṃ vā manussānaṃ vā te mayi katā paccaya-dānakārā. Devā pi hi silādiguṇayuttānaṃ paccaye denti, na kevalaṃ manussā yeva, Sakko¹ viya āyasmato Mahā-Kassapassa. *Mahapphalā mahānisaṃsā* ti ubhayam etaṃ atthato ekaṃ, byañjanam eva nānaṃ. Mahantaṃ vā lokiyasukhaṃ phalantī ti mahapphalā, mahato lokuttarasukhassa paccayā honti ti mahānisaṃsā. Silādiguṇayuttassa hi kaṭacchubhikkhā pi, pañcaratanamattāya bhūmiyā paṇṇasālā pi katvā dinnā anekāni kappasahassāni duggativinipātato rakkhati, pariyosāne ca amatāya dhātuyā parinibbānapaccayo hoti. “ Khīrodanaṃ aham adāsin ” ti (Vv. 29) ādini c' ettha vatthūni, sakalam eva vā Petavatthu, Vimānavatthu ca sādhaṇaṃ. Tasmā paccayadāyakehi attani katānaṃ kārānaṃ mahapphalataṃ icchantenāpi silādiguṇayutten' eva bhavitabban ti dasseti.

12. [33²⁰] Catutthavāre *ñātī* ti sassu-sasurapakkhikā. *Sā-lohitā* ti ekalohitabaddhā pitu-pitāmahādayo. *Petā* ti peccabhāvaṃ gatā. *Kālakatā* ti matā. *Tesaṃ taṃ* ti tesaṃ taṃ mayi pasannacittataṃ vā pasannena cittaṇa anussaraṇaṃ vā. Yassa hi² bhikkhuno kālakato pitā vā mātā vā, amhākaṃ ñātako therō silavā kalyāṇadhammo ti pasannacitto hutvā taṃ bhikkhuṃ anussarati, tassa so cittappasādo pi, taṃ anussaraṇamattam pi mahapphalaṃ mahānisaṃsam eva hoti; anekāni

¹ See Ud. 29.

² C 1, C 2, C 4 omit hi.

kappasahassāni duggatito vāretuṇ, ante ca amataṇ pāpetuṇ samattham eva hoti. Vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā: “Ye keci bhikkhave, bhikkhū silasampannā, samādhisampannā, paññā-vimutti-vimuttiñāṇadassanasampannā, . . . dassanam p' ahaṇ, bhikkhave, tesāṇ bhikkhūnaṇ bahukāraṇ vadāmi. Savanaṇ . . . anussati . . . anupabbajjaṇ . . . upasaṇkamaṇaṇ . . . payirupāsanam p' ahaṇ, bhikkhave, tesāṇ bhikkhūnaṇ bahukāraṇ vadāmi” ti (It. 107).¹ Tasmā ñātisā-lohitānaṇ attani cittappasādassa anussatiyā ca mahapphalataṇ icchantenāpi silādiguṇayuttena, eva bhavitabban ti dasseti.

13. [33²³] Pañcamavāre *aratiratisaho assan* ti aratiyā ratiyā ca saho abhibhavitā ajjhottharitā ca² bhaveyyaṇ. Ettha ca *aratī* ti adhikusalesu dhammesu pantasenāsanesu³ ca ukkaṇṭhā. *Ratī* ti pañcakāmaguṇarati. *Na ca maṇ arati saheyyā* ti mañ ca arati nābhibhaveyya, na maddeyya, na ajjhotthareyya. *Uppannaṇ* ti jātaṇ, nibbattaṇ. Silādiguṇayutto hi aratiñ ca ratiñ ca sahati, ajjhottharati, madditvā tiṭṭhati. Tasmā īdisam attānaṇ icchantenāpi silādiguṇayutten' eva bhavitabban ti dasseti.

14. [33²⁷] Chaṭṭhavāre *bhayan* ti cittutrāso pi ārammaṇam pi. *Bheravaṇ* ārammaṇam eva. Sesāṇ pañcamavāre vuttanayam eva. Silādiguṇayutto hi bhayabheravaṇ sahati, ajjhottharati,⁴ madditvā tiṭṭhati. Ariyakotivāsi-Mahā-Dat-tatthero viya. Thero kira maggapaṭipanno aññatarāṇ pāsādikaṇ araññaṇ disvā, idh' ev' ajja samañadhammaṇ katvā gamissāmi ti maggā okkamma aññatarasmiṇ rukkhamūle sañghātiṇ paññāpetvā pallaṅkaṇ ābhujitvā nisīdi. Rukkhadevatāya dārakā therassa silatejēna sakabhāvena sañṭhātuṇ asakkontā vissaram akaṇsu. Devatā pi sakarukkhaṇ⁵ cālesi. Thero acalo va nisīdi. Sā dhūpāyi, pajjali, n' eva sakkhi⁶ therāṇ cāletuṇ Tato upāsakavaṇnen' āgantvā vanditvā aṭṭhāsi. Ko eso ti vuttā, aham bhante, etasmiṇ rukkhe adhivatthā devatā ti avoca. ‘Tvaṇ ete vikāre akāsī’ ti? ‘Āma bhante’ ti. Kasmā ti ca. vuttā āha: Tumhākaṇ,

¹ The It. text slightly differs.

² C 3 omits ca.

³ C 3 °senāsane ca.

⁴ C 3 ajjhottharitvā.

⁵ C 3 sakala°.

⁶ C 3 n' evāsakkhi.

bhante, silatejena dārakā sakabhāvena saṇṭhātuṇ asakkontā vissaram akaṇsu. Sā 'haṇ tumhe palāpetuṇ evam akāsin ti. Thero āha: Atha kasmā, idha, bhante, mā vasatha, mayhaṇ aphāsū¹ ti paṭigacc' eva nāvocā ti? Idāni pana mā kiñci avoca. Ariyakotīya-Mahā-Datto amanussabhayena gato ti vacanato lajjāmi. Tenāhaṇ idh' eva vasissaṇ, tvaṇ pana ajj' ekadivasaṇ yattha katthaci vasāhī ti. Evaṇ silādiguṇa-yutto bhayabheravasaho hoti. Tasmā idisam attānaṇ icchantenāpi silādiguṇayutten' eva bhavitabban ti dasseti.

15. [33³¹] Sattamavāre *ābhicetasikānan* ti, abhiceto ti abhikkantaṇ visuddhacittaṇ vuccati; adhicittaṇ vā. Abhice-tasi jātāni ābhicetasikāni. Abhicosannihitāni vā ābhice-tasikāni. *Diṭṭhadhammasukhavihārānan* ti diṭṭhadhamme sukhavihārānaṇ. *Diṭṭhadhammo* ti paccakkho attabhāvo vuccati. Tattha sukhavihārabhūtānan ti attho. Rūpāva-carajjhānānam etaṇ adhivacanaṇ. Tāni hi appetvā nisin-nā jhāyino imasmiṇ yeva attabhāve asaṅkiliṭṭhaṇ nekkham-masukhaṇ vindanti; tasmā diṭṭhadhammasukhavihārāni ti vuccanti. *Nikāmalābhī* ti nikāmena lābhī, attano icchā-vasena lābhī. Icchiticchitakkhaṇe samāpajjitūṇ samattho ti vuttaṇ hoti. *Akicchālābhī* ti sukhen' eva paccanīkadhamme vikkhambhetvā samāpajjitūṇ samattho ti vuttaṇ hoti. *Akasiralābhī* ti akasirānaṇ lābhī vipulānaṇ. Yathāpariccheden'² eva vuṭṭhātuṇ samattho ti vuttaṇ hoti. Ekacco³ lābhī yeva hoti, na pana sakkoti icchiticchitakkhaṇe samā-pajjitūṇ. Ekacco sakkoti tathā samāpajjitūṇ, pāripanthike pana kicchena vikkhambheti. Ekacco tathā ca samāpajjati, pāripanthike ca akicchena vikkhambheti, na sakkoti nālikā-yantaṇ⁴ viya yathāparicche yeva vuṭṭhātuṇ. Yo pana imaṇ tividham pi sampadaṇ icchatī, so pi silesv' ev' assa paripū-rakārī ti.

16. [33³³] Evam abhiññāpādake jhāne vutte kiñ cāpi abhiññānaṇ vāro āgāto, atha kho naṇ Bhagavā agahetvā va, yasmā na kevalaṇ abhiññāpādakajjhānāni ca abhiññāyo yeva ca silānaṇ ānisaṇso, api ca kho cattāri arūpajjhānāni

¹ C 3 aphasun ti.

² C 3 yathāparicchede yeva.

³ C 3 Ekacco hi.

⁴ C 1, C 4 nāliyantaṇ.

pi, tayo ca heṭṭhimā ariyamaggā, tasmā taṇ sabbaṇ pariyādiyitvā dassetuṇ, *ākaṅkheyya ce—pe—ye te santā* ti evam ādim āha. Tattha *santā* ti aṅgasantatāya c' eva ārammaṇasantatāya ca santā. *Vimokkhā* ti paccanīkadhammehi vimuttā¹ ārammaṇe ca adhimuttā.² *Atikkamma rūpe* ti rūpāvaca-rajjhāne atikkamitvā. Ye te vimokkhā atikkamma rūpe santā ti padasambandho. Itarathā hi, atikkamma rūpe kiṇ karonti ti na paññāyeyyuṇ. *Āruppā* ti ārammaṇato ca vipākato ca rūpavirahitā. *Kāyena phassitvā*³ ti nāmakāyena phusitvā. Papunītvā adhigantvā ti vuttaṇ hoti. Sesaṇ vuttānam eva. Idaṇ vuttaṇ hoti: Yo pi bhikkhu ime vimokkhe phusitvā viharitukāmo, so pi sīlesv' eva paripūrakārī assā ti.

17. [34¹] Navamavāre *tiṇṇaṇ saṇyojanānaṇ* ti sakkāya-ditṭhi-vicikicchā-silabbataparāmāsasaṅkhātānaṇ tiṇṇaṇ bandhanānaṇ. Tāni⁴ saṇyojenti khandha-gati-bhavādīhi khandha-gati-bhavādayo, kammaṇ vā phalena, tasmā saṇyojanāni ti vuccanti. Bandhanāni ti attho. *Parikkhayā* ti parikkhayaena. Sotāpanno ti sotaṇ āpanno. *Soto* ti ca maggass' etaṇ adhivacanaṇ. *Sotāpanno* ti taṅkhaṇe puggalassa. Yath' āha: "Soto soto ti h' idaṇ,⁵ Sāriputta, vuccati, katamo nu kho, Sāriputta, soto ti? Ayam eva hi, bhante, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṇ: sammāditṭhi—pe—sammāsamādhi. Sotāpanno sotāpanno ti h' idaṇ,⁵ Sāriputta, vuccati, katamo nu kho, Sāriputta, sotāpanno ti? Yo hi, bhante, iminā aṭṭhaṅgikena maggena samannāgato, ayaṇ vuccati sotāpanno, so 'yam āyasmā evannāmo evaṅgotto" ti (S. v. 347). Idha pana maggena phalassa nāmaṇ dinnāṇ. Tasmā phalaṭṭho sotāpanno ti veditabbo. *Avinipātadhammo* ti vinipātetī ti vinipāto; nāssa vinipāto dhammo ti avinipātadhammo. Na attānaṇ apāyesu vinipātanasaṅbhāvo ti vuttaṇ hoti. Kasmā? Ye dhammā vinipātagamanīyā⁶ tesaṇ pahinattā. Sambodhi paraṇ ayaṇaṇ, parā gati assā ti *sambodhiparāyano*. Uparimaggattayaṇ avassaṇ sampā-

¹ C 1, C 2, C 4 vimuttattā.

² C 1, C 2, C 4 adhimuttattā.

³ C 1, C 2, C 4 phusitvā.

⁴ C 3 Tāni hi.

⁵ C 1, C 2 omit h' idaṇ.

⁶ C 3 apāyagamanīyā.

pako ti attho. Kasmā ? Paṭiladdhapaṭhamamaggattā. *Sīlesv' evā* ti idiso hotukāmo pi sīlesv' ev' assa paripūrakārī ti.

18. [34⁵] Dasamavāre paṭhamamaggena parikkhīṇāni pi tīni saṇyojanāni sakadāgāmimaggassa vaṇṇabhaṇanattāṇa vuttāni. *Rāgadosamohānaṇa tanuttā* ti etesaṇa tanubhāvena. Tanuttakaraṇenā ti vuttaṇa hoti. Tattha dvīhi kārāṇehi tanuttaṇa veditabbaṇa: adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya ca. Sakadāgāmissa hi vaṭṭānusārimahājanasseva kilesā abhiṇṇaṇa na uppajjanti; kadāci kadāci uppajjanti viralākāraṇ¹ hutvā, viralavāpīte khetto añkurā viya. Uppajjamānā pi ca vaṭṭānusārimahājanasseva maddantā pharantā chādentā andhakāraṇa karontā na uppajjanti, mandamandā uppajjanti tanukākārā hutvā, abbhapaṭalam iva, makkhikāpattam iva ca. Tattha keci therā bhaṇanti: Sakadāgāmissa kilesā kiṇ cāpi cirena uppajjanti, bahalā va uppajjanti. Tathā hi 'ssa puttā ca dhītaro ca dissanti ti. Etaṇa pana appamāṇaṇa. Puttadhītaro hi aṅgapaccangaparāmasanamattenāpi hontī ti dvīhi kārāṇehi 'ssa kilesānaṇa tanuttaṇa veditabbaṇa: adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya cā ti. *Sakadāgāmī* ti sakiṇa āgamanadhammo. *Sakid eva imaṇa lokaṇa āgantvā* ti ekavāraṇa yeva imaṇa manussalokaṇa paṭisandhivasena āgantvā. Yo pi hi idha sakadāgāmimaggaṇa bhāvetvā idh' eva parinibbāti, so pi idha na gahito, yo pi idha maggaṇa bhāvetvā devesu uppajjitvā tatth' eva parinibbāti, yo pi devaloke maggaṇa bhāvetvā tatth' eva parinibbāti, yo pi devaloke maggaṇa bhāvetvā idha manussaloke nibbatitvā parinibbāti. Yo pana idha maggaṇa bhāvetvā devaloke nibbatto, tattha yāvataṭṭayukaṇa ṭhatvā puna idh' eva uppajjitvā parinibbāti, ayam idha gahito ti veditabbo. *Dukkhaṇa antaṇa kareyyaṇa* ti vaṭṭadukkhaṇa paricchedaṇa kareyyaṇa. *Sīlesv' evā* ti idiso hotukāmo pi sīlesv' ev' assa paripūrakārī ti.

19. [34⁸] Ekādasamavāre pañcannaṇa ti gaṇanaparicchedo. *Oraṇa bhāgiyānaṇa* ti oraṇa vuccati heṭṭhā. Heṭṭhābhāgiyānaṇa ti attho. Kāmāvacaradevaloke uppattipaccayānaṇa ti adhippayo. *Saṇyojanānaṇa* ti bandhanānaṇa. Tāni kāmā-

¹ C 3 viralākārā.

rāga-vyāpādasañjōjanehi saddhiṃ pubbe vuttasañjōjanān' eva veditabbāni. Yassa hi tāni appahīnāni, so kiñ cāpi bhavagge uppanno hoti, atha kho āyuparikkhayā kāmāvacare nibbattati yeva. Gilitabalisamacchopamo h' ayaṃ puggalo, dighasuttakena pāde baddhavihaṅgūpamo cā ti veditabbo. Pubbe vuttānam pi c' ettha vacanaṃ vaṇṇabhaṇanattam evā ti veditabbaṃ. *Opapātiko* ti sesayonipaṭikkhepavacanānam etaṃ. *Tatthapariniḍḍhāyī* ti tatth' eva Brahmaloke pariniḍḍhāyī. *Anāvattidhammo tasmā lokā* ti tato Brahmaloḷā paṭisandhivasena puna anāvattisabhāvo. *Sīlesv' evā* ti idiso hotukāmo pi sīlesv' ev' assa paripūrakārī ti. .

20. [34¹⁰] Evaṃ anāgāmimagge vutte kiñ cāpi catutthamaggassa vāro āgato, atha kho naṃ Bhagavā agahetvā va, yasmā na kevalaṃ āsavakkhayābhiññā eva sīlānaṃ ānisaṃso, api ca lokiyapañcābhiññāyo pi, tasmā tā pi dassetuṃ; yasmā ca āsavakkhaye kathite desanā niṭṭhitā hoti, evañ ca sati imesaṃ guṇānaṃ akathitattā ayaṃ kathā muṇḍābhiññā kathā nāma bhaveyya, tasmā abhiññāpāripūriṃ katvā desetum pi; yasmā ca anāgāmimagge tṭhitassa sukhena iddhivikubbanā ijjhati, samādhiparipanthānaṃ kāmarāgavyāpadānaṃ samūhatattā, anāgāmī hi sīlesu ca samādhimhi ca paripūrakārī, tasmā yuttaṭṭhāne eva lokikābhiññāyo desetum pi, *ākañkheyya ce—pe—anekavihitaṃ* ti evam ādim āha ti ayam anusandhi. Tattha *anekavihitaṃ iddhividhaṃ* ti ādinā nayena āgatānaṃ pañcannam pi lokiyābhinnanan pālivaṇṇanā saddhiṃ bhāvanā-nayena Visuddhimagge¹ vuttā.

21. [35³⁶] Chaṭṭhābhiññāya āsavānaṃ khayā ti arahattamaggena sabbakilesānaṃ khayā. *Anāsavaṃ* ti āsavavirahitaṃ. *Cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ* ti ettha cetovacanena arahattaphalasampayutto samādhi, paññāvacanena taṇsāmpayuttā paññā ca vuttā. Tattha ca samādhi rāgato vimuttattā cetovimutti, paññā avijjāya vimuttattā paññāvimutti ti veditabbā. Vuttañ c' etaṃ Bhagavatā: “Yo hi 'ssa, bhikkhave, samādhi, tad assa' samādhindriyaṃ.² Yā hi 'ssa, bhikkhave, paññā, tad assa paññindriyaṃ.³ Iti kho,

¹ *Visu.* chapters xii. and xiii.

² See S. v. 225²⁸.

³ See S. v. 226⁸.

bhikkhave, rāgavirāgā cetovimutti, avijjāvirāgā paññāvimutti¹ ti (). Api c' ettha, samathaphalaṇ cetovimutti, vipassanāphalaṇ paññāvimutti ti veditabbā. *Ditthe va dhamme* ti imasmiṇ yev² attabhāve. *Sayaṇ abhiññā sacchikatvā* ti attanā yeva paññāya paccakkhaṇ katvā. Aparapaccayena ñatvā ti attho. *Upasampajja vihareyyaṇ* ti pāpunitvā sampādetvā vihareyyaṇ. *Sīlesv' evā* ti, evaṇ sabbāsava nidhunitvā cetovimuttiṇ paññāvimuttiṇ adhi-gantukāmo³ sīlesv' ev' assa paripūrakārī ti.

22. [36⁴] Evaṇ Bhagavā silānisaṇsakathaṇ⁴ yāva arahattā kathetvā idāni sabbam pi taṇ silānisaṇsaṇ sampiṇdetvā dassento nigamaṇaṇ āha: *Sampannasīlā, bhikkhave—pe—idam etaṇ paṭicca vuttan* ti. Tassāyaṇ saṅkhepattho: Sampannasīlā, bhikkhave, viharatha—pe—sikkhāpadesū ti, *itī yaṇ taṇ vuttaṇ* yaṇ taṇ mayā pubbe evaṇ vuttaṇ, etaṇ sabbam pi, sampannasīlo bhikkhu sabrahmacārīnaṇ piyo⁵ hoti, garu, bhāvanīyo, paccayānaṇ lābhī, paccayadāyakānaṇ mahapphalakaro, pubbañātīnaṇ anussaraṇacetanāya phalamahattakaro, aratiratisaho, bhayabheravasaho, rūpāvacarajjhānānaṇ ca⁶ arūpāvacarajjhānānaṇ ca lābhī, heṭṭhimāni tīni sāmāñña-phalāni, pañca⁷ lokiyābhiññā, āsavakkhayañānaṇ ti ime ca guṇe sayaṇ abhiññā sacchikattā⁸ hoti, idaṇ paṭicca idaṇ sandhāya vuttan ti. *Idam avoca Bhagavā, attamanā te bhikkhu Bhagavato bhāsitaṇ abhinandun* ti.⁹

Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā nittihitā.

7.

[Vatthasuttavaṇṇanā]

1. [36¹¹] *Evam me sutan* ti Vatthasuttaṇ. Tattha *seyyathā pi, bhikkhave, vatthan* ti, bhikkhave, yathā vatthaṇ. Upamā vacanam etaṇ. Upamaṇ karonto ca Bhagavā katthaci upamaṇ paṭhamaṇ yeva dassetvā pacchā atthaṇ dasseti,

¹ See A. i. 61¹².

³ C 3 adhi-gantukāmo pi.

⁵ C 3 piyo hoti manāpo.

⁷ C 2, C 4 pi.

⁹ C 3 omits this sentence.

² C 3 yeva attabhāve.

⁴ C 2, C 4 °kathā.

⁶ C 3 omits ca.

⁸ C 1, C 2, C 4 sacchikatā.

katthaci paṭhamañ atthañ dassetvā pacchā upamañ; katthaci upamāya atthañ parivāretvā dasseti, katthaci atthena upamañ. Tathā h' esa, "Seyyathā p' assu, bhikkhave, dve agārā sadvārā, tattha cakkhumā puriso majjhe t̥hito paseyyā" ti (M. iii. 178) sakalam pi Devadūtasuttañ upamañ paṭhamañ dassetvā pacchā atthañ dassento āha. "Tirokuḍḍañ, tiro-pākārañ, tiropabbatañ asajjamaṇo gacchati, seyyathā pi ākāse" ti (D. i. 78) ādinā pana nayena sakalam pi iddhivi-dhañ atthañ paṭhamañ dassetvā pacchā upamañ dassento āha. "Seyyathā pi, brāhmaṇa, puriso sāratt̥hiko sāraga-vesī" ti (M. i. 198) ādinā va nayena sakalam pi Culla-Sāropamasuttañ upamāya atthañ parivāretvā dassento āha. "Idha pana, bhikkhave, ekacce kulaputtā dhammañ pari-yāpunanti: suttañ—pe—Seyyathā pi, bhikkhave, puriso alagadatthiko" ti (M. i. 134) ādinā pana nayena sakalam pi Alagaddasuttañ, Mahā-Sāropamasuttañ¹ ti evam ādini sut-tāni atthena upamañ parivāretvā dassento āha. Svāyañ idha paṭhamañ upamañ dassetvā pacchā atthañ dasseti.

2. Kasmā pan' evañ Bhagavā dasseti ti? Puggalajjhāsayena vā desanāvilāsena vā. Ye hi puggalā paṭhamañ upamañ dassetvā vuccamānañ atthañ sukhena paṭivijjhanti, tesañ paṭhamañ upamañ dasseti. Esa nayo sabbattha. Yassā ca dhammadhātuyā suppaṭividdhattā desanāvilāsa-patto hoti, sā 'ssa suppaṭividdhā. Tasmā esa desanāvilā-sappatto Dhammissaro Dhammarājā. So yathā icchati, tathā dhammañ deseti ti. Evañ iminā puggalajjhāsayena vā desanāvilāsena vā evañ dasseti ti veditabbo.

3. [36¹⁵] Tattha *vatthan* ti pakatiparisuddhavatthañ. *Saṅkiliṭṭhañ malaggahitañ* ti āgantukena paṇsurajādinā saṅkilesena saṅkiliṭṭhañ, sedajallikādinā ca malena gahitattā malaggahitañ. *Raṅgajāte* ti ettha raṅgam eva raṅgajātañ. *Upasaṅhareyyā* ti upanāmeyya. *Yadi nīlakāyā* ti nīlakatthāya vā ti vuttañ hoti. Evañ sabbattha. Rajako hi nīlakatthāya upasaṅharanto kaṇsānila-palāsanilādi-ke nīla-raṅge upasaṅharati; pītakatthāya upasaṅharanto kaṇikāra-pupphasadise pītakaraṅge; lohikatatthāya upasaṅharanto

bandhujīvakapupphasādise lohitakaraṅge; mañjeṭṭhakatthāya upasaṅharanto kaṇavīrapupphasādise mandarattaraṅge. Tena vuttaṅ: *Yadi nīlakāya, yadi pītakāya, yadi lohītakāya, yadi mañjeṭṭhakāyā* ti.

4. [36¹⁸] *Durattavaṇṇam ev' assā* ti duraññitavaṇṇam eva assa. *Aparisuddhavaṇṇam ev' assā* ti nīlavaṇṇo pi' ssa parisuddho na bhavēyya, sesavaṇṇo pi. Tādisaṅ hi vatthaṅ nīlakumbhiyā pakkhittam pi sunīlaṅ na hoti. Sesakumbhīsu pakkhittam pi supītakādivaṇṇaṅ na hoti. Milātani-lakuraṇḍaka - kaṇikāra - bandhujīvaka - kaṇavīrapupphavaṇṇam¹ eva hoti. *Taṅ kissa hetū* ti taṅ vatthaṅ kissa hetu, kiṅ kāraṇā īdisaṅ hoti; tasmiṅ vā vatthe taṅ raṅgajātaṅ kissa hetu, kiṅ kāraṇā īdisaṅ durattavaṇṇaṅ aparisuddhavaṇṇaṅ hoti ti? Yasmā pana vatthassa saṅkiliṭṭhabhāvo yev' ettha kāraṇaṅ, nāññaṅ kiñci, tasmā, *aparīsuddhattā, bhikkhave, vatthassā* ti āha.

5. [36²⁰] *Evam evā* ti upamāsampaṭipādanaṅ. *Citte saṅkiliṭṭhe* ti cittamhi saṅkiliṭṭhamhi. Kasmā pana Bhagavā saṅkiliṭṭhavatthena opammaṅ akāsi ti ce? Vāyāmasāphalyadassanattaṅ. Yathā āgantukehi malehi saṅkiliṭṭhaṅ vatthaṅ pakatiyā paṇḍarattā puna dhoviyamānaṅ paṇḍaraṅ hoti. Na tattha jātikālake viya elakalome vāyāmo nipphalo hoti. Evaṅ cittam pi āgantukehi kilesehi saṅkiliṭṭhaṅ. Pakatiyā pana taṅ sakalam² pi paṭisandhi-bhavaṅgavāre paṇḍaram eva. Yath' āha: “Pabhassaram idaṅ, bhikkhave, cittaṅ, taṅ ca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭhaṅ” ti (A. i. 10). Taṅ visodhiyamānaṅ sakkā pabhassaraṅ kātuṅ. Na tattha vāyāmo nipphalo ti. Evaṅ vāyāmasāphalyadassanattaṅ saṅkiliṭṭhavatthena opammaṅ akāsi ti veditabbo.

6. [36²⁰] *Duggati pātikaṅkhā* ti īdisa citta duggati pātikaṅkhitabbā. Duggatim eva³ pāpunissati, nāññaṅ ti evaṅ duggati icchitabbā, avassabhāvinī ti vuttaṅ hoti. Sā cāyaṅ duggati nāma paṭipattiduggati, gatiduggatī ti duvidhā hoti. Paṭipattiduggati pi⁴ agāriyapaṭipattiduggati, anagāriyapaṭipattiduggatī ti duvidhā hoti. Agāriko hi saṅkiliṭṭhacitto

¹ C 1, C 2, C 4 °kaṇavīrakārapuppha°.

² C 3 sakale pi.

³ C 3 eva esa.

⁴ C 1, C 2, C 4 omīti pi.

pāṇam pi hanti, adinnam pi ādiyati, sakale pi dasa akusalakammapathe pūreti. Ayam assa agāriyapaṭipattiduggati. So tattha ṭhito kāyassa bhedaṃ nirayam pi gacchati, tiracchānayanonim pi pettivisayam pi. Ayam assa gatiduggati. Anāgariyo pi imasmiṃ sāsane pabbajito saṅkiliṭṭhacitto dūteyyapahiṇagamanāṇ gacchati,¹ vejjakammaṇ karoti, saṅghabhedaṃ cetiyabhedaṃ parakkamati, veludānādihi jīvikaṇ kappeti, sakalam pi anācāraṇ agocaraṇ ca paripūreti. Ayam assa anagāriyapaṭipattiduggati. So tattha ṭhito kāyassa bhedaṃ nirayam pi gacchati, tiracchānayanonim pi, pettivisayam pi gacchati. Samaṇayakkho nāma hoti, samaṇapeto, āditehi saṅghāṭi-ādihi sampajjalitakāyo aṭṭassaraṇ karonto vicarati. Ayam assa gatiduggati.

7. [36²¹] *Seyyathā pi* ti sukkapakkho desetum āradhho. Tass' attho kaṇhapakkhe vuttavipaccanīkena veditabbo. Etthāpi ca *sugati* nāma paṭipattisugati, gatisugati ti duvidhā hoti. Paṭipattisugati pi agāriyapaṭipattisugati, anagāriyapaṭipattisugati ti duvidhā hoti. Anagāriyo hi parisuddhacitto pānātipātā pi viramati, adinnādānā pi—pe—sakale pi dasa kusalakammapathe paripūreti. Ayam assa agāriyapaṭipattisugati. So tattha ṭhito kāyassa bhedaṃ manussamahattam pi devamahattam pi uppajjati. Ayam assa gatisugati. Anagāriyo vā imasmiṃ sāsane pabbajitvā parisuddhacitto catupārisuddhisilaṇ sodheti, terasa dhutaṅgāni samādiyati, aṭṭhaṅgāsārammaṇesu attano anukūlakammaṭṭhānaṇ gahetvā pantasenāsaṇaṇ paṭisevamāno kaṣiṇaparikkammaṇ katvā jhānasamāpattiyo nibbatteti, sotāpattimaggaṇ bhāveti . . . anāgāmiṃ maggaṇ bhāveti. Ayam assa anagāriyapaṭipattisugati. So tattha ṭhito kāyassa bhedaṃ manussaloke vā tisu mahākulesu, chasu vā² Kāmāvacara-devesu, dasasu vā Brahmabhavaṇesu, pañcasu vā Suddhāvāsesu, catusu vā Āruppesu uppajjati. Ayam assa gatisugati ti.

8. [36²⁷] Evaṇ saṅkiliṭṭhacitte duggati pāṭikaṅkhā, asaṅkiliṭṭhe ca sugati ti vatvā, idāni yehi upakkilesehi cittaṇ saṅkiliṭṭhaṇ hoti te dassento, *katame ca, bhikkhave, cittassa upak-*

¹ C 1, C 2, C 4 icchati.

² C 1, C 2, C 4 omīti vā.

kilesā ? *Abhiijhā-visamalobho* ti ādim āha. Tattha saka-bhaṇḍe chandarāgo abhiijhā, parabhaṇḍe visamalobho. Atha vā, sakabhaṇḍe vā parabhaṇḍe vā hotu, yuttapattaṭṭhāne chandarāgo abhiijhā, ayuttāpattaṭṭhāne visamalobho. Thero pan' āha: Kissa vinibbhogaṇ karotha ? Yutte vā ayutte vā hotu, " Rāgo visamaṇ, doso visamaṇ, moho visaman " ti (Vbh. 368) vacanato na koci lobho avisamo nāma. Tasmā lobho yev' esa abhiijhāyanaṭṭhena abhiijhā, visamaṭṭhena visamaṇ. Ekattham etaṇ byañjanam eva nānan ti. So pan' esa abhiijhā-visamalobho uppajjitvā cittaṇ dūseti, obhāsituṇ na deti, tasmā cittassa upakkilesa ti vuccati.

9. [36²⁸] Yathā c' esa evaṇ navavidhāghātavatthusambhavo *byāpādo*. Dasavidhāghātavatthusambhavo *kodho*. Punappunaṇ cittapariyonandhano *upanāho*. Agāriyassa vā anagāriyassa vā sukatakaṇavināsano *maḁkho*. Agāriyo pi hi kenaci anukampakena daḁiddo samāno ucce ṭhāne ṭhapito, aparena samayena, kiṇ tayā mayhaṇ katan ti tassa sukatakaṇaṇ vināseti. Anagāriyo pi sāmāṇerakālato pabhuti ācariyena vā upajjhāyena vā catuhi paccayehi, uddesa-paripucchāhi ca anuggahetvā dhammakathānaya-pakaraṇakosallādiṇi sikkhāpito, aparena samayena rājarājamaḁattādihi sakkato garukato ācariyupajjhāyesu acittikato caramāno, ayaṇ amhehi daharakāle evaṇ anuggahito saṇvaḁḁhito ca, atha ca pan' idāni nisneho jāto ti vuccamāno, kiṇ mayhaṇ tumhehi katan ti tesāṇ sukatakaṇaṇ vināseti. Tass' eso sukatakaṇavināsano maḁkho uppajjitvā cittaṇ dūseti, obhāsituṇ na deti, tasmā cittassa upakkilesa ti vuccati.

10. [36²⁹] Yathā cāyaṇ, evaṇ bahussute pi puggale ajjhottharivā, īdisassa ce bahussutassa aniyatā gati, tava vā mama vā ko viseso ti ādinā nayena uppajjamāno yugaggāho *paḁāso*. Pareṣaṇ sakkārādini khīyamānā *issā*. Attano sampattiyā parehi sādharāṇabhāvaṇ asayhamānaṇ¹ *macchariyaṇ*. Vañcanikacariyabhūtā *māyā*. Kerāṭikabhāvena uppajjamānaṇ *sāṭtheyyaṇ*. Kerāṭiko hi ānandamaccho viya hoti. Ānandamaccho nāma macchānaṇ naṅguṭṭhaṇ dasseti, sappānaṇ

¹ C 3 asahamānaṇ.

sisaṇ, tumhehi sadiso ahan ti jānāpetuṇ. Evam eva kerāṭiko puggalo yaṇ Suttantikaṇ vā Ābhidhammikaṇ vā upasaṇkamati, taṇ evaṇ vadati: Ahaṇ tumhākaṇ baddhacaro, tumhe mayhaṇ anukampakā, nāhaṇ tumhe muñcāmī ti, evam ete sagāravo ayaṇ amhesu sappattisso ti maññissanti ti. Tass' etaṇ kerāṭikabhāvena uppajjamānaṇ sāṭheyyaṇ uppajjitvā cittaṇ dūseti, obhāsituṇ na deti, tasmā cittassa upakilesa ti vuccati.

11. [36³⁰] Yathā c' etaṇ, evaṇ vātabharita-bhastāsadisathaddhabhāva-paggahitasira-anivātavuttikārakaro¹ *thambho*. Taduttarikaṇaṇ *sārambho*. So duvidhena labbhati: akusalavasena c' eva kusalavasena ca. Tattha agāriyassa² parena kataṇ alaṅkāraḍiṇ disvā taddiguṇa-taddiguṇakaraṇena uppajjamāno; anagāriyassa ca yattakaṇ yattakaṇ paro pariyāpunāti, katheti vā, mānavasena taddiguṇa-taddiguṇakaraṇena uppajjamāno akusalo. Agāriyassa pana paraṇ ekaṇ salākabhattaṇ dentaṇ disvā attanā dve vā tīṇi vā dātukāmātāya uppajjamāno; anagāriyassa ca parena ekanikāye gahite mānaṇ anissāya kevalaṇ disvā attano ālasiyaṇ abhibhuyya dve nikāye gahetukāmātāya uppajjamāno kusalo. Idha pana akusalo adhippeto. Ayaṇ hi uppajjitvā cittaṇ dūseti, obhāsituṇ na deti, tasmā cittassa upakkilesa ti vuccati.

12. [36³¹] Yathā³ cāyaṇ, evaṇ jāti-ādīni nissāya cittassa unṇativasena pavatto māno; accuṇṇativasena *atimāno*. Madagahaṇākāro *mado*. Kāmagunesu cittavossaggavasena uppajjamāno *paṃādo* uppajjitvā cittaṇ dūseti, obhāsituṇ na deti, tasmā cittassa upakkilesa ti vuccati.

13. Kasmā pana Bhagavā upakkilesaṇ dassento lobham āḍiṇ katvā dasseti⁴ ti? Tassa paṭhamuppatito. Sabbasattānaṇ hi yattha katthaci uppannānaṇ, antamaso Suddhāvāsabhūmiyam pi, sabbapaṭhamāṇ bhavanikantivasena lobho uppajjati, tato attano attano anurūpaṇ paccayaṇ paṭicca yathāsambhavaṇ itare. Na ca ete soḷas' eva cittassa upakkilesā. Etena pana nayena sabbe pi kilesā gahitā yeva honti ti veditabbā.

¹ C 2, C 4 °vuttikāro.

² C 3, C 4 agāriyassa ca.

³ C 2, C 4 Tathā vāyajāti-ādīni.

⁴ C 2 dassesi ti.

14. [37¹] Ettāvatā saṅkilesaṇ dassetvā, idāni vodānaṇ dassento, *sakho so, bhikkhave* ti ādim āha. Tattha *iti*¹ *viditvā* ti evaṇ jānitvā. *Pajahatī* ti samucchedaṇ pahāna-vasena ariyamaggena pajahati. Tattha kilesapaṭipāṭiyā magga-*paṭipāṭiyā* ti dvidhā pahānaṇ veditabbaṇ. Kilesapaṭipāṭiyā tāva, abhijjhā-visamalobho, thambho, sārambho, māno, atimāno, mado ti ime cha kilesā arahattamaggena pahiyanti. Byāpādo, kodho, upanāho pamādo ti ime cattāro kilesā anāgāmimaggena pahiyanti. Makkho, palāso, issā, macchariyaṇ, māyā, sāṭheyyaṇ ti ime cha sotāpattimaggena pahiyanti. Magga-*paṭipāṭiyā* pana, sotāpattimaggena makkho, palāso, issā, macchariyaṇ, māyā, sāṭheyyaṇ ti ime cha pahiyanti. Anāgāmimaggena byāpādo, kodho, upanāho, pamādo ti ime cattāro. Arahattamaggena abhijjhā-visamalobho, thambho, sārambho, māno, atimāno, mado ti ime cha pahiyanti ti.

15. Imasmiṇ pana thāne ime kilesā sotāpattimagga-*vajjhā* vā hontu, *sesamaggavajjhā* vā, atha kho anāgāmimagga-*eva* pahānaṇ sandhāya, *abhijjhā-visamalobho citta*ssa upakkilesaṇ *pajahatī* ti ādim āhā ti veditabbo. Ayam ettha paveni-maggāgato sabbhāvo. So cāpi upari catumaggass' eva niddiṭṭhattā yujjati. Tatiyamaggena pahīnāvasesānaṇ hi visamalobhādīnaṇ tena pahānaṇ hoti, sesānaṇ iminā va. Ye pi hi sotāpattimaggena pahiyanti, te pi taṇsamutṭhāpakacittānaṇ appahīnattā anāgāmimagga-*eva* supphānā honti. Keci pana paṭhamamagga-*ev'* ettha pahānaṇ vaṇṇayanti. Taṇ pubbāparena na sandhiyati. Keci vikkhambhaṇappahānaṇ ti.² Taṇ tesā icchā-mattam eva.

16. [37^o] *Yato kho, bhikkhave* ti ettha *yato* ti yasmiṇ kāle. *Pahīno hotī* ti anāgāmimagga-*kkhāṇe* pahānaṇ sandhāy' ev' āha. So *Buddhe aveccappasādenā* ti etaṇ yato kho, bhikkhave, visamalobho pahīno hoti, so Buddhe . . . samannāgato hotī ti evaṇ ekam ekena padena yojetabbaṇ. Imassa bhikkhuno anāgāmimagga-*lokuttarappa*sādo āgato; ath' assa aparena samayena Buddhagūṇe, Dhammagūṇe, Saṅghagūṇe ca anussarato lokiko uppajjati. Tam assa sabbam pi

¹ C 1, C 2, C 4 iti hi.² C 1, C 2, C 4 °pahānam pi.

lokiyalokuttaramissakaṇ pasādaṇ dassento Bhagavā, *Buddhe aveccappasādenā* ti ādim āha. Tattha *aveccappasādenā* ti Buddha-Dhamma-Saṅghaguṇānaṇ yāthāvato¹ ñātattā aca-lena accutena pasādena. Idāni yathā tassa bhikkhuno anus-sarato so aveccappasādo uppanno, taṇ vidhiṇ dassento, *iti pi so Bhagavā* ti ādinā nayena tīṇi anussatiṭṭhānāni vitthāresi.² Tesāṇ atthavaṇṇanā sabbākārena Visuddhimagge³ anussat-kathāya vuttā.

17. [37²⁸] Evam assa lokiyalokuttaramissakaṇ pasādaṇ dassetvā, idāni kilesappahānaṇ aveccappasādasamannāgamaṇ ca paccavekkhanto uppajjamānaṇ somanassādiṇ ānisaṇsaṇ dassento, *yathodhi⁴ kho pan' assā* ti ādim āha. Anāgāmissa hi, paccante vuṭṭhitaṇ corūpaddavaṇ vūpasamentvā taṇ⁵ paccavekkhato mahānagare vasantassa rañño viya, ime c' ime ca mama kilesā pahīnā ti attano kilesappahānaṇ paccavekkhato balavasomanassaṇ uppajjati. Taṇ dassento Bhagavā, *yathodhi⁴ kho pan' assā* ti ādim āha. Tass' attho: Yvāyaṇ⁶ anāgāmī bhikkhu evaṇ Buddhe aveccappasādena samannāgato hoti . . . Dhamme . . . Saṅghe . . . anuttaraṇ puññakkhettaṇ lokassā ti, tassa taṇ⁷ yathodhi⁴ kho cattaṇ hoti . . . paṭinissatṭhaṇ, sakasaka-odhivasena cattam eva hoti taṇ taṇ kilesa-jātaṇ, vantaṇ, muttaṇ, pahīnaṇ, paṭinissatṭhaṇ. Sakasaka-odhivasenā ti dve odhī: kilesodhi ca maggodhi ca. Tattha kilesodhivasenāpi ye kilesā yammaggavajjhā, te aññamaggavajjhehi amissā hutvā saken' eva odhinā pahīnā. Maggo-dhivasenāpi ye kilesā yena maggena pahātabbā, te ten' eva pahīnā honti. Evaṇ sakasaka-odhivasena taṇ taṇ kilesa-jātaṇ cattam eva hoti paṭinissatṭhaṇ. Taṇ paccavekkhitvā va laddhasomanasso tatuttarim pi so *Buddhe aveccappasādena samannāgato 'mhī ti labhati atthavedan* ti sambandho. Yato-

¹ C 1, C 2, C 4 yathāvato.

² C 1, C 2, C 4 vitthāreti.

³ *Visu.* 198-221.

⁴ C 1, C 2 yatodhi; C 3 yato pi; C 4 yathodi; *but Tīkā*: “Yathāsaddo byāpanicchāyaṇ.”

⁵ C 1, C 2, C 4 vūpasamentaṇ vā.

⁶ C 1, C 2 Svāyaṇ.

⁷ C 1, C 2, C 4 omī taṇ.

dhi kho ti pi pāṭho. Tassa vasena ayam attho: Tassa bhikkhuno yatodhi kho pana cattañ hoti . . . paṭinissaṭṭhañ.

18. Tattha *yato* ti kāraṇavacanañ. Yasmā ti vuttañ hoti. *Odhī* ti heṭṭhā tayo maggā vuccanti. Kasmā ? Te hi odhiṇ katvā koṭṭhāsañ katvā upari upari maggena pahātabbakilese ṭhapetvā pajahanti, tasmā odhī ti vuccanti. Arahattamaggo pana kiñci¹ kilesaṇ anavasesetvā pajahati, tasmā anodhi ti vuccati. Imassa ca bhikkhuno heṭṭhāmaggaṭṭayena cattañ yatodhi kho pana cattañ hoti. Tattha *kho panā* ti nipātamattañ. Ayañ pana piṇḍattho: Yasmā assa odhi-cattañ hoti paṭinissaṭṭhañ, tasmā nañ paccavekkhitvā laddhasomanasso tatuttarim pi so Buddhē aveccappasādena samannāgato 'mhi ti labhati atthavedan ti yathāpāli netabbañ. Tattha *cattan* ti idaṇ sakabhāvañ pariccajanavasena vuttañ. *Vantañ* ti idaṇ puna anādiyanabhāvadassanavasena *Muttañ* ti idaṇ santativinimocanavasena. *Pahīnañ* ti idaṇ muttassa pi kvaci anavatthānadassanavasena. *Paṭinissaṭṭhañ* ti idaṇ pubbe ādiṇṇapubbassa nissaggadassanavasena, paṭimukhañ vā nissaṭṭhabhāvadassanavasena. Bhāvanābalena abbhuyya² nissaṭṭhabhāvadassanavasena ti vuttañ hoti.

19. [37³⁰] *Labhati atthavedaṇ, labhati dhammavedan* ti ettha Buddhādisu aveccappasādo yeva araṇīyato attho. Upagantabbato ti vuttañ hoti. Dhāraṇato Dhammo. Vinipatitū³ appadānato ti vuttañ hoti. Vedo ti gantho pi ṇāṇam pi somanassam pi. “Tiṇṇaṇ vedānaṇ pāragū” ti (M. ii. 133) ādisu hi gantho Vedo ti vuccati.

“Yaṇ brāhmaṇaṇ vedagaṇ ābhijaṇṇaṇ⁴

akiñcanaṇ kāmabhava asattaṇ” ti (Sn. 1059)

ādisu ṇāṇaṇ. “Ye vedajātā vicaranti loke” ti () ādisu somanassaṇ. Idha pana somanassaṇ ca somanassasampayuttāṇāṇaṇ ca adhippetañ. Tasmā, labhati atthavedaṇ, labhati dhammavedan ti, aveccappasādārammaṇaṇ somanassaṇ ca somanassamayaṇāṇaṇ ca labhati ti evam ettha attho daṭṭhabbo. Atha vā *atthavedan* ti aveccappasādaṇ paccavekkhato uppannaṇ vuttappakāram eva vedañ. *Dhammavedan*

¹ C 3 kañci.

² C 1, C 2, C 4 anabhibhuyya.

³ C 1, C 2, C 4 vinipatitū.

⁴ Sn. text ābhijaṇṇā.

ti aveccappasādassa hetu¹ odhiso kilesappahānaṇ paccavekkhato uppannaṇ vuttappakāram eva vedan ti evam pi ettha attho veditabbo. Vuttaṇ h' etaṇ: "Hetumhi ñāṇaṇ dhamma-
paṭisambhidā. Hetuphale ñāṇaṇ atthapaṭisambhidā" ti (Vbh. 293). *Dhammūpasanḥitaṇ pāmuḍḍhaṇ* ti tam eva atthañ ca dhammañ ca, tañ ca atthadhammānisaṇsabhūtaṇ vedan paccavekkhato uppannaṇ pāmojjaṇ. Taṇ hi anavajjalak-
khaṇena paccavekkhanākārappavattena dhammena upasaṇ-
hitaṇ ti vuccati.

20. [37³²] *Pamuditaṇ pīti jāyati* ti iminā pāmojjena pamu-
ditassa nirāmisā pīti jāyati. *Pīti manassa* ti tāya pītiyā
pīnitamanassa. *Kāyo passambhati* ti kāyo paṭippassaddho
hoti, vūpasantadaratho. *Passaddhakāyo sukhaṇ* ti evaṇ vū-
pasantakāyadaratho cetasikaṇ sukhaṇ paṭisaṇvedeti. *Cittaṇ
samādhīyati* ti cittaṇ sammā ādhiyati, appitaṇ viya acalaṇ
tiṭṭhati.

21. [38¹⁰] Evam assa kilesappahānaṇ aveccappasādasa-
mannāgamañ² ca paccavekkhato uppajjamānaṇ somanassā-
dim ānisaṇsaṇ dassetvā, idāni, *yathodhi*³ *kho pana me* ti vārena
tassā paccavekkhanāya pavattākāraṇ dassetvā tass' eva
anāgāmimaggānubhāvassa ca balan dassento, *sakho so, bhik-
khavo* ti ādim āha. Tattha *evaṇsīlo* ti tassa anāgāmimagga-
sampayuttaṇ silakkhandhaṇ dasseti. *Evaṇ dhammo evaṇ-
pañño* ti taṇsampayuttam eva samādhikkhandhaṇ paññāk-
khandhañ ca dasseti. *Sālīnaṇ* ti lohitasālī-gandhasālī-ādīnaṇ
anekarūpānaṇ. *Pinḍapātaṇ* ti odanaṇ. *Vicitakālakaṇ* ti
apanitakālakaṇ. *N' ev' assa taṇ hoti antarāyāyā* ti tassa
evaṇvidhassa bhikkhuno taṇ vuttappakārapinḍapātabho-
janaṇ maggassa vā phalassa vā n' eva antarāyāya hoti.
Paṭiladdhaguṇassa hi taṇ kim antarāyaṇ karissati? Yo⁴
pi' ssa appaṭiladdhacattutthamaggo ca phalañ ca tappaṭi-
lābhāya vipassanaṇ ārabhato pi n' ev' assa naṇ hoti antarā-
yāya, antarāyaṇ kātuṇ asamattham eva hoti. Kasmā?
Vuttappakāra-sīla-dhamma-paññānaṇ saṅgahena maggena
visuddhacittattā.

¹ C 3 hetuṇ.

² C 3 °samannāgamañ ca.

³ C 1, C 2, C 4 yatodhi; C 3 yato pi. ⁴ C 1, C 2, C 4 So.

22. [38¹³] *Yasmā c' ettha etad eva kāraṇaṇ, tasmā tadanurūpaṇ upamaṇ dassento seyyathā ti ādim āha. Tattha acchan ti vippasannaṇ. Parisuddhaṇ malavigamena. Pariyodātaṇ pabhassaratāya. Ukkāmukhaṇ ti suvaṇṇakārānaṇ mūsāmukhaṇ. Suvaṇṇakārānaṇ mūsā hi idha ukkā. Aññattha pana dīpikādayo pi vuccanti. "Ukkāsu dhāriyamānāsū" ti (D. i. 49) āgataṭṭhāne dīpikā ukkā ti vuccati. "Ukkaṇ bandheyya. Ukkaṇ bandhitvā ukkā mukhaṇ ālinpeyyā" ti (A. i. 257) āgataṭṭhāne añgārakapallaṇ.*

"Kammārānaṇ yathā ukkā anto jhāyati no bahi" ti (Jā. vi. 189 and 437) āgataṭṭhāne kammāruddhanaṇ. "Evaṇ vipāko ukkāpāto bhavissati" ti (D. i. 68) āgataṭṭhāne vātavego ukkā ti vuccati. Imasiṇ pana ṭhāne aññesu ca evarūpesu, "Saṇḍāsena jātārūpaṇ gahetvā ukkā mukhe ca pakkhipati" ti (A. i. 257) āgataṭṭhānesu suvaṇṇakārānaṇ mūsā ukkā ti veditabbā. Tatrāyaṇ upamāsaṇsandanā: Saṅkiliṭṭhavatthaṇ viya hi saṅkiliṭṭhajātārūpaṇ viya ca imassa bhikkhuno puthujjanakāle kāmarāgādimalānugataṇ cittaṇ daṭṭhabbaṇ. Acchodakaṇ viya ukkā mukhaṇ viya ca anāgāmimaggo. Taṇ udakaṇ ukkā mukhaṇ ca āgama vatthasuvaṇṇānaṇ parisuddhatā viya tassa bhikkhuno vuttapakārasīla-dhamma-paññāsaṅgahaṇ anāgāmimaggaṇ āgama visuddhacittattā ti.

23. [38²⁰] *So mettāsahagatena cetasā ti yathānusandhivasena desanā āgatā.*¹ *Tayo hi anusandhi: pucchānusandhi, ajjhāsayānusandhi, yathānusandhi ti. Tattha, "Evaṇ vutte aññataro bhikkhu Bhagavantaṇ etad avoca: Siyā nu kho, bhante, bahiddhā asati paritassanā ti? Siyā, bhikkhū ti Bhagavā avocā" ti (M. i. 136) evaṇ pucchantānaṇ vissajjitasuttavasena pucchānusandhi veditabbo. "Siyā kho pana te, brāhmaṇa, evam assa: Ajjāpi nūna samaṇo Gotamo avītarāgo" ti (M. i. 23) evaṇ paresaṇ ajjhāsayāṇ veditvā vuttassa suttassa vasena ajjhāsayānusandhi veditabbo. Yena pana dhammena ādimhi desanā vuṭṭhitā, tassa dhammassa anurūpadhammasena vā paṭipakkhavasena vā yesu suttesu upari desanā āgacchati, tesāṇ vasena yathānusandhi veditab-*

¹ C 1, C 2, C 4 °gatā.

bo. Seyyathīdaṇ: Ākañkheyyasutte¹ heṭṭhā sīlena desanā uṭṭhitā, upari cha abhiññā āgatā. Kakacopame² heṭṭhā akkhantiyā uṭṭhitā, upari kakacopamovādo āgato. Alagadde³ heṭṭhā diṭṭhiparidīpanena uṭṭhitā, upari tiparivaṭṭasūññatāpakāsanā āgatā. Culla-Assapure⁴ heṭṭhā kilesapari-dīpanena uṭṭhitā, upari brahmavihārā āgatā. Kosambakasutte⁵ heṭṭhā bhaṇḍanena uṭṭhitā, upari sārāṇiyadhammā āgatā. Imasmiṇ pana Vatthasutte heṭṭhā kilesavasena desanā vuṭṭhitā, upari brahmavihārā āgatā. Tena vuttaṇ: Yathānusandhivasena desanā āgatā ti. Brahmavihāresu pana anupadavaṇṇanā ca bhāvanānayo ca sabbo sabbā-kārena Visuddhimagge⁶ vutto.

24. [38³¹] Evaṇ⁷ Bhagavā abhiijjhādīnaṇ upakkilesānaṇ paṭipakkhabhūtaṇ sabbaso ca⁸ kāmarāga-byāpādappahānena vigatapaccatthikattā laddhapadaṭṭhānaṇ tassa anāgāmino brahmavihārabhāvanaṇ dassetvā, idāni⁹ 'ssa arahattāya vi-passanaṇ dassetvā arahattappattiṇ dassetuṇ, so *atthi idan* ti ādim āha. Tass' attho: So anāgāmī evaṇ bhāvitabrahmavihāro etesaṇ brahmavihārānaṇ yato kutoci vuṭṭhāya te eva brahmavihāradhamme nāmavasena, tesāṇ nissayaṇ hadaya-vatthuṇ, vatthunissayāni bhūtāni ti iminā nayena bhūtūpādāyadhamme rūpavasena ca vavatthapetvā, *atthi idan ti pajānāti*. Ettāvātā 'nena dukkhasaccavavatthānaṇ kataṇ hoti. Tato tassa dukkhasa samudayaṇ paṭivijjhanto, *atthi hīnaṇ ti pajānāti*. Ettāvātā 'nena samudayasaccavavatthānaṇ kataṇ hoti. Tato tassa pahānūpāyaṇ vicinanto *atthi paṇītaṇ ti pajānāti*. Ettāvātā 'nena maggasaccavavatthānaṇ kataṇ hoti. Tato tena maggena adhigantabbaṇ ṭhānaṇ vicinanto, *atthi uttariṇ imassa saññāgatassa nissaraṇaṇ* ti pajānāti. Imassa mayā adhigatassa brahmavihārasaññāgatassa uttariṇ nissaraṇaṇ nibbānaṇ atthi ti evaṇ pajānāti ti adhippāyo. Ettāvātā 'nena nirodhasaccavavatthānaṇ kataṇ hoti. *Tassa evaṇ jānato evaṇ passato* ti tassa vipassanāpaññāya evaṇ

¹ M. i. 33.² M. i. 122.³ M. i. 130.⁴ M. i. 281.⁵ M. i. 320.⁶ *Visu.* chapter ix.⁷ C 1, C 2, C 4 Evañ ca.⁸ C 3 va.⁹ C 1, C 2, C 4 imassa.

catuhi ākārehi cattāri saccāni jānato maggapaññāya evaṇ passato Bhayabherave¹ vuttanayen' eva *kāmāsavā pi cittaṇ vimuccati . . . itthattāyā* ti pajānāti ti.

25. [39¹] Evaṇ yāva arahattā desanaṇ pāpetvā, idāni yasmā tassaṇ parisatiṇ nahānasuddhiko brāhmaṇo nisinno, so evaṇ nahānasuddhiyā vaṇṇaṇ vuccamānaṇ sutvā pabbajitvā arahattaṇ pāpuṇissati ti Bhagavatā vidito, tasmā tassa codanaṇ² sandhāya, *ayaṇ vuccati, bhikkhave, bhikkhu sināto antarena sinānenā* ti imaṇ pāṭiyekkaṇ anusandhiṇ āha. Tattha *antarena sinānenā* ti abbhantarena kilesavutthānasinānenena. *Sundarika-Bhāradvājo* ti Bhāradvājo nāma so brāhmaṇo attano gottavasena, Sundarikāya pana nadiyā sinātassa pāpappavāhanaṇ hoti ti ayam assa diṭṭhi, tasmā Sundarika-Bhāradvājo ti vuccati. So taṇ vacanaṇ sutvā cintesi: Mayam pi nahānasuddhiṇ vaṇṇema. Samaṇo Gotamo tad eva vaṇṇeti. Samānacchando dāni esa amhehi ti. Atha Bhagavantaṇ Bāhukaṇ nadiṇ gantvā tattha pāpaṇ pavāhetvā āgataṇ viya maññamāno āha: *Gacchati pana bhavaṇ Gotamo Bāhukaṇ nadiṇ sināyitun* ti? Bhagavā tassa gacchāmī ti vā, na gacchāmī ti vā avatvā yeva brāhmaṇassa diṭṭhisamugghātaṇ kattukāmo, *kiṇ, brāhmaṇa, Bāhukāya nadiyā, kiṇ Bāhukā nadī karissati* ti āha. Tass' attho: Kiṇ payojanaṇ Bāhukāya nadiyā? Kiṇ sā karissati? Asamatthā sā kassaci atthassa. Kiṇ tattha gamissāmī ti?

26. [39⁸] Atha brāhmaṇo taṇ pasaṇsanto *lokhyasammata*³ ti ādim āha. Tattha *lokhyasammata* ti lūkhabhāvasammata. Cokkhabhāvaṇ⁴ visuddhabhāvaṇ deti ti evaṇ sammata ti vuttaṇ hoti. Lokyasammata ti pi pāṭho. Tass' attho: seṭṭhaṇ lokaṇ gamayati ti evaṇ sammata ti. *Puññasammata* ti puññaṇ ti sammata. *Pavāhett* ti gamayati, visodheti. *Gāthāhi ajjhabhāsī* ti gāthāhi abhāsī. Gāthā hi vuccamānā tadatthadīpanattham eva vā gāthārucikānaṇ vuccanti, visesatthadīpanatthaṇ vā. Idha pan' etā ubhayatthadīpanatthaṇ

¹ *Sutta*. 4, §§ 59-61 of this book.

² C 1, C 2, C 4 vodānaṇ; *Ṭikā*: codanatthāya.

³ *M. text* mokkhasammata; *Ṭikā*: "Lūkhabhāvo lokkhaṇ. Taṇ etissā atthī ti lokkhā ti sammata."

⁴ C 1, C 2, C 4 Mokkhabhāvaṇ.

vuttā ti veditabbā. *Bāhukan* ti idam eva ettha vacanaṇ tadatthadīpakaṇ, sesāni visesatthadīpakāni. Yath' eva hi *Bāhukaṇ* evaṇ *Adhikakkādini*¹ pi loko gacchati nahānena pāpaṇ pavāhetuṇ. Tattha ye tesāṇ ṭhānānaṇ āsannā honti, te divasassa tikkhattuṇ nahāyanti. Ye dūre, te yathākka-maṇ dvikkhattuṇ, sakiṇ, ekadivasantaraṇ, evaṇ yāva saṇ-vaccharantaraṇ nahāyanti. Ye pana sabbathā pi gantuṇ na sakkonti, te ghaṭṭhi pi tato udakaṇ aharāpetvā nahāyanti. Sabbam etaṇ niratthakaṇ. Tasmā imaṇ visesatthaṇ dīpetuṇ *Adhikakkādini*¹ pi āha.

27. [39¹³] Tattha *Adhikakkaṇ*² ti nahānasambhāravasena laddhavohāraṇ ekaṇ titthaṇ vuccati. *Gayā* ti pi maṇḍala-vāpisaṇṭhānaṇ titthaṭṭhānam³ eva vuccati. *Payāgo* ti etaṇ⁴ pi Gaṇḍāya ekaṇ tittham eva; Mahā-Panādassa rañño Gaṇḍāya nimuggapāsādassa sopānasammukhaṭṭhānaṇ. *Bāhukā*, *Sundarikā*, *Sarassatī*, *Bāhumatī* ti imā pana catasso nadiyo. *Bālo* ti duppañño. *Pakkhanno*⁵ ti pavisanto.⁶ *Na sujjhātī* ti kilesasuddhiṇ na pāpuṇāti, kevalaṇ rajojallam eva pavāheti.

28. [39¹⁶] *Kiṇ Sundarikā karissatī* ti *Sundarikā* kilesavi-sodhane kiṇ karissati? Na kiñci kātuṇ samatthā ti adhip-pāyo. Esa nayo *Payāga-Bāhukāsu*. Imehi ca tīhi⁷ padehi vutthehi itarāni pi cattāri⁸ lakkhaṇāhāranayena vuttān' eva honti. Tasmā yath' eva *Sundarikā-Payāga-Bāhukā* na kiñci karonti, tathā *Adhikakkādayo* pi ti veditabbā. *Verin*⁹ ti pānātipātādi-paṇcaverasamannāgataṇ. *Katakibbisan* ti ka-taluddakammaṇ. *Na hi naṇ sodhaye* ti *Sundarikā* vā *Payāga*-⁰ *Bāhukā* vā na sodhaye. Na visodhetī ti vuttaṇ hoti. *Pāpakammīnaṇ* ti pāpakehi verakibbisakammehi yuttaṇ, lāma-kakamme yuttaṇ vā. Verakibbisabhāvaṇ appattehi khud-dakehi¹⁰ pi¹¹ pāpehi yuttaṇ ti vuttaṇ hoti.

¹ C 2 Avikakkādini.

² C 2 Avikakkaṇ.

³ C 3 tittham eva.

⁴ C 1, C 2, C 4 tam pi.

⁵ C 1, C 2, C 4 pakkhanto.

⁶ C 1 avisanto.

⁷ C 1, C 2, C 4 dvīhi.

⁸ C 1, C 2, C 4 omī cattāri.

⁹ C 3 Payāgo.

¹⁰ C 1, C 2, C 4 luddakehi.

¹¹ C 1, C 2, C 4 omī pi.

29. [39¹⁹] *Suddhassā* ti nikkilesassa. *Sadā Phaggū* ti niccam pi Phaggunīnakkhattam¹ eva. Phaggunamāse kira Uttaraphaggunīdivase yo nahāyati, so saṇvaccharakataṇ pāpaṇ sodhetī ti evaṇḍiṭṭhiko so brāhmaṇo. Ten' assa Bhagavā taṇ diṭṭhiṇ paṭihananto āha: *Suddhassa ve sadā Phaggū* ti nikkilesassa niccaṇ phaggunīnakkhattaṇ, itaro kiṇ sujjhissatī ti? *Uposatho sadā* ti suddhassa ca² cātudasi-paṇṇarasādisu uposathaṅgāni asamādiyato pi niccam eva uposatho. *Suddhassa sucikammassā* ti nikkilesatāya suddhassa, sucihi ca kāyakammādihi samannāgatassa. *Sadā sampajjate vatan* ti idisassa ca kusalūpasaṇhitaṇ vatasamādānam pi niccaṇ sampannam eva hotī ti.

30. [39²¹] *Idh' eva sināhi* ti imasmiṇ yeva mama sāsane sināhi. Kiṇ vuttaṇ hoti? Sace ajjhattikakilesamalappavāhanaṇ icchasi, idh' eva mama sāsane aṭṭhaṅgikamaggasalilena sināhi, aññatra hi idaṇ n' atthī ti. Idān' assa sappāyadesanāvasena tīsu pi dvāresu suddhiṇ dassento, *sabbabhūtesu karohi khematan* ti ādim āha. *Khematan* ti abhayaṇ. Hita-bhāvaṇ, mettan ti vuttaṇ hoti. Eten' assa manodvārasuddhi dassitā hoti. *Sace musā na bhaṇasī* ti etena vacīdvārasuddhi. *Sace pāṇaṇ na hiṇsasi, sace adinnaṇ n' ādiyasī* ti etehi kāyadvārasuddhi. *Saddahāno amaccharī* ti etehi pana naṇ evaṇ parisuddhadvāraṇ saddhāsampadāya cāgasampadāya ca niyojesi. *Kiṇ kāhasi Gayaṇ gantvā udapāno pi te Gayā* ti ayaṇ pana upaḍḍhagāthā, sace sabbabhūtesu khemataṇ karissasi, *musā na bhaṇissasi, pāṇaṇ na hanissasi, adinnaṇ n' ādiyissasi, saddahāno amaccharī bhavissasi, kiṇ kāhasi Gayaṇ gantvā, udapāno pi te Gayā, Gayāya pi te nahāyantassa udapāne pi imāya eva paṭipattiyā kilesasuddhi, sarīramalasuddhi* pana ubhayattha samā ti evaṇ yojetabbā. Yasmā ca loke Gayā sammatatarā, tasmā 'ssa Bhagavā, gacchati pana bhavaṇ Gotamo Bāhukan ti puṭṭho pi kiṇ kāhasi Bāhukaṇ gantvā ti avatvā kiṇ kāhasi Gayaṇ gantvā ti āhā ti veditabbo.

31. [39²⁰] *Evaṇ vutte* ti evam ādi Bhayabherave³ vuttattā pākāṭam eva. *Eko vūpakatṭho* ti ādisu pana *eko kāyavive-*

¹ C 2, C 4 Phaggunā°.

² C 1, C 2, C 4 omī ca.

³ *Sutta* 4, §§ 65-76 of this book.

kena. *Vūpakattiho* cittavivekena. *Appamatto* kammaṭṭhāne sati - avijahanena. *Ātūpi* kāyikacetasikaviriyasaṅkhātena ātāpena. *Pahitatto* kāye ca jīvite ca anapekkhatāya. *Vi-haranto* aññatara-iriyāpathavihārena. *Na cirass' evā* ti pabbajjaṇ upādāya vuccati. *Kulaputtā* ti duvidhā kulaputtā: jātikulaputtā ca ācārakulaputtā ca. Ayaṇ pana ubhayathā pi kulaputto. *Agārasmā* ti gharā. Agārāya¹ hitaṇ agāriyaṇ, kasi-gorakkhādi-kuṭumbaposaṇakammaṇ vuccati. N' atthi ettha agāriyaṇ ti *anagāriyaṇ*. Pabbajjāy' etaṇ adhvacaṇaṇ. *Pabbajanti* ti upagacchanti upasankamanti. *Tadanuttaraṇ* ti taṇ anuttaraṇ. *Brahmacariyapariyosānaṇ* ti maggabrahmacariyassa pariyosānaṇ. Arahattaphalaṇ ti vuttaṇ hoti. Tassa hi atthāya kulaputtā pabbajanti. *Ditthe va dhamme* tasmiṇ yeva attabhāve. *Sayaṇ abhiññā sacchikatvā* ti attanā yeva paññāya paccakkaṇ katvā. Aparapaccayaṇ katvā ti attho. *Upasampajja vihāsi* ti pāpunītvā sampādetvā vihāsi. Evaṇ viharanto ca, *khīnā jāti — pe — abbhāññāsi*. Eten' assa paccavekkhaṇābhūmiṇ dasseti.

32. Katamā paṇ' assa jāti khīnā? Kathaṇ ca naṇ abbhāññāsi ti? Vuccate. Kāmaṇ² c' etaṇ Bhayaḍḍhavaṇ pi vuttaṇ, tathā pi naṇ idha paṭhamapurisavasena yojanānayaḍḍassanattāṇaṇ puna saṅkhepato bhaṇāma. Na tāv' assa atītā jāti khīnā, pubbe va khīnattā. Na anāgatā, tattha vāyāmābhāvato. Na paccupannā, vijjamānattā. Maggassa pana abhāvitattā yā uppajjeyya eka-catu-paṇcavokārabhavesu eka-catu-paṇcakkhandhappabbhedā jāti, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammataṇ āpajjanaṇa khīnā. Taṇ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā, kilesābhāve vijjamānaṃ³ pi kammaṇ āyatiṇ appaṭisaṇḍhikaṇ hoti ti jānanto jānāti.

33. [40^o] *Vusitaṇ* ti vuttaṇ, parivuttaṇ. Kataṇ, caritaṇ, niṭṭhāpitaṇ ti attho. *Brahmacariyaṇ* ti maggabrahmacariyaṇ. *Kataṇ karaṇiyaṇ* ti catusu saccesu catuhi maggehi pariññā-pahāna-sacchikiriyā-bhāvanāvasena soḷasaḍḍham pi kiccaṇ niṭṭhāpitaṇ ti attho. *Nāparaṇ iṭṭhattāyā* ti idāni

¹ C 3 Anagāriyaṇ ti agarāya.

² C 1, C 2, C 4 Kāmaṇ ca m' etaṇ.

³ C 2, C 4 vijjamānakammaṇ.

puna¹ itthambhāvāya, evaṇ soḷasavidhakiccabhāvāya,² ki-lesakkhayāya vā maggabhāvanā n' atthi. Atha vā, *itthat-tāyā* ti itthabhāvato imasmā evampakārā idāni vattamānak-khandhasantānā aparāṇ khandhasantānaṇ n' atthi; ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti, chinnamūlako rukkho viyā ti abbhaññāsi. *Aññataro* ti eko. *Arahatan* ti arahantānaṇ, Bhagavato sāvakānaṇ arahantānaṇ abbhantaro ahoṣi ti.

Vatthasuttavaṇṇanā nitṭhitā.

8.

[*Sallekhasuttavaṇṇanā*]

1. [40¹⁰] *Evam me sutan* ti Sallekhasuttaṇ. Tattha *Mahā-Cundo* ti tassa therassa nāmaṇ. *Sāyanhasamayan* ti sāyanhakāle. *Paṭisallānā vuṭṭhito* ti ettha *paṭisallānan* ti tehi tehi satta-saṅkhārehi paṭinivattitvā sallānaṇ. Niliyanaṇ ekibhāvo, paviveko ti vuttaṇ hoti. Yo tato vuṭṭhito, so paṭisallānā vuṭṭhito nāma hoti. Ayaṇ pana, yasmā paṭisallānānaṇ uttamato phalasamāpattito vuṭṭhito, tasmā paṭisallānā vuṭṭhito ti vutto. *Bhagavantaṇ abhivādetvā* ti samadasanakha-samujjalañjalihi vibhūsitena sirasā Bhagavantaṇ sakkaccaṇ vanditvā. Abhivādāpetvā vā, sukhī bhava, Cundā ti evaṇ vacībhedaṇ kāretvā.³ Bhagavā kira vandito samāno suvaṇṇadundubhisadisaṇ gīvaṇ paggayha kaṇṇasukhaṇ pemaṇiyaṇ amatābhisekasadisaṇ brahmaghoṣaṇ nicchārento, sukhī hohi ti tassa nāmaṇ gahetvā vadati. Evaṇ taṇ āciṇṇaṇ Tathāgatānaṇ. Tatr' idaṇ sādhakasuttaṇ: "Sakko, bhante, devānam indo sāmacco saparijano Bhagavato pāde sirasā vandatī ti. Sukhī hotu, Pañcasikha, devānam indo sāmacco saparijano. Sukhakāmā hi devā, manussā, asurā, nāgā, gandhabbā, ye pi c' aññe santi puthukāyā ti. Evañ ca pana Tathāgatā evarūpe mahāsakkhe yakkhe abhivadanti" ti (D. ii. 269).

2. [40¹⁵] *Yā imā* ti idāni vattabbā: abhimukhaṇ karonto viya āha. *Anekavihitā* ti nānappakārā. *Ditṭhiyo* ti micchā-

¹ C 1, C 2, C 4 pana.

² C 3 soḷasakiccabhāvāya.

³ C 1, C 2, C 4 katvā.

diṭṭhiyo. *Loke uppajjantī* ti sattesu pātubhavanti. *Atta-vādapaṭisaṇyuttā* ti “Rupaṇ attato samanupassatī”¹ ti (A. ii. 214) ādinayappavattena attavādena paṭisaṇyuttā. Tā viṣati bhavanti. Lokavādapaṭisaṇyuttā ti “sassato attā ca loko cā” ti (D. i. 14) ādinayappavattena lokavādena paṭisaṇyuttā. Tā aṭṭha honti: sassato, asassato, sassato ca asassato ca, n’ eva sassato nāsassato,² antavā, anantavā, antavā ca anantavā ca, n’ eva antavā nānantavā attā ca loko cā ti evaṇ pavattā. *Ādim evā* ti ādisu ayam attho: Kin nu kho, bhante, ādim eva manasikarontassa appatvā³ pi sotāpattimaggaṇ vipassanāmissakaṇ paṭhamamanasikāram eva manasikarontassa bhikkhuno evam etāsaṇ ettaken’ eva upāyena etāsaṇ diṭṭhinaṇ pahānañ ca paṭinissaggo ca hotī ti? Idañ ca thero attanā anadhimāniko pi samāno adhimānikānaṇ adhimānappahānatthaṇ adhimāniko viya hutvā pucchati ti veditabbo. Apare pan’ āhu: Therassa antevāsikā ādimanasikāren’ eva diṭṭhinaṇ samucchadappahānaṇ hotī ti evaṇsaññino pi, samāpattivihārā sallekhavihārā ti evaṇsaññino pi atthi. So tesāṇ atthāya Bhagavantaṇ pucchī ti.

3. [40²⁰] Ath’ assa Bhagavā taṇ diṭṭhinaṇ pahānaṇ dasento yā imā ti ādim āha. Tattha, *yattha c’ etā diṭṭhiyo uppajjantī* ti ādi pañcakkhandhe sandhāya vuttaṇ. Etesu hi etā diṭṭhiyo uppajjanti. Yath’ āha: “Rūpe kho, bhikkhave, sati . . . rūpaṇ abhinivissa evaṇ diṭṭhi uppajjati: so attā, so loko, so pecca bhavissāmi nicco, dhuvo, sassato, aviparīṇāmadhammo” ti (S. iii. 182) vitthāro. Ārammaṇavasena pana ekavacanaṇ katvā, *yattha cā* ti āha. Yasmiṇ ārammaṇe uppajjantī ti vuttaṇ hoti. Ettha ca, uppajjanti, anusenti, samudācarantī ti imesaṇ evaṇ nānākaraṇaṇ veditabbaṇ: Jātivasena hi ajātā jāyamānā *uppajjantī* ti vuccanti, puna-punaṇ āsevitā thāmagatā appaṭivinītā *anusenti* ti, kāyavacīdvāraṇ sampattā *samudācarantī* ti. Idam etesaṇ nānākaraṇaṇ.

4. [40²³] *Taṇ n’ etaṇ mamā* ti ādisu taṇ pañcakkhandhapabbhedāṇ ārammaṇaṇ etaṇ mayhaṇ na hoti, aham pi eso

¹ Also S. iii. 16.

² C 2, C 4 nāsassato ca.

³ C 1, C 4 appattā; C 2 appattam pi.

nāsmi, eso me attā pi¹ na hoti ti evam etaṇ yathābhūtaṇ sammappaññāya passato ti evaṇ tāva padattho veditabbo. Yasmā ca pan' ettha, *etaṇ mamā* ti taṇhāgāho, tañ ca gaṇhanto aṭṭhasata²-taṇhāvicaritappabhedan taṇhāpapañcaṇ gaṇhāti, *eso aham asmī* ti māñagāho, tañ ca gaṇhanto navappabhedan mānapapañcaṇ gaṇhāti, *eso me attā* ti diṭṭhigāho, tañ ca gaṇhanto dvāsaṭṭhidiṭṭhigatappabhedan diṭṭhipapañcaṇ gaṇhāti, tasmā n' *etaṇ mamā* ti vadanto Bhagavā yathāvuttappabhedan taṇhāppapañcaṇ paṭikkhipati, n' *eso' ham asmī* ti mānapapañcaṇ, na m' *eso attā* ti diṭṭhipapañcaṇ paṭikkhipati. Diṭṭhekaṭṭhā yev' ettha taṇhā-mānā veditabbā.

5. [40²⁴] *Evam etaṇ* ti evaṇ n' etaṇ mamā ti ādinā ākārena etaṇ khandhapañcaṇ. *Yathābhūtan* ti yathāsabhāvaṇ. *Yathā atthi* ti vuttaṇ hoti. *Khandhapañcaṇ* hi eten' eva ākārena atthi. *Mamā* ti ādinā pana gayhamānaṇ ten' ākārena n' ev' atthi ti adhippāyo. *Sammappaññāya passato* ti sotāpattimaggaṇaṇāriyosanaṇā vipassanāpaññāya suṭṭhu passantassa. *Evam etāsaṇ* ti etena upāyena etāsaṇ. *Pahānaṇ paṭinissagga* ti ubhayam etaṇ samucchedappahānass' evādhivacanaṇ.

6. [40²⁶] *Evaṇ Bhagavā*, ādimanasikāren' eva diṭṭhinaṇ pahānaṇ hoti nu kho no ti āyasmata Mahā-Cundena adhimānikānaṇ vasena pañhaṇ puṭṭho sotāpattimaggena diṭṭhippahānaṇ dassetvā, idāni sayam eva adhimānikānaṇ jhānaṇ vibhajanto, *thānaṇ kho pan' etaṇ* ti ādim āha. *Tattha adhimānikā nāma* yesaṇ appatte pattasaññāya adhimāno uppajjati. Svāyaṇ uppajjamāno n' eva loke vaṭṭānusārīnaṇ bālaputhujanānaṇ uppajjati, na ariyasāvakaṇaṇ. Na hi sotāpānassa, sakadāgāmī ahan ti adhimāno uppajjati, na sakadāgāmiṇi, anāgāmī ahan ti, na anāgāmino, arahā ahan ti. *Kārakass' eva* pana samathavasena vā vipassanāvasena vā vikkhambhitaṇānaṇ niccaṇ yuttapayuttassa āraddhavipassakassa uppajjati. Tassa hi³ samathavikkhambhitaṇaṇ vā vipassanāvikkhambhitaṇaṇ vā kilesānaṇ samudācāraṇ aṇṇato, sotā-

¹ C 1, C 2, C 4 ti.

² See *Vbh.* 349 and 392-400.

³ C 1, C 2, C 4 omīti hi.

panno ahan ti vā, sakadāgāmī, anāgāmī, arahā ahan ti va adhimāno uppajjati.

7. Talaṅgaratissapabbatavāsi-Dhammadinnattherena¹ ova-diyamānattherānaṃ viya. Therassa kira acirūpasampannass' eva ovāde ṭhatvā bahū bhikkhū visesaṃ adhigacchiṃsu. Taṃ pavattiṃ sutvā Tissamahāvihāravāsi-bhikkhusaṅgho, na aṭṭhānaniyojako thero, therāṃ anethā ti sambahule bhikkhū pāhesi. Te gantvā, āvuso Dhammadinna, bhikkhusaṅgho taṃ pakkosāpeti ti āhaṃsu. So āha: Kim pana tumhe, bhante, attānaṃ gavesatha, paran ti? 'Attānaṃ sappurisā' ti. So tesāṃ kammaṭṭhānaṃ adāsi. Sabbe va arahattaṃ pāpuṇṇiṃsu. Bhikkhusaṅgho puna aññe bhikkhū pāhesi. Evaṃ yāvattatiyaṃ pahitā sabbe pi tatth' eva arahattaṃ patvā vihariṃsu. Tato saṅgho, gatagatā n' āgacchantī ti aññatarāṃ buddhapabbajitaṃ pāhesi. So gantvā,² bhante Dhammadinna, tikkhattuṃ Tissamahāvihāravāsi-bhikkhusaṅgho tuyhaṃ santi-ke pesesi, tvaṃ nāma saṅghassa ānaṃ garuṃ na karosi, n' āgacchasi ti āha. Thero, kim etan ti paṇṇasālaṃ apavisitvā va pattacīvaraṃ gāhāpetvā tāvad eva nikkhami. So anta-rāmagge Haṅkana-vihāraṃ pāvīsi. Tattha c' eko mahātthero saṭṭhivassātīto adhimānena arahattaṃ paṭijānāti. Thero taṃ upasaṅkamitvā vanditvā paṭisanthāraṃ katvā adhigamaṃ pucchi. Thero āha: Āma, Dhammadinna, yaṃ pabbajitena kātappaṃ, cirakataṃ taṃ mayā, atītasatṭhivasso 'mhi etarahi ti. 'Kiṃ bhante, iddhiṃ pi valaṇṇethā' ti. 'Āma, Dhammadinnā' ti. 'Sādhu vata, bhante, hatthiṃ tumhākaṃ paṭimukhaṃ āgacchantāṃ māpethā' ti. Sādhu, āvuso ti thero sabbasetāṃ, sattapatiṭṭhaṃ, tidhāpabhinnaṃ, naṅguṭṭhaṃ vijamānaṃ, soḍaṇṇaṃ mukhe pakkhipitvā dvihi dantehi vijjhītukāmaṃ viya paṭimukhaṃ āgacchantāṃ mahāhatthiṃ māpesi. So taṃ attanā yeva māpitaṃ hatthiṃ disvā bhīto palāyituṃ ārabhi. Tadā va attānaṃ, nāhaṃ arahā ti ñatvā Dhammadinnassa pādamūle ukkuṭikaṃ nisiditvā, patiṭṭhā me hohi, āvuso ti āha. Dhammadinno, mā, bhante, soci, mā anattamano ahosi, kārakānaṃ yeva adhimāno uppajjati

¹ Cf. *Visu.* p. 634.

² C 3 gantvā ca.

ti therañ samassāsetvā kammaṭṭhānam adāsi. Thero tass' ovāde ṭhatvā arahattaṇ pāpuṇi.

8. Cittalapabbate pi tādiso va thero vasati. Dhammadinno tam pi upasaṅkamtivā tath' eva pucchi. So pi tath' eva vyākāsi. Tato naṇ Dhammadinno, kiṇ, bhante, iddhim pi valañjethā ti āha. 'Ām' āvuso' ti. 'Sādhu vata, bhante, ekaṇ pokkharañ māpethā' ti. Thero māpesi. 'Ettha ca, bhante, padumagumbaṇ¹ mapethā' ti. Tam pi māpesi. 'Padumagumbe mahāpadumaṇ māpethā' ti. Tam pi māpesi. 'Etasmiṇ padumagabbhe² ṭhatvā madhurassarena gāyantaṇ naccantaṇ ca³ ekaṇ itthiviggahaṇ māpethā' ti. Tam pi māpesi. So, etaṇ, bhante, punappunaṇ upanijjhāyathā ti vatvā sayañ pāsādaṇ pāvīsi. Therassa taṇ upanijjhāyato saṭṭhivassāni vikkhambhitakilesā calīsu. So tadā attānaṇ ñatvā purimathero viya Dhammadinnassa santike kammaṭṭhānaṇ gahetvā arahattaṇ pāpuṇi.

9. Dhammadinno pi anupubbena Tissamahāvihāraṇ agamāsi. Tasmiṇ ca samaye therā cetiyaṅgaṇaṇ sammajjitvā Buddhārammaṇaṇ pītiṇ uppādetvā nisinnā honti. Etaṇ kira tesañ vattaṇ. Tena nesaṇ eko pi, idha pattacīvaraṇ ṭhaphē ti Dhammadinnaṇ pucchitā pi nāhosi. Dhammadinno eso bhavēyyā ti ñatvā pana pañhaṇ pucchiṇsu. So pucchita-pucchitapañhe tikhiṇena asinā kumudanālakalāpaṇ viya chinditvā pādaṅguliya mahāpaṭhaviṇ pahari. Bhante, ayaṇ acetanā mahāpaṭhavī pi Dhammadinnassa guṇaṇ jānāti, tumhe pana na jānāthā ti vatvā imaṇ gātham āha:

Acetanā 'yaṇ paṭhavī vijānāti guṇāguṇaṇ

sacetanā va⁴ kho bhante na jānātha guṇāguṇaṇ ti.

Tāvad eva ca ākāse abbhugantvā Talaṅgara-Tissapabbatam eva agamāsi.

10. [40²⁶] Evaṇ kārakass' eva adhimāno uppajjati. Tasmā Bhagavā tādisānaṇ bhikkhūnaṇ vasena jhānaṇ vibhajanto, *ṭhānaṇ kho panā* ti ādim āha. Tass' attho: Atth' etaṇ kāranaṇ, no n' atthi, yena idh' ekacco bhikkhu bāhiraparibbā-

¹ C 1, C 2, C 4 °gumbam pi.

² C 1 padumagumbe; C 2, C 4 padume.

³ C 1, C 2, C 4 vā.

⁴ C 2, C 4 ca vo.

jakehi sādharāṇaṇ vivicc' eva kāmehi—pe—paṭhamajjhānaṇ upasampajja vihareyya. Yaṇ pan'¹ assa evam assa: sallekhena viharāmi ti, yaṇ paṭipattividdhānaṇ kilese sallikhati tena viharāmi ti, taṇ na yujjati. Na hi adhimānikassa bhikkhuno jhānaṇ sallekho vā sallekhapaṭipadā vā hoti. Kasmā? Avipassanāpāda-kattā. Na hi so jhānaṇ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya sañkhāre sammasati. Jhānaṇ pan' assa cittekaggamattaṇ karoti,² diṭṭhadhammasukhavihāro hoti. Tasmā tam atthaṇ dassento Bhagavā, *na kho pan'ete, Cunda, ariyassa vinaye sallekhā vuccanti; diṭṭhadhammasukhavihārā ete ariyassa vinaye vuccantī* ti āha. Tattha *ete* ti jhānadhammavasena bahuvacanaṇ veditabbaṇ. Ete paṭhamajjhāna-dhammā ti vuttaṇ hoti. Samāpattivāsena vā; ekam pi paṭhamajjhānaṇ punappunaṇ samāpattivāsena pavattaṇ bahuttaṇ gacchati. Ārammaṇavasena vā; ekam pi hi paṭhamajjhānaṇ paṭhavikasiṇādisu pavattivāsena bahuttaṇ gacchati.³ Esa nayo dutiya-tatiya-catutthajjhānesu. Arūpajjhānesu pana ārammaṇabhedābhāvato purimakāraṇadvayavasena' eva⁴ bahuvacanaṇ veditabbaṇ. Yasmā ca nesaṇ aṅgāni pi santāni ārammaṇāni pi; nibbutāni c' eva sukhāni cā ti vuttaṇ hoti; tasmā tāni, *santā ete viharā* ti evaṇ vuttāni ti veditabbāni. Ayaṇ tāv' etesaṇ catunnam pi sadhāraṇavaṇṇanā. Visesaṇṇanā pana, *sabbaso rūpasāññānaṇ* ti ādipa-dānusārato vattabbā siyā, sā Visuddhimagge⁵ sabbākārena vuttā yeva.

11. [42³] Evaṇ yasmā adhimānikassa bhikkhuno jhānavihāro avipassanāpāda-kattā sallekhavihāro na hoti, na hi so jhānaṇ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya sañkhāre sammasati, cittekaggakaro diṭṭhadhammasukhavihāro pan' assa hoti, tasmā tam atthaṇ dassento rūpajjhānāni c' eva arūpajjhānāni ca vibhajitvā, idāni yattha sallekho kātabbo, catucattalisāya ākārehi tañ ca vatthuṇ tañ ca sallekhaṇ dassento, *idha kho pana vo* ti ādim āha. Kasmā pana aṭṭhabhi samāpattihi avihīṇsādayo va sallekhā ti vuttā? Lokuttarapāda-kattā. Bāhirakānaṇ hi aṭṭha samāpattiyo vaṭṭapāda-kā yeva. Sā-

¹ C 3 pana tassa. ² C 3 °mattakaro. ³ C 3 gacchati ti.

⁴ C 1, C 2, C 4 omit eva.

⁵ Visu. chapter x.

sane saraṇagamanam pi lokuttarapāḍakaṇ, pageva avihiṇ-sādayo. Iminā yeva ca suttena veditabbaṇ, yathā bāhira-kassa atthasamāpattilābhino pañcābhiññassāpi dinnadānato sāsane tisaṇagatassa dinnadānaṇ mahapphalataraṇ hoti ti.¹ Idaṇ hi sandhāya Dakkhiṇāvisuddhisutte, “Bāhirake kāmesu vitarāge dānaṇ datvā koṭisatasahassa-guṇā dakkhiṇā pāṭikañkhitabbā. Sotāpattiṇphalasacchikiriyaṇ paṭipanne dānaṇ datvā asaṅkheyyā appameyyā dakkhiṇā pāṭikañkhitabbā; ko pana vado sotāpanne” ti (M. iii. 255) vuttaṇ. Saraṇagamanato paṭṭhāya hi tattha sotāpattiṇphalasacchikiriyaṇ paṭipanno adhippeto ti. Ayaṇ tāv’ ettha pāliyojanā. Anupadavaṇṇanāyaṇ pana, *idhā* ti vihiṇsādivatthudīpanam etaṇ. *Kho panā* ti nipātamattaṇ. *Vo* ti kāraṇatthe sāmivacanaṇ. Ayaṇ pan’ ettha saṅkhepattho: Yad etaṇ pare vihiṇsakā bhavissanti ti ādinā nayena vihiṇsādivatthun vadāma, idha, Cunda, tumhehi sallekho kātabbo ti.

12. [42³] Evaṇ saṅkhepato vatvā, idāni vitthārento, *pare vihiṇsakā bhavissanti, mayam ettha avihiṇsakā bhavissāmā ti sallekho karaṇīyo* ti ādim āha. Tattha *pare* ti ye keci imaṇ sallekham ananuyuttā. *Vihiṇsakā bhavissanti* ti “Pāninā vā leḍḍunā vā” ti (Nd. ii. 99) ādihi sattānaṇ viheṭhakā bhavissanti. *Mayam ettha avihiṇsakā bhavissāmā* ti mayaṇ pana yatth’ eva vatthusmiṇ pare evaṇ vihiṇsakā bhavissanti, etth’ eva avihiṇsakā bhavissāmā, avihiṇsaṇ uppādetvā viharissāmā. *Iti sallekho karaṇīyo* ti evaṇ tumhehi sallekho kātabbo. Sallekho ti ca idha avihiṇsā va veditabbā. Avihiṇsā hi vihiṇsaṇ sallekhati, chindati, tasmā sallekho ti vuccati. Esa nayo sabbattha. Ayaṇ pana viseso: Pare *micchādītthi* ti ettha kammaṇpathānaṇ antamicchādītthiṇ ca micchattānaṇ ādimicchādītthiṇ ca missetvā dītthi vuttā ti veditabbā. Yathā² ’yam ettha, tathā³ sammādītthi ti vuttatṭhāne sammādītthi. Ettha ca kammaṇpathā vitthā-rato Sammādītthiṇsutte āvibhavissanti, micchattesu micchādītthi-ādayo Dvedhāvitakke.

13. [42⁵] Ayaṇ pan’ ettha saṅkhepo: Pānaṇ atipātenti

¹ C 1, C 2 omit ti; C 4 omits hoti ti.

² C 1, C 2, C 4 Tathā.

³ C 1, C 2, C 4 omit tathā.

ti *pāṇātipātī*. Pāṇaghātakā ti attho. Adinnaṇ ādiyaṇti ti *adinnādāyī*. Parassahārino ti attho. Abrahmaṇ, hīnaṇ, lāmakaṇ dhammaṇ carantī ti *abrahmacārī*. Methunadhammapaṭisevakā ti attho. Brahmaṇ seṭṭhaṇ paṭipadaṇ¹ paṭipajjantī ti *brahmacārī*. Methunā paṭiviratā ti attho. Ettha ca brahmacariyaṇ sallekho ti veditabbaṇ. Brahmacariyaṇ hi abrahmacariyaṇ sallekhati. Musā vadantī ti *musāvādī*. Paresaṇ atthabhañjanaṇ tucchaṇ alikaṇ vācaṇ bhāsītāro ti attho. Pisunā vācā etesaṇ² ti *pisunāvācā*. Paresaṇ mammacchedikā pharusā vacā etesaṇ ti *pharusāvācā*. Samphaṇ niratthakaṇ vacanaṇ palapaṇti ti *samphappalāpī*. Abhiṇṇāyanti ti *abhiṇṇālū*. Parabhaṇḍe lubbhanasilā ti attho. Byāpannaṇ pūtibhūtaṇ cittaṇ etesaṇ ti *byāpanna-cittā*. Micchā pāpikā viññugarahitā etesaṇ diṭṭhī ti *micchā-diṭṭhī*. Kammappaṭipattiyaṇ n' atthi dinnan ti ādivatthukāya, micchappaṭipattiyaṇ aniyāyānādiṭṭhiyā ca samannāgatā ti attho. Sammā sobhanaṇ viññupasatthā etesaṇ diṭṭhī ti *sammādiṭṭhī*. Kammappaṭipattiyaṇ atthi dinnan ti ādikāya kammassakadiṭṭhiyā,³ sammappaṭipattiyaṇ maggaḍḍhiyā ca samannāgatā ti attho. *Micchāsaṅkappā* ti ayathāva-anīyānīka-akusalasaṅkappā. Esa nayo *micchāvācā* ti ādisu. Ayaṇ pana viseso: Micchāsaṅkappādayo viya hi micchāsaṇti nāma pāṭiekkō koci dhammo n' atthi. Atītaṇ pana cintayato pavattānaṇ catunnam pi akusalakkhandhānaṇ etaṇ adhivacanaṇ. Yaṇ pi vuttaṇ Bhagavatā, “Atth' esā, bhikkhave, anussati, n' esā n' atthi ti vadāmi. Puttapaṭilābhaṇ vā, bhikkhave, anussarato, dhanapaṭilābhaṇ vā, bhikkhave, yasapaṭilābhaṇ vā, bhikkhave, anussarato” ti (cf. A. iii. 328) tam pi taṇ taṇ cintentassa saṭipatirūpakeṇa uppattin sandhāya vuttan ti veditabbaṇ.

14. [42²⁸] *Micchāñāṇī* ti ettha ca micchāñāṇan ti pāpakiriyaṇ upāyacintāvasena pāpaṇ katvā sukataṇ mayā ti pacca-vekkhaṇākāreṇa ca uppanno moho veditabbo. Tena samannāgatā puggalā micchāñāṇī. *Sammāñāṇī* ti ettha pana ekū-

¹ C 1, C 2, C 4 omit paṭipadaṇ. ² C 2, C 4 etesaṇ santī ti.

³ C 1, C 2, C 4 kammassakadiṭṭhiyā.

navīsatiḥhedan paccavekkhaṇāñāṇan sammāñāṇan ti vuc-
cati. Tena samannāgatā puggalā sammāñāṇī. *Micchāvi-*
muttī ti avimuttā yeva samānā vimuttā mayan ti evaṇ
saññino. Avimuttiyaṇ vā vimuttisaññino. Tatrāyaṇ va-
canattho: Micchā pāpikā viparītā vimutti etesaṇ atthī ti
micchāvimuttī. Micchāvimuttī ti ca yathāvutten' ākārena
pavattānaṇ akusalakkhandhānam etaṇ adhivacanaṇ. Pha-
lasampayuttāni pana sammādiṭṭhi-ādīni aṭṭhaṅgāni ṭhapetvā
sesadhammā¹ sammāvimuttī ti veditabbā.² Sā ca mic-
chāvimuttiṇ sallikhitvā³ ṭhitattā sallekho ti veditabbā.
Tattha niyojento āha: *Mayam ettha sammāvimuttī bhavis-*
sāmā ti sallekho karaṇīyo ti.

15. [42³¹] Ito parāni tīni nīvaraṇavasena vuttāni. Abhi-
jḥālū, byāpannacittā ti evaṇ kammāpathesu vuttattā pan'
ettha paṭhamāni dve nīvaraṇāni na vuttāni ti veditabbāni.
Tattha thīnamiddhena pariyuṭṭhitā abhibhūtā *thīnamiddha-*
pariyuṭṭhitā. Uddhaccena samannāgatā ti *uddhatā*. Vici-
nantā kicchanti, na sakkonti sannīṭṭhānaṇ kātun ti *vecikicchī*.

16. [42³⁶] *Kodhanā* ti ādīni dasa cittassa upakkilesavasena
vuttāni. Tattha kodhādisu yaṇ vattabbaṇ siyā, taṇ sabbaṇ
Dhammādayāda-Vatthasuttesu vuttaṇ. Ayaṇ pan' ettha
vacanattho: *Kodhanā* ti kujjhanasīlā. *Upanāhī* ti upanā-
hanasīlā; upanāho vā etesaṇ atthī ti. Tathā *makkhī pulāsi*
ca. Issanti ti *issukī*. Maccharāyanti ti *maccharī*; mac-
charaṇ vā etesaṇ atthī ti. Saṭṭhayanti ti *sathā*. Na sammā
bhāsanti ti vuttaṇ hoti. Kerāṭṭiyayuttānaṇ etaṇ adhiva-
canaṇ. Māyā etesaṇ atthī ti *māyāvī*. Thambhasamañ-
gitāya *thaddhā*. Atimānāyogena *atimānī*. Vuttapaccani-
kanayena sukkapakkho veditabbo.

17. [43¹⁰] *Dubbacā* ti vattun dukkhā, kiñci vuccamānā
na saḥanti.⁴ Tabbiparītā *subbacā*. Devadattādisadisā pā-
pakā mittā etesan ti *pāpamittā*. Buddhā vā Sāriputtasadisā
vā kalyāṇā mittā etesan ti *kalyāṇamittā*. Kāyaduccarītādisu
cittavossaggavasena *pamattā*; viparītā *appamattā* ti veditabbā.

¹ C 1, C 2, C 4 sesadhammo.

² C 1, C 2, C 4 veditabbo.

³ C 1, C 2, C 4 sallikhitvā.

⁴ C 1, C 2, C 4 saḥanti.

Imāni tīṇi pakīṇṇakavasena vuttāni; *assaddhā* ti ādini satta asaddhammavasena.

18. [43¹⁴] Tattha tīsu vatthusu saddhā etesaṇ n' atthi ti *assaddhā*. Sukkapakkhe saddahantī ti *saddhā*. Saddhā vā etesaṇ atthī ti pi *saddhā*. N' atth' etesaṇ hiri ti *ahirikā*. Akusalasamāpattiyā ajigucchamānānam etaṇ adhivacanaṇ. Hiri etesaṇ mane ti, hiriya vā yuttamanā ti *hirimanā*. Na ottappantī ti *anottāpī*. Akusalasamāpattiyā na bhāyanti ti vuttaṇ hoti. Tabbiparītā *ottāpī*. Appaṇ sutaṇ etesan ti *appaṇsutā*. Appan ti ca thokaṇ ti na gahetabbaṇ. N' atthī ti gahetabbaṇ. Appassutā ti hi nissutā sutavirahitā vuccanti. Bahuṇ¹ sutam etesan ti *bahussutā*. Tathāgatabhāsitaṇ ekam pi gāthaṇ yāthāvato ñatvā anurūpapaṭipadaṇ paṭipannānam etaṇ adhivacanaṇ. Kucchitaṇ sīdanti ti *kusītā*. Hīnaviriyānam etaṇ adhivacanaṇ. Āraddhaṇ viriyam etesan ti *āraddhaviriyā*. Sammappadhānayaṭṭhānam etaṇ adhivacanaṇ. Muṭṭhā sati etesan ti *muṭṭhassatī*. Naṭṭhassatī ti vuttaṇ hoti. Upaṭṭhitā sati etesan ti *upaṭṭhitasatī*. Niccaṇ ārammaṇābhimukhappavattasatīnam etaṇ adhivacanaṇ. Duṭṭhā paññā etesan ti *duppaññā*. Naṭṭhapaññā ti vuttaṇ hoti. Paññāya sampannā ti *paññāsampannā*. Paññā ti ca idha vipassanāpaññā veditabbā. Vipassanāsambhāro hi paripūro imasmiṇ ṭhāne āgato. Tasmā vipassanāpaññā va ayan ti Porāṇaṇaṇ ānā.

19. [43²²] Idāni ekam eva lokuttaraguṇānaṇ antarāyakaṇaṇ aniyyānikadiṭṭhiṇ tih' ākārehi dassento, *sandiṭṭhiparāmāsī* ti ādim āha. Tattha sandiṭṭhiṇ parāmasanti ti *sandiṭṭhiparāmāsī*. Ādhānaṇ gaṇhanti ti *ādhānaḡāhī*. Ādhānaṇ ti daḷhaṇ vuccati. Daḷhaḡāhī ti attho. Yuttaṇ kāraṇaṇ disvā laddhiṇ paṭinissajanti ti paṭinissaggi. Dukkheṇa kiccheṇa kasireṇa bahum pi kāraṇaṇ dassetvā na sakkā saggaṇ² kātun ti *duppatinissaggi*. Ye attano uppannaṇ diṭṭhiṇ, idam eva saccan ti daḷhaṇ gaṇhitvā, api Buddhādihi kāraṇaṇ dassetvā vuccamānā na paṭinissajanti, tesam etaṇ adhivacanaṇ. Tādisā hi puggalā yaṇ yad eva dhammaṇ vā adhammaṇ vā suṇanti, taṇ sabbaṇ evaṇ amhākaṇ ācariyehi kathitaṇ, evaṇ

¹ C 3 Bahu.

² C 3 paṭinissaggi.

amhehi sutan ti, kummo va añgāni sake kapāle, anto yeva samodahanti, kumbhilagāhaṇ gaṇhanti, na vissajjenti. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

20. [43²⁶] Evaṇ catucattālīsāya ākārehi sallekhaṇ dassetvā, idāni tasmiṇ sallekhe cittuppadassāpi bahukāraṇ dassetuṇ, *cittuppadam pi kho ahan* ti ādim āha. Tass' attho: Ahaṇ, Cunda, kusalesu dhammesu cittuppadam pi bahukāraṇ vadāmi. Yā pan' etā kāyena vācāya anuvidhīyanā, yathā paṭhamāṇ cittaṇ uppannaṇ tath' eva tesāṇ dhammānaṇ kāyena karaṇaṇ, vācāya ca karoṭhā ti āṇāpanaṇ vā, uggahapari-pucchādīni vā, tattha vādo yeva ko? Ekantabahukārā yeva hi tā anuvidhīyanā ti dasseti. Kasmā pan' ettha cittup-pādo pi bahukāro ti? Ekantahitasukhāvahattā, anuvidhīyanānaṇ hetuttā ca. Dānaṇ dassāmī ti cittuppādo sayam pi ekantahitasukhāvaho, anuvidhīyanānam pi hetu. Evaṇ hi uppannacittattā yeva dutiyadivase mahāvīthiṇ¹ pidahitvā mahāmaṇḍapaṇ katvā bhikkhusatassa vā bhikkhusahassassa vā dānaṇ deti; bhikkhusaṅghaṇ nimantetha, pūjetha, parivisathā ti parijane āṇāpeti. Evaṇ saṅghassa cīvara-senāsana-bhesajjaṇ dassāmī ti cittuppādo sayam pi ekantahitasukhāvaho, anuvidhīyanānam pi hetu. Evaṇ uppannacittattā yeva hi cīvarādīni abhisāṅkharoti, deti, dāpeti ca.

21. Esa nayo saraṇagamanādisu. Saraṇaṇ gacchāmī ti hi cittaṇ uppādetvā pacchā kāyena vā² vācāya vā² saraṇaṇ gaṇhati. Tathā pañcaṅgaṇ, atṭhaṅgaṇ, dasaṅgaṇ vā sīlaṇ samādiyissāmī ti cittaṇ uppādetvā va kāyena vā² vācāya vā samādiyati. Pabbajitvā catusu sīlesu patitṭhahissāmī ti ca cittaṇ uppādetvā va kāyena vācāya ca pūreṭabbaṇ sīlaṇ pūreti. Buddhavacanaṇ uggahessāmī ti cittaṇ uppādetvā va ekaṇ vā nikāyaṇ dve vā, tayo vā, cattāro vā, pañca vā nikāye vācāya uggaṇhāti. Evaṇ dhutaṅgasamādāna-kammaṭṭhānuggaha - kasināparikamma - jjhānasamāpatti - vipassanā-magga-phala-pacceka-bodhi-sammāsambodhi³-vasena neṭabbaṇ. Buddhho bhaviṣṣāmī ti hi cittuppādo sayam pi ekantahitasukhāvaho anuvidhīyanānam pi hetu. Evaṇ hi

¹ C 1, C 2, C 4 mahāvīthiyaṇ. ² C 1, C 2, C 4 omīti vā.

³ C 1, C 2, C 4 omīti °sammāsambodhi°.

uppannacittattā yeva aparena samayena kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni kāyena vācāya¹ pāramiyo pūretvā sadevakaṇ lokaṇ tārento vicarati. Evaṇ sabbattha cittuppādo pi bahukāro; kāyavācāhi pana anuvidhiyanā atibahukārā yevā ti veditabbā.

22. [43²⁸] Evaṇ kusalesu dhammesu cittuppādassāpi bahu-kārataṇ dassetvā, idāni tattha niyojento, *tasmātiha*, *Cundā* ti ādim āha. Taṇ atthato pākaṭam eva. Evaṇ catucattā-līsāya ākārehi dassite sallekhe cittuppādassāpi bahukārataṇ dassetvā, idāni tass' eva sallekhasa hitādhigamāya magga-bhāvaṇ dassento, *seyyathā pī* ti ādim āha. Tass' attho: Yathā nāma, Cunda, khāṇu-kaṇṭaka-pāsāṇādīhi visamo maggo bhaveyya, tassa parikkamanāya, parivajjanatthāya añño suparikammakato viya bhūmibhāgo samo maggo bhaveyya. Yathā vā, rukkhamūla-pāsāṇa-papāta-kumbhila-makarādipariyākulaṇ visamaṇ tittham assa, tassa parikkamanāya parivajjanatthāya aññaṇ² avisamaṇ anupubbagam-bhiraṇ sopānaphalakasadiṣaṇ titthaṇ bhaveyya, yaṇ paṭi-panno sukhen' eva taṇ nadiṇ vā talākaṇ vā ajjhogāhetvā nahāyeyya vā uttareyya vā. Evam eva kho, Cunda, visamamagga-visamatitthasadisāya vihiṇsāya samannāgatassa vihiṇsakassa puggalassa samamagga-samatitthasadisā avihiṇsā hoti parikkamanāya. Yath' eva hi visamamagga-visamatitthaparivajjanatthāya samo maggo ca titthañ ca paṭiyattaṇ, evaṇ vihiṇsāparivajjanatthāya avihiṇsā paṭiyattā, yaṇ paṭipanno sukhen' eva manussagatiṇ vā devagatiṇ³ vā ajjhogāhetvā sampattiṇ vā anubhaveyya, uttareyya vā lokā. Eten' eva upāyena sabbapadāni yojetabbāni.

23. [44³²] Evaṇ tass' eva hitādhigamāya maggabhāvaṇ dassetvā, idāni uparibhāvaṅgamanīyataṇ dassento, *seyyathā pī* ti ādim āha. Tass' attho: Yathā nāma, Cunda, ye keci akusalā dhammā paṭisandhijanakā vā, ajanakā vā, dinnāya pi paṭisandhiyā vipākajanakā vā, ajanakā vā, sabbe te jātivāsena adhobhāvaṅgamanīyā ti evannāmā va honti, vipākakāle aniṭṭhākantavipākattā. Yathā ca ye keci kusalā

¹ C 3 vācāya ca.

² C 1, C 2 omīti aññaṇ.

³ C 1, C 2, C 4 omīti devagatiṇ vā.

dhammā paṭisandhijanakā vā, ajanakā vā, dinnāya pi paṭisandhiyā vipākajanakā vā, ajanakā vā, sabbe te jātivāsena uparibhāvaṅgamanīyā ti evannāmā va honti, vipākakāle iṭṭhakantavipākattā. *Evam eva kho, Cunda, vihiṅsakassa—pe—uparibhāvāyā* ti. Tatrāyaṇ upamāsaṇsandanā: Yathā hi sabbe akusalā adbhobhāvaṅgamanīyā, evaṇ vihiṅsakassa ekā vihiṅsā pi. Yathā ca sabbe kusalā uparibhāvaṅgamanīyā, evaṇ avihiṅsakassa ekā avihiṅsā pi. Eten' eva upāyena akusalaṇ akusalena, kusalaṇ ca kusalena upametabbaṇ. Ayaṇ kir' ettha adhippāyo ti.

24. [45³] Evaṇ tass' eva sallekhassa uparibhāvaṅgamanīyatan dassetvā, idāni parinibbāpane samatthabhāvaṇ dassetuṇ, *so vata, Cundā* ti ādim āha. Tattha *so* ti vattabbappa-kārapuggala-niddeso. Tassa, *so* ti imaṇ uddesavacanaṇ āharitvā, yo attanā palipapalipanno *so vata, Cunda, paraṇ palipapalipannaṇ uddharissatī* ti evaṇ sabbapadesu sambandho veditabbo. *Palipapalipanno* ti gambhīrakaddame nimuggo vuccati. No ca kho ariyassa vinaye. Ariyassa pana vinaye *palipan* ti pañca kāmagaṇā vuccanti. *Palipanno* ti tattha nimuggo bālaputhujjano. Tasmā evam ettha atthayojanā veditabbā: Yathā, Cunda, koci puriso yāva nāsikaggā gambhīrakaddame nimuggo aparam pi tath'¹ eva nimuggaṇ hatthe vā sīse vā gahetvā uddharissatī ti n' etaṇ ṭhānaṇ vijjati. Na hi taṇ kāraṇaṇ atthi, yena *so* taṇ uddharitvā thale patiṭṭhapeyya. *Evam eva* yo attanā pañcakāmaguṇapalipe palipanno, *so vata paraṇ tatth' eva palipannaṇ uddharissatī* ti n' etaṇ ṭhānaṇ vijjati.

25. Tattha siyā: Ayuttam etaṇ. Puthujjanānam pi bhikkhu-bhikkhunī-upāsaka-upāsikānaṇ dhammadesanaṇ sutvā honti yeva dhammaṇ abhisametāro. Tasmā palipapalipanno uddharatī ti. Taṇ na tathā daṭṭhabbaṇ. Bhagavā yeva hi tattha uddharatī. Pasaṇsāmattam eva pana dhammakathikā labhanti, raññā pahitalekhavācaka viya. Yathā hi raññā paccantajanapade pahitaṇ lekhaṇ, tattha manussā lekhaṇ vācetum ajanantā yo vācetun jānāti, tena vācāpetvā tam atthaṇ sutvā rañño ānā ti ādarena sampādentī. Na ca

¹ C 3 tatth' eva.

nessaṃ hoti, lekhaṇācakkassa ayaṃ ānā ti. Lekhaṇācako pana viṣaṭṭhāya vācāya vāceti anelaḡalāya ti paṣaṇṣāmatṭam eva labhati. Evam eva kiṃ cāpi, Sāriputtappabhūtaṃ dhammakathikā dhammaṃ desenti, atha kho likhitapaṇṇavācā viya te honti. Bhagavato yeva pana sā dhammadessaṇā, raṇṇo ānā viya. Ye ca taṃ sutvā dhammaṃ abhisamenti, te Bhagavā yeva uddharatī ti veditabbo. Dhammakathikā pana, viṣaṭṭhāya vācāya dhammaṃ desenti, anelaḡalāya ti paṣaṇṣāmatṭam eva labhanti ti. Tasmā yuttam ev' etan ti. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

26. [45⁷] *Adanto avinīto aparinibbuto* ti ettha pana anibbiṣatāya adanto, asikkhitavinayatāya avinīto, anibbūtakilesatāya aparinibbuto ti¹ veditabbo. So tādiso paraṃ damessati, nibbiṣaṃ karissati, viṇessati vā, tisso sikkhā sikkhāpessati, parinibbāpessati vā, tassa kilese nibbāpessati ti n' etaṃ ṭhānaṃ vijjati. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

27. [45¹⁰] *Evam eva kho, Cunda, vihiṇṣakassa—pe—parinibbānāya* ti ettha pana evam attho veditabbo: Yathā attanā palipāpalipanno paraṃ palipapalipannaṃ uddharissati, danto damessati, vinīto viṇessati, parinibbuto parinibbāpessati ti ṭhānam etaṃ vijjati. Kiṃ pana taṃ? Palipāpalipannattaṃ, dantattaṃ, vinītattaṃ, parinibbutattaṃ ca. Evam eva kho, Cunda, vihiṇṣakassa purisapuggalassa avihiṇṣā hoti parinibbānāya. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yo attanā avihiṇṣako, tassa yā avihiṇṣā, ayaṃ yā esā vihiṇṣakassa parassa vihiṇṣā, tassā parinibbānāya hoti. Attanā avihiṇṣako parassa vihiṇṣācetanāṃ nibbāpessati ti ṭhānam etaṃ vijjati. Kiṃ pana taṃ ti? Avihiṇṣakattam eva. Yaṃ hi yena attanā adhigataṃ hoti, so paraṃ tathattāya samādetuṃ sakkoti. Atha vā yathā attanā palipāpalipanno, danto vinīto, parinibbuto paraṃ palipapalipannaṃ, adantaṃ, avinītaṃ, aparinibbutaṃ ca uddharissati, viṇessati, damessati, parinibbāpessati ti ṭhānam etaṃ vijjati. Evam eva vihiṇṣakassa purisapuggalassa vihiṇṣāpahānāya maggaṃ bhāvayato uppannā avihiṇṣā hoti parinibbānāya, parinibbuto viya hi aparinibbutaṃ, avihiṇṣācetanā va vihiṇṣācetanāṃ parinib-

¹ C 1, C 2, C 4 omīti.

bāpetuṇ samatthā. Etam atthaṇ dassento, *evam eva kho, Cunda* ti ādim āhā ti¹ *evam ettha attho daṭṭhabbo*. Yathā c' ettha, evaṇ sabbapadesu. Ativittthārabhayena pana anupadayaohanā na katā ti.

28. [464] Evaṇ tassa parinibbāpane samatthabhāvaṇ das-setvā, idāni taṇ desanaṇ nigametvā dhammapaṭipattiyaṇ niyojetuṇ, *iti kho, Cundā* ti ādim āha. Tattha *sallekha-pariyāyo* ti sallekhakāraṇaṇ. Esa nayo sabbattha. Ettha avihiṇsādayo eva vihiṇsādīnaṇ sallekhanato sallekhakāraṇaṇ; tesāṇ vasena cittassa uppādetabbato cittupādakāraṇaṇ; vihiṇsādiparikkamanassa hetuto parikkamanakāraṇaṇ; uparibhāvanipphādanato uparibhāvakāraṇaṇ; vihiṇsādīnaṇ parinibbāpanato parinibbānakāraṇan ti veditabbā.

29. [467] *Hītesinā* ti hitaṇ esantena. *Anukampakenā* ti anukampamānena. *Anukampaṇ upādāyā* ti anukampaṇ cit-tena pariggahetvā. Paṭiccā ti pi vuttaṇ hoti. *Kataṇ vo taṇ mayā* ti taṇ mayā ime pañca pariyāye dassentena tumhākaṇ kataṇ. Ettakam eva hi anukampakassa satthu kiccaṇ, yadidaṇ aviparitatthammadesanā. Ito paraṇ pana paṭipatti nāma sāvakānaṇ kiccaṇ. Ten' āha: *Etāni, Cunda, rukkhāmūlāni—pe—amhākaṇ anusāsani* ti. Tattha ca *rukkhamūlāni* ti iminā rukkhāmūlasenāsanaṇ dasseti; *suññāgārāni* ti iminā janavivittatṭhānaṇ. Ubhayenāpi ca yogānurūpaṇ sesāsanaṇ ācikkhati, dāyaṇ niyyātetī. *Jhāyathā* ti ārammaṇūpanijjhānena aṭṭhatīṇsārammaṇāni, lakkhaṇūpanijjhānena ca aniccādito khandhāyatanādīni upanijjhāyatha. Samathaṇ ca vipassanaṇ ca vaḍḍhethā ti vuttaṇ hoti. *Mā pamādatthā* ti mā pamajjittha. *Mā pacchā vipaṭisārino ahuvatthā* ti, ye hi pubbe daharakāle arogakāle satta-sappāyādisampattikāle² Satthu-sammukhibhāvakāle ca yonisomanasikāravirahitā rattindivaṇ mañkuṇabhattā hutvā seyyasukham anubhontā pamajjanti, te pacchā jarākāle, rogakāle, maraṇakāle, vipattikāle, Satthu-parinibbutakāle ca taṇ pubbapamādavihāraṇ anussarantā sappatīsandhi-kālakiriyaṇ ca bhāriyaṇ sampassamānā vipaṭisārino honti. Tumhe pana tādisā mā ahuvatthā ti etam atthaṇ dassento āha:

¹ C 1, C 2, C 4 omit ti.

² See *Visu.* i. 127.

Mā pacchā vippatīsārino ahuvatthā ti. Ayaṇ vo amhākaṇ anusāsani ti ayaṇ amhākaṇ santikā, jhāyatha, mā pamādatthā ti tumhākaṇ anusāsani. Ovādo ti vuttaṇ hoti ti.

Sallekhasuttavaṇṇanā nitthitā.

9.

[Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā]

1. [46¹⁵] *Evam me sutaṇ ti Sammādiṭṭhisuttaṇ. Tattha, sammādiṭṭhi sammādiṭṭhi ti, āvuso, vuccati, kittāvataṇ nu kho, āvuso ti vā, katamaṇ paṇ' āvuso akusalan ti vā evaṇ yattikā therena pucchā vuttā, sabbā kathetukamyatāpucchā eva. Tattha yasmā jānantā pi sammādiṭṭhi ti vadanti, ajānantā pi, bāhirakā pi, sāsaniakā pi, anussavādivasena pi, attapaccakkhena pi, tasmā taṇ bahunnaṇ vacanaṇ upādāya dvikhattuṇ āmasanto, sammādiṭṭhi sammādiṭṭhi ti, āvuso, vuccati ti āha. Ayaṇ hi ettha adhippāyo: Aparehi pi sammādiṭṭhi ti vuccati, athāparehi pi sammādiṭṭhi ti vuccati. Svāyaṇ evaṇ vuccamāno atthaṇ ca lakkhaṇaṇ ca upādāya kittāvataṇ nu kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti ti? Tattha sammādiṭṭhi ti sobhanāya pasatthāya ca diṭṭhiyā samannāgato. Yadā pana dhamme yevāyaṇ sammādiṭṭhisaddo vattati, tadā 'ssa, sobhanā pasatthā ca diṭṭhi sammādiṭṭhi ti evam attho veditabbo.*

2. *Sā cāyaṇ sammādiṭṭhi duvidhā hoti: lokiyā, lokuttarā ti. Tattha kammassakatañāṇaṇ saccānulomikañāṇaṇ' ca lokiyā sammādiṭṭhi. Saṅkhepato vā sabbā pi sāsavā paññā. Ariyamaggaphalasampayuttā paññā lokuttarā sammādiṭṭhi. Sammādiṭṭhipuggalo pana tividho hoti: puthujjano, sekho, asekho ti. Tattha puthujjano duvidho hoti: bāhirako, sāsaniako ti. Tattha bāhirako kammavādī kammassakatadiṭṭhiyā sammādiṭṭhi hoti, no saccānulomikāya, attadiṭṭhi-parāmāsakattā. Sāsaniako dvīhi pi. Sekho niyatāya sammādiṭṭhiyā sammādiṭṭhi. Asekho asekhāya.*

3. [46²¹] *Idha pana niyatāya niyyānikāya lokuttarakusalasammādiṭṭhiyā samannāgato sammādiṭṭhi ti adhippeto. Ten' ev' āha: Ujugaṭā 'ssa diṭṭhi, Dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṇ saddhammaṇ ti. Lokuttarakusalasammādiṭṭhi yeva hi antadvayam anupagamma ujubhāvena*

gatattā, kāyavaṇṇkādīni vā sabbavaṇṇkāni samucchinditvā gatattā ujugatā hoti. Tāy' eva ca diṭṭhiyā samannāgato navappakāre pi lokuttaradhamme aveccappasādena acalapasādena samannāgato hoti; sabbadiṭṭhigahanāni ca vinibbeḥento sabbakilese pajahanto jātisaṅsārā nikkhamanto paṭipattiṃ pariniṭṭhāpento ariyena maggena āgato imaṃ Sambuddhappaveditaṃ amatogadhanibbānasaṅkhātāṃ saddhamman ti vuccati.

4. [46³⁰] *Yato kho* ti kālāparicchedavacanam etaṃ. Yasmiṃ kāle ti vuttaṃ hoti. *Akusalaṇ ca pajānāti* ti dasa-akusalakammapathasaṅkhātāṃ akusalaṇ ca pajānāti, nirodhārammaṇāya pajānanāya kiccavasena idaṃ dukkhan ti paṭivijjhanto. *Akusalamūlaṇ ca pajānāti* ti tassa mūlapaccayabhūtaṃ akusalaṇ ca pajānāti, ten' eva pakārena ayaṃ dukkhasamudayo ti paṭivijjhanto. Esa nayo, *kusalaṇ ca kusalamūlaṇ cā* ti etthāpi. Yathā c' ettha evaṃ ito paresu sabbavāresu kiccavasen' eva vatthupajānanā veditabbā. *Ettāvatā pi* ti etta-kena iminā akusalādipajānanenāpi. *Sammāditthi hoti* ti vuttappakārāya lokuttarasammādiṭṭhiyā samannāgato hoti. *Ujugatā' ssa—pe—āgato imaṃ saddhamman* ti ettāvatā saṅkkhittadesanā niṭṭhitā hoti. Desanā yeva c' esā saṅkhittā. Tesāṃ pana bhikkhūnaṃ vitthāravasen' eva sammāmanasikārapaṭivedho veditabbo.

5. Dutiyavāre pana desanā pi vitthārena, manasikārapaṭivedho pi vitthāren' eva pavatto ti veditabbo. Tattha saṅkhittadesanāya dve heṭṭhimamaggā, vitthāradesanāya dve uparimamaggā kathitā ti bhikkhū¹ ahaṅsu, vitthāradesanāvasāne, *sabbaso rāgānusayaṃ pahāyā* ti ādivacanaṃ sampassamānā. Thero pan' āha: Saṅkhittadesanāya pi cattāro maggā rāsito kathitā, vitthāradesanāya pi ti. Yā

¹ *Ṭīkā*: “Bhikkhū ti Mahāvihāre dhammasaṅgītivāsena pañcanikāyamaṇḍale nisinnabhikkhū. Thero ti tattha saṅghathero ti vadanti. Vatthasuttavannanāyaṃ vuttanayena pana Mahā-Saṅgharakkhitatherassa antevāsikabhikkhū sandhāya āhaṅsū ti vuttaṃ. Thero ti pana Mahā-Saṅgharakkhitathero. So hi imasmiṃ Majjhima-nikāye taṃ taṃ vinicchayaṃ kathesi.”

cāyaṇ idha sañkhitta-vitthāradesanāsu vicāraṇā āvikatā, sā sabbavāresu idha vuttanayen' eva veditabbā. Apubbānut-tānapadavaṇṇanāmattam eva hi ito paraṇ karissāma.

6. [47^b] Tattha paṭhamavārassa tāva vitthāradesanāyaṇ, *pāṇātipāto kho, āvuso, akusalan* ti ādisu akosallapavattiyā akusalaṇ veditabbaṇ; parato vattabbakusalapaṭipakkhato vā. Taṇ lakkhaṇato sāvajjadukkhavipākasañkiliṭṭhaṇ¹ vā. Ayaṇ tāv' ettha sādharmaṇapadavaṇṇanā.

7. Asādhāraṇesu pana pānassa atipāto *pāṇātipāto*. Pāna-vadho, pānaghāto ti vuttaṇ hoti. Pāno ti c' ettha vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṇ. Tasmiṇ pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyūpacchedaka-upakkamasamuṭṭhāpikā kāyavācīdvārānaṇ aññataradvārappavattā vadhakacetanā pāṇātipāto. So guṇavirahitesu tiracchānagatādisu pāṇesu khud-dake pāṇe appasāvajjo, mahāsarire mahāsāvajjo. Kasmā ? Payogamahantatāya. Payogasamatte pi vatthumahanta-tāya. Guṇavantesu manussādisu appagūṇe pāṇe appasāvajjo, mahāgūṇe pāṇe² mahāsāvajjo. Sarīra-guṇānaṇ pana samabhāve sati kilesānaṇ upakkamānañ ca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjo ti veditabbo. Tassa pañca sambhārā honti: pāṇo pāṇasaññitā, vadhakacittaṇ, upakkamo, tena maraṇan ti. Chappayogā:³ sāhatthiko, ānattiko, nissaggiyo, thāvaro, vijjāmayo, iddhiṃmayo ti. Imasmiṇ pan' atthe vitthāriyamāne atipapañco hoti. Tasmā taṇ na vitthārayāma, aññañ ca evarūpaṇ. Atthikehi pana Sāmantapāsādikāṇ Vinayaṭṭhakathaṇ oloketvā gahetabbo.

8. [47^b] Adinnassa ādānaṇ *adinnāādānaṇ*. Parassaharaṇaṇ, theyyaṇ, corikā ti vuttaṇ hoti. Tattha adinnan ti parapariggahitaṇ, yattha paro yathākāmakāritaṇ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti. Tasmiṇ pana parapariggahite parapariggahītasāññino tadādāyaka-upakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnāādānaṇ. Taṇ hīne parasantake appasā.

¹ According to the *Ṭīkā* the reading ought to be savajjadukkhavipākaṇ, sañkiliṭṭhaṇ vā. And this is a good reading.

² C 3 omits pāṇe.

³ These payogas are also explained in the *Khuddakapāṭha Commentary*, p. 29.

vajjaṇ, paṇite mahāsāvajjaṇ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṇ santake vatthusmiṇ mahāsāvajjaṇ. Taṇ taṇ guṇādhikaṇ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmiṇ appasāvajjaṇ. Tassa pañca sambhārā honti: parapariggahitaṇ, parapariggahītasāññitā, theyyacittaṇ, upakkamo, tena haraṇan ti. Chappayogā: sāhatthikādayo va. Te ca kho yathānurūpaṇ theyyāvahāro, pasayhāvahāro, paṭicchannāvahāro, parikappāvahāro, kusāvaharo ti imesaṇ avahārānaṇ vasena pavattā ti. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthāro pana Samantapāsādikāyaṇ vutto.*

9. [47^o] *Kāmesu micchācāro* ti ettha pana *kāmesū* ti methunasamācāresu. *Micchācāro* ti ekantanindito lāmakācāro. Lakkhaṇato pana asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamaṇiyatṭhānavītikkamacetanā kāmesu micchācāro. Tattha agamaṇiyatṭhānaṇ nāma purisānaṇ tāva, māturakkhitā, piturakkhitā, mātāpiturakkhitā, bhāturakkhitā, bhaginirakkhitā, nātirakkhitā, gottarakkhita,¹ dhammarakkhitā, sārakkhā, sapaṇḍādaṇḍā ti māturakkhitādayo dasa; dhanakkhitā, chandavāsini, bhogavāsini, paṭavāsini, odapattakini, obhatacumbaṭā, dāsī ca bhariyā, kammakārī ca bhariyā, dhajāhaṭā, muhuttikā ti etā dhanakkhitādayo dasā ti vīsati itthiyo. Itthisu pana dvinnāṇ sārakkhasapaṇḍādaṇḍānaṇ, dasannaṇ ca dhanakkhitādinan ti dvādasannaṇ itthiṇaṇ aññapurisā,² idaṇ agamaṇiyatṭhānaṇ nāma. So pan' esa micchācāro silādiguṇarahite agamaṇiyatṭhāne appasāvajjo, silādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā: agamaṇiyavattu, tasmiṇ sevanacittaṇ, sevanapayogo, maggena magga-paṭipatti-adhivāsanan ti. Eko payogo: sāhatthiko va.

¹ *Ṭīkā* : “*Gottarakkhita* sagottehi rakkhitā. *Dhammarakkhitā* sahadhammikehi rakkhitā. *Sārakkhā* sassāmikā. Yasā gamane raññā daṇḍo ṭhapito, sā *sapaṇḍādaṇḍā*. Bhariyabhāvattaṇ dhanena kitā *dhanakkhitā*. Chandena vasanti *chandavāsini*. Bhogattaṇ vasanti *Bhogavāsini*. Paṭattaṇ vasanti *paṭavāsini*. Udaḍapattaṇ āmasitvā gahitā *odapattakini*. Chumbaṭakaṇ apanetvā gahitā *obhatacumbaṭā*. Karamarānitā (?) *dhajāhaṭā*. Taṅkhaṇikā *muhuttikā*.”

² C 3 aññe purisa.

* Smp. 303.

10. [47⁶] *Musā* ti visaṇvādanapurekkhārassa atthabhañjanako vacīpayogo, kāyapayogo vā. Visaṇvādanādhīppāyena pan' assa paravisaṇvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā¹ cetanā *musāvādo*. Aparo nayo: *Musā* ti abhūtaṇ atacchaṇ vatthu. *Vādo* ti tassa bhūtato tacchato viññāpanaṇ. Lakkhaṇato pana atathaṇ vatthuṇ tathato paraṇ viññāpetukāmassa tathā viññattisamuṭṭhāpikā cetanā *musāvādo*. So yam atthaṇ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Api ca gahaṭṭhānaṇ attano santaṇaṇ adātukāmatāya n' atthi ti ādinayappavatto appasāvajjo; sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṇ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṇ appakam pi telaṇ vā sappiṇ vā labhitvā hasādhīppāyena ajja gāme nadī, maññe, sandatī ti purānakaṭṭhānayaena pavatto appasāvajjo; adiṭṭhaṇ yeva pana diṭṭhaṇ ti ādinā nayena vadantānaṇ mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā honti: atathaṇ vatthu, visaṇvādanacittaṇ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthavijānanan ti. Eko payogo: sāhatthiko va. So kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā paravisaṇvādakakiriyākaraṇe² daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro taṇi atthaṇ jānāti, ayaṇ kiriyāsamuṭṭhāpakacetanākhaṇe yeva *musāvādakammanā* bajjhati.

11. [47⁶] *Pisunā vācā* ti ādisu yāya vācāya yassa taṇ vācaṇ bhūsatī, tassa hadaye attano piyabhāvaṇ, parassa ca suññabhāvaṇ karoti, sā *pisunā vacā*. Yāya pana attānam pi param pi pharusāṇ karoti, yā vācā sayam pi pharusā n' eva kaṇṇasukhā, na hadayasukhā,³ ayaṇ *pharusā vācā*. Yena samphaṇ palapati niratthakaṇ, so *samphappalāpo*. Tesā mūlabhūtā cetanā pi *pisunāvācā*dināmam eva labhati. Sā eva ca idha adhippetā ti. Tattha saṅkiliṭṭhacittassa paresāṇ vā bhedaṇ attapiyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā *pisunā vācā*. Sā yassa bhedaṇ karoti, tassa appaṇaṇatāya appasāvajjā, mahāṇaṇatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā: bhinditabbo paro, iti ime nānā bhavissanti vinā bhavissantī ti bhedapurekkhārātā vā, iti

¹ C 1, C 2, C 4 paravisaṇvādakassa kāya°.

² C 1, C 2, C 4 °karaṇo.

³ C 1, C 4 hadayasukkhā vāca; C 3 hadayasukhā vā.

ahaṇ piyo bhavissāmi vissāsiko ti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānanan ti.

12. Parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā *pharusā vācā*. Tassā āvibhāvattham idaṇ vatthu: Eko kira gāmadārako mātuvacanaṇ anādiyitvā araṇṇaṇ gacchati. Taṇ mātā nivattetuṇ asak-kontī, caṇḍā taṇ mahisī anubandhatūti akkosi. Ath' assa tath' eva araṇṇe mahisī uṭṭhāsi. Dārako, yaṇ mama mātā mukhena kathesi, taṇ mā hotu, yaṇ cittena cintesi taṇ hotū ti sacca-kiriyaṇ akāsi. Mahisī tatth' eva baddhā viya aṭṭhāsi. Evaṇ mammacchedako pi payogo cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti. Mātāpitāro hi kadāci puttake evaṇ vadanti: Corā vo khaṇḍākhaṇḍikaṇ karontū ti. Uppalapattam pi ca nesaṇ upari patantaṇ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṇ vadanti: Kiṇ ime ahirikā anottappino ti vadanti? Niddhamatha ne ti. Atha ca nesaṇ āgamādhi-gamasampattiṇ icchanti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti, evaṇ vacanasāṇhatāya aphaṇusā vācā pi na hoti. Na hi mārāpetukāmassa, imaṇ sukhaṇ sayāpethā ti vacanaṇ aphaṇusā vācā hoti. Cittapharusatāya paṇ' esā pharusā vācā va. Sā yaṇ sandhāya pavattitā, tassa appaṇaṇatāya appasāvajjā, mahāṇaṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sam-bhārā: akkositabbo paro, kupitacittaṇ, akkosanā ti.

13. Anattaviññāpana-kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā aku-salacetanā *samphappalāpo*. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sam-bhārā: Bhāratayuddha-Sītāharaṇādi-niratthakakathāpurek-khāratā, tathārūpi-kathākathanaṇ ca.

14. [47⁸] Abhiṇṇāyati ti *abhiṇṇā*. Parabhaṇḍābhimukhi hutvā tanninnatāya pavatti¹ ti attho. Sā, aho vata idaṇ mam' assā ti evaṇ parabhaṇḍābhijjhāyanalakkhaṇā; adinnā-danaṇ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassā dve sam-bhārā: parabhaṇḍaṇ, attano pariṇāmanaṇ ca. Parabhaṇḍa-vatthuke lobhe uppanne pi na tāva kammaṇathabhedo hoti, yāva, aho vata idaṇ mam' assā ti attano na² pariṇāmeti.

15. Hitasukhaṇ byāpādayati ti *byāpādo*. So paravināsāya

¹ C 2, C 4 pavattati ti.

² C 1, C 2, C 4 omīti na.

manopadosalakkhaṇo; pharusā vācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā: parasatto ca tassa ca vināsacintā. Parasattavattuke hi kodhe uppanne pi na tāva kammapathabhedo hoti, yāva, aho vatāyaṇ ucchijjeyya vinasseyyā ti tassa vināsaṇ na cinteti.

16. Yathābhuccagahanābhāvena micchā passatī ti *micchādittīhi*. Sā, n' atthi dinnan ti ādinā nayena viparita-dassanalakkhaṇā; samphappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Api ca aniyatā appasāvajjā, niyatā mahāsāvajjā. Tassā dve sambhārā: vatthuno ca gahitākāraviparitatā, yathā ca taṇ gaṇhāti, tathābhāvena tass' upaṭṭhānan ti.

17. Imesaṇ pana dasa-akusalakammapathānaṇ, dhammato, koṭṭhāsato, ārammaṇato, vedanāto,¹ mūlato ti pañcah' ākārehi vinicchayo veditabbo.

18. Tattha, dhammato ti, etesu hi paṭipāṭiyā satta cetanādhammā va honti, abhijjhādayo tayo cetanāsampayuttā. Koṭṭhāsato ti paṭipāṭiyā satta, micchādittīhi cā ti ime atṭha kammapathā eva honti, no mūlāni. Abhijjhābyāpadā kammapathā c' eva mūlāni ca. Abhijjhā hi mūlaṇ patvā lobho akusalamūlaṇ hoti, byāpādo doso akusalamūlaṇ. Ārammaṇato ti pānātipāto jivitindriyārammaṇato saṅkhārārammaṇo hoti. Adinnādānaṇ sattārammaṇaṇ vā saṅkhārārammaṇaṇ vā. Micchācāro phoṭṭhabbavasena saṅkhārārammaṇo; sattārammaṇo ti pi eke. Musāvādo sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Tathā pisuṇā vācā. Pharusā vācā sattārammaṇā va. Samphappalāpo diṭṭha-suta-mutaviññātavasena sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Tathā abhijjhā. Byāpādo sattārammaṇo va. Micchādittīhi tebhūmakadhammavasena saṅkhārārammaṇā. Vedanāto¹ ti, pānātipāto dukkhavedano hoti. Kiñ cāpi hi rājāno coraṇ disvā hasamānā pi, gacchatha naṇ ghātethā ti vadanti; sanñiṭṭhāpakacetanā pana nesaṇ dukkhasampayuttā va hoti. Adinnādānaṇ tivedanaṇ. Micchācāro sukhamajjhattavasena dvivedano. Sanñiṭṭhāpakacitte pana majjhattavedano hoti. Musāvādo tivedano. Tathā pisuṇā vācā. Pharusā vācā dukkhavedanā. Samphappalāpo tive-

¹ C 3 vedanato.

dano. Abhiṭṭhā sukhamajjhattavasena dvivedanā. Tathā micchādiṭṭhi. Byāpādo dukkhavedano. Mūlato ti pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlako hoti. Adinnādānaṃ dosamohavasena vā lobhamohavasena vā. Micchācāro lobhamohavasena. Musāvādo dosamohavasena vā lobhamohavasena vā. Tathā pisuṇā vācā; samphappalāpo ca. Pharusā vācā dosamohavasena. Abhiṭṭhā mohavasena ekamūlakā. Tathā byāpādo. Micchādiṭṭhi lobhamohavasena dvimūlā ti.

19. [47¹⁰] *Lobho akusalamūlan* ti ādisu lubbhatī ti *lobho*. Dussatī ti *doso*. Muyhatī ti *moho*. Tesu lobho sayaṇ ca akusalaṃ sāvajjaḍukkhavipākattṭhena, imesaṇ ca pāṇātipātādānaṃ akusalānaṃ kesaṇci sampayutta-pabhavakattṭhena, kesaṇci upanissayapaccayaṭṭhena mūlan ti akusalamūlaṃ. Vuttam pi c' etaṃ: “Ratto kho, āvuso, rāgena abhibhūto pariyādinnaṇaṃ pāṇam pi hantī” ti (cf. A. i. 216) ādi. Dosamohānaṃ akusalabhāve pi es' eva nayo.

20. [47¹²] *Paṇātipātā veramaṇī kusalan* ti ādisu pāṇātipātādayo vuttatthā eva. Veraṇ maṇatī ti veramaṇī. Veraṇ pajahatī ti attho. Viramati vā etāya karaṇabhūtāya veramaṇā puggalo ti—vikārassa vekāraṇ katvā pi—veramaṇī. Ayaṇ tāv' ettha byañjanato vaṇṇanā. Atthato pana *veramaṇī* ti kusalacittasampayuttā viratī. Sā, “Pāṇātipātā viramantassa, yā tasmiṃ samaye pāṇātipātā āratī viratī” ti (Vbh. 285) evaṇ vuttā kusalacittasampayuttā viratī. Sā pabhedato tividhā hoti: sampattaviratī, samādanaviratī, samucchedaviratī ti.

21. Tattha asaṃādinṇasikkhāpadānaṃ attano jāti-vaya-bāhusaccādini paccavekkhitvā, ayuttaṃ amhākaṃ evarūpaṃ kātun ti sampattavatthun avitikkamantānaṃ uppajjamānā viratī, sampattaviratī ti veditabbā. Sīhalaḍipe Cakkana-upāsakassa viya. Tassa kira daharakāle yeva mātuyā rogo uppajji. Vejjena ca, alla-sāsamaṇsaṃ laddhun vaṭṭatī ti vuttaṇ. Tato Cakkanassa bhātā, gaccha tāta, khettaṃ āhiṇḍāhi ti Cakkanaṃ pesesi. So tattha gato. Tasmiṃ ca samaye eko saso taruṇasassaṃ khādituṃ āgato hoti. So taṃ disvā vegena dhāvanto valliyaṃ baddho, kiri kiri ti saddam akāsi. Cakkano tena saddena gantvā taṃ gahetvā cintesi:

Mātu bhesajjaṇ karomī ti. Puna cintesi: Na m' etaṇ patirūpaṇ, yvāhaṇ¹ mātujīvitakāraṇā paraṇ jīvita voropeyyan ti. Atha naṇ, gaccha, araṇṇe sasehi saddhiṇ tiṇodakaṇ paribhuñjā ti muñci. Bhātarā ca, kiṇ tāta saso laddho ti pucchito taṇ pavattiṇ ācikkhi. Tato naṇ bhātā paribhāsi. So mātuyā santikaṇ gantvā, yato 'haṇ jāto nābhijānāmi sañcicca paṇaṇ jīvita voropetā ti saccaṇ vatvā aṭṭhāsi.² Tāvad ev' assa mātā arogā ahosi.

22. Samādiṇṇasikkhāpadānaṇ pana sikkhāpadasamādāne tatuttariṇ ca attano jīvitam pi pariccajivā vatthuṇ avītik-kamantānaṇ uppajjamānā virati samādānavirati ti veditabbā. Uttaraṇaḍḍhamānavāsi-upāsakassa viya. So kira Ambariyavihāravāsi-Piṅgala-Buddharakkhitattherassa santike sikkhāpadāni gahetvā khettaṇ kasati. Ath' assa goṇo naṭṭho. So taṇ gavesanto Uttaraṇaḍḍhamānapabbataṇ āruhi. Tatra naṇ mahāsappo aggahesi. So cintesi: Imāy' assa tikhiṇāya vāsiyā sīsaṇ chindāmī ti. Puna cintesi: Na m' etaṇ patirūpaṇ, yvāhaṇ³ bhāvanīyassa guruno santike sikkhāpadaṇ gahetvā bhindeyyan ti. Evaṇ yāvatatiyaṇ cintetvā, jīvitaṇ pariccajāmi, na sikkhāpadaṇ ti aṇse ṭhapitaṇ tikhiṇadaṇḍa-kavāsiṇ araṇṇe chaḍḍesi. Tāvad eva naṇ mahāvālo muñcivā agamaṣi ti.

23. Ariyamaggasampayuttā pana virati, samuccheda virati ti veditabbā; yassā uppattito pabhuti paṇaṇ ghāteṣṣāmā ti ariyapuggalānaṇ cittam pi na uppajjati.⁴ Sā paṇāyaṇ virati, kosallapavattiyā kusalan ti vuttā; kucchitassa salanato vā. Kusan⁵ ti laddhavohāraṇ dussīyaṇ lunāti ti pi kusalaṇ. Katamaṇ ca, āvuso, kusalan ti imassā pana paṇhassa ananurūpattā kusalā ti na vuttā.

24. Yathā ca akusalānaṇ evaṇ imesaṇ pi kusalakamma-pathānaṇ dhammato, koṭṭhāsato, ārammanato, vedanāto, mūlato ti pañcah' ākārehi vinicchayo veditabbo. Tattha dhammato ti etesu pi paṭipāṭiyā satta cetanā pi vaṭṭanti, viratiyo pi. Ante tayo cetanāsampayuttā va. Koṭṭhāsato

¹ C 2, C 4 sacāyaṇ.

² C 3 adhiṭṭhāsi.

³ C 1, C 2, C 4 svāhaṇ.

⁴ C 1, C 2, C 4 uppajjati ti.

⁵ C 1, C 2, C 4 Kusalā ti.

ti paṭipāṭiyā satta kammaṭṭhā eva, no mūlāni. Ante tayo kammaṭṭhā c' eva mūlāni ca. Anabhijjhā mūlaṃ patvā alobho kusalamūlaṃ hoti. Abyāpādo adoso kusalamūlaṃ. Sammādiṭṭhi amoho kusalamūlaṃ. Ārammaṇato ti pāṇātipātādinaṃ ārammaṇān' eva etesaṃ ārammaṇāni. Vitik-kamitabbato yeva hi veramaṇi nāma hoti. Yathā pana nibbānārammaṇo ariyamaggo kilese pajahati, evaṃ jīvitin-driyādi-ārammaṇā p' ete kammaṭṭhā, pāṇātipātādini dus-silyāni pajahanti ti veditabbā. Vedanāto ti sabbe sukhavedanā vā honti, majjhataṭṭhavedanā vā. Kusalaṃ patvā hi dukkhavedanā nāma n' atthi. Mūlato ti paṭipāṭiyā satta ñāṇasampayuttacittena viramantassa alobha-adosa-amohavasena timūlā honti. Ñāṇavippayuttacittena viramantassa dvimūlā. Anabhijjhā ñāṇasampayuttacittena viramantassa dvimūlā hoti; ñāṇavippayuttacittena ekamūlā. Alobho pana attanā va attano mūlaṃ na hoti. Abyāpāde pi es' eva nayo. Sammādiṭṭhi alobhādosavasena dvimūlā vā ti.

25. [47¹⁸] *Alobho kusalamūlaṃ* ti ādisu na lobho ti alobho. Lobhapāṭipakkhassa dhammass' etaṃ adhivacanaṃ. Adosāmoheṣu pi es' eva nayo. Tesu alobho sayaṃ ca kusalaṃ, imesaṃ ca pāṇātipātā veramaṇi-ādinaṃ kusalaṃ kesaṃci sampayutta-pabbhāvakaṭṭhena, kesaṃci upanissayapaccayaṭṭhena mūlaṃ ti kusalamūlaṃ. Adosāmoheṣu pi kusalamūlabhāve es' eva nayo.

26. [47²⁰] Idāni sabbam pi taṃ saṅkhepena ca vitthārena ca desitaṃ atthaṃ nigamanto, *yato kho, āvuso* ti ādiṃ appanāvāraṃ āha. Tattha *evaṃ akusalaṃ pajānāti* ti evaṃ yathānid-diṭṭhadasa-akusalakammaṭṭhavasena akusalaṃ pajānāti. *Evaṃ akusalamūlaṃ* ti ādisu pi es' eva nayo. Ettāvata ekena nayena catusaccakammaṭṭhānikassa yāva arahattā niyyānaṃ kathitaṃ hoti. Kathaṃ? ettha hi ṭhapetvā abhijjhaṃ, dasa akusalakammaṭṭhā ca kusalakammaṭṭhā ca dukkhasaccaṃ. Abhijjhā ca lobho akusalamūlaṃ cā ti ime dve dhammā nippariyāyena samudayasaccaṃ. Pariyāyena pana sabbe pi kammaṭṭhā dukkhasaccaṃ. Sabbāni kusala-kusalamūlāni samudayasaccaṃ. Ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ. Dukkhaparijānanaṃ, samudayapajahanaṃ, niro-

dhapajānāno ariyamaggo maggasaccan ti. Iti dve saccāni sarūpena vuttāni. Dve āvattahāravasena¹ veditabbāni.

27. [47²²] *So sabbaso rāgānusayaṇ pahāyā* ti so evaṇ akusālādini pajānanto sabbākārena rāgānusayaṇ pajahitvā. *Paṭighānusayaṇ pativinodetvā* ti paṭighānusayaṇ ca sabbākāren' eva nīharitvā ti vuttaṇ hoti. *Ettāvatā anāgānimaggo kathito. Asmī ti ditṭhimānānusayaṇ samūhanitvā* ti pañcasu khandhesu kañci dhammaṇ anavakāraṇ karitvā asmī ti iminā samūhagahaṇākārena pavattaditṭhimānānusayaṇ samugghātetvā. Tattha *ditṭhimānānusayaṇ* ti ditṭhisadisayaṇ mānānusayaṇ ti vuttaṇ hoti. Ayaṇ hi mānānuṣayo asmī ti pavattattā ditṭhisadiso hoti, tasmā evaṇ vutto. Imaṇ ca asminānaṇ vitthārato viññātukāmena Khandhiyavagge Khemakasuttaṇ² oloketabbaṇ. *Avijjaṇ pahāyā* ti vaṭṭamūlaṇ avijjaṇ pajahitvā. *Vijjaṇ uppādetvā* ti tassā avijjāya samugghātikaṇ arahattamaggavijjaṇ uppādetvā. *Ettāvatā arahattamaggo kathito. Ditṭh'e'va dhamme dukkhass' antakaro hoti* ti asmiṇ yev' attabhāve vaṭṭadukkhassa paricchedakaro hoti.

28. [47²⁵] *Ettāvatā pi kho āvuso* ti desanaṇ niyyāteti. Imāya kammaṇ pathadesanāya vuttamanasikārapaṭivedhavasenāpi ti vuttaṇ hoti. Sesayaṇ vuttanayam eva. Evaṇ anāgāmi-arahattamaggehi desanaṇ niṭṭhāpesi ti.

Kammaṇ pathavāraṇṇanā niṭṭhitā.

29. [47²⁸] *Sādh' āvuso ti kho—pe—āgato imaṇ saddhammaṇ* ti evaṇ, *āyasmato Sāriputtassa* kusalākusalamukhena catusaccadesanaṇ sutvā taṇ āyasmato Sāriputtassa bhāsitaṇ sādh' āvuso ti iminā vacanena *te bhikkhū abhinanditvā*, imass' eva vacanassa samuṭṭhāpakena cittaṇa *anumoditvā*, vacasā sampaticchitvā cetasaṇ ca sampiyāyitvā ti vuttaṇ hoti. Idāni yasmā thero nānappakārena catusaccadesanaṇ desetayaṇ paṭibalo; yath' āha: “Sāriputto, bhikkhave, pahoti cattāri ariyasaccāni vitthārena ācikkhitayaṇ desetayaṇ” ti (M. iii. 248); yasmā vā uttarim pi desetukāmo va hutvā, ettāvatā pi kho

¹ Āvatto hāro is explained in the Netti, p. 40.

² S. iii. 126-32.

ti avaca; tasmā aparena pi nayena saccadesanaṇ sotukāmā te bhikkhū *āyasmantaṇ Sāriputtaṇ uttariṇ pañhaṇ apucchīṇsu*. Tena sayam eva pucchitvā vissajjitapañhato uttariṇ *siyū kho¹ paṇ' āvuso, añño pi pariyāyo*, bhaveyya aññaṃ pi kāraṇaṇ ti iminā nayena aññaṇ atirekaṇ pañhaṇ pucchīṇsu. Purima-pañhassa vā uparibhāge pucchīṇsū ti vuttaṇ hoti.

30. [47³³] Atha nesaṇ vyākaramāno thero *siyū āvuso* ti ādim āha. Tatrāyam anuttānapadavaṇṇanā: *Āhāraṇ* ti paccayaṇ. Paccayo hi āharati attano phalaṇ, tasmā āhāro ti vuccati. *Bhūtānaṇ vā sattānaṇ* ti ādisu bhūtā ti jātā, nibbattā. *Sambhavesīnaṇ* ti ye sambhavaṇ jātiṇ nipphattiṇ esanti, gavesanti. Tattha catusu yonisu aṇḍaja-jalābujā sattā yāva aṇḍakosaṇ vatthikosaṇ ca na bhindanti, tāva sambhavesino nāma; aṇḍakosaṇ vatthikosaṇ ca bhinditvā bahi nikkhantā bhūtā nāma. Saṇsedajopapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe sambhavesino nāma; dutiyacittakkhaṇato pabbuti bhūtā nāma. Yena² vā iriyāpathena jāyanti, yāva tato aññaṇ na pāpuṇanti tāva sambhavesino nāma, tato paraṇ bhūtā nāma. Atha vā *bhūtā* ti jātā abhinibbattā. Ye bhūtā yeva,³ na puna bhavissanti ti saṅkhaṇ gacchanti, tesāṇ khināsavaṇaṇ etaṇ adhivacanaṇ. Sambhavam esanti ti *sambhavesino*. Appahīnabhavaṇyojanattā āyatim pi sambhavaṇ esantānaṇ sekhaṇputhujjanānaṃ etaṇ adhivacanaṇ. Evaṇ sabbathā pi imehi dvihi padehi sabbasatte pariyādiyati. Vāsaddo c' ettha sampiṇḍanattho. Tasmā bhūtānaṇ ca sambhavesīnaṇ cā ti ayam attho veditabbo. *Ṭhītiyā* ti ṭhitatthaṇ. *Anuggahāyā* ti anuggahatthaṇ, upakāratthaṇ. Vacanabhedo yeva c' esa. Attho pana dvinnam pi padānaṇ eko yeva. Atha vā *ṭhītiyā* ti tassa tassa sat-tassa uppannadhammānaṇ anuppabandhavasena avicchedāya. *Anuggahāyā* ti anuppannānaṇ uppādāya. Ubho pi c' etāni bhūtānaṇ vā ṭhītiyā c' eva anuggahāya ca, sambhavesīnaṇ vā ṭhītiyā c' eva anuggahāya cā ti evaṇ ubhayattha daṭṭhabbāni.

31. [48⁵] *Kaḍḍhikāro āhāro* ti kaḍḍhaṇ katvā ajjho haritab-

¹ *The M. text omits kho.*

² C 3 Ye vā yena.

³ C 2, C 4 ye ca.

bako āhāro. Odanakummāsādivatthukāya ojāy' etaṇ adhiva-
canaṇ. *Olāriko vā sukhumo vā* ti vatthu-olārikatāya olāriko,
vatthusukhumatāya sukhumo. Sabbhāvena pana sukhuma-
rūpapariyāpannattā kabaliṇkāro āhāro sukhumo va hoti.
Sā pi c' assa vatthuno olārikatā sukhumatā ca upādāy'
upādāya veditabbā. Kumbhilānaṇ hi āhāraṇ upādāya
morānaṇ āhāro sukhumo. Kumbhilā kira pāsāṇe gilanti.
Te ca nesaṇ kucchippattā vilīyanti. Morā sappavicchikā-
dipāṇe khādanti. Morānaṇ pana āhāraṇ upādāya tirac-
chānaṇ āhāro sukhumo. Te kira tivassachadditāni¹ visāṇāni
c' eva aṭṭhīni ca khādanti. Tāni ca nesaṇ khelena temitamāt-
tān' eva kandaṇṇaṇ viya mudukāni honti. Tiracchānam
pi āhāraṇ upādāya hatthīnaṇ āhāro sukhumo. Te hi nānā-
rukksākhaṇyō khādanti. Hatthīnaṇ āhārato gavaya-go-
kaṇṇamigādīnaṇ āhāro sukhumo. Te kira nissārāni nānā-
rukksapaṇṇādīni khādanti. Tesam pi āhārato gunnaṇ
āhāro sukhumo. Tā allasukkhatiṇāni khādanti. Tāsaṇ āhā-
rato sasānaṇ āhāro sukhumo. Sasānaṇ āhārato sakunānaṇ
sukhumo. Sakunānam āhārato paccantavāsīnaṇ sukhumo.
Paccantavāsīnaṇ āhārato gāmaḥhojakānaṇ sukhumo. Gā-
maḥhojakānaṇ āhārato rājarājamahāmattānaṇ sukhumo.
Tesam pi āhārato cakkavattino āhāro sukhumo. Cakkavat-
tino āhārato bhummadevānaṇ āhāro sukhumo. Tato² Cā-
tummahārājikānaṇ. Evaṇ yāva Paranimmitavasavattīnaṇ
āhāro vitthāretabbo. Tesāṇ pana āhāro sukhumo tv' eva
niṭṭhaṇ patto.

32. Ettha ca olārike vatthusmiṇ ojā parittā hoti dubbalā,
sukhume balavatī. Tathā hi ekapattapūram pi yāguṇ pīto
muḥutten' eva jighacchito hoti, yaṇ kiñcid eva khāditukāmo.
Sappiṇ pana pasatamattam pi pivitvā divasaṇ abhottukāmo
va³ hoti. Tattha vatthu parissamaṇ vinodeti, na pana sak-
koti pāletuṇ. Ojā pana pāleti, na sakkoti parissamaṇ vino-
detuṇ. Dve pana ekato hutvā parissamaṇ c' eva vinodenti,
pāleti cā ti.

¹ C 1, C 2, C 4 tivassujjhītāni.

² C 3 Tesam pi āhārato.

³ C 3 omits va.

33. [48⁵] *Phasso dutiyo* ti cakkhusamphassādi chabbidho pi phasso etesu catusu āhāresu dutiyo āhāro ti veditabbo. Desanā eva c' esā, tasmā iminā nāma kāraṇena dutiyo, tatiyo cā ti idam ettha na gavesitabbaṇ. *Manosañcetanā* ti cetanā eva vuccati. *Viññāṇan* ti yaṇ kiñci cittaṇ.

34. Etth' āha: Yadi paccayaṭṭho āharaṭṭho, atha kasmā aññesu pi sattānaṇ paccayesu vijjamānesu ime yeva cattāro vuttā ti? Vuccate. Ajjhattikasantatiyā visesapaccayattā. Visesapaccayo hi kabaliṅkārahārabhakkhānaṇ sattānaṇ rūpa-kāyassa kabaliṅkārahāro, nāmakāye vedanāya phasso, viññānassa manosañcetanā, nāmarūpassa viññānaṇ. Yath' āha: "Seyyathā pi, bhikkhave, ayaṇ kāyo āharaṭṭhitiko āharaṇ paṭicca tiṭṭhati, anāhāro no tiṭṭhati" (S. v. 64). Tathā "Phassapaccayā vedanā . . . Saṅkhārapaccayā viññānaṇ. Viññānapaccayā nāmarūpan" ti (S. ii. 1).

35. Ko pan' ettha āhāro kiṇ āharatī ti? Kabaliṅkārahāro ojaṭṭhamakarūpāni āharatī; phasso tisso vedanā; manosañcetanāhāro tayo bhava; viññānāhāro paṭisandhināmarūpan ti. Kathaṇ? Kabaliṅkārahāro* tāva mukhe ṭhapitamatto yeva aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Dantavicunṇitaṇ pana ajjhohariyamānaṇ ekekasitthaṇ aṭṭha aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti yeva. Evaṇ ojaṭṭhamakarūpāni āharatī. Phassāhāro¹ pana sukhavedanīyo phasso uppajjamāno va¹ sukhavedanaṇ āharatī, dukkhavedanīyo dukkhaṇ, adukkhamasukhavedanīyo adukkhamasukhan ti. Evaṇ sabbathā pi phassāhāro tisso vedanā āharatī. Manosañcetanāhāre^{2*} kāmabhavūpagaṇ kammaṇ kāmabhavaṇ āharatī, rūpārūpabhavūpagāni taṇ taṇ bhavaṇ. Evaṇ sabbathā pi manosañcetanāhāro tayo bhava āharatī. Viññānāhāro³ pana, ye paṭisandhikkhaṇe taṇsampayuttakā tayo khandhā, yāni ca tisantativasena tiṇsa rūpāni uppajjanti saha-jātādipaccayena, tāni āharatī ti vuccati. Evaṇ viññānāhāro paṭisandhināmarūpaṇ āharatī ti. Ettha ca manosañcetanāhāro³ tayo bhava āharatī ti sāsavakusalākusalacetanā va vuttā. Viññānaṇ paṭisandhināmarūpaṇ āharatī ti paṭisandhiviññānam eva

¹ C 3 omits va.

³ C 3 manosañcetanā.

² C 1, C 2, C 4 hāro.

* Nett. 114f.

vuttaṇ. Avisesena pana taṇsampayutta-taṇsamuṭṭhāna-dhammānaṇ āharaṇato p' ete āhārā ti veditabbā.

36. Etesu ca catusu āhāresu kabaliṇkārahāro upatthambhento āhāra-kiccaṇ sādheti; phasso phusanto yeva; manosañcetanā ayūhamānā va; viññāṇaṇ vijānantam eva. Kathaṇ? Kabaliṇkārahāro hi upatthambhento yeva kāyaṭṭha-panena sattānaṇ ṭhitiyā hoti. Kammajanito pi hi ayaṇ kāyo kabaliṇkārahārena upatthaddho dasa pi vassāni, vassasatam pi yāva āyuparimāṇā tiṭṭhati. Yathā kiṇ? Yathā mātuyā janito pi dārako dhātiyā thaññādiṇi pāyetvā posiyamāno ciraṇ tiṭṭhati. Yathā ca upatthambhena upatthambhitaṇ gehaṇ. Vuttam pi c' etaṇ: “Yathā, mahārāja, gehe patante aññena dārunā upatthambhenti. Aññena dārunā upatthambhitaṇ santaṇ evaṇ taṇ gehaṇ na patati. Evam eva kho, mahārāja, ayaṇ kāyo āhāraṭṭhitiko, āhāraṇ paṭicca tiṭṭhati” ti (*).Evaṇ kabaliṇkārahāro upatthambhento āhāra-kiccaṇ sādheti. Evaṇ sādmento pana kabaliṇkāro āhāro dvinnaṇ rūpasantatīnaṇ paccayo hoti, āhārasamuṭṭhānassa ca upādiṇṇassa ca. Kammajānaṇ anupālako hutvā paccayo hoti, āhārasamuṭṭhānānaṇ janako hutvā ti. Phasso pana sukhādivatthubhūtaṇ ārammaṇaṇ phusanto yeva sukhādivedanāpavattanena sattānaṇ ṭhitiyā hoti. Manosañcetanā kusalākusalakammavasena ayūhamānā yeva bhavamūlanipphādanato sattānaṇ ṭhitiyā hoti. Viññāṇaṇ vijānantam eva nūmarūpappavattanena sattānaṇ ṭhitiyā hoti.

37. Evaṇ upatthambhanādivasena āhāra-kiccaṇ sādhamānesu pana tesu cattāri bhayāni daṭṭhabbāni. Seyyathidaṇ: kabaliṇkārahāre nikantibhayaṇ, phasse upagamanam eva, manosañcetanāya ayūhanam eva, viññāṇe abhinipāto eva bhayaṇ ti. Kiṇ kāraṇā? Kabaliṇkārahāre hi nikantiṇ katvā sītādīnaṇ purakkhatā sattā āhāratthāya muddāgaṇanādiṇi kammāni karontā anappakaṇ dukkhaṇ nigacchanti. Ekacce ca imasmiṇ sāsane pabbajitvā pi vejjakammādikāya anesanāya āhāraṇ pariyesantā diṭṭhe pi dhamme gārayhā honti, samparāye pi, “Tassa saṅghāṭi pi ādittā sampajjalitā” ti (S. ii. 260) ādinā Lakkhaṇasaṇyutte vuttanayena samaṇapetā honti. Iminā tāva kāreṇena kabaliṇkārahāre nikanti yeva bhayaṇ ti veditabbā. Phassaṇ upagacchantā

* Cf. Miln. 36.

pi phassassādino paresaṇ rakkhitaḡopitesu pi dārādisu bhaṇḡesū aparajjhanti. Te saha bhaṇḡena bhaṇḡasāmikā ga-
hetvā khaṇḡākhaṇḡaṇ vā chinditvā saṅkārakūṡe chaḡḡenti,
raṅṅo vā niyyāṡenti. Tato ne rājā vividhā kammakāraṅā
kārāpeti. Kāyassa ca bhedā duggati nesaṇ pāṡikaṅkhā hoti.
Iti phassassādamūlaṇ diṡṡhadhammikam pi samparāyi-
kam pi bhayaṇ sabbam āḡatam eva hoti. Iminā kāraṇena
phassāhāre upaḡamanam eva bhayan ti veditabbaṇ. Ku-
salākusalakammāyūhanen' eva pana¹ tammūlaṇ tisu bha-
vesu bhayaṇ sabbam āḡataṇ yeva hoti. Iminā kāraṇena
manosaṅcetanāhāre āyūhanam eva bhayan ti veditabbaṇ.
Paṡisandhiviṅṅānaṅ ca yasmiṇ yasmiṇ ṡhāne abhinipatati,
tasmiṇ tasmiṇ ṡhāne paṡisandhināmarūpaṇ gaḡetvā va nib-
battati. Tasmiṅ ca nibbatte sabbabhayaṅi nibbattāni yeva
honti, tammūlakattā. Iminā kāraṇena viṅṅāṅhāre abhini-
pāto yeva bhayan ti veditabbo.

38. Evaṇ sabhayaesu pana imesu āhāresu Sammāsaṅbud-
dho kabalīṅkārāhāre nikantipariyādānatthaṇ, “Seyyathā pi,
bhikkhave, dve jāyampatikā” ti (S. ii. 98) ādinā nayena
puttamaṅsūpamaṇ desesi. Phassāhāre nikkantipariyādā-
natthaṇ, “Seyyathā pi, bhikkhave, ḡāvī niccammā” ti
(S. ii. 99) ādinā nayena niccammagāvūpamaṇ desesi. Ma-
nosaṅcetanāhāre nikkantipariyādānatthaṇ, “Seyyathā pi,
bhikkhave, aṅḡarakāsū” ti (S. ii. 99) ādinā nayena aṅḡara-
kāsūpamaṇ desesi. Viṅṅāṅhāre nikantipariyādānatthaṇ,
“Seyyathā pi, bhikkhave, coraṇ āḡucārin” ti (S. ii. 100)
ādinā nayena tisattisatāhatūpamaṇ² desesi.

39. Tatrāyaṇ bhūtamattaṇ katvā saṅkhepato atthayojaṅā:
Dve kira jāyampatikā puttaṇ gaḡetvā parittena pāṡheyyena
yojanasatikaṇ kantāramaggaṇ paṡipajjiṅsu. Tesā paṅṅāsa
yojanāni gantvā pāṡheyyaṇ niṡṡhāsi. Te khuppipāsāturā
viralacchāyāyaṇ nisidiṅsu. Tato puriso bhariyaṇ āha: Bhad-
de, ito samantā paṅṅāsa yojanāni ḡāmo vā nigamo vā n'
atthi. Tasmā yaṇ taṇ purisena kātabbaṇ bahum pi kasi-
gorakkhādikammaṇ, na dāni sakkā taṇ mayā kātuṇ. Ehi,
maṇ māretvā upaḡḡhamāṅsaṇ khāditvā upaḡḡhaṇ pāṡhey-

¹ C 2, C 4 omit pana.

² C 3 sattisatāhatūpamaṇ.

yaṇ katvā puttena saddhiṇ kantāraṇ nittharāhi ti. Sā pi āha: Sāmi, mayā dāni yaṇ taṇ itthiyā kātabbaṇ bahum pi suttakantanādikammaṇ, taṇ kātuṇ na sakkā. Ehi, maṇ māretvā upaḍḍhamanṣaṇ khāditvā upaḍḍhaṇ pātheyyaṇ katvā puttena saddhiṇ kantāraṇ nittharāhi ti. Tato so taṇ āha: Bhadde, mātugāmamarapeṇa dvinnāṇ maraṇaṇ paññāyati. Na hi mando kumāro mātaraṇ vinā jīvitun sakkoti. Yadi pana mayaṇ jivāma, puna dārakaṇ labheyyāma. Handa dāni puttaṇ māretvā maṇsaṇ gahetvā kantāraṇ nittharāmā ti. Tato mātā puttama āha: Tāta, pitu santikaṇ gacchāhi ti. So agamāsi. Ath' assa pitā, mayā puttaṇ posessāmi ti kasigorakkhādihi anappakaṇ dukkham anubhūtaṇ, na sakkomi puttaṇ māretun, tvaṇ yeva tava puttaṇ mārehi ti vatvā, tāta, mātu santikaṇ gacchāhi ti āha. So agamāsi. Ath' assa mātā pi, mayā puttaṇ patthentiyā govata-kukkura-vata-devatāyācanādihi pi tāva anappakaṇ dukkham anubhūtaṇ, ko pana vādo kucchinā pariharantiyā? na sakkomi puttaṇ māretun ti vatvā, tāta, pitu santikam eva gacchāhi ti āha. Evaṇ so dvinnam antarā gacchanto yeva mato. Te taṇ disvā paridevitvā sutte vuttanayena maṇsāni gahetvā khādantā pakkamiṇsu.

40. Tesaṇ so puttamaṇsāhāro navahi kāraṇehi paṭikkūlatā n' eva davāya hoti, na madāya na maṇḍanāya, na vibhūsanāya; kevalaṇ kantāranittharaṇatthāy' eva hoti. Katamehi navahi kāraṇehi paṭikkūlo ti ce? Sajātimaṇsatāya, ñātimaṇsatāya, puttamaṇsatāya, piyaputtamaṇsatāya, taruṇamaṇsatāya, āmakamaṇsatāya, agorasatāya, aloṇatāya, adhūpitatāya ti. Tasmā yo bhikkhu kabaliṇkārahāraṇ evaṇ puttamaṇsasadisāṇ passati, so tattha nikantiṇ pariyādiyati. Ayaṇ tāva puttamaṇsūpamāyaṇ atthayojanā (cf. S. ii. 97 f.).

41. Niccammagavūpamāyaṇ pana, yathā sā gāvī gīvato yāva khurā tāva cammaṇ uddāletvā muttā yaṇ yad eva nissāya tiṭṭhati, tattha pāṇakehi khajjamānā dukkhass' evādhikaraṇaṇ hoti. Evaṇ phasso pi yaṇ yad eva vatthum ārammaṇaṇ vā nissāya tiṭṭhati, taṇ-taṇ-vatthārammaṇa-sambhavassa vedayitadukkhassa adhikaraṇam eva hoti. Tasmā yo bhikkhu phassāhāraṇ evaṇ niccammagāvisadisāṇ

passati, so tattha nikantiṇṇaṃ pariyādiyati. Ayaṇṇaṃ niccamma-gāvūpamāyaṇṇaṃ atthayojanā.

42. Aṅgārakāsūpamāyaṇṇaṃ pana, yathā sā aṅgārakāsu, evaṇṇaṃ mahāparilāhatthena tayo bhavā. Yathā nānābhāsu ga-hetvā tattha upakaḍḍhakā dve purisā, evaṇṇaṃ bhavesu upa-kaḍḍhanaṭṭhena manosañcetanā. Tasmā yo bhikkhu mano-sañcetanāhāraṇṇaṃ evaṇṇaṃ aṅgārakāsūpakaḍḍhakapurisasadisāṇṇaṃ passati, so tattha nikantiṇṇaṃ pariyādiyati. Ayaṇṇaṃ aṅgārakā-sūpamāyaṇṇaṃ atthayojanā.

43. Tisattisatāhatūpamāyaṇṇaṃ pana, yena so puriso pub-baṇhasamaye sattisatena haññati, tam assa sariraṇṇaṃ vaṇa-mukhasataṇṇaṃ katvā antarā aṭṭhatvā vinivijjhivā parabhāge eva patati. Evaṇṇaṃ itarāṇi dve sattisatāṇi pi. Evam assa patitokāse apatitvā gatāhi sattihi sabbasariraṇṇaṃ chiddāva-chiddam eva hoti. Tassa ekavaṇnamukhe pi uppannassa dukkhassa pamāṇaṇṇaṃ n' atthi, ko pana vādo tisu vaṇamu-khasatesu? Tattha sattinipātakālo viya paṭisandhi. Va-ṇamukhajananaṇṇaṃ viya khandhajananaṇṇaṃ, Vaṇamukhesu dukkhavedanuppādo viya jātesu khandhesu vaṭṭamūlaka-nānāvidhadukkhuppādo. Aparo nayo: Āgucāripuriso viya paṭisandhiviññāṇaṇṇaṃ. Tassa sattighātehi uppannavāṇamu-khāṇi viya viññāṇapaccayā nāmarūpaṇṇaṃ. Vaṇamukhapac-cayā tassa purisassa kakkhaladukkhuppādo viya nāma-rūpapaccayā viññāṇassa battiṇṇasakammakāraṇaṇṇaṃ-aṭṭhanavutti-rogaḍḍivasena nānappakāradukkhuppādo daṭṭhabbo. Tasmā yo bhikkhu viññāṇāhāraṇṇaṃ evaṇṇaṃ tisattisatāhatasadisāṇṇaṃ pas-sati, so tattha nikantiṇṇaṃ pariyādiyati. Ayaṇṇaṃ tisattisatāha-tūpamāyaṇṇaṃ atthayojanā.

44. So evaṇṇaṃ imesu āhāresu nikantiṇṇaṃ pariyādiyanto cattāro pi āhāre pariṇāṇati. Tesu pariṇāṇatesu sabbam pi pariṇāṇatā-bavatthun¹ pariṇāṇatam eva hoti. Vuttaṇṇaṃ h' etaṇṇaṃ Bhaga-vatā: “Kabaliṇkāre, bhikkhave, āhāre pariṇāṇāte pañcakā-maguṇiko rāgo pariṇāṇāto hoti. Pañcakāmaguṇike rāge pariṇāṇāte n' atthi taṇṇaṃ saṇyojanaṇṇaṃ yena saṇyojanena saṇyutto ariyasāvako puna imaṇṇaṃ lokaṇṇaṃ āgaccheyya. . . . Phasse, bhikkhave, āhāre pariṇāṇāte tisso vedanā pariṇāṇatā honti.

¹ C 1, C 2, C 4 pariṇāṇatavatthunṇaṃ.

Tīsu vedanāsu pariññātāsu ariyasāvakassa n' atthi kiñci uttariṇ karaṇiyan ti vadāmi. . . . Manosañcetanāya, bhikkhave, āhāre pariññāte tisso taṇhā pariññātā honti. Tīsu taṇhāsu pariññātāsu ariyasāvakassa n' atthi kiñci uttariṇ karaṇiyan ti vadāmi. . . . Viññāṇe, bhikkhave, āhāre pariññāte nāmarūpaṇ pariññātaṇ hoti. Nāmarūpe pariññāte ariyasāvakassa n' atthi kiñci uttariṇ karaṇiyan ti vadāmi " ti (S. ii. 99-100).

45. [48⁶] *Taṇhāsamudayā āhārasamudayo* ti purimatanhāsamudayā paṭisandhikānaṇ āhārānaṇ samudayo. Nibbatti hoti ti attho. Kathaṇ? Paṭisandhikkhaṇe hi tisantativa-sena uppanna-samatiṇsarūpabbhantare jātā oḷā atthi, ayaṇ taṇhāpaccayanibbatto upādiṇṇakakabaliṇkārāhāro. Paṭisandhicittasampayuttā pana phassa-cetanā sayaṇ ca cittaṇ viññāṇan ti ime taṇhāpaccayanibbattā upādiṇṇaka-phassamanosañcetanā-viññāṇāhārā ti. Evaṇ tāva purimatanhāsamudayā paṭisandhijanakānaṇ āhārānaṇ samudayo veditabbo. Yasmā pan' idha upādiṇṇakā pi anupādiṇṇakā pi āhārā missetvā kathitā, tasmā anupādiṇṇakānam pi evaṇ taṇhāsamudayā āhārasamudayo veditabbo. Aṭṭhalobhasahagatacittasamuṭṭhitesu hi rūpesu oḷā atthi, ayaṇ saha-jātataṇhāpaccayanibbatto anupādiṇṇakakabaliṇkārāhāro. Lobhasahagatacittasampayuttā pana phassa-cetanā sayaṇ ca cittaṇ viññāṇan ti ime taṇhāpaccayanibbattā anupādiṇṇakaphassamanosañcetanā-viññāṇāhārā ti.

46. [48⁷] *Taṇhānirodhā āhāranirodho* ti imissā upādiṇṇakānaṇ ca anupādiṇṇakānaṇ ca āhārānaṇ paccayabhūtāya taṇhāya nirodhena āhāranirodho paññāyati. Sesāṇ vuttanayam eva. Ayaṇ pana viseso: Idha¹ cattāri pi saccāni sarūpen' eva vuttāni. Yathā ca idha evaṇ ito uttarim pi sabbavāresū ti. Tasmā sabbattha asammuyhantena saccāni uddharitabbāni. Sabbavāresu ca, *ettāvātā pi kho, āvuso* ti idaṇ desanāniyyātanaṇ tattha tattha desitadhammavasena yojetabbaṇ. Tassa idha tāva ayaṇ yojanā: *Ettāvātā pi* ti imāya āhāradesanāya vuttamanasikārapaṭivedhavasena pi ti vuttaṇ hoti. Esa nayo sabbatthāpi ti.

Āhāravaṇṇanā niṭṭhitā.

¹ C 1, C 2, C 4 Idha pana.

47. [48²⁰] *Idāni, sād'h' āvuso ti purimanayen' eva therassa bhāsitaṇ abhinanditvā anumoditvā te bhikkhū uttariṇ pañhaṇ pucchiṇsu. Thero ca nesaṇ aññena pi pariyāyena vyākāsi. Esa nayo ito paresu pi sabbavāresu. Tasmā ito paraṇ evarūpāni vacanāni anāmasitvā yena yena pariyāyena vyākroti, tassa¹ tass' eva atthaṇ vaṇṇayissāma. Imassa pana vārassa saṅkhepadesanāya, dukkhaṇ ca pajānātī ti ettha dukkhaṇ ti dukkhasaccaṇ. Vitthāradesanaṇ pana yaṇ vattabbaṇ siyā, taṇ sabbaṇ Visuddhimagge² Saccaniddese vuttam evā ti.*

Saccavannanā niṭṭhitā.

48. [49²⁰] *Ito paraṇ paṭiccasamuppādavāsena desanā hoti. Tattha jarāmarañavāre tāva, tesāṇ tesān ti ayaṇ saṅkhepato anekesaṇ sattānaṇ sād'hāraṇaniddeso ti ñātabbo. Yā Devadattassa jārā, yā Somadattassā ti evaṇ hi divasam pi kathentassa n' eva sattā pariyādānaṇ gacchanti. Imehi pana dvīhi padehi na koci satto apariyādiṇṇo hoti. Tasmā vuttaṇ: Ayaṇ saṅkhepato anekesaṇ sattānaṇ sād'hāraṇaniddeso ti. Tamhi tamhī ti ayaṇ gatijātivāsena anekesaṇ nikāyānaṇ sād'hāraṇaniddeso. Sattanikāye ti sād'hāraṇaniddesaniddiṭṭhassa sarūpanidassanaṇ.*

49. [49²¹] *Jarā jīraṇatā ti ādisu pana jarā ti sabhāvaniddeso. Jīraṇatā ti ākāraniddeso. Khaṇḍiccan ti ādayo kālātikkame kiccaniddesā. Pacchimā dve pakatiniddesā. Ayaṇ hi jarā ti iminā padena sabhāvato dīpitā. Ten' assā 'yaṇ sabhāvaniddeso. Jīraṇatā ti iminā ākārato. Ten' assā 'yaṇ ākāraniddeso. Khaṇḍiccan ti iminā kālātikkame dantanakhānaṇ khaṇḍitabhāvakarāṇakiccato. Pāliccan ti iminā kesa-lomānaṇ palitabhāvakarāṇakiccato. Valittacatā ti iminā maṇsaṇ milāpetvā tace ca valitabhāvakarāṇakiccato dīpitā. Ten' assā ime khaṇḍiccan ti ādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā. Tehi imesaṇ vikārānaṇ dassanavasena pākāṭibhūtā pākāṭajarā dassitā. Yath' eva hi udakassa vā vātassa vā aggino vā, tiṇarukkhādīnaṇ sambhaggaṇpalibhaggatāya vā jhāmatāya vā gatamaggo pākāṭo hoti. Na ca so*

¹ C 1. C 2. C 4 omī tassa. ² *Visu.* chapter xvi., pp. 494-516.

gatamaggo tāt' eva udakādini. Evam eva jarāya dantādisu khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākaṭo, cakkhuṃ ummiletvā pi gayhati. Na ca khaṇḍiccādini jarā. Na hi jarā cakkhu-viññeyyā hoti.

50. [49²²] *Āyuno saṅghāni indriyānaṃ paripāko* ti imehi pana padehi kālātikkame yeva abhivyattāya¹ ayukkhaya-cakkhādi-indriyaparipākasaññitāya pakatiyā dīpitā. Ten' ass' ime pacchimā dve pakatiniddesā ti veditabbā. Tattha, yasmā jaraṃ pattassa āyu hāyati, tasmā jarā āyuno saṅghāni ti phalūpacārena vuttā. Yasmā ca daharakāle suppasannāni sukhumam pi attano visayaṃ sukhen' eva gahaṇasamatthāni cakkhādini indriyāni jaraṃ pattassa paripākāni ālulitāni avisadāni olārikam pi attano visayaṃ gahetuṃ asamatthāni honti, tasmā indriyānaṃ paripāko ti phalūpacāren' eva vuttā.

51. Sā panāyaṃ evaṃ niddiṭṭhā sabbā pi jarā pākāṭā, paṭicchannā ti duvidhā hoti. Tattha dantādisu khaṇḍa-bhāvādidassanato rūpadhammesu jarā pākāṭajarā nāma. Arūpadhammesu pana jarā tādisassa vikārassa adassanato paṭicchannajarā nāma. Puna avīci savīci ti evam pi duvidhā hoti. Tattha maṇi-kanaka-rajata-pavāla-canda-suriyādīnaṃ viya, mandadasakādisu paṇīnaṃ viya ca, pupphaphalapallavādisu ca apāṇīnaṃ viya antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ dubbivīññeyyattā jarā avīcijarā nāma. Nirantarajarā ti attho. Tato aññesu pana yathāvuttesu antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ suvivīññeyyattā jarā savīcijarā nāmā ti veditabbā.

52. [49²³] Ito paraṃ, *tesaṃ tesaṃ* ti ādi vuttanayen' eva veditabbaṃ. *Cutī cavanatā* ti ādisu cuti ti cavanakavasena vuccati. Eka-catu-pañcakkhandhānaṃ² samsaññavacanam etaṃ. *Cavanatā* ti bhāvavacanena lakkhaṇanidassanaṃ. *Bhedo* ti cutikkhandhānaṃ bhaṅgupattiparidīpanaṃ. *Antaradhānaṃ* ti ghaṭasseva bhinnassa bhinnānaṃ cutikkhandhānaṃ yena kenaci pariyāyena ṭhānābhāvaparidīpanaṃ. *Maccu maraṇaṃ* ti maccusañkhātāṃ maraṇaṃ. Tena samuccheda-maraṇādini nisedheti. Kālo nāma, antako, tassa kiriya *kālakiriya*. Etena lokasammutiyā maraṇaṃ dīpeti. Idāni

¹ C 1, C 2, C 4 abhivyattatāya.

² C 1, C 2, C 4 °pañcakkhandhāya.

paramatthaṇ dipetuṇ, *khandhānaṇ bhedo* ti ādim āha. Paramatthena hi khandhā yeva bhijjhanti, na satto nāma koci marati. Khandhesu pana bhijjamānesu satto marati, bhīnesu mato ti vohāro hoti. Ettha catuvokāravasena khandhānaṇ bhedo; ekavokāravasena kalebarassa nikkhepo; catuvokāravasena vā khandhānaṇ bhedo, sesadvayavasena kalebarassa nikkhepo veditabbo. Kasmā? Bhavadvaye pi rūpakāyasaṅkhātassa kalebarassa sambhavato. Atha vā, yasmā Cātummahārājikādisu khandhā bhijjant' eva, na kiñci nikkhipanti, tasmā tesāṇ vasena khandhānaṇ bhedo. Manus-sādisu kalebarassa nikkhepo. Ettha ca kalebarassa nikkhepakāraṇato va¹ maraṇaṇ kalebarassa nikkhepo ti vuttan ti evam attho daṭṭhabbo. *Iti ayaṇ ca jarā, idaṇ ca maraṇaṇ, idaṇ vuccat' āvuso* ti idaṇ ubhayam pi ekato katvā jarāmarānaṇ ti kathiyati. Sesāṇ vuttanayam evā ti.

Jarāmarāṇavaṇṇanā niṭṭhitā.

53. [50⁶] Jātivāre, *jāti sañjātī* ti ādisu jāyanaṭṭhena jāti. Sā² aparipunnāyatanavasena vuttā. Sañjāyanaṭṭhena sañjāti. Sā paripunnāyatanavasena vuttā. Okkamaṇaṭṭhena okkanti. Sā aṇḍaja-jalābujavasena vuttā. Te hi aṇḍakosaṇ vatthikosaṇ ca okkamantā pavisantā viya paṭisandhiṇ gaṇhanti. Abhinibbattanaṭṭhena abhinibbatti. Sā saṇsedaja-opapātikavasena vuttā. Te hi pākaṭā yeva hutvā nibbatanti. Ayaṇ tāva vohāradesanā. Idāni paramatthadesanā va hoti. Khandhā yeva hi paramatthato pātubhavanti, na satto. Tattha ca³ *khandhānaṇ* ti ekavokārabhave ekassa, catuvokārabhave catunnaṇ, pañcavokārabhave pañcannaṇ pi gahaṇaṇ veditabbaṇ. *Pātubhāvo* ti uppatti. *Āyatanānaṇ* ti ettha, tatra tatra uppajjamānāyatanavasena saṅgaho veditabbo. *Paṭilābho* ti santatiyaṇ pātubhāvo yeva. Pātubhavantān' eva hi tāni paṭiladdhāni nāma honti. *Ayaṇ vuccati jāti* ti iminā padena vohārato paramatthato ca dehitāya jātiyā nigamaṇaṇ karoti. *Bhavasamudayā* ti ettha pana jātiyā paccayabhūto kammabhavo veditabbo. Sesāṇ vuttanayam evā ti.

Jātiavaṇṇanā niṭṭhitā.

¹ C 2, C 4 ca.

² C 1, C 2, C 4 Sā 'yaṇ.

³ C 3 omits ca.

54. [50²²] Bhavavāre *kāmabhavo* ti kammabhavo ca upapattibhavo ca. Tattha kammabhavo nāma kāmabhavūpagaṇ kammam eva. Taṇ hi upapattibhavassa kāraṇattā, “Sukho Buddhānaṇ uppādo” (Dh. 194) “Dukkho pāpassa uccayo” ti (Dh. 117) ādini viya phalavohārena bhavo ti vuttaṇ. Upapattibhavo nāma tena kammena nibbattaṇ upādiṇṇakhandha-paṇcakaṇ. Taṇ hi tattha bhava bhavati ti katvā bhavo ti vuttaṇ. Evaṇ sabbathā pi imaṇ kammaṇ ca upapatti ca ubhayam p’ etam idha kāmabhavo ti vuttaṇ. Esa nayo rūpārūpabhavesu. *Upādānasamudayā* ti ettha pana upādānaṇ kusalakammabhavassa upanissayavasen’ eva paccayo hoti; akusalakammabhavassa upanissayavasena pi saha-jā-tādivasena pi; upapattibhavassa pana sabbassāpi upanissayavasen’ eva. Sesaṇ vuttanayam evā ti.

55. [51¹] *Upādānavāre kāmupādānaṇ* ti ādisu vatthukāmaṇ upādiyati etena, sayāṇ vā taṇ upādiyati ti *kāmupādānaṇ*. Kāmo ca so upādānaṇ cā ti vā *kāmupādānaṇ*. *Upādānaṇ* ti dalhagahaṇaṇ vuccati. Dalhattho hi ettha upasaddo, upāyāsa-upakkuṭṭhādisu¹ viya. Pañcakāmaguṇikass’ etaṇ rāgassa adhivacanaṇ. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthārato pan’ etaṇ, “Tattha katamaṇ kāmupādānaṇ? Yo kāmesu kāmaccchando” ti (Dhs. 212) vuttanayen’ eva veditabbaṇ. Tathā diṭṭhi ca sā upādānaṇ cā ti *diṭṭhupādānaṇ*. Atha vā diṭṭhiṇ upādiyati, upādiyanti vā etena diṭṭhin ti *diṭṭhupādānaṇ*. Upādiyati hi purimadiṭṭhiṇ uttaradiṭṭhi, upādiyanti ca tāya diṭṭhiṇ. Yath’ āha: “Sassato attā ca loko ca, idam eva saccaṇ mogham aññaṇ” ti (M. ii. 233) ādi. Silabbatupādāna-attavādupādānavajjassa sabbadiṭṭhigatass’ etaṇ adhivacanaṇ. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthārato pan’ etaṇ, “Tattha katamaṇ diṭṭhupādānaṇ? N’ atthi dinnan” ti (Dhs. 212) vuttanayen’ eva veditabbaṇ. Tathā silabbatam upādiyanti etena, sayāṇ vā taṇ upādiyati, silabbataṇ ca taṇ upādānaṇ cā ti vā *silabbatupādānaṇ*. Gosila-govatādini hi evaṇ suddhi ti abhinivesato sayam eva upādānāni. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthārato pan’ etaṇ, “Tattha katamaṇ silabbatupādānaṇ? Ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṇ si-

¹ C 1, C 2, C 4 °upakaṭṭhādisu.

lena suddhi” ti (Dhs. 212) vuttanayen’ eva veditabbaṇ. Tathā¹ vadanti etenā ti vādo, upādiyanti etenā ti upādānaṇ. Kiṇ vadanti, upādiyanti vā? Attānaṇ. Attano vādupādānaṇ attavādupādānaṇ. Attavādamattam eva vā attā ti upādiyati etenā ti *attavādupādānaṇ*. Visativatthukāya sak-kāyaditthiyā etaṇ adhivacanaṇ. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthārato pan’ etaṇ, “Tattha katamaṇ attavādupādānaṇ? Idha assutavā puthujjano ariyānaṇ adassāvī” ti (Dhs. 212) vuttanayen’ eva veditabbaṇ. *Taṇhāsamudaya* ti ettha taṇhā kāmupādānassa upanissayavasena, anantara-samanantara-natthi-vigatāsevanavasena vā paccayo. Avasesānaṇ pana saha-jātādivasena pi. Sesaṇ vuttanayam evā ti.

56. [51¹⁶] *Taṇhāvāre, rūpatanḥā—pe—dhammatanḥā* ti etaṇ cakkhudvārādisu javanavithiyā pavattāya taṇhāya, seṭṭhiputto brāhmaṇaputto ti evam ādisu pitito nāmaṇ viya pitisadisārammaṇato nāmaṇ. Ettha ca rūpārammaṇā taṇhā rūpe taṇhā ti rūpatanḥā. Sā kāmarāgabhāvena rūpaṇ assādentī pavattamānā kāmataṇhā; sassataditthisahagatarāgabhāvena rūpaṇ niccaṇ dhuvaṇ sassatan ti evaṇ assādentī pavattamānā bhavataṇhā; ucchedaditthisahagatarāgabhāvena rūpaṇ ucchijjati vinassati, pecca na bhavati² ti evaṇ assādentī pavattamānā vibhavataṇhā ti evaṇ tividhā hoti. Yathā ca rūpatanḥā tathā saddatanḥādayo pi ti etāni aṭṭhārasa taṇhānaṇ vicaritāni honti. Tāni ajjhatarūpādisu aṭṭhārasa, bahiddharūpādisu aṭṭhārasā ti chatṭiṇsa. Iti atītāni chatṭiṇsa, anāgatāni chatṭiṇsa, paccuppannāni chatṭiṇsā ti aṭṭhasataṇ. “Ajjhattikass”³ upādāya asmī ti sati-

¹ C 1, C 2, C 4 Idāni.

² C 3 bhavissati ti.

³ *According to this quotation and to the Sammohavinodani the text of the Vbh. should be as follows :*

Tattha katamāni aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni ajjhattikass’ upādāya ?

Ajjhattikass’ upādāya,

asmī ti sati,

itth’ asmī ti hoti, and so forth.

itth' asmī ti hotī" ti (Vbh. 392) vā evam ādini ajjhattikarūpādinissitāni aṭṭhārasa, "Bāhirass' upādāya iminā asmī ti sati, iminā itth' asmī ti hotī" ti (Vbh. 396) bāhirarūpādinissitāni aṭṭhārasā ti chattīṇsa. Iti atitāni chattīṇsa, anāgatāni chattīṇsa, paccuppannāni chattīṇsā ti evam pi aṭṭhasataṭṭhāvicaritāni honti. Puna saṅgahe kayiramāne rūpādisu ārammaṇesu chāleva ṭaṇhākāyā, tisso yeva kāmataṇhādayo hontī ti evaṇ—

Niddesatthena niddesavittthārā vittharassa ca

puna saṅghato ṭaṇhā viññātabbā vibhāvinā ti.

57. [51¹⁸] *Vedanāsamudayā* ti ettha pana *vedanā* ti vipākavedanā adhippetā. Sā kathaṇ chasu dvāresu ṭaṇhāya paccayo hotī ti ce? Assādanīyato. Sukhāya hi vedanāya assādena sattā naṇ vedanaṇ mamāyantā vedanāya ṭaṇhaṇ uppādetvā vedanārāgarattā hutvā cakkhudvāre iṭṭham eva rūpaṇ patthenti. Laddhā ca naṇ assādenti. Ārammaṇadāyakānaṇ ca cittakārādīnaṇ sakkāraṇ karonti. Tathā sotadvārādisu iṭṭhe va saddādayo patthenti. Laddhā ca ne assādenti. Ārammaṇadāyakānaṇ ca viṇāvādaka-gandhika-sūdaka-tantavāya-nānāvidhasippasandassakādīnaṇ sakkāraṇ karonti. Yathā kiṇ? Yathā puttasinghena puttaṇ mamāyantā dhātiyā pi sakkāraṇ karonti, sappāyasappikhirādīni naṇ pāyenti c' eva bhojenti ca. Sesaṇ vuttanayam eva.

58. [51³²] *Vedanāvāre vedanākāyā* ti vedanāsamūhā. *Cakkhusamphassajā vedanā—pe—manosamphassajā vedanā* ti etaṇ, "Cakkhusamphassajā vedanā atthi kusalā, atthi akusalā, atthi avyākata" ti (Vbh. 26) evaṇ Vibhaṅge āgatattā cakkhudvārādisu pavattānaṇ kusalākusalāvyākatavedanānaṇ, Sāriputto, Mantāniputto ti evam ādisu mātito nāmaṇ viya mātisadisavatthuto nāmaṇ. Vacanattho pan' ettha, cakkhu-

Tattha katamāni aṭṭhārasa ṭaṇhāvicaritāni bāhirass' upādāya?

Bāhirass' upādāya,

iminā asmī ti sati,

iminā itth' asmī ti hoti, and so forth.

See Sammohavinodanī (P. G. Mundine Pitaka Press, 1902), p. 445. See also A. ii. 212.

samphassahetujātā vedanā ti cakkhusamphassajā vedanā. Esa nayo sabbattha. Ayaṇ tāv' ettha sabbasaṅgāhikā kathā: Vipākavasena cakkhudvāre dve cakkhuviññāṇāni, dve manodhātuyo, tisso manoviññāṇadhātuyo ti etāhi sampayuttavasena vedanā veditabbā. Esa nayo sotadvārādisu. Manodvāre manoviññāṇadhātusampayuttā va.¹ *Phassasamudayā* ti ettha pana pañcadvāre pañcavatthukavedanānaṇ saha-jāta-cakkhusamphassādi-samudayā samudayo hoti. Avasesānaṇ cakkhusamphassādayo upanissayādivasena paccayā. Manodvāre tadārammaṇavedanānaṇ, advārikānaṇ ca paṭi-sandhi-bhavaṅga-cutivedanānaṇ saha-jātamanosamphassasamudayā samudayo hoti ti veditabbo. Sesañ vuttanayam eva.

59. [52¹³] Phassavāre *cakkhusamphasso* ti cakkhumhi samphasso. Esa nayo sabbattha. *Cakkhusamphasso . . . kāyasamphasso* ti ettāvata ca kusalākusalavipākā pañcavatthukā dasa phassā vuttā honti. *Manosamphasso* ti iminā sesadvāvisati-lokiyavipākasampayuttaphassā. *Salāyatana-samudayā* ti channaṇ cakkhāyatanādīnaṇ āyatanānaṇ samudayena imassa chabbidhassāpi phassassa samudayo hoti ti veditabbo. Sesañ vuttanayam evā ti.

60. [52³⁰] Salāyatana-vāre, *cakkhāyatanan* ti ādisu yaṇ vattabbaṇ taṇ sabbaṇ Visuddhimagge Khandhaniddese² c' eva Āyatananiddese³ ca vuttanayam eva. *Nāmarūpasamudayā* ti ettha pana yaṇ ca nāmaṇ, yaṇ ca rūpaṇ, yaṇ ca nāmarūpaṇ yassa āyatanassa paccayo hoti, tassa vasena Visuddhimagge Paṭiccasamuppādaniddese⁴ vuttanayena nāmarūpasamudayā salāyatana-samudayo veditabbo. Sesañ vuttappakāram evā ti.

61. [53⁵] Nāmarūpavāre namanalakkhaṇaṇ *nāmaṇ*, ruppanalakkhaṇaṇ *rūpaṇ*. Vitthāravāre pan' assa *vedanā* ti vedanākkhandho. *Saññā* ti saññākkhandho. *Cetanā, phasso, manasikāro* ti sañkhārakkhandho veditabbo. Kāmaṇ ca aññe pi sañkhārakkhandhasaṅgahitā dhammā santi, ime pana tayo sabbadubbalesu pi cittesu santi. Tasmā etesaṇ yeva vasen' ettha sañkhārakkhandho dassito. *Cattāri mahābhū-*

¹ C 1, C 2, C 4 vā.

² *Visu.* chapter xiv., pp. 444-446.

³ *Visu.* chapter xv., pp. 481-484.

⁴ *Visu.* pp. 517-588.

tānī ti ettha cattārī ti gaṇanaparichedo. Mahābhūtānī ti paṭhavi-āpa-teja-vāyā. Yena pana kāraṇena tāni mahābhūtānī ti vuccanti, yo c' ettha añño vinicchayo, so sabbaso Visuddhimagge Rūpakkhandaṇidde¹ vutto. Catunnañ ca mahābhūtānaṇ upādāyā ti ettha pana catunnañ ti upayogathe sāmivacanaṇ. Cattārī mahābhūtānī ti vuttaṇ hoti. Upādāyā ti upādiyitvā.² Gahetvā ti attho. Nissāyā ti pi eke. Vattamānañ³ ti ayañ c' ettha pāṭhaseso. Samūhatthe vā etaṇ sāmivacanaṇ. Tena catunnañ ca mahābhūtānaṇ samūhaṇ upādāya vattamānaṇ rūpan ti ayam attho veditabbo. Evaṇ sabbatthāpi yāni ca cattārī paṭhavi-ādini mahābhūtāni. yañ ca catunnaṇ mahābhūtānaṇ upādāya vattamānaṇ cakkhāyatanādibhedena⁴ Abhidhamme pāḷiyam eva vuttaṇ tevīsatividhaṇ rūpaṇ, taṇ sabbam pi rūpan ti veditabbaṇ. Viññāṇasamudayā ti ettha pana yaṇ viññāṇaṇ yassa nāmassa, yassa rūpassa, yassa ca nāmarūpassa paccayo hoti, tassa vasena Visuddhimagge Paṭiccasamuppādanidde⁵ vuttanayen' eva viññāṇasamudayā nāmarūpasamudayo veditabbo. Sesāṇ vuttanayam evā ti.

62. [53³⁰] Viññāṇavāre cakkhuvīññāṇaṇ ti cakkhumhi viññāṇaṇ, cakkhuto vā jātaṇ viññāṇaṇ ti cakkhuvīññāṇaṇ. Evaṇ sota-ghāna-jivhā-kāyaviññāṇāni. Itaraṇ pana mano yeva viññāṇaṇ ti manovīññāṇaṇ. Dvipañcaviññāṇavajjitassa tebhūmakavipākacittass' etaṇ adhvācānaṇ. Saṅkhārasamudayā ti ettha pana yo saṅkhāro yassa viññāṇassa paccayo hoti, tassa vasena Visuddhimagge⁶ vuttanayen' eva saṅkhārasamudayā viññāṇasamudayo veditabbo. Sesāṇ vuttanayam evā ti.

63. [54⁴] Saṅkhāravāre abhisaṅkharaṇalakkhaṇo saṅkhāro. Vitthāravāre pan' assa kāyasaṅkhāro ti kāyato pavat-tasaṅkhāro. Kāyadvāre copanavasena pavattānaṇ kāmāvacarakusalato aṭṭhannaṇ, akusalato dvādasannaṇ ti vīsatiyā

¹ Visu. p. 443³¹, and the explanation, pp. 365-370.

² C 1, C 2, C 4 upāvisitvā.

³ C 2, C 4 Pavattamānaṇ ti pi ayam ettha viseso.

⁴ See Dhs. 134: "Cakkhāyatanāṇ—pe—kabalīṅkāro āhāro."

⁵ Visu. pp. 558-562.

⁶ Visu. pp. 545-558.

kāyasañcetanānam etaṇ adhivacanaṇ. *Vacīsaṅkhāro* ti vacīdvāre vacanabhedavasena pavattānaṇ vīsatiyā eva vacīsañcetanānam etaṇ adhivacanaṇ. *Cittasaṅkhāro* ti cittato pavattasaṅkhāro. Kāyavacīdvāra-copanaṇ akatvā raho cintentassa pavattānaṇ lokiyakusalākusalavasena ekūnatiṇṣamanosañcetanānam etaṇ adhivacanaṇ. *Avijjāsamudayā* ti ettha pana kusalānaṇ upanissayavasena akusalānaṇ saha-jātādivasena pi avijjā paccayo hoti ti veditabbū. Sesāṇ vuttanayam evā ti.

64. [54²⁵] Avijjāvāre, *dukkhe aññānaṇ* ti dukkhasacce aññānaṇ. Mohass' etaṇ adhivacanaṇ. Esa nayo samudaye aññānaṇ ti ādisu. Tattha catuḥi kāraṇehi dukkhe aññānaṇ veditabbaṇ: antogadhato, vatthuto, ārammaṇato, paṭicchādanato ca. Tathā hi taṇ dukkhasaccapariyāpannattā dukkhe antogadhaṇ. Dukkhasaccaṇ c' assa nissayapaccayabhāvena vatthu, ārammaṇapaccayabhāvena ārammaṇaṇ. Dukkhasaccaṇ ca taṇ paṭicchādeti, tassa yāthāvalakkhaṇapaṭivedhanivāraṇena, ñāṇappavattiyā c' ettha appadānena. Samudaye aññānaṇ tihi kāraṇehi veditabbaṇ: vatthuto, ārammaṇato, paṭicchādanato ca. Nirodhapaṭipadānaṇ hi paṭicchādakam eva aññānaṇ, tesāṇ yāthāvalakkhaṇapaṭivedhanivāraṇena, tesu ca ñāṇappavattiyā appadānena. Na pana taṇ tattha antogadhaṇ, tasmiṇ saccadvaye apariyāpannattā. Na tassa taṇ saccadvayaṇ vatthu, asahajātattā. N' ārammaṇaṇ, tad¹ ārabba appavattanato. Pacchimaṇ hi saccadvayaṇ gambhīrattā duddasaṇ. Na tattha andhabhūtaṇ aññānaṇ pavattati. Purimaṇ pana paccanīkaṭṭhena sabhāvalakkhaṇassa duddasattā gambhīraṇ, tattha vipallāsagāhavasena pavattati. Api ca *dukkhe* ti ettāvatā saṅgahato, vatthuto, ārammaṇato, kiccato ca avijjā dīpitā; *dukkhasamudaye* ti ettāvatā vatthuto, ārammaṇato, kiccato ca; *dukkhanirodhe*, *dukkhanirodhagāminiyaṇ paṭipadāya* ti ettāvatā kiccato. Avisesato pana *aññānaṇ* ti etena sabhāvato niddiṭṭhā ti ñātabbā. *Āsavaṇsamudayā* ti ettha pana kāmāsava-bhāvāsavā saha-jātādivasena avijjāya paccayā honti; avijjāsavo upanissayavasena' eva. Pubbuppannā c' ettha avijjā avij-

¹ C 2, C 4 tādārammaṇaṇ.

jāsavo ti veditabbā. Sā aparāparuppannāya avijjāya upanissayapaccayo hoti. Sesañ vuttanayam evā ti.

65. [55¹¹] Āsavavāre *avijjāsamudayā* ti ettha avijjā kāmā-sava-bhavāsavānaṇ saha-jātādivasena paccayo hoti; avijjā-savassa upanissayavasen' eva. Aparāparuppannā c' ettha avijjā avijjāsavo ti veditabbā. Pubbuppannā avijjā yeva sā aparāparuppannassa avijjāsavassa upanissayapaccayo hoti. Sesañ vuttanayam evā ti.

66. Ayaṇ vāro yā esā paṭiccasamuppādapadesu jeṭṭhikā avijjā, tassā pi paccayadassanavasena vutto. Evaṇ vuttena cānena saṅsārassa anamataggaṭā sādhitā hoti. Kathaṇ? Āsavasamudayena hi avijjāsamudayo. Avijjāsamudayenāpi āsavasamudayo. Evaṇ āsavā avijjāya, avijjā pi asavānaṇ paccayo ti katvā, pubbā¹ koṭi na paññāyati avijjāya, tassā apaññāyanato² saṅsārassa anamataggaṭā siddhā hoti ti.

67. Evaṇ sabbe p' ime imasmiṇ sutte, kamma-pathavāro, āhāravāro, dukkhavāro, jarāmaraṇa-jāti-bhava-upādāna-taṇhā - vedanā - phassa - salāyatana - nāmarūpa-viññāṇa - saṅkhāra-avijjā-āsavavāro ti soḷasa vārā vuttā. Tesu ekekassa vārassa saṅkhepavithhāravasena dvidhā ṭhitattā dvattiṇsa ṭhānāni honti. Iti imasmiṇ sutte imesu dvattiṇsaṭṭhānesu cattāri saccāni kathitāni. Etesañ yeva vitthāravasena vuttesu soḷasasu ṭhānesu arahattaṇ kathitaṇ. Therassa pana matena dvattiṇsāya pi ṭhānesu cattāri saccāni cattāro ca maggā kathitā³ ti. Iti sakale pi pañcamahānikāyasaṅgāhite Buddhavacane n' atthi taṇ suttaṇ, yattha dvattiṇsakkhattuṇ cattāri saccāni, dvattiṇsakkhattuṇ ca arahattaṇ pakāsitaṇ, aññatra imamhā Sammādiṭṭhisuttā ti.

68. [55²⁴] *Idam avoc' āyasmā Sāriputto* ti⁴ idaṇ dvattiṇsāya catusaccapariyāyehi dvattiṇsāya arahattapariyāyehi ti catu-saṭṭhiyā kārāṇehi alaṅkaritvā Sammādiṭṭhisuttaṇ āyasmā Sāriputto avoca. *Attamanā te bhikkhū āyasmato Sāriputtassa bhāsitaṇ abhinandun ti.*

Sammādiṭṭhisuttavanṇanā nīṭhitā.

¹ "Purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāya" (A. v. 113).

² C 1, C 2, C 4 apaññānato.

³ C 2, C 3, C 4 kathitāni.

⁴ C 1, C 2, C 4 omīti.

10.

[*Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā*]

1. [55²⁷] *Evam me sutaṇ ti Satipaṭṭhānasuttaṇ.* Tattha *Kurūsu viharatī ti Kurū nāma janapadino rājāno.* Tesañ nivāso eko pi janapado rūlhisaddena Kurū ti vuccati. Tasmiṇ Kurujanapade. Atthakathācariyā pan' āhu: Mandhātukāle tisu dīpesu manussā Jambudīpo nāma Buddha-Pacceka-buddha-mahāsāvaka-cakkavattippabhutinaṇ uttamapurisānaṇ uppattibhūmi, uttamadīpo, atiramaṇiyo ti sutvā raññā Mandhātucakkavattinā cakkaratanaṇ purakkhatvā cattāro dīpe anusaṇṇyāyantaṇa saddhiṇ āgamiṇsu. Tato rājā pariṇāyaka-ratanaṇ pucchi: Atthi nu kho manussalokato ramaṇiyataraṇ ṭhānaṇ ti. 'Kasmā, deva, evaṇ bhaṇasi? Kiṇ na passasi candima-suriyānaṇ ānubhāvaṇ? Na nu etesaṇ ṭhānaṇ ito ramaṇiyataraṇ' ti? Rājā cakkaratanaṇ purakkhatvā tattha agamāsi. Cattāro Mahārājāno Mandhāturājā āgato ti sutvā va, mahiddhiko mahanubhāvo rājā, na sakkā yuddhena paṭibāhituṇ ti sakarajjaṇ niyyātesuṇ.

2. So taṇ gahetvā puna pucchi: Atthi nu kho ito ramaṇiyataraṇ ṭhānaṇ ti. Ath' assa Tāvatiṇsabhavanaṇ katha-yiṇsu: Tāvatiṇsabhavanaṇ, deva, ramaṇiyataraṇ. Tattha Sak-kassa devarañño ime cattāro Mahārājāno paricārakā, dovā-rikabhūmiyaṇ tiṭṭhanti. Sakko devarājā mahiddhiko mahanubhāvo. Tass' imāni upabhogaṭṭhānāni: Yojanasahas-subbedho Vejayantapāsādo.¹ Pañcayojanasatubbedhā Sudhammā devasabhā. Diyaddhaya-janasatiko Vejayantaratho.² Tathā Erāvaṇo hatthī. Dibbarukkkhasahassapatimaṇḍitaṇ Nandanavanaṇ, Cittalatāvanaṇ, Phārusakavanaṇ, Missakavanaṇ.³ Yojanasatubbedho pāricchattako kovilāro. Tassa hetthā saṭṭhiyojanāyatā paññāsaya-janavittatā pañcadasa-yo-janubbedhā jayasumanapupphavaṇṇā paṇḍukambalasilā, yas-sā mudutāya Sakkassa nisīdato upaddhakāyo anupavisati ti. Taṇ sutvā rājā tattha gantukāmo cakkaratanaṇ abbhū-

¹ C 1, C 2, C 4 Vejayanto pāsādo.

² C 1, C 2, C 4 Vejayanto ratho.

³ C 1, C 2, C 4 *omī* Missakavanaṇ.

kiri. Taṇ ākāsaṇ uṭṭhahi saddhiṇ caturaṅginiyā senāya. Atha dvinnāṇ devalokānaṇ vemajjhato cakkaratanaṇ ota-ritvā paṭhaviyaṇ patiṭṭhāsi saddhiṇ pariṇāyakaratanapamukhāya caturaṅginiyā senāya. Rājā ekako va Tāvatiṇsabha-
vanaṇ agamāsi. Sakko Mandhātā āgato ti sutvā va tassa paccuggamanaṇ katvā, svāgataṇ te, mahārāja, sakaṇ te, mahārāja, anusāsa mahārājā ti vatvā saddhiṇ nāṭakehi rajjaṇ dve bhāge katvā ekaṇ bhāgam adāsi.

3. Rañño Tāvatiṇsabhavane patiṭṭhitamattass' eva manus-sabhāvo vigacchi, devabhāvo pāturahosi. Tassa kira Sak-kena saddhiṇ paṇḍukambalasilāyaṇ nisinnassa akkhinime-sanamattena nānattaṇ paññāyati. Taṇ asallakkhentā devā Sakkassa ca tassa ca nānatte muyhanti. So tattha dibba-sampattim anubhavamāno yāva chaṭṭiṇsa Sakkā uppajjitvā cutā, tāva rajjaṇ kāretvā atitto va kāmehi tato cavitvā attano uyyāne patito vātātapena phuṭitagatto kālam akāsi.

4. Cakkaratane pana paṭhaviyaṇ patiṭṭhite pariṇāyakara-tanaṇ suvaṇṇapaṭṭe, Mandhātupañhaṇ¹ likhāpetvā idaṇ Mandhāturajjaṇ ti rajjam anusāsi. Te pi tihi dīpehi āgata-manussā puna gantaṇ asakkontā pariṇāyakaratanāṇ upasañ-kamitvā, deva, mayaṇ rañño ānubhāvena āgatā, idāni gantaṇ na sakkoma, vasaṇaṭṭhānaṇ no dehi ti yaciṇsu. So tesāṇ ekekaṇapadam adāsi. Tattha Pubba-Videhato āgatama-nussehi āvasitappadeso tāy' eva purimasaññāya Videharaṭṭhan ti nāmaṇ labhi. Aparagoyānato āgatamanussehi āvasi-tappadeso Aparantaṇapado ti nāmaṇ labhi. Uttarakuruto āgatamanussehi āvasitappadeso Kururaṭṭhan ti nāmaṇ labhi. Pahūte pana gāmanigamādayo upādāya bahuvacanena vo-hariyati. Tena vuttaṇ: *Kurūsu viharatī* ti.

5. [55²⁸] *Kammāsadhammaṇ nāma Kurūnaṇ nigamo* ti, Kammāsadhammaṇ ti ettha keci dhakārassa dakārena atthaṇ vaṇṇenti: Kammāso ettha damito ti Kammāsa-dammaṇ. *Kammāso* ti Kammāsapādo porisādo vuccati. Tassa kira pāde khāṇukena viddhaṭṭhāne vaṇo ruhanto cittadārusadiso hutvā ruhi. Tasmā Kammāsapādo ti

¹ C 3 Mandhātu-upāhanaṇ. See Jā. ii. 313, "Deva, tum-hākaṇ parato kin ti kathemā" ti, pucchiṇsu.

paññāyittha. So ca tasmiṇ okāse damito, porisādabhāvato paṭisedhito. Kena? Mahāsattena. Katarasmiṇ jātake? Sutasomajātake ti eke. Ime pana therā¹ Jayaddisajātake ti vadanti. Tadā hi Mahāsattena Kammāsapādo damito Yath' āha:

Putto yadā homi Jayaddisassa

Pañcālaratṭhādhipatissa atrajo

cajitvā² paṇaṇ pitarāṇ amocayin

Kammāsapādam pi c' ahaṇ pasādayin " ti³ ()

Keci pana dhakāren' eva atthaṇ vaṇṇayanti. Kururaṭṭhavāsinaṇ kira Kuruvattadhammo, tasmiṇ kammāso jāto. Tasmā taṇ ṭhānaṇ, kammāso ettha dhammo jāto ti *Kammāsadhamman* ti vuccati. Tattha nivīṭṭhanigamassāpi etad eva nāmaṇ. Bhumnavacanena kasmā na vuttan ti? Avasanokāsato. Bhagavato kira tasmiṇ nigame vasano-kāso koci vihāro nāhosi. Nigamato pana apakkamma aññatarasmiṇ udakasampanne ramaṇiye bhūmibhāge mahāvanasaṇḍo ahosi. Tattha Bhagavā vihāsi, taṇ nigamaṇ gocaragāmaṇ katvā. Tasmā evam ettha attho veditabbo: Kurūsu viharati, Kammāsadhammaṇ nāma Kurūnaṇ nigamo, taṇ yeva gocaragāmaṇ katvā ti.

6. [55³¹] *Ekāyano ayaṇ, bhikkhave, maggo* ti kasmā Bhagavā idaṇ suttam abhāsi? Kuruvāsinaṇ gambhīradesanā-paṭiggahana-samatthatāya. Kururaṭṭhavāsino kira bhikkhu-bhikkhuniyo, upāsaka-upāsikāyo, utupaccayādi-sampannattā tassa raṭṭhassa, sappāya-utupaccayasevanena niccaṇ kal-lasarirā kallacittā ca honti. Te citta-sarira-kallatāya anugahitapaññābalā gambhīrakathaṇ pariggahetun samatthā honti. Tena tesāṇ Bhagavā imaṇ gambhīradesanā-paṭiggahana-samatthatāṇ sampassanto ekavisatiyā ṭhānesu kammatṭhānaṇ arahatte pakkhipitvā idaṇ gambhīratthaṇ Sa-tipaṭṭhānasuttaṇ abhāsi. Yathā hi puriso suvaṇṇacaṅgo-ṭakaṇ labhitvā tattha nānapupphāni pakkhipeyya, suvaṇ-

¹ *Ṭīkā*: "Ime pana therā ti Majjhimabbhāṇake vadati."

² C 3 catvāna.

³ *This stanza is not found in the Jayaddisajātaka, nor in the Cariyāpiṭaka.*

ṇamañjūsāṇ vā pana labhivā satta ratanāni pakkhipeyya; evaṇ Bhagavā Kururaṭṭhavāsipariśaṇ labhivā gambhira-desanaṇ desesi ti. 'Ten' ev' ettha aññāni pi gambhīrat-thāni, Dīghanikāye Mahānidānaṇ, Mahā-Satipaṭṭhānaṇ, imas-miṇ Majjhimanikāye Sāropamaṇ,¹ Rukkūpamaṇ (?), Raṭṭhapālaṇ, Māgandiyaṇ, Ānañjasappāyaṇ ti aññāni pi suttāni desesi.

7. Api ca tasmiṇ janapade catasso pi parisā pakatiyā va satipaṭṭhānabhāvanānuyogam anuyuttā viharanti; antamaso dāsakammakāraparijanā pi satipaṭṭhānapatisaṇyuttam eva kathaṇ kathenti. Udaḍatittha-suttakantaṇaṭṭhānādisu pi niratthakakathā nāma nappavattati. Sace kāci itthī, amma, tvaṇ katarāṇ satipaṭṭhānabhāvanaṇ manasikarosi ti puc-chitā, na kiñci ti vadati, naṇ garahanti: dhiratthu tava jīvitaṇ, jīvamānā pi tvaṇ matasadisā ti. Atha naṇ mā dāni puna evam akāsi ti ovaditvā aññataraṇ satipaṭṭhānaṇ ug-gaṇhāpenti. Yā pana, ahaṇ asukasatipaṭṭhānaṇ² nāma ma-nasikaromi ti vadati, tassā sādhu sādhu ti sādhuḍaraṇ datvā, tava jīvitaṇ sujīvitaṇ, tvaṇ nāma manussattaṇ pattā; tav' atthāya Sammasambuddho uppanno ti ādīhi pasaṇsanti. Na kevalaṇ c' ettha manussajātikā yeva satipaṭṭhānamana-sikāre yuttā, te nissāya viharantā tiracchānagatā pi.

8. Tatr' idaṇ vatthu: Eko kira naṭagaṇo suvapotaṇaṇ gaḍetvā sikkhāpento vicarati. So bhikkhuni-upassayaṇ upanissāya vasitvā gamanakāle suvapotaṇaṇ pamussitvā gato. Taṇ sāmaṇeriyo gaḍetvā paṭijaggiṇsu. Buddharak-khito ti c' assa³ nāmaṇ akaṇsu. Taṇ ekadivasaṇ purato nisinnaṇ disvā mahātherī āha: Buddharakkhitā ti. 'Kiṇ ayye' ti. 'Atthi te koci bhāvanāmanasikāro' ti? 'N' atthi ayye' ti. 'Āvuso, pabbajitānaṇ santike vasantena nāma vissatṭha-attabhāvena bhavituṇ na vaṭṭati; kocid

¹ Neither Mahā-Sāropamaṇ (M. i. 192), nor Cūla-Sāro-pamaṇ (M. i. 198) was preached in the country of the Kurus. The Rukkūpamaṇ is not found anywhere in the Majjhima. This sutta may, however, be in the Saṇyutta Nikāya ii. 92.

² C 3 asukaṇ satipaṭṭhānaṇ.

³ C 1, C 2, C 4 tassa.

eva manasikāro icchitabbo.¹ Tvaṇ pana aññaṇ na sak-khissasi, aṭṭhi aṭṭhi ti sajjhāyaṇ karohī' ti. So theriya ovāde ṭhatvā, aṭṭhi aṭṭhi ti sajjhāyanto carati. Taṇ ekadivasaṇ pāto va toraṇagge nisīditvā bālātapaṇ tappamānaṇ eko sakuna nakhapañjarena aggahesi. So kirī² ti saddam akāsi. Sāmaṇeriyo sutvā, ayye Buddharakkhito sakunena gahito, mocema nan ti leḍḍu-ādini gahetvā anubandhitvā mokesuṇ. Taṇ ānetvā purato ṭhapitaṇ therī āha: Buddharakkhita, sakunena gahitakāle kiṇ cintesi ti? 'Na ayye aññaṇ cintesiṇ. Aṭṭhipuñjo va aṭṭhipuñjaṇ gahetvā gacchati, katarasmim pi ṭhāne vippakirissati³ ti evaṇ ayye aṭṭhipuñjam eva cintesiṇ' ti. 'Sādhu sādhu, Buddharakkhita, anāgatabhavassa te paccayo bhavissati' ti. Evaṇ tattha tiracchānagatā pi satipaṭṭhānamanasikārayuttā. Tasmā nesaṇ Bhagavā satipaṭṭhānavuddhim eva pajānanto⁴ idaṇ suttaṇ abhāsi.

9. [55³¹] Tattha *ekāyano* ti ekamaggo. Maggassa hi,

Maggo pantho patho pajjo añjasaṇ vaṭumāyanaṇ
nāvā uttarasetū ca kullo ca bhisi saṅkamo ti

bahūni nāmāni. Svāyaṇ idha ayananāmena vutto. Tasmā ekāyano ayaṇ, bhikkhave, maggo ti ettha, ekamaggo ayaṇ, bhikkhave, maggo, na dvedhāpathabbhūto ti evam attho daṭṭhabbo. Atha vā ekena ayitabbo ti *ekāyano*. Ekenā ti gaṇasaṅgaṇikaṇ pahāya vavakaṭṭhena⁵ pavivittena. Ayitabbo ti paṭipajjitabbo. Ayanti vā etenā ti ayano. Saṇsārato nibbānaṇ gacchanti ti attho. Ekassa ayano ekāyano. Ekassā ti seṭṭhassa. Sabbasattaseṭṭho va⁶ Bhagavā. Tasmā Bhagavato ti vuttaṇ hoti. Kiṇ cāpi hi tena aññe pi ayanti, evaṇ sante pi Bhagavato va so ayano, tena uppāditattā. Yath' āha: "So hi, brāhmaṇa, Bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā" ti (M. iii. 15) ādi. Ayatī ti vā ayano. Gacchati, pavattati ti attho. Ekasmiṇ ayano ekāyano. Imasmiṇ yeva dhammavinaye pavattati nāññiātrā ti vuttaṇ

¹ C 1, C 2, C 4 icchitabbo ti.

² C 3 ki ki ti.

³ C 3 vippakiriyissati ti.

⁴ C 3 jānanto.

⁵ C 2, C 4 vivekaṭṭhena; *Tīkā*: vūpakaṭṭhena.

⁶ C 3 ca.

hoti. Yath' āha: "Imasmiṇ kho, Subhadda, dhamma-vinaye aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati" ti (D. ii. 151). Desanābhedo yeva h' eso; attho pan' eko. Api ca ekaṇ ayatī ti ekāyano. Pubbabhāge nānāmukhabhāvanānayap-pavatto pi aparabhāge ekaṇ nibbānam eva gacchati ti vuttaṇ hoti. Yath' āha Brahmā Sahampati:

"Ekāyanaṇ jātikhayantadassī maggaṇ pajānāti hitānu-kampi

etena maggena ataru¹ pubbe tarissanti ye ca taranti oghan" ti (S. v. 168 and 186).

10. Keci pana, "Na pāraṇ diguṇaṇ yanti" ti (Sn. 714) āgatanayena, yasmā ekavāraṇ nibbānaṇ gacchati, tasmā ekāyano ti pi vadanti. Taṇ na yujjati. Imassa hi atthassa sakiṇ ayaṇo ti iminā byañjanaṇa bhavitabbaṇ. Yadi pana ekaṇ ayanam assa, ekā gati pavatti² ti evaṇ atthaṇ yojetvā vucceyya, byañjanaṇ yujjeyya; attho pana ubhayathā pi na yujjati. Kasmā? Idha pubbabhāgamaggassa adhip-petattā. Kāyādi-catu-ārammaṇappavatto hi pubbabhāga-satipaṭṭhānamaggo idhādhippeto; na lokuttaro. So ca anekavāraṇ pi ayati, anekañ c' assa ayaṇaṇ hoti.

11. Pubbe pi ca imasmiṇ pade mahātherānaṇ sākacchā ahoṣi yeva. Tipiṭaka-Culla-Nāgattthero pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo ti āha. Ācariyo pan' assa Tipiṭaka-Culla-Summatthero missakamaggo ti āha. 'Pubbabhāgo bhante' ti. 'Missako āvuso' ti. Ācariye punappunaṇ bhaṇānte appaṭibāhitvā tuṇhī ahoṣi. Pañhaṇ avinicchinitvā va uṭṭhahinsu. Ath' ācariyatthero nahānakoṭṭhakaṇ gacchanto mayā missakamaggo kathito, Culla-Nāgo pubbabhāgamaggo ti voharati, ko nu ettha vinicchayo ti suttantaṇ ādito paṭṭhāya parivattento, "Yo hi koci, bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhāne evaṇ bhāveyya satta vassāni" ti (M. i. 62) imasmiṇ ṭhāne sallakkhesi. Lokuttaramaggo uppajjitvā satta vassāni tiṭṭhamāno nāma n' atthi; mayā vutto missa-kamaggo na labbhati; Culla-Nāgena diṭṭho pubbabhāga-maggo va labbhati ti ñatvā aṭṭhamiyaṇ dhammasavane ghuṭṭhe agamāsī.

¹ Tikā: ataruṇsu.

² C 2, C 3 pavattanī ti.

12. Porāṇakattherā kira piyadhammasavanā honti; sad-
 daṇ sutvā va ahaṇ paṭhamā ahaṇ paṭhamā ti ekappahāren'
 eva osaranti. Tasmiṇ ca divase Culla-Nāgattherassa vāro.
 Tena dhammāsane nisīditvā vijaniṇ gahetvā pubbagāthāsu
 vuttāsu therassa āsanapiṭṭhiyaṇ ṭhitassa na ahosi: Raho
 nisīditvā vakkhāmi ti. Porāṇakattherā hi anusuyyakā
 honti, na attano rucim eva ucchubhāraṇ viya ukkhipitvā
 vicaranti, kāraṇam eva gaṇhanti, akāraṇaṇ vissajjenti. Ta-
 smā therō, āvuso Culla-Nāgā ti āha. So, ācariyassa viya
 saddo ti dhammaṇ ṭhapetvā kiṇ bhante ti āha. 'Āvuso
 Culla-Nāga, mayā vutto missakamaggo na labbhati, tayā
 vutto pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo va labbhati' ti. Thero
 cintesi: Amhākaṇ ācariyo sabbapariyattiko tepitako¹ suta-
 buddho. Evarūpassāpi nāma bhikkhuno ayaṇ pañho ālu-
 lati. Anāgate mama bhātikā imaṇ pañhaṇ ālulissanti.
 Suttaṇ gahetvā imaṇ pañhaṇ niccalaṇ karissāmi ti Paṭisam-
 bhidāmaggaṭo, "Ekāyano maggo vuccati pubbabhāgasati-
 paṭṭhānamaggo.

Maggān' atthaṅgiko seṭṭho saccānaṇ caturo padā
 virāgo seṭṭho dhammānaṇ dipadānaṇ ca cakkhumā.
 Eso va maggo n' atth' añño dassanassa visuddhiyā
 etasmiṇ tumhe paṭipajjatha Mārass' etaṇ pamohanaṇ
 etasmiṇ tumhe paṭipannā dukkhass' antaṇ karissathā" ti²
 suttaṇ āharitvā ṭhapesi.

13. [55³¹] *Maggo* ti ken' atthena maggo? Nibbānagama-
 naṭṭhena, nibbānatthikehi maggaṇiyaṭṭhena ca. *Sattānaṇ*
visuddhiyā ti rāgādihi malehi abhiṇṇhāvisamalobhādīhi ca
 upakkilesehi upakkiliṭṭhacittānaṇ sattānaṇ visuddhiyā. Ta-
 thā hi, iminā va maggena ito satasahassakappādhikānaṇ

¹ C 2 tipetako.

² *Ṭīkā*: "Ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipaṭṭhā-
 namaggo ti ettāvatā idhādhippetatthe siddhe tass' eva alaṇ-
 kāratthaṇ, so pana yassa pubbabhāgamaggo taṇ dassetuṇ
Maggān' atthaṅgiko ti ādikā gāthā pi Paṭisambhidāmaggaṭo
 va ānetvā ṭhapitā." But this passage cannot be traced in the
Ps. The gāthās are, however, found in the Dhammapada
 273-75.

catunnaṃ asaṅkheyyānaṃ upari ekasmiṃ yeva kappe nibbatte¹ Taṇhaṅkara-Medhaṅkara-Saraṇaṅkara-Dīpaṅkaraṇāmake Buddhhe ādiṃ katvā Sakyamunipariyosānā aneke Sammāsambuddhā, anekasatā Paccekasambuddhā, gaṇanapathaṃ vītivattā ariyasāvaka ti ime sattā sabbe cittamale pavāhetvā paramavisuddhiṃ pattā. Rūpamalavasena pana saṅkilesa-vodānapaññatti yeva n' atthi. Tathā hi,

Rūpena saṅkiliṭṭhena saṅkilissanti mānavā
rūpe suddhe visujjhanti anakkhātaṃ Mahesinā.

Cittena saṅkiliṭṭhena saṅkilissanti mānavā
citte suddhe visujjhanti iti vuttaṃ Mahesinā.

Yath' āha: "Cittasaṅkilesā, bhikkhave, sattā saṅkilissanti, cittavodānā visujjhanti" ti (S. iii. 151). Tañ ca cittavodānaṃ iminā satipaṭṭhānamaggena hoti. Ten' āha: *Sattānaṃ visuddhiyā* ti.

14. [56¹] *Sokapariddavānaṃ samatikkamāyā* ti sokassa ca paridevassa ca samatikkamāyā. Pahānāyā ti attho. Ayaṃ hi maggo bhāvito Santatimahāmattādīnaṃ viya sokasamatikkamāyā, Paṭācārādīnaṃ viya ca paridevasamatikkamāyā saṃvattati. Ten' āha: *Sokapariddavānaṃ samatikkamāyā* ti. Kiñ cāpi hi Santatimahāmatto,²

"Yaṃ pubbe taṃ visodhehi pacchā te mā' hu kiñcanaṃ majjehe ce no gahessasi upasanto carissasi" ti (Sn. 949) imaṃ gāthaṃ sutvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patto-Paṭācārā,³

"Na santi puttā tāṇāya na pitā na pi bandhavā
antakenādhipannassa n' atthi nātisu tāṇatā" ti

(Dh. 288)

imaṃ gāthaṃ sutvā sotāpattiphale paṭiṭṭhitā. Yasmā pana kāya-vedanā-citta-dhammesu kañci dhammaṃ anāmasitvā bhāvanā nāma n' atthi, tasmā te pi iminā va maggena sokaparideve samatikkantā ti veditabbā.

15. [56¹] *Dukkhadomassānaṃ atthaṅgamāyā*⁴ ti kāyika-

¹ C 1, C 2, C 4 nibbatta.

² Santatimahāmattavatthu, Dh. Aṭṭhakathā. iii. 78.

³ Paṭācāratttherivatthu, Dh. Aṭṭhakathā. ii. 260.

⁴ C 1 atthagamāyā ti.

dukkhassa ca cetasikadomanassassa cā ti imesaṇ dvinnāṇ atthaṅgamāya. Nirodhāyā ti attho. Ayaṇ hi maggo bhāvito Tissattherādīnaṇ viya dukkhassa, Sakkādīnaṇ viya ca domanassassa atthaṅgamāya saṇvattati.

16. Tatrāyaṇ atthadīpanā: Sāvattiyaṇ kira Tisso nāma kuṭumbiyaputto cattarisa hiraṇṇakoṭiyo pahāya pabbajitvā agāmake araṇṇe viharati. Tassa kaniṭṭhabhātu-bhariyā, gacchatha, naṇ jīvītā voropethā ti pañcasate core pesesi. Te gantvā therāṇ parivāretvā nisīdiṇsu. Thero āha: Kasmā āgat' attha upāsakā ti? 'Taṇ jīvītā voropessāmā' ti. 'Pāṭibhogaṇ me, upāsakā, gahetvā ajj' ekarattīṇ jīvitaṇ dethā' ti. 'Ko te, samaṇa, imasmiṇ ṭhāne pāṭibhogo bhavisati' ti? Thero mahantaṇ pāsānaṇ gahetvā dve ūratthīni bhinditvā, vaṭṭati, upāsakā, pāṭibhogo ti āha. Te apakka-mitvā caṅkamasise aggiṇ katvā nipajjiṇsu. Therassa vedanaṇ vikkhambhetvā silaṇ paccavekkhato parisuddhaṇ silaṇ nissāya pitipamojjaṇ uppajji. Tato anukkamena vipasanaṇ vaḍḍhento tiyāmarattīṇ samaṇadhammaṇ katvā aruṇuggamane arahattaṇ patto imaṇ udānaṇ udānesi:

Ubho pādāni bhinditvā saṇyamissāmi vo ahaṇ

aṭṭiyāmi harāyāmi sarāgamaraṇaṇ ahaṇ.

Evāhaṇ cintayitvāna yathābhūtaṇ vipassayiṇ

sampatte aruṇuggamhi arahattaṇ apāpunin ti.¹

17. Apare pi tiṇsa bhikkhu Bhagavato santike kammaṭṭhānaṇ gahetvā araṇṇavihāre vassaṇ upagantvā, āvuso, tiyāmarattīṇ samaṇadhammo va kātabbo, na aṇṇamaṇṇassa santikaṇ āgantabban ti vatvā vihariṇsu. Tesāṇ samaṇadhammaṇ katvā paccūsasamayaṇ pacalāyantaṇaṇ eko vyaggho āgantvā ekekaṇ bhikkhuṇ gahetvā gacchati. Na koci maṇ vyaggho gaṇhī ti vācam pi nicchāresi. Evaṇ pañcadasasu bhikkhusu khāditesu uposathadivase, itare, āvuso, kuhin ti pucchitvā ṇatvā ca idāni gahitena, gahito 'mhī ti vattabban ti vatvā vihariṇsu. Atha aṇṇataṇaṇ daharabhikkhuṇ puri-manayen' eva vyaggho gaṇhi. So, vyaggho bhante ti āha. Bhikkhu kattaradaṇḍe ca ukkādayo ca gahetvā, mocessāmā ti anubandhiṇsu. Vyaggho bhikkhūnaṇ agatipathaṇ² chin-

¹ See *Visu.* i. 48.

² C 1, C 2, C 4 agatiṇ.

natatattṭhānaṃ āruyha taṃ bhikkhuṃ pādaṅguṭṭhato paṭṭhāya khādituṃ ārabhi. Itare pi, idāni, sappurisa, amhehi kātābbaṃ n' atthi, bhikkhūnaṃ viseso nāma evarūpe tṭhāne paññāyati ti āhaṃsu. So vyagghamukhe nipanno va taṃ vedanaṃ vikkhambhetvā vipassanaṃ vaḍḍhento yāva gopphakā khāditasamaye sotāpanno hutvā, yāva jaṇṇukā khāditasamaye sakadāgāmī, yāva nābhīyā khāditasamaye anāgāmī hutvā hadayarūpe akhādite yeva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā imaṃ udānaṃ udānesi:

Silavā vatasampanno paññavā susamāhito
muhuttaṃ pamādam anvāya vyagghen' oruddhamānaso
pañjarasmiṃ gahetvāna silāya upanītako.
Kāmaṃ khādatu maṃ vyaggho bhakkho kāyo acetano¹
paṭiladdhe kammaṭṭhānamhi maraṇaṃ hehiti² bhadda-
kan ti.

18. Aparo pi Pītamallatthero³ nāma gihikāle tīsu rajjesu paṭākaṃ gahetvā Tambapannidīpaṃ āgamma rājānaṃ disvā raññā katānuggaho ekadivasaṃ Kilanjakāsanasāladvārena gacchanto, "Rūpaṃ, bhikkhave, na tumhākaṃ, taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissati" ti (S. iii. 33) Natumhākavaggaṃ sutvā cintesi: N' eva kira rūpaṃ attano, na vedanā ti. So taṃ yeva añkusaṃ katvā nikkhamitvā Mahāvihāraṃ gantvā pabbajjaṃ yācitvā pabbajito upasampanno dve Mātikā paṇṇaṃ katvā tiṇṣati bhikkhū gahetvā Gaggaravāliya⁴-aṅgaṇaṃ gantvā samaṇadhammaṃ akāsi. Pādesu avahantesu jaṇṇukehi caṅkamati. Tam enaṃ rattiṃ eko migaluddako migo ti maññamāno pahari. Satti vinivijjhitaṃ gatā. So taṃ sattiṃ harāpetvā pahāramukhāni tiṇavaṭṭhiyā pūrāpetvā pāsānapitṭhiyaṃ attānaṃ nisīdāpetvā okāsaṃ kārāpetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā ukkāsitassaddena āgatānaṃ bhikkhūnaṃ vyākāritvā imaṃ udānaṃ udānesi:

¹ C 2 acintanaṃ.

² C 1 hohiti.

³ C 1, C 2, C 4 Pītimalla°. But *Tīkā*: "Pītavaṇṇāya paṭākāya paṭiharaṇato, mallayuddhacittakatāya ca Pītamallo. *Tīsu rajjesū* ti Paṇḍa-Cola-Gotṭharatṭhesu."

⁴ C 3 Gavaravāliya-.

Bhāsitaṃ Buddhasatthassa sabbalokaggavādino
na tumhākaṃ idaṃ rūpaṃ taṃ jaheyyātha bhikkhavo.

“Aniccā vata saṅkhārā uppāḍavayadhammino
upajjivā nirujjhanti tesaṃ vūpasamo sukho” ti

(D. ii. 157).

Atha naṃ bhikkhū āhaṃsu: Sace bhante Sammāsambuddho
arogo abhavissa, addhā te samuddamatthakena hatthaṃ
pasāretvā sīsaṃ parāmaseyyā ti.

Evaṃ tāva ayaṃ maggo Tissattherādīnaṃ viya dukkhassa
atthaṅgamāya saṃvattati.

19. Sakko¹ pana devānam indo attano pañcavidhaṃ pub-
banimittaṃ disvā maraṇabhayasantaṃ jito domassajāto Bha-
gavantaṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchi. So pañhavissaj-
janāvasāne asītisahassāhi devatāhi saddhiṃ sotāpattiphale
patitthāsi. Sā c’ assa upapatti puna pakatikā va ahosi.

20. Subrahmā pi devaputto accharāsahassaparivuto sagga-
sampattiṃ anubhoti. Tattha pañcasatā accharā rukkhato
pupphāni ocinantiyo va cavitvā niraye uppannā. So, kiṃ
imā cirāyanti ti upadhārento tāsaṃ niraye nibbattabhāvaṃ
disvā, kittakaṃ nu kho mama āyū ti upaparikkhanto attano
pi āyuparikkhayaṃ veditvā, tatth’ eva niraye nibbattanabhā-
vaṃ disvā bhīto ativiya domassajāto hutvā, imaṃ me domanas-
saṃ Satthā viñessati, na añño ti avasesā pañcasatā accharāyo
gahetvā Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchi:

“Niccaṃ uttaram idaṃ cittaṃ niccaṃ ubbiggaṃ idaṃ mano
anuppannesu kicchesu² atho uppatitesu ca

sace atthi anutrāsaṃ tam me akkhāhi pucchito” ti

(S. i. 53).

Tato naṃ Bhagavā āha:

Nāññatra bojjhā³ tapasā nāññatra indriyaṃ varā

nāññatra sabbanissaggā sotthiṃ passāmi paṇinan” ti

(S. i. 54).

¹ See Sakkapañhasutta, D. ii. 263–89; *especially the follow-
ing gāthā*:—

“Idh’ eva tiṭṭhamānassa devabhūtassa me sato
punarāyu ca me laddho evaṃ jānāhi mārīsā” ti (p. 285).

² C 1, C 2, C 4 kiccesu.

³ C 1, C 2 bojjaṅgatapasā.

So desanāpariyosāne pañcahi accharāsatehi saddhiṃ sotā-pattiṃphale patitṭhāya taṃ sampattiṃ thāvaraṃ katvā deva-lokam eva agamāsi ti.

Evam ayaṃ maggo bhāvito Sakkādīnaṃ viya domanassassa atthaṅgamāya saṃvattati ti veditabbo.

21. [56²] *Ñāyassa adhigamāyā* ti, ñāyo vuccati ariyo atthaṅgiko maggo; tassa adhigamāya. Pattiyaṃ ti vuttaṃ hoti. Ayaṃ hi pubbabhāge lokiyo satipaṭṭhānamaggo bhāvito lokuttaramaggassa adhigamāya saṃvattati. Ten' āha: *Ñāyassa adhigamāyā* ti. *Nibbānassa sacchikiriyaṃ* ti taṇhāvānavirahitattā nibbānaṃ ti laddhanāmassa amatassa sacchikiriyaṃ. Attapaccakkhatāyā ti vuttaṃ hoti. Ayaṃ hi maggo bhāvito anupubbena nibbānasacchikiriyaṃ sādheti. Ten' āha: *Nibbānassa sacchikiriyaṃ* ti.

22. Tattha kiṃ cāpi, *sattānaṃ visuddhiyā* ti vutte sokasamatikkamādinī atthato siddhān' eva honti; ṭhapetvā pana sāsana-yuttikovidā aññesaṃ na pākātaṇi. Na ca Bhagavā paṭhamaṃ sāsana-yuttikovidāṃ janaṃ¹ katvā pacchā dhammaṃ deseti, tena tena suttena taṃ taṃ atthaṃ ñāpeti. Tasmā idha yaṃ yaṃ atthaṃ ekāyaṇamaggo sādheti, taṃ taṃ pākataṃ katvā dassento, *sokapariddavānaṃ samatikkamāyā* ti ādim āha. Yasmā vā yā sattānaṃ visuddhi ekāyaṇamaggena saṃvattati, sā sokapariddavānaṃ samatikkamena hoti; sokapariddavānaṃ samatikkamo dukkha-domanassānaṃ atthaṅgamena; dukkha-domanassānaṃ atthaṅgamo ñāyassa adhigamena; ñāyassa adhigamo nibbānassa sacchikiriyaṃ; tasmā imaṃ pi kamaṃ dassento, *sattānaṃ visuddhiyā* ti vatvā, *sokapariddavānaṃ samatikkamāyā* ti ādim āha.

23. Api ca vaṇṇabhaṇaṇam etaṃ ekāyaṇamaggassa. Yath' eva hi Bhagavā, "Dhammaṃ, vo, bhikkhave, desissāmi,² ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipunṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsesāmi, yadidaṃ cha chakkāni" ti (M. iii. 280) chachak-kadesanāya atṭhaṃhi padehi vaṇṇaṃ abhāsi. Yathā ca ariyavaṇṇadesanāya, "Cattāro 'me, bhikkhave, ariyavaṇṇā, aggaññā rattaññā vaṇṇaññā porāṇā asaṅkiṇṇā asaṅkiṇṇapubbā,

¹ C 2 va naṃ; C 4 ca naṃ.

² C 3 desessāmi.

na sañkiyanti, na sañkiyissanti, appaṭikuṭṭhā samaṇehi brāhmaṇehi viññūhi” ti (A. ii. 27) navahi padehi vaṇṇaṇ abhāsi. Evaṇ imassa pi ekāyanamaggassa sattānaṇ visuddhi-ādihi sattahi padehi vaṇṇaṇ abhāsi. Kasmā iti ce? Tesāṇ bhikkhūnaṇ ussāhajananatthaṇ. Vaṇṇabhāsaṇaṇ hi sutvā te bhikkhū, ayaṇ kira maggo hadayasantāpabhūtaṇ sokaṇ, vācāvipplāpabhūtaṇ paridevaṇ, kāyika-asātabhūtaṇ dukkhaṇ, cetasika-asātabhūtaṇ domanassan ti cattāro upaddave harati; visuddhiṇ, ñāyaṇ, nibbānaṇ ti tayo visese āvahatī ti ussāhajātā imaṇ dhammadesanaṇ uggahetabbaṇ pariyāpunitabbaṇ dhāretabbaṇ vācetaṇ, imaṇ ca maggaṇ bhāvetabbaṇ maññissanti. Iti tesāṇ bhikkhūnaṇ ussāhajananatthaṇ vaṇṇaṇ abhāsi.

24. Kambalavāṇijādayo kambalādīnaṇ vaṇṇaṇ viya. Yathā hi satasahassagghanaka-paṇḍukambala-vāṇijena, kambalaṇ gaṇhatha, kambalaṇ gaṇhathā ti ugghositaṇ pi, asuka-kambalo ti na tāva manussā jānanti. Kesakambala-vāla-kambalādayo pi hi¹ duggandhā kharasamphassā kambalā tv’ eva vuccanti. Yadā pana tena, Gandhārako rattakambalo sukhumo ujjalo sukkasamphasso ti ugghositaṇ hoti, tadā ye pahonti te gaṇhanti, ye nappahonti te pi dassanakāmā honti. Evam eva, *ekāyano ayaṇ, bhikkhave, maggo* ti vutte pi, asukamaggo ti na tāva pākaṭo hoti. Nānappakārakā hi aniyānamaggā pi maggā tv’ eva vuccanti. *Sattānaṇ visuddhiyā* ti ādimhi pana vutte, ayaṇ kira maggo cattāro upaddave harati, tayo visese āvahatī ti ussāhajātā imaṇ desanaṇ uggahetabbaṇ pariyāpunitabbaṇ dhāretabbaṇ vācetaṇ, imaṇ ca maggaṇ bhāvetabbaṇ maññissanti ti vaṇṇaṇ bhāsanto, *sattānaṇ visuddhiyā* ti ādim āha. Yathā ca satasahassagghanakapaṇḍukambalavāṇijūpamā, evaṇ rattajambūnadasuvaṇṇa-udakappasādakamaniratana-suvisuddhamuttāmaniratana-Romakapavālādi-vāṇijūpamāyo p’ ettha āharitabbā.

25. [56³] *Yadidan* ti nipāto. Ye ime ti ayam assa attho. *Cattāro* ti gaṇanaparicchedo. Tena na tato heṭṭhā, na uddhan ti satipaṭṭhānamaggaparicchedaṇ dīpeti. *Satipaṭṭhānā* ti, tayo satipaṭṭhānā: satigocaro pi, tidhā paṭipannesu sāva-

¹ C 1, C 2, C 4 omī hi.

kesu satthuno paṭighānunanayavītivattatā pi, sati pi. “Catunnaṇ, bhikkhave, satipaṭṭhānānaṇ samudayaṇ ca atthaṇgamaṇ ca desissāmi;¹ tan suṇātha—pe—Ko ca, bhikkhave, kāyassa samudayo? Āhārasamudayā kāyasamudayo” ti (S. v. 184) ādisu hi satigocarō satipaṭṭhānan ti vuccati. Tathā, “Kāyo upaṭṭhānaṇ no sati, sati upaṭṭhānaṇ c’ eva sati cā” ti (Ps. ii. 232) ādisu. Tass’ attho: Patitṭhāti² asmin ti paṭṭhānaṇ. Kā patitṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṇ satipaṭṭhānaṇ. Padhānaṭṭhānaṇ³ ti vā paṭṭhānaṇ. Satiyā paṭṭhānaṇ satipaṭṭhānaṇ, hatthitṭhāna-assaṭṭhānādīni viya. “Tayo satipaṭṭhānā, yad ariyo sevati, yad ariyo sevamāno satthā gaṇam anusāsītum arahatī” ti (M. iii. 216; 221) ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānunanayavītivattatā satipaṭṭhānan ti vuttaṇ. Tass’ attho: Paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṇ. Pavattayitabbato ti attho. Kena paṭṭhapetabbato ti? Satiyā. Satiyā paṭṭhānaṇ satipaṭṭhānan ti. “Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulikatā satta bojjhaṇge paripūrentī” ti (S. v. 329) ādisu pana sati yeva satipaṭṭhānan ti vuccati. Tass’ attho: Patitṭhāti² ti paṭṭhānaṇ. Upaṭṭhāti, okkhanditvā⁴ pakkhanditvā pavattatī ti attho. Sati yeva satipaṭṭhānaṇ. Atha vā, saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṇ. Iti sati ca sā paṭṭhānaṇ cā ti pi satipaṭṭhānaṇ. Idam idha adhippetāṇ.

26. Yadi evaṇ, kasmā *satipaṭṭhānā* ti bahuvacanaṇ? Satibahuttā. Ārammaṇabhedena hi bahukā tā satiyo. ‘Atha maggo ti kasmā ekavacanaṇ? Maggaṭṭhena ekattā. Catasso pi hi etā satiyo maggaṭṭhena ekattaṇ gacchanti. Vuttaṇ h’ etaṇ.⁵ “Maggo ti ken’ aṭṭhena maggo? Nibbānagamaṇaṭṭhena, nibbānatthikehi maggaṇīyaṭṭhena cā” ti (heṭṭhā § 13). Catasso pi c’ etā aparabhāgo kāyādisu ārammaṇesu kiccaṇ sādhayamānā nibbānaṇ gacchanti, ādito paṭṭhāya ca nibbānatthikehi maggiyaṇtī ti tasmā catasso pi eko maggo ti vuc-

¹ C 3, C 4 desessāmi.

² C 3 Patitṭhāti.

³ C 3 Padhānaṇ ṭhānan ti.

⁴ C 1, C 2, C 4 okkanditvā; *Ṭīkā*: okkantitvā.

⁵ *Ṭīkā*: “Attanā va pubbe vuttaṇ paccāharati, vuttaṇ h’ etaṇ ti.”

canti. Evañ ca sati vacanānusandhinā sānusandhikā va desanā hoti. “Mārasenappamaddanaṃ vo, bhikkhave, maggaṃ desissāmi;¹ taṃ suṇātha—pe—Katamo ca, bhikkhave, Mārasenappamaddano maggo? Yadidaṃ satta bojjhaṅgā” ti (S. v. 99) ādisu viya. Yathā Mārasenappamaddano ti ca satta bojjhaṅgā ti ca atthato ekaṃ, byañjanam eva nānaṃ; evaṃ ekāyanamaggo ti ca cattāro satipaṭṭhānā ti ca atthato ekaṃ, byañjanam ev’ ettha² nānaṃ. Tasmā maggaṭṭhena ekattā ekavacanaṃ, ārammaṇabhedena satibahulattā bahuvacanaṃ veditabbaṃ.

27. Kasmā pana Bhagavatā cattāro va satipaṭṭhānā vuttā, anūnā anadhikā ti? Veneyyahitattā. Taṇhācarita-ditṭhi-carita-samathayānika-vipassanāyānikesu hi manda-tikkhavasena dvedhā dvedhā pavattesu mandassa taṇhācaritassa olārikaṃ kāyānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa sukhumaṃ vedanānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ. Ditṭhi-caritassa pi³ mandassa nātippabhedagataṃ cittānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa atippabhedagataṃ dhammānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa olārikārammaṇe asaṇṭṭhaṇato dutiyaṃ. Vipassanāyānikassa pi mandassa nātippabhedagatārammaṇaṃ tatiyaṃ, tikkhassa atippabhedagatārammaṇaṃ catutthaṃ. Iti cattāro va vuttā anūnā anadhikā ti.

28. Subha - sukha - nicca - attabhāva vipallāsappahānatthaṃ vā. Kāyo hi asubho. Tattha ca subhavi-pallāsavipallatthā sattā. Tesāṃ tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahānatthaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Sukhaṃ, niccaṃ, attā ti gahitesu pi ca vedanādisu vedanā dukkhā, cittaṃ aniccaṃ, dhammā anattā. Tesu ca sukha-nicca-attavi-pallāsa-vipallatthā sattā. Tesāṃ tattha dukkhādibhāvadassanena tesāṃ vipallāsānaṃ pahānatthaṃ sesāni tīṇi vuttāni ti. Evaṃ subha-sukha-nicca-attabhāva vipallāsappahānatthaṃ vā cattāro va vuttā anūnā anadhikā ti veditabbā.

29. Na kevalaṃ ca vipallāsappahānattham eva, caturogha-

¹ C 3 desessāmi.

² C 3 omits ettha.

³ C 1, C 2, C 4 hi.

yogāśava-gantha-upādāna-agatippahānattham pi catubbi-dhāhārapariññatthañ ca cattāro va vuttā ti¹ veditabbā ti. Ayañ tāva pakaraṇanayo.

30. Aṭṭhakathāyañ pana, saraṇavasena c' eva ekattha samo-saraṇavasena ca ekam eva satipatṭhānañ ārammaṇavasena cattāro ti etad eva vuttañ. Yathā hi catudvāre nagare pācīnato āgacchantā pācīnadisāya utṭhānakabhaṇḍaṇ² gahetvā pācīnadvārena nagaram eva pavisanti. Dakkhiṇato . . . Pacchimoto . . . Uttarato āgacchantā uttaradisāya utṭhānakabhaṇḍaṇ² gahetvā uttaradvārena nagaram eva pavisanti. Evañ-sampadam idaṇ veditabbañ. Nagarañ viya hi nibbānañ. Nagaradvārañ viya aṭṭhaṅgiko lokuttaramaggo. Pācīnadisādayo viya kāyādayo. Yathā pācīnato āgacchantā pācīnadisāyañ utṭhānakabhaṇḍaṇ² gahetvā pācīnadvārena nagaram eva pavisanti, evañ kāyānupassanāmukhena āgacchantā cuddasavidhena kāyānupassanañ bhāvetvā kāyānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekañ nibbānam eva osaranti. Yathā dakkhiṇato āgacchantā dakkhiṇadisāya utṭhānakabhaṇḍaṇ² gahetvā dakkhiṇadvārena nagaram eva pavisanti, evañ vedanānupassanāmukhena āgacchantā navavidhena vedanānupassanañ bhāvetvā vedanānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekañ nibbānam eva osaranti. Yathā pacchimoto āgacchantā pacchimidisāya utṭhānakabhaṇḍaṇ gahetvā pacchimadvārena nagaram eva pavisanti, evañ cittānupassanāmukhena āgacchantā soḷasavidhena cittānupassanañ bhāvetvā cittānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekañ nibbānam eva osaranti. Yathā uttarato āgacchantā uttaradisāya utṭhānakabhaṇḍaṇ gahetvā uttaradvārena nagaram eva pavisanti, evañ dhammānupassanāmukhena āgacchantā pañcavidhena dhammānupassanañ bhāvetvā dhammānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekañ nibbānam eva osaranti ti. Evañ saraṇavasena c' eva ekattha samosaraṇavasena ca ekam eva satipatṭhānañ ārammaṇavasena cattāro ti vuttā ti veditabbā.

¹ C 2 omits ti veditabbā ti.

² C 1, C 2, C 4 utṭhāyanaka°.

31. [56³] *Katame cattāro* ti kathetukamyatā pucchā. *Idhā* ti imasmiṇ sāsane. *Bhikkhave* ti dhammappaṭiggāhaka-puggalālapanam etaṇ. *Bhikkhū* ti paṭipattisampādaka-puggalanidassanam etaṇ. Aññe pi vā devamanussā¹ paṭipattiṇ sampādentī yeva, seṭṭhattā pana, paṭipattiya bhikkhubhāvadassanato ca, *bhikkhū* ti āha. Bhagavato hi anusāsaniṇ paṭicchantesu bhikkhū seṭṭhā, sabbappakārāya anusāsaniya bhājanabhāvato. Tasmā seṭṭhattā *bhikkhū* ti āha. Tasmiṇ gahite pana sesā gahitā va honti, rājagahaṇādisu rājagahaneṇa sesaparisa viya. Yo ca² imaṇ paṭipattiṇ patipajjati, so bhikkhu nāma hoti ti paṭipattiya bhikkhubhāvadassanato pi *bhikkhū* ti āha. Paṭipannako devo vā hotu, manusso vā, bhikkhū ti saṅkhaṇ gacchati yeva. Yath' āha:

“Alaṅkato ce pi samaṇ careyya
santo danto niyato brahmacārī,
sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṇ
so brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhū ” ti

(Dh. 142).

32. [56⁴] *Kāye* ti rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṇ³ kesādīnaṇ ca dhammānaṇ samūhaṭṭhena hatthikāyarathakāyādayo viya kāyo ti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena evaṇ kucchitānaṇ āyaṭṭhena. Kucchitānaṇ hi paramajegucchānaṇ so āyo ti pi kāyo. Āyo ti uppattideso. Tatrāyaṇ vacanattho: Āyanti tato ti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānaṇ āyo ti kāyo.

33. [56⁴] *Kāyānupassī* ti kāyaṇ anupassanasīlo; kāyaṇ vā anupassamāno. *Kāye* ti ca vatvā puna *kāyānupassī* ti dutiyaṇ kāyagahaṇaṇ asammissato vavatthānaghanavinibbhogaḍidassanatthaṇ katan ti veditabbaṇ. Tena kāye na vedanānupassī, na cittadhammānupassī vā, atha kho kāyānupassī yevā ti kāyasaṅkhāte vatthusmiṇ kāyānupassanākārass' eva dassanena asammissato vavatthānaṇ dassitaṇ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccāṅgavinimmutta-ekadhammānupassī, na pi kesalomādivinimmutta-itthipurisānupassī, yo pi c' ettha kesalomādiko bhūtūpādāya-samūhasaṅkhāto

¹ C 1, C 2, C 4 devā manussā.

² C 3 omits ca.

³ C 2 aṅgapaccangādīnaṇ.

kāyo, tattha pi na bhūtūpādāya-vinimmutta-ekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccaṅga-samūhānupassī, nagarāvayavānupassako viya kesalomādi-samūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibbhuñjako, rittamuṭṭhivinivethako viya ca bhūtūpādāyasamūhānupassī yevā ti nānappakārato samūhavasen' eva kāyasāṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na h' ettha yathāvuttasamūhavinimmutto kāyo vā itthi vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati. Yathāvuttadhammasamūhamatte yeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṇ karonti. Ten' āhu Porāṇā:

“Yaṇ passati na taṇ diṭṭhaṇ yaṇ diṭṭhaṇ taṇ na passati, apassaṇ bajjhate mūlho bajjhamāno na muccati” ti.

34. Ghanavinibbhogādidassanattān ti vutta-ādisaddena c' ettha ayam pi attho veditabbo: Ayaṇ hi etasmiṇ kāye kāyānupassī yeva, nāññadhammānupassī. Kiṇ vuttaṇ hoti? Yathā anudakabhūtāya pi mariciyā udakānupassino honti, na evaṇ anicca-dukkhānatta-asubhabhūte yeva imasmiṇ kāye nicca-sukha-atta-subhabhāvānupassī, atha kho kāyānupassī. Anicca-dukkhānatta-asubhākāra-samūhānupassī yevā ti vuttaṇ hoti. Atha vā, yvāyaṇ parato, “Idha, bhikkhave, bhikkhu araṇṇagato vā—pe—So sato va assasati” ti ādinā nayena assāsapassāsādi cuṇṇakajāta-aṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca, “Idh' ekacco paṭhavikāyaṇ aniccato anupassati, apokāyaṇ . . . tejokāyaṇ . . . vāyokāyaṇ . . . kesakāyaṇ . . . lomakāyaṇ . . . chavikāyaṇ . . . cammakāyaṇ . . . maṇsakāyaṇ . . . ruhirakāyaṇ . . . nahārukāyaṇ . . . aṭṭhikāyaṇ . . . aṭṭhimiñjakāyaṇ” ti (Ps. ii. 232) Paṭisambhidāyaṇ kāyo vutto, tassa¹ sabbassa imasmiṇ yeva kāye anupassanto kāye kāyānupassī ti evam pi attho daṭṭhabbo. Atha vā, kāye ahan ti vā maman ti vā evaṇ gahetabbassa kassaci ananupassanato tassa tass' eva pana kesalomādikassa nānādharmasamūhassa anupassanato kāye kesādidhammasamūhasaṅkhātakāyānupassī ti evam attho daṭṭhabbo.

35. Api ca imasmiṇ kāye, “Aniccato anupassati, no niccato”

¹ C 2, C 4 tattha sabbattha.

ti (Ps. ii. 232) ādinā anukkamena Paṭisambhidāyaṇ āgatana-
yassa sabbass' eva aniccalakkhaṇādino ākārasamūhasaṇ-
khātassa kāyassānupassanato pi kāye kāyānupassī ti evam pi
attho daṭṭhabbo. Tathā hi ayaṇ kāye kāyānupassanāpaṭi-
padaṇ paṭipanno bhikkhu imaṇ kāyaṇ aniccānupassanādīnaṇ
sattannaṇ anupassanānaṇ vasena, “Aniccato anupassati,
no niccato; dukkhato anupassati, no sukhato; anattato
anupassati, no attato; nibbindati, no nandati; virajjati, no
rajjati; nirodheti, no samudeti; paṭinissajati, no ādiyati”
(Ps. ii. 232). So taṇ, “Aniccato anupassanto nikkasaññaṇ
pajahati. Dukkato anupassanto sukhasaññaṇ pajahati.
Anattato anupassanto attasaññaṇ pajahati. Nibbindanto
nandiṇ pajahati. Virajjanto rāgaṇ pajahati. Nirodhento
samudayaṇ pajahati. Paṭinissajanto ādānaṇ pajahati” ti
(Ps. ii. 232) veditabbo.

36. [56⁴] *Viharaṭī* ti iriyati. *Ātāpī* ti, tīsu bhavesu kilese
ātapatī ti ātāpo. Viriyass' etaṇ nāmaṇ. Ātāpo assa atthī
ti ātāpī. *Sampajāno* ti sampajaññaṇsaṇkhātēna ñāṇena saman-
nāgato. *Satimā* ti kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato.
Ayaṇ pana yasmā satiyā ārammaṇaṇ parigahetvā paññāya
anupassati; na hi sativirahitassa anupassanā nāma atthi;
ten' ev' āha: “Satiñ ca khvāhaṇ, bhikkhave, sabbatthikaṇ
vadāmī” ti (S. v. 115); tasmā ettha, *kāye kāyānupassī*
viharaṭī ti ettāvataṇ kāyānupassanā-satipaṭṭhāna-kammaṭṭhā-
naṇ vuttaṇ hoti; atha yasmā anātāpino antosaṇkhepo
antarāyakaro hoti; asampajāno upāyapariggahe anupāya-
parivajjane ca muyhati;¹ muṭṭhassati upāyāpariccāge anu-
pāyāpariggahe ca asamattho hoti; ten' assa taṇ kammaṭ-
ṭhānaṇ na sampajjati; tasmā yesaṇ dhammānaṇ ānubhā-
vena taṇ sampajjati, tesāṇ dassanattāhaṇ, *ātāpī sampajāno*
satimā ti idaṇ vuttaṇ ti veditabbaṇ.

37. [56⁵] Iti kāyānupassanāsatiipaṭṭhānaṇ, sampayogañ-
gañ² c' assa dassetvā, idāni pahānañgaṇ dassetuṇ, *vineyya loke*
abhiññhādomanassan ti vuttaṇ. Tattha *vineyyā* ti tādāñ-
gavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. *Loke*

¹ C 1, C 2, C 4 omī muyhati.

² C 1, C 2, C 4 sampayogañ.

ti tasmiṇ yeva kāye. Kāyo hi idha lujjanapalujjanatṭhena loko ti adhippeto. Yasmā pan' assa na kāyamatte yeva abhijjhādomassaṇ pahiyati, vedanādisu pi pahiyati yeva, tasmā, "Pañca pi upādānakkhandhā loko" ti (Vbh. 195) Vibhaṅge vuttaṇ. Lokasañkhātattā vā tesaṇ dhammānaṇ atthuddhāraṇanayen' etaṇ vuttaṇ. Yaṇ pan' āha: "Tattha katamo loko? Sv' eva kāyo loko" ti (Vbh. 195) ayam ettha attho. Tasmiṇ loka abhijjhādomassaṇ vineyyā ti evaṇ sambandho daṭṭhabbo. Yasmā pan' ettha abhijjhāgahaṇena kāmaccando, domanassagahaṇena vyāpādo saṅgahaṇ gacchati, tasmā nīvaraṇapariyāpanna-balavadhammadvaya-dassanena nīvaraṇappahānaṇ vuttaṇ hoti ti veditabbaṇ.

38. Visesena c' ettha abhijjhāvinayena kāyasampattimūlakassa anurodhassa, domanassavinayena kāyavipattimūlakassa virodhassa; abhijjhāvinayena kāye abhiratiyā, domanassavinayena kāyabhāvanāya anabhiratiyā; abhijjhāvinayena kāye abhūtānaṇ subhasukhabhāvādīnaṇ pakkhepassa, domanassavinayena kāye bhūtānaṇ asubhāsukhabhāvādīnaṇ apanayanassa ca pahānaṇ vuttaṇ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo yogasamatthatā ca dipitā hoti. Yogānubhāvo hi esa, yadidaṇ anurodhavirodhavippamutto aratiratisaho abhūtapakkhepa-bhūtāpanayanavirahito ca hoti Anurodhavirodhavippamutto c' esa aratiratisaho abhūtaṇ apakkipanto bhūtaṇ ca anapanento yogasamattho hoti ti.

39. Aparo nayo: *Kāye kayānupassī* ti ettha anupassanāya kammaṭṭhānaṇ vuttaṇ. *Viharatī* ti ettha vuttavihārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇaṇ. *Ātāpi* ti ādisu ātāpena sammappadhānaṇ; satisampajaññaṇa sabbatthakakammaṭṭhānaṇ, kammaṭṭhānapariharaṇūpayo vā; satiyā vā kāyānupassanāvasena paṭiladdhasamatho; sampajaññaṇa vipassanā; abhijjhādomanassavinayena bhāvanāphalaṇ vuttaṇ ti veditabbaṇ. Vibhaṅge pana, "Anupassatī ti, tattha katamā anupassanā? Yā paññā, pajānanā—pe—sammādiṭṭhi, ayaṇ vuccati anupassanā. Imāya anupassanāya upeto hoti, samupeto, upāgato samupāgato upapanno samupapanno¹ samannāgato, tena vuccati anupassī ti. Viharatī

¹ C 3 sampanno.

ti iriyati vattati pāleti yapeti yāpeti carati viharati, tena vuccati viharati ti. Ātāpī ti, tattha katamaṇ ātappaṇ? Yo cetasiko viriyārambho—pe—sammāvāyāmo, idaṇ vuccati ātappaṇ. Iminā ātappena upeto hoti—pe—samannāgato, tena vuccati ātāpī ti. Sampaajāno ti, tattha katamaṇ sampaajāññaṇ? Yā paññā pajānanā—pe—sammādiṭṭhi, idaṇ vuccati sampaajāññaṇ. Iminā sampaajāññaena upeto hoti—pe—samannāgato, tena vuccati sampaajāno ti. Satimā ti, tattha katamā sati? Yā sati anussati—pe—sammāsati, ayaṇ vuccati sati. Imāya satiyā upeto hoti—pe—samannāgato, tena vuccati satimā ti. Vineyya loke abhijjhādomanassan ti, tattha katamo loko? Sv' eva kāyo loko, pañca pi upādānakkhandhā loko, ayaṇ vuccati loko. Tattha katamā abhijjhā? Yo rāgo sārāgo anunayo anurodho nandi nandirāgo, cittassa sārāgo, ayaṇ vuccati abhijjhā. Tattha katamaṇ domanassan? Yaṇ cetasikaṇ asātaṇ cetasikaṇ dukkhaṇ . . . cetosamphassajā asātā dukkhā vedanā, idaṇ vuccati domanassan. Iti ayaṇ ca abhijjhā, idaṇ ca domanassan imamhi loke vinitā honti, paṭivinitā, santā samitā vūpasantā atthaṅgatā abbhatthaṅgatā appitā byappitā sositā visositā vyantikatā, tena vuccati vineyya loke abhijjhādomanassan'' ti (Vbh. 194-5) evam etesaṇ padānaṇ attho vutto. Tena saha ayaṇ atthakathānayo yathā saṇsandati, evaṇ veditabbo.

Ayaṇ tāva kāyānupassanāsatiapatthānuddesassa atthavaṇṇanā.

40. [56^b] Idāni, *vedanāsu . . . citte . . . dhammesu dhammānupassī viharati—pe—vineyya loke abhijjhādomanassan* ti ettha *vedanāsu vedanānupassī* ti evam ādisu vedanādīnaṇ puna vacane payojanaṇ kāyānupassanāyaṇ vuttanayen' eva veditabbaṇ. *Vedanāsu vedanānupassī, citte cittānupassī, dhammesu dhammānupassī* ti ettha pana *vedanā* ti tisso vedanā. Tā ca lokiyā yeva. *Cittam* pi lokiyaṇ. Tathā *dhammā*. Tesan vibhāgo niddesavāre pākaṇo bhavissati. Kevalaṇ pan' idha yathā vedanā anupassitabbā, tathā anupassanto vedanāsu vedanānupassī ti veditabbo. Esa nayo cittadhammesu.

41. Kathaṇ ca vedanā anupassitabbā ti? Sukhā tāva

vedanā dukkhato, dukkhā sallato, adukkhamasukhā aniccato. Yath' āha:

“Yo sukhaṇ dukkhato adda dukkham addakkhi sallato
adukkhamasukhaṇ santaṇ addakkhi naṇ aniccato
sa ve sammaddaso bhikkhu upasanto¹ carissatī” ti
(S. iv. 207).

Sabbā eva c' etā dukkhā ti pi anupassitabbā. Vuttaṇ h' etaṇ:
“Yaṇ kiñci vedayitaṇ, taṇ sabbaṇ dukkhasmin ti vadamī”
ti ().² Sukhā dukkhato pi ca anupassitabbā. Yath'
āha: “Sukhā . . . vedanā t̥hitisukhā vipariṇāmadukkhā”
ti (M. i. 303) sabbaṇ vitthāretabbaṇ. Api ca, aniccādi-sattā-
nupassanāvasenāpi anupassitabbā. Sesaṇ niddesavāre yeva
pākaṭaṇ bhavissati. Cittadhammesu pi cittaṇ tāva āram-
maṇādhipati-sahajata-bhūmi-kamma-vipāka-kiriyādi-nānatta-
bhedānaṇ aniccādinaṇ anupassanānaṇ niddesavāre āgāta-
sarāgādibhedānaṇ ca vasena anupassitabbaṇ. Dhammā sa-
lakkhaṇa-sāmaññalakkhaṇānaṇ suññatadhammassa aniccādi-
sattānupassanānaṇ, niddesavāre āgatasantāsantādi-bhedānaṇ
ca vasena anupassitabbā. Sesaṇ vuttanayam eva.

42. Kāmaṇ c' ettha, yassa kāyasaṅkhāte loka abhijjhā-
domanassaṇ pahīnaṇ, tassa vedanādi-lokesu pi taṇ pahīnam
eva. Nānāpuggalavasena pana nānācittakkhaṇika-satipaṭ-
ṭhānabhāvanāvasena ca sabbattha vuttaṇ. Yato vā ekat-
tha pahīnaṇ sesesu pi pahīnaṇ hoti, ten' ev' assa tattha
pahānadassanattam pi evaṇ³ vuttan ti veditabbaṇ.

Uddesavāra-kathā niṭṭhitā.

43. [56¹¹] Idāni seyyathā pi nāma cheko vilivakārako
thūlakilañja-saṇhakilañja-caṅgoṭaka-peḷā-putādini upakara-
ṇāni kattukāmo ekaṇ mahāveṇuṇ labhitvā catudhā bhinditvā
tato ekekaṇ veṇukhaṇḍaṇ gahetvā phāletvā taṇ taṇ upakara-
ṇaṇ kareyya. Evam eva Bhagavā satipaṭṭhānadesanāya
sattānaṇ anekappakāra-visesādhigamaṇ kattukāmo ekam eva
sammāsatin, “Cattāro satipaṭṭhānā. Katame cattāro? Idha,
bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī” ti ādinā nayena

¹ The S. text: pariṇānāti vedanā.

² See S. ii. 53 and iv. 216-17.

³ C 2, C 4 etaṇ.

ārammaṇavasena catudhā bhinditvā, tato ekekaṇ satipaṭṭhānaṇ gahe tvā vibhajanto, *kathaṇ ca, bhikkhave* ti ādinā nayena niddesavāraṇ vattum āraddho. Tattha *kathaṇ ca* ti ādi vitthāretukamyatā pucchā. Ayaṇ pan' ettha saṅkhepo: Bhikkhave, kena ca pakārena bhikkhu kāye kāyānupassī viharatī ti? Esa nayo sabbapucchāvāresu.

44. [56¹²] *Idha, bhikkhave, bhikkhū* ti, bhikkhave, imasmiṇ sāsane bhikkhu. Ayaṇ h' ettha idhasaddo sabbappakāra-kāyānupassanā-nibbatta^{ka}ssa puggalassa sannissayabhūta-sāsanaparidīpano, aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttaṇ h' etaṇ: "Idha, bhikkhave, samaṇo—pe—suññā parappavādā samaṇehi aññe" ti (A. ii. 238). Tena vuttaṇ: Imasmiṇ sāsane bhikkhū ti.

45. [56¹²] *Araññagato vā—pe—suññāgāragato vā* ti idam assa satipaṭṭhānabhāvanānurūpa-senāsanapariggaha-paridīpanaṇ. Imassa hi bhikkhuno dīgharattaṇ rūpādisu ārammaṇesu anuvisaṭaṇ cittaṇ kammaṭṭhānavithiṇ otaritūṇ na icchati kūṭagonaratho viya uppatham eva dhāvati. Tasmā, seyyathā pi nāma gopo kūṭadhenuyā sabbaṇ khiraṇ pivitvā vadḍhita-kūṭavacchaṇ dametukāmo dhenuto apanetvā ekamante mahantaṇ thambhaṇ nikhañitvā tattha yottena bandheyya. Ath' assa so vaccho ito c' ito ca vipphanditvā palāyitūṇ asakkonto tam eva thambhaṇ upanisiḍeyya vā upanipajjeyya vā. Evam eva iminā pi bhikkhunā dīgharattaṇ rūpārammaṇādi-rasapāna-vadḍhitaṇ duṭṭhacittaṇ dametukāmena rūpādi-ārammaṇato apanetvā araṇñaṇ vā rukkhamaṇa-thambhe satiyottena bandhitabbaṇ. Evam assa taṇ cittaṇ ito c' ito ca vipphanditvā pi acinṇārammaṇaṇ alabhamānaṇ satiyottaṇ chinditvā palāyitūṇ asakkontaṇ tam ev' ārammaṇaṇ upacārappanāvasena upanisiḍati c' eva upanipajjati ca. Ten' āhu Porānā:

"Yathā thambhe nibandheyya vacchaṇ dammaṇ nara idha

bandheyy' evaṇ sakaṇ cittaṇ satiy' ārammaṇe dalhaṇ" ti. Evam ass' etaṇ senāsaṇaṇ bhāvanānurūpaṇ hoti. Tena vuttaṇ: Idam assa satipaṭṭhānabhāvanānurūpa-senāsanapariggaha-paridīpanan ti.

46. Api ca, yasmā idaṃ kāyānupassanāya¹ muddhabhūtaṃ sabba - Buddha - Paccekabuddha - sāvakānaṃ viśesādhigama-dīṭṭhadhammasukhavihāra - padaṭṭhānaṃ ānāpānasatikammaṭṭhānaṃ itthipurisa-hatthi-assādisaddasamākulaṃ gāman-taṃ apariccajitvā na sukaṃ sampādetuṃ, saddakaṇṭakattā jhānassa; agāmake pana araṇṇe sukaṃ yogāvacaraṇa idaṃ kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā ānāpāna-catutthajjhānaṃ nibbattetvā tad eva jhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammāsittvā aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇituṃ; tasmā 'ssa anurūpaṃ senāsanaṃ dassento Bhagavā, *araṇṇagato vā* ti ādim āha. Vatthuvijjācariyo viya hi Bhagavā. So, yathā vatthuvijjācariyo nagarabhūmiṃ passitvā suṭṭhu upaparikkhitvā ettha nagaṃ mapethā ti upadisati, sotthinā va nagare niṭṭhite rājakulato mahāsakkāraṃ labhati; evam eva yogāvacarassa anurūpaṃ senāsanaṃ upaparikkhitvā ettha kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitaṃ ti upadisati. Tato tattha kammaṭṭhānaṃ anuyuñjantaṃ yoginā anukkamena arahatte patte, Sammāsambuddho vata Bhagavā ti mahantaṃ sakkāraṃ labhati.

47. Ayaṃ pana bhikkhu dīpisadiso ti vuccati. Yathā hi mahādīpirājā araṇṇe tiṇagahanaṃ vā vanagahanaṃ vā pabbatagahanaṃ vā nissāya niliyitvā vanamahisa-gokaṇṇa-sūkarādayo mige gaṇhati. Evam eva ayaṃ araṇṇādisu kammaṭṭhānaṃ anuyuñjanto bhikkhu yathākkamena cattāro magge c' eva ariyaphalāni ca gaṇhati. Ten' āhu Porāṇā:

“Yathā hi dīpiko nāma niliyitvā gaṇhatī mige
tath' evāyaṃ Buddhaputto yuttayogo vipassako
araṇṇaṃ pavisitvāna gaṇhati phalaṃ uttamaṃ” ti.

Ten' assa parakkamajavayoggabhūmiṃ araṇṇasenāsanaṃ dassento Bhagavā, *araṇṇagato vā* ti ādim āha. Ito paraṃ imaṃ tava ānāpānapabbe yaṃ vattaṃ siyā, taṃ Visuddhimagge² vuttam eva.

48. Tassa pana imesaṃ, *dīghaṃ vā assasanto dīghaṃ assasāmi ti pajānāmi*—pe—*passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmi ti sikkhatī* ti evaṃ vuttānaṃ assāsapassāsānaṃ vasena sikkhato

¹ C 2, C 4 kāyānupassanā-samiddhibhūtaṃ.

² Visu. 270-93.

assāsapassāsa-nimitte cattāri jhānāni uppajjanti. So jhānā vuṭṭhahitvā assāsapassāse vā parigaṇhati, jhānaṅgāni vā.

49. Tattha assāsapassāsakammiko, assāsapassāsā kinnis-sitā, vatthunissitā, vatthu nāma karajakāyo, karajakāyo nāma cattāri mahābhūtāni, upādārūpaṇ cā ti evaṇ rūpaṇ parigaṇhati. Tato tadārammaṇe phassapaṇcake nāman ti, evaṇ nāmarūpaṇ pariggahetvā, tassa paccayaṇ pariyesanto avijjādiṇ paṭiccasamuppādaṇ disvā, paccaya-paccayuppanna-dhammamattam ev' etaṇ, añño satto vā puggalo vā n' atthi ti vitinṇakaṅkho sappaccaya-nāmarūpe tilakkhaṇaṇ āropetvā vipassanaṇ vaḍḍhento anukkamena arahattaṇ pāpunāti. Idam ekassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṇ. Jhānakammiko pi, imāni jhānaṅgāni kinnissitāni, vatthunissitāni, vatthu nāma karajakāyo, jhānaṅgāni nāmaṇ, karajakāyo rūpan ti nāmarūpaṇ vavatthapetvā, tassa paccayaṇ pariyesanto avijjādipaccayākāraṇ disvā, paccaya-paccayuppanna-dhammamattam ev' etaṇ, añño satto vā puggalo vā n' atthi ti vitinṇakaṅkho sappaccaya-nāmarūpe tilakkhaṇaṇ āropetvā vipassanaṇ vaḍḍhento anukkamena arahattaṇ pāpunāti. Idam ekassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṇ.

50. [56²⁷] *Iti ajjhattaṇ vā* ti evaṇ attano vā assāsapassāsakāye kāyānupassī viharati. *Bahiddhā vā* ti parassa vā assāsapassāsakāye. *Ajjhattabahiddhā vā* ti kālana attano, kālana parassa assāsapassāsakāye. Eten' assa paṇa-kammaṭṭhānaṇ aṭṭhapetvā aparāparaṇ saṅcaraṇakālo kathito. Ekakāle pana idaṇ ubhayaṇ na labbhati. *Samudayadhammānupassī vā* ti yathā nāma kammārassa bhastāṇ ca gaggaranāliṇ ca tajaṇ ca vāyāmaṇ paṭicca vāto aparāparaṇ saṅcarati, evaṇ bhikkhuno karajakāyāṇ ca nāsāpuṭaṇ ca cittaṇ ca paṭicca assāsapassāsakāyo aparāparaṇ saṅcarati; kāyādayo dhammā samudayo; te passanto, *samudayadhammānupassī vā kāyasmīṇ viharatī* ti vuccatī ti. *Vayadhammānupassī vā* ti yathā bhastāya apanītāya, gaggaranāliyā bhinnāya, taje ca vāyāme asati, so vāto nappavattati; evam eva kāye bhinne nāsāpuṭe viddhaste, citte niruddhe, assāsapassāsakāyo nāma nappavattati ti kāyādinirodhā assāsapassāsanirodho; evaṇ passanto, *vayadham-*

mānupassī vā kāyasmīṃ viharatī ti vuccati. Samudaya-vaya-dhammānupassī ti kālena samudayaṃ, kālena vayaṃ anupassanto.

51. [56³²] *Atthi kāyo ti vā pan' assa¹ sati paccupaṭṭhitā hotī ti kāyo ti ca atthi, na satto, na puggalo, na itthī, na puriso, na attā, na attaniyaṃ, nāhaṃ, na mama, na koci, na kassaci ti evam assa sati paccupaṭṭhitā hoti. Yāvad evā ti payojana-pariccheda-vavatthāpanam etaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti: Yā sā sati paccupaṭṭhitā hoti, sā na aññatthāya, atha kho yāvad eva nāṇamattāya, aparāparaṃ uttaruttari² nāṇapamānatthāya c' eva satipamānatthāya ca. Satisampajaññānaṃ vuḍḍhatthāyā ti attho. Anissito ca viharatī ti taṇhānissaya-diṭṭhinissayaṇaṃ vasena anissito ca viharati. Na ca kiñci loke upādiyatī ti lokasmiṃ kiñci rūpaṃ vā—pe—viññānaṃ vā ayaṃ me attā vā attaniyaṃ vā ti na gaṇhāti.*

52. [56³⁴] *Evam pi ti upari³-atthaṃ upādāya sampiṇḍanathe pikāro. Iminā pana padena Bhagavā ānāpānapabbadesanaṃ niyyātetvā dassesi. Tattha assāsapassāsapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ. Tassā samuṭṭhāpikā purima-taṇhā samudayasaccaṃ. Ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ. Dukkhaparijānanaṃ, samudayapajahanaṃ, nirodhārammaṇa ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkītvā nibbutiṃ pāpunāti ti. Idam ekassa assāsapassāsavasena abhinivīṭṭha-bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṃ ti.*

Ānāpānapabbhaṃ niṭṭhitaṃ.

53. [56³⁶] *Evaṃ assāsapassāsavasena kāyānupassanaṃ vibhajītvā, idāni iriyāpathavasena vibhajituṃ, puna ca paraṃ ti ādim āha. Tattha kāmaṃ soṇa-sigālādayo pi gacchantā gacchāmā ti jānanti. Na pan' etaṃ evarūpaṃ jānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Evarūpaṃ hi jānanaṃ sattūpaladdhiṃ na*

¹ C 3 assā ti, and omits sati paccupaṭṭhitā hotī ti.

² C 3 uttaruttariṃ.

³ *Ṭīkā*: “*Evam pi ti ettha pisaddo hetṭhānidhiṭṭhassa tādisassa atthassa abhāvato avuttasamuccayattho ti dassento upari-atthaṃ upādāyā ti āha.*”

pajahati, attasaññaṇaṇa na ugghāḥeti, kammaṭṭhānaṇa vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṇa sattūpaladdhiṇa pajahati, attasaññaṇa ugghāḥeti, kammaṭṭhānaṇa c' eva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idaṇ hi, ko gacchati, kassa gamanaṇa, kiṇ kāraṇā gamanaṇa ti evarūpaṇa jānanaṇa sandhāya vuttaṇa. Thānādīsu pi es' eva nayo. Tattha ko gacchatī ti? Na koci satto vā puggalo vā gacchati. Kassa gamanaṇa ti? Na kassaci sattassa vā puggalassa vā gamanaṇa. Kiṇ kāraṇā gacchatī ti? Citta-kiriyavāyodhātuvipphārena gacchati. Tasmā esa evaṇ jānāti: Gacchissāmī ti cittaṇ uppajjati. Taṇ vāyaṇ janeti. Vāyo viññattiṇ janeti. Cittakiriyavāyodhātuvipphārena sa-
kalakāyassa purato abhinihāro gamanaṇa ti vuccati.

54. Thānādisu pi es' eva nayo. Tatrāpi tiṭṭhāmī ti cittaṇ uppajjati. Taṇ vāyaṇ janeti. Vāyo viññattiṇ janeti. Citta-kiriyavāyodhātuvipphārena sakalakāyassa koṭito paṭṭhāya ussitabhāvo thānan ti vuccati. Nisidāmī ti cittaṇ uppajjati. Taṇ vāyaṇ janeti. Vāyo viññattiṇ janeti. Citta-kiriyavāyodhātuvipphārena heṭṭhimakāyassa sammiñjanaṇ, uparimakāyassa ussitabhāvo nisajjā ti vuccati. Sayāmī ti cittaṇ uppajjati. Taṇ vāyaṇ janeti. Vāyo viññattiṇ janeti. Citta-kiriyavāyodhātuvipphārena sakalasārīrassa tiriyato pasā-ranaṇ sayanan ti vuccati ti.

55. Tassa evaṇ pajānato evaṇ hoti: Satto gacchati, satto tiṭṭhatī ti vuccati. Na koci satto gantā vā ṭhito vā atthi. Yathā vā pana sakaṭaṇ gacchati, sakaṭaṇ tiṭṭhatī ti vuccati. Na kiñci sakaṭaṇ nāma gacchantaṇ vā tiṭṭhantaṇ vā atthi. Cattāro pana goṇe yojetvā chekamhi sārathimhi pājente sakaṭaṇ gacchati, sakaṭaṇ tiṭṭhatī ti vohāramattaṇ hoti. Evam eva ajavanaṭṭhena sakaṭaṇ viya kāyo. Goṇā viya citta javātā. Sārathi viya cittaṇ. Gacchāmi, tiṭṭhāmī ti citte uppanne vāyodhātu viññattaṇ janayamānā uppajjati. Cittakiriyavāyodhātuvipphārena gamanādinī pavattanti. Tato satto gacchati, satto tiṭṭhatī, ahaṇ gacchāmi, ahaṇ tiṭṭhāmī ti vohāramattaṇ hoti ti. Ten' āha.¹

¹ C 1, C 2, C 4 omit Ten' āha.

“ Nāvā mālutavegena jiyāvegena tejanaṇ
yathā yāti tathā kāyo yāti vātāhato ayaṇ.
Yantasuttavasen’ eva cittasuttavasen’ idaṇ
payuttaṇ kāyayantam pi yāti ṭhāti nisīdati.
Ko nāma ettha so satto yo vinā hetupaccaye
attano ānubhāvena tiṭṭhe vā yadi vā vaje ” ti.¹

().

Tasmā evaṇ hetupaccayavasen’ eva pavattāni gamanādini
sallakkhento esa, *gacchanto vā gacchāmī ti pajānāti, ṭhito vā . . .*
nisinno vā . . . sayāno vā sayāno ’mhī ti pajānāti ti vedi-
tabbo.

56. [57¹] *Yathā yathā vā pan’ assa kāyo paṇihito hoti,*
tathā tathā naṇ pajānāti ti sabbasaṅgāhikavacanam etaṇ.
Idaṇ vuttaṇ hoti: Yena yena vā ākāren’ assa kāyo ṭhito hoti,
tena tena naṇ pajānāti. Gamanākārena ṭhitaṇ gacchatī
ti pajānāti. Thāna-nisajjā-sāyanākārena ṭhitaṇ sayāno ti
pajānāti ti.

57. [57³] *Iti ajjhattaṇ vā* ti evaṇ attano vā catu-iriyāpatha-
parigaṇhanena kāye kāyānupassī viharati. *Bahiddhā vā* ti
parassa vā catu-iriyāpathaparigaṇhanena. *Ajjhattabahiddhā*
vā ti kālena attano kālena parassa vā catu-iriyāpathapari-
gaṇhanena kāye kāyānupassī viharati. *Samudayavayadham-*
mānupassī ti ādisu pana avijjāsamudayā rūpasamudayo ti
ādinā nayena pañcah’ ākārehi rūpakkhandhassa samudayo ca
vayo ca nīharitabbo. Taṇ hi sandhāya idha, *samudayavaya-*
dhammānupassī ti ādi vuttaṇ. *Atthi kāyo ti vā pan’ assā* ti
ādi vuttasadisam eva. Idhāpi catu-iriyāpathapariggāhikā
sati dukkhasaccaṇ. Tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā sa-
mudayasaccaṇ. Ubhinnaṇ appavatti nirodhasaccaṇ. Duk-
khaparijānana, samudayapajahana, nirodhārammaṇa ariya-
maggo maggasaccaṇ. Evaṇ catusaccavasena ussakkitvā
nibbutiṇ papuṇāti ti. Idam ekassa catu-iriyāpathaparig-
gāhakassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhan ti.

Iriyāpathapabbaṇ nīṭṭhitaṇ.

¹ C 1, C 2, C 4 omīti.

58. [57⁵] Evaṃ iriyāpathavasena kāyānupassanaṃ vibhajtvā, idāni, catusampajaññaavasena vibhajituṃ, *puna ca paran* ti ādim āha. Tattha, *abhikkante paṭikkante* ti ettha tāva abhikkantaṃ vuccati gamaṇaṃ. Paṭikkantaṃ nivattanaṃ. Tad ubhayam pi catusu iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyaṃ abhiharanto abhikkamati nāma. Paṭinivattanto paṭikkamati nāma. 'Thāne pi thitako va kāyaṃ purato opāmento abhikkamati nāma. Pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāya nisinnako va āsanassa purima-aṅgābhimukho saṅsaranto abhikkamati nāma. Pacchimaṃ aṅgappadesaṃ paccāsaṅsaranto¹ paṭikkamati nāma. Nipajjāya pi es' eva nayo. Sampajānakārī hoti ti sampajaññaena sabbakiccakārī, sampajaññaṃ² eva vā kārī hoti. So hi abhikkamādisu sampajaññaṃ karot' eva, na katthaci sampajaññavirahito hoti. Tattha sātthaka-sampajaññaṃ, sappāya-sampajaññaṃ, gocarasampajaññaṃ, asammoha-sampajaññaṃ ti catubbidhaṃ sampajaññaṃ.

59. Tattha abhikkamanacitte uppanne cittavasena³ eva agantvā, kin nu me ettha gatena attho atthi, n' atthi ti atthānatthaṃ parigaṇetvā atthaparigaṇhanaṃ sātthakasampajaññaṃ. Tattha ca attho ti cetiyadassana-bodhidassana-Saṅghadassana-theradassana-asubhadassanādivasena dhammato vaḍḍhi. Cetiyaṃ disvā pi hi Buddhārammaṇaṃ . . . Saṅghadassanena Saṅghārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā tad eva khayato sammasanto arahattaṃ pāpuṇāti. There disvā tesāṃ ovāde patiṭṭhāya, asubhaṃ disvā tattha paṭhamajjhānaṃ uppādetvā tad eva khayato sammasanto arahattaṃ pāpuṇāti. Tasmā etesaṃ dassanaṃ sātthaṃ. Keci pana, ānisaṭo pi vaḍḍhi attho yeva, taṃ nissāya brahmacariyānugahāya paṭipannattā ti vadanti.

60. Tasmiṃ pana gamane sappāyāsappāyaṃ parigaṇetvā sappāyaparigaṇhanaṃ sappāyasampajaññaṃ. Seyyathidaṃ: cetiyadassanaṃ tāva sātthaṃ. Sace pana cetiyassa mahāpūjāyaṃ dasadvādasayojanantare parisā sannipatati, attano vibhavānurūpaṃ itthiyo pi purisā pi alaṅkatapaṭiyattā cittakammarūpāni viya sañcaranti, tatra c' assa itthe āram-

¹ C 1, C 2, C 4 paccāsaranto.

maṇe lobho, anīṭṭhe ārammaṇe¹ paṭigho, asamapekkhanena moho uppajjati, kāyaśaṇṣaggāpattiṃ āpajjati, jīvita-brahma-cariyānaṃ vā antarāyo hoti, evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ hoti. Vuttappakāra-antarāyābhāve sappāyaṃ.

61. Saṅghadassanam pi sātthaṃ. Sace pana antogāme mahāmaṇḍapaṃ kāretvā sabbarattiṃ dhammasavanaṃ kārentesu manussesu vuttappakāren' eva janasannipāto c' eva antarāyo ca hoti, evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ. Antarāyābhāve sappāyaṃ. Mahāparisa-parivārānaṃ therānaṃ dassane pi es' eva nayo.

62. Asubhadassanam pi sātthaṃ. Tadattadāpanatthaṃ ca idaṃ vatthu: Eko kira daharabhikkhu sāmaṇeraṃ gahetvā dantakaṭṭhatthāya gato. Sāmaṇero maggā okkamitvā purato gacchanto asubhaṃ disvā paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā tad eva pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasanto tīṇi phalāni sacchikatvā uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā aṭṭhāsi. Daharo taṃ apassanto sāmaṇerā ti pakkosi. So, mayā pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhunā saddhiṃ dve kathā nāma na kathitapubbā, aññasmiṃ hi divase uparivisesaṃ nibbattessāmī ti cintetvā, kiṃ bhante ti paṭivacanaṃ adāsi. Ehī ti ca vutto ekavacanaṃ' eva āgantvā, bhante, iminā tāva maggena gantvā mayā ṭhitokāse muhuttaṃ puratthābhimukhaṃ ṭhatvā olokethā ti āha. So tathā katvā tena patta-visesaṃ² pāpuṇī ti. Evaṃ ekaṃ asubhaṃ dvinnaṃ janānaṃ atthāya jātaṃ. Evaṃ sāttham pi pan' etaṃ purisassa mā-tugāmāsubhaṃ asappāyaṃ, mātugāmassa ca purisāsubhaṃ. Sabhāgam eva sappāyaṃ ti. Evaṃ sappāyaparigaṇhanaṃ sappāya-sampajaññaṃ nāma.

63. Evaṃ pariggahita³-sāttha-sappāyassa pana aṭṭhatiṃ-sāya kammaṭṭhānesu attano cittaruciyaṃ kammaṭṭhāna-saṅkhātāgocaraṃ uggahetvā bhikkhācāragocare taṃ gahetvā va gamaṇaṃ gocarasaṃpajaññaṃ nāma. Tass' āvibhāvathaṃ idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ: Idh' ekacco bhikkhu harati na paccāharati. Ekacco na harati, paccāharati. Ekacco

¹ C 3 omits ārammaṇe.

² C 3 pattavisesaṃ eva.

³ C 1, C 2, C 4 parigaṇita°.

pana n' eva harati na paccāharati. Ekacco harati ca paccāharati ca.

64. Tattha yo bhikkhu divasaṇ caṅkamaṇa nisajjāya āvaranīyehi dhammehi cittaṇ parisodhetvā, tathā rattiyā paṭhamāṇ yāmaṇ, majjhime yāme seyyaṇ kappetvā, pacchime yāme pi nisajjā-caṅkamehi vītināmetvā pageva cetiyaṇgaṇa-bodhiyaṇgaṇavattaṇ katvā bodhirukkhe udakaṇ āsiñcitvā pāniyaṇ paribhojanīyaṇ paccupaṭṭhāpetvā ācariyupajjhāyavattādini sabbāni Khandhakavattāni samādāya vattati. So sarīraparikammaṇ katvā senāsanaṇ pavisitvā dve tayo pallaṅke¹ usumaṇ gāhāpento kammaṭṭhānaṇ anuyunjitvā bhikkhācāraṇelāya utṭhahitvā kammaṭṭhānasisen' eva pat-tacivaram ādāya senāsanaṇto nikkhamitvā kammaṭṭhānaṇ manasikaronto cetiyaṇgaṇaṇ gantvā, sace Buddhānussatikammaṭṭhānaṇ hoti, taṇ avissajjetvā va cetiyaṇgaṇaṇ pavisati. Aññaṇ ce kammaṭṭhānaṇ hoti, sopānamūle ṭhatvā hatthena gahitaḥaṇḍaṇ viya taṇ ṭhapetvā Buddhārammaṇaṇ pītiṇ gahetvā cetiyaṇgaṇaṇ āruya mahantaṇ ce² cetiyaṇ tikkhattuṇ padakkhiṇaṇ katvā catusu ṭhānesu vanditabbaṇ. Khuddakaṇ ce tath' eva padakkhiṇaṇ katvā aṭṭhasu ṭhānesu vanditabbaṇ. Cetiyaṇ vanditvā bodhiyaṇgaṇaṇ pattenāpi Buddhassa Bhagavato sammukhā viya nipaccakāraṇ dassetvā bodhi vanditabbo. So evaṇ cetiyaṇ ca bodhiṇ ca vanditvā paṭisāmitaṭṭhānaṇ gantvā paṭisāmitaḥaṇḍakaṇ hatthena gaṇhanto viya nikkhattakammaṭṭhānaṇ gahetvā gāmasamīpe kammaṭṭhānasisen' eva cīvaraṇ pārupitvā gāmaṇ piṇḍāya pavisati.

65. Atha naṇ manussā disvā, ayyo no āgato ti paccuggantvā pattaṇ gahetvā āsanasālāya vā gehe vā nisidāpetvā yāguṇ datvā yāva bhattaṇ niṭṭhāti tāva pāde dhovitvā makketvā purato nisiditvā pañhaṇ vā pucchanti, dhammaṇ vā sotukāmā honti. Sace pi na kathāpenti, janasaṅgahatthaṇ dhammakathā nāma kātabbā yevā ti Aṭṭhakathācariyā vadanti. Dhammakathā hi kammaṭṭhānavinimmuttā nāma

¹ *Ṭīkā* : “ *Dve tayo pallaṅke* ti dve tayo nisajjāvāre, dve tīpi uphāsanaṇi. Ten' āha : *Usumaṇ gāhāpento* ti.”

² C 1, C 2, C 4 omit ce.

n' atthi. Tasmā kammaṭṭhānasisen' eva dhammaṇ kathetvā kammaṭṭhānasisen' eva āhāraṇ paribbhuñjitvā anumodanaṇ vatvā nivattiyamānehi pi manussehi anugato va gāmato nikkhamitvā, tattha te nivattetvā maggaṇ paṭipajjati.

66. Atha naṇ puretaraṇ nikkhamitvā bahigāme katabhat-takiccā sāmaṇera-daharabhikkhū disvā paccuggantvā patta-civaram assa gaṇhanti. Porāṇakabhikkhū kira¹ amhākaṇ upajjhāyo ti² ācariyo ti mukhaṇ anoloketvā³ vattaṇ karonti; sampattapariccheden' eva karonti. Te taṇ pucchanti: Bhante, ete manussā tumhākaṇ kiṇ honti, mātīpakkhato sambandhā, pitīpakkhato ti? 'Kiṇ disvā pucchathā' ti. 'Tumhesu etesaṇ pemabahumānaṇ' ti. 'Āvuso, yaṇ mātāpitūhi pi dukkaraṇ, taṇ ete amhākaṇ karonti. Pattacivaram pi no etesaṇ santakam eva. Etesaṇ ānubhāvena n' eva bhaye bhayaṇ, na chātake chātakeṇ jānāma. Īdisā nāma amhākaṇ upakārino n' atthī' ti tesāṇ guṇe kathento gacchati. Ayaṇ vuccati harati, na paccāharati ti.

67. Yassa pana pageva vuttappakāraṇ vattapaṭivattaṇ karontassa kammajatejo pajjalati, anupādiṇṇakaṇ muñcitvā upādiṇṇakaṇ gaṇhāti, sarīrato sedā muñcanti, kammaṭṭhānaṇ vīthiṇ n' ārohati, so pageva pattacivaram ādāya vegasā va cetiyaṇ vanditvā gorūpānaṇ nikkhamanavelāyam eva gāmaṇ yāgubhikkhāya pavisitvā yāguṇ labhitvā āsanāsālaṇ gaṇtvā pivati. Ath' assa dvattikkhattuṇ ajjhoharaṇamatten' eva kammajatejo upādiṇṇakaṇ muñcitvā anupādiṇṇakaṇ gaṇhāti. Ghaṭasatena nahāto viya tejodhātupariḷāhanibbānaṇ patvā kammaṭṭhānasīsena yāguṇ paribbhuñjitvā pattaṇ ca mukhaṇ ca dhovitvā antarabhatte kammaṭṭhānaṇ manasika-tvā avasesaṭṭhāne piṇḍāya caritvā kammaṭṭhānasīsena āhāraṇ paribbhuñjitvā, tato paṭṭhāya poṅkhānupoṅkhaṇ⁴ upaṭṭhahamaṇaṇ kammaṭṭhānaṇ gahetvā va āgacchati. Ayaṇ vuccati, na⁵ harati, paccāharati ti. Edisā ca bhikkhū yāguṇ pivitvā vipassanaṇ ārabhitvā Buddhasāsane arahattaṇ

¹ C 3 kira na.

² C 3 omits ti.

³ C 3 oloketvā.

⁴ *Ṭīkā*: "Yathā poṅkhānupoṅkhaṇapavattāya sarapaṭipā-tiṇaṇ na vicchedo, evam etassāpi ti."

⁵ C 1, C 2, C 4 āharati, na harati.

pattā nāma gaṇanapathaṇ vītivattā. Sīhaḷadipe yeva tesu tesu gāmesu āsanasālāya na taṇ āsanaṇ atthi, yattha yāguṇ pivitvā arahattaṇ pattabhikkhu n' atthi ti.

68. Yo pana pamādavihārī hoti nikkhattadhuro, sabba-vattāni bhinditvā pañcavidha-cetovinibandha-baddhacitto viharanto, kammaṭṭhānaṇ nāma atthi ti pi saññaṇ akatvā gāmaṇ piṇḍāya pavisitvā ananulomikena gihisaṇsaggena saṇsaṭṭho caritvā ca bhuñjitvā ca tuccho nikkhamati, ayaṇ vuccati n' eva harati na¹ paccāharatī ti.

69. Yo pāyaṇ harati ca paccāharati cā ti vutto, so gata-paccāgatikavattavasen' eva veditabbo. Attakāmā hi kula-puttā sāsane pabbajitvā dasa pi vīsatiṃ pi paññāsam² pi ekato vasantā katikavattaṇ katvā viharanti: Āvuso, tumhe na inatṭhā, na bhayaṭṭhā, na jīvikāpakatā pabbajitā. Dukkhaṃ muñcitukāmā pan' attha pabbajitā. Tasmā gamane uppannakilesaṇ gamane yeva niggaṇhatha. Thāne . . . Nisajjāya . . . Sayane uppannakilesaṇ sayane yeva niggaṇhathā ti. Te evaṇ katikavattaṇ katvā bhikkhācāraṇ gacchantā aḍḍha-usabha-usabha-gāvutanta-resu pasāṇā honti, tāya saññāya kammaṭṭhānaṇ manasikarontā va gacchanti. Sace kassaci gamane kilesa uppajjati, tatth' eva naṇ niggaṇhati. Tathā asakkonto tiṭṭhati. Ath' assa pacchato āgacchanto pi tiṭṭhati. So, ayaṇ bhikkhu tuyhaṇ uppannavitakkaṇ jānāti, ananucchavikaṇ te etan ti attānaṇ paṭicodetvā vipasanaṇ vaḍḍhetvā tatth' eva ariyabhūmiṇ okkamati. Tathā asakkonto nisīdati. Ath' assa pacchato āgacchanto pi nisīdati ti so yeva nayo. Ariyabhūmiṇ okkamituṇ asakkonto pi taṇ kilesaṇ vikkhambhetvā kammaṭṭhānaṇ manasikaronto va gacchati. Na kammaṭṭhānavippayuttaṇa cittena padaṇ uddharati. Uddharati ce, paṭinivattitvā purimapadesaṇ yeva eti.

70. Ālindikavāsi-Mahā-Phussatthero³ viya. So kira ekūnavīsativassāni gatapaccāgatikavattaṇ purento eva vihāsi.

¹ C 1, C 2, C 4 nāharatī ti.

² C 3 paññāsam pi satam pi ekato.

³ C 3 Ālindakavāsi-Mahā-Phussadevatthero.

Manussā pi sudaṇ antarāmagge vapantā¹ ca maddantā ca kammāni ca karontā therāṇ tathā gacchantāṇ disvā, ayaṇ thero punappunaṇ nivattitvā gacchati, kin nu kho magga-mūlho, udāhu kiñci pamuṭṭho ti samullapanti. So taṇ anādiyitvā kammaṭṭhānayuttacitten' eva samaṇadhammaṇ karonto visativassabbhantare arahattaṇ pāpuni. Arahattaṇ pattadivase yev' assa caṅkamanakotiyaṇ adhivattā devatā aṅgulīhi dīpaṇ ujjaletvā² aṭṭhāsi. Cattāro pi Mahārājāno, Sakko ca devānam indo, Brahmā ca Sahampati upaṭṭhānaṇ agamaṇsu. Tañ ca obhāsaṇ disvā Vanavāsi-Mahā-Tissatthero dutiyadivase³ pucchi: Rattibhāge āyasmato santike obhāso ahosi. Kiṇ so obhāso ti? Thero vikkhepaṇ karonto obhāso nāma dīpobhāso pi hoti, maṇi-obhāso pi ti evam ādim āha. Tato, paṭicchādettha tumhe ti nibaddho āmā ti paṭijānitvā ārocesi.

71. Kālavallimaṇḍapavāsi-Mahā-Nāgattthero viya ca. So pi kira gatapaccāgatikavattaṇ pūrento, paṭhamaṇ tāva Bhagavato mahāpadhānaṇ pūjessāmī ti satta vassāni ṭhāna-caṅkamam eva adhiṭṭhāsi. Puna soḷasa vassāni gatapaccāgatikavattaṇ pūretvā arahattaṇ pāpuni. So kammaṭṭhānayutten' eva cittena pādaṇ uddharanto viyuttena uddhaṭe paṭinivattanto⁴ gāmasamīpaṇ gantvā, gāvī nu kho⁵ pabbajito nu kho⁵ ti āsaṅkaniyapadese ṭhatvā pārupitvā kacchakarakato udakena pattaṇ dhovitvā udakagaṇḍusaṇ karoti. Kiṇ kāraṇā? Mā me bhikkhaṇ dātuṇ vandituṇ vā āgate maṇusse dighāyukā hothā ti vacanamattenāpi kammaṭṭhānavikkhepo ahosī ti. Ajja, bhante, katamī ti divasaṇ vā bhikkhugaṇaṇaṇ vā pañhaṇ vā pucchito pana udakaṇ gilitvā āroceti. Sace divasādipucchakā na honti, nikkhamanavelāyaṇ gāmadvāre niṭṭhubhitvā yāti.

72. Galambatitthavihāre vassūpagatā paññāsa bhikkhū viya. Te kira Āsālhi-puṇṇamāyaṇ katikavattaṇ akaṇsu: arahattaṇ appatvā aññaamaññaṇ na ālapissāmā ti. Gāmañ ca piṇḍāya pavisantā udakagaṇḍusaṇ katvā pavisaṇsu.

¹ C 3 kasantā ca vapantā ca.

² C 1 pajjaletvā.

³ C 3 taṇ dutiyadivase.

⁴ C 3 paṭinivattento.

⁵ C 3 omits kho.

Divasādisu pucchitesu vuttanayen' eva paṭipajjīsu. Tattha manussā niṭṭhubhanaṇ disvā jāniṇsu, ajj' eko āgato, ajja dve ti. Evañ ca cintesuṇ: Kin nu kho amheh' eva saddhiṇ na sallapanti, udāhu aññamaññaṃ pi ti? Yadi aññamaññaṇ na sallapanti, addhā vivādajātā bhavissanti. Etha,¹ ne aññamaññaṇ khamāpessāmā ti sabbe vihāraṇ gantvā paññāsāya bhikkhusu dve pi bhikkhū ekokāse nāddasaṇsu. Tato yo tesu cakkhumā puriso, so āha: Na bho kalahakārakānaṇ okāso idiso hoti. Susammaṭṭhaṇ cetiyaṅgaṇaṇ bodhiyaṅgaṇaṇ, sunikkhittā sammajaniyo, supaṭṭhitaṇ pāṇiyaṇ paribhojanīyaṇ ti. Te tato va nivattā. Te pi bhikkhū anto-temāse yeva arahattaṇ patvā mahāpavāraṇāya visuddhipavāraṇaṇ pavāresuṇ.

73. Evaṇ Kālavallimaṇḍapavāsi-Mahā-Nāgattthero viya, Galambatitthavihāre vassūpagatabhikkhū viya ca kammaṭṭhānayutten' eva cittaṇa pādaṇ uddharanto gāmasamīpaṇ patvā udakagaṇḍusaṇ katvā vīthiyo sallakkhetvā yattha surāsaṇḍa-dhuttādayo kalahakārakā, caṇḍahatthi-ādayo vā n' atthi, taṇ vīthiṇ paṭipajjati. Tattha ca piṇḍāya caramāno na turitaturito viya javena gacchati. Na hi javanapiṇḍa-pātiya-dhutaṅgaṇ nāma kiñci atthi. Visamabhūmibhāgappattam pana udakasakaṭaṇ viya niccalo hutvā gacchati. Anugahaṇ paviṭṭho ca dātukāmetaṇ² vā adātukāmetaṇ vā sallakkhetuṇ tadanurūpaṇ kālaṇ āgamento bhikkhaṇ gahetvā antogāme vā bahigāme vā vihāram eva vā āgantvā yathāphāsuke patirūpe okāse nisīditvā kammaṭṭhānaṇ manasikaronto āhāre paṭikkūlasaññaṇ upaṭṭhapetvā akkhabbhañjana-vaṇālepana-puttamaṇsūpamavasena paccavekkhanto aṭṭhaṅgasamannāgataṇ āhāraṇ āhāreti, n' eva davāya, na maḍāya, na maṇḍanāya, na vibhūsanāya. Bhuttāvi ca udakakiccaṇ katvā muhuttaṇ bhattakilamathaṇ paṭippassambhetvā yathā purebhattaṇ evaṇ pacchābhattaṇ, purimayāmaṇ, pacchimayāmaṇ ca kammaṭṭhānam eva manasikaroti. Ayaṇ vuccati harati ca paccāharati cā ti.

¹ C 2, C 4 Evaṇ ne.

² C 1, C 2, C 4 dātukāmaṇ vā adātukāmaṇ.

74. Idaṃ pana haraṇapaccāharaṇasaṅkhātaṃ gatapaccā-gatikavattaṃ purento yaḍi upanissayasampanno hoti, pa-ṭhamavaye eva arahattaṃ pāpuṇāti. No ce paṭhamavaye pāpuṇāti, atha majjhimavaye. No ce majjhimavaye pāpuṇāti, atha maraṇasamaye. No ce maraṇasamaye pāpuṇāti, atha devaputto hutvā. No ce devaputto hutvā pāpuṇāti, anuppanne Buddhhe nibbatto paccekabodhiṃ sacchikaroti. No ce paccekabodhiṃ sacchikaroti, atha Buddhānaṃ sammukhībhāve khippabhiñño vā hoti, seyyathā pi thero Bāhiyo Dārucīriyo. Mahāpañño vā hoti, seyyathā pi thero Sāriputto. Mahiddhiko vā, seyyathā pi thero Mahā-Moggallāno. Dhutavādo vā, seyyathā pi thero Mahā-Kassapo. Dibbacakkhuko vā, seyyathā pi thero Anurud-dho. Vinayadharo vā, seyyathā pi thero Upāli. Dhammakathiko vā, seyyathā pi thero Puṇṇo Mantāniputto. Ārañṇako vā, seyyathā pi thero Revato. Bahussuto vā, seyyathā pi thero Ānando. Sikkhākāmo vā, seyyathā pi thero Rāhulo Buddhaputto ti. Iti imasmiṃ catukke yvāyaṃ harati ca paccāharati ca, tassa gocarasampajaññaṃ sikhāp-pattaṃ hoti.

75. Abhikkamādisu pana asammuyhanaṃ asammohasam-pajaññaṃ. Taṃ evaṃ vedittabbaṃ: Idha bhikkhu abhikkamanto vā paṭikkamanto vā, yathā andhaputhujjano, abhikkamādisu attā abhikkamati, attanā abhikkamo nibbattito ti vā, ahaṃ abhikkamāmi vā, mayā abhikkamo nibbattito ti vā sammuyhati, tathā asammuyhanto, abhikkamāmi ti citte uppajjamāne ten' eva cittena saddhiṃ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati. Iti cittakiri-yavāyodhātuvipphārasena ayaṃ kāyasammato aṭṭhisāṅghāto abhikkamati. Tass' evaṃ abhikkamato ekekapādud-dharaṇe paṭhavidhātu āpodhātū ti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo. Tathā atiharāṇa-vītiharāṇesu. Vossajjane tejodhātu-vāyodhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā balavatiyo. Tathā sannikkhepana-sannirumbhanesu. Tattha uddharāṇe pavattā rūpārūpadhammā atiharāṇaṃ na pāpuṇanti. Tathā atiharāṇe pavattā vītiharāṇaṃ, vītiharāṇe pavattā vossaj-janaṃ, vossajjane pavattā sannikkhepanaṃ, sannikkhepane

pavattā sannirumbhanaṃ na pāpuṇanti. Tattha tatth' eva pabbapabbaṃ sandhisandhiṃ odhi-odhiṃ hutvā tattakapāle pakkhitta-tilā viya taṭataṭāyantaṃ bhijjanti. Tattha ko eko abhikkamati? Kassa vā ekassa abhikkamanaṃ? Pa-ramatthato hi dhātūnaṃ yeva gamanaṃ, dhātūnaṃ ṭhānaṃ, dhātūnaṃ nisajjā, dhātūnaṃ sayanaṃ. Tasmiṃ tasmiṃ hi koṭṭhāse saddhiṃ rūpeṇa,

Aññaṃ uppajjati cittaṃ aññaṃ cittaṃ nirujjhati
avīcimanusambandho nadīsoto va vattatī ti.

Evaṃ abhikkamādisu asammuyhanaṃ asammohasampajañ-ñaṃ nāmā ti.

Niṭṭhito abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotī ti padassa attho.

76. [57^o] *Āloketi vilokite* ti ettha pana ālokitaṃ nāma purato pekkhanaṃ. Vilokitaṃ nāma anudisāpekkhanaṃ. Aññāni pi heṭṭhā upari, pacchato pekkhanavasena olokita-ullokita-palokitāni nāma honti. Tāni idha na gahitāni. Sārūp-pavasena pana imān' eva dve gahitāni. Iminā vā mukheṇa sabbāni pi tāni gahitān' evā ti. Ettha ālokesāmi ti citte uppanne cittavaseṇ' eva anoloketvā atthaparigaṇhanaṃ sātthakasampajaññaṃ. Taṃ āyasmantaṃ Nandaṃ kāyasak-khiṃ katvā veditabbaṃ. Vuttaṃ h' etaṃ: "Sace, bhikkhave, Nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbacetaso¹ samannāharitvā Nando puratthimaṃ disaṃ āloketi: evaṃ me puratthimaṃ disaṃ ālokeyato na abhijjhādomanassā pa-pakā akusalā dhammā anvāssaveyyun ti. Iti ha tattha sampajāno hoti. Sace, bhikkhave, Nandassa pacchimā disā . . . uttarā disā . . . dakkhiṇā disā . . . uddhaṃ . . . adho . . . anudisā āloketabbā hoti, sabbacetaso samannāharitvā Nando anudisaṃ āloketi: evaṃ me anudisaṃ ālokeyato—pe—sampajāno hoti" ti (A. iv. 167). Api ca idhāpi pubbe vutta-cetiyaḍassanādivaseṇ' eva sātthakatā ca sappāyatā ca veditabbā.

77. Kammatṭhānassa pana avijāhanam eva gocarasam-pajaññaṃ. Tasmā khandha - dhātu - āyatanakammatṭhānikehi attano attano kammatṭhānavaseṇ' eva, kaṣiṇādi-kammaṭ-

¹ C 1, C 2, C 4 sabbaṃ cetaso.

thānikehi vā pana kammaṭṭhānasīsen' eva ālokana-vilokanaṃ katabbaṃ. Abbhantare attā nāma āloketā vā viloketā vā n' atthi, ālokesamī ti pana citte uppajjamāne ten' eva cittaṇa saddhiṃ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati. Iti citta-kiriyavāyodhātuvipphāravasena¹ heṭṭhi-maṃ akkhidaṇaṃ adho sīdati, uparimaṃ uddhaṃ laṅgheti. Koci yantakena vivaranto nāma n' atthi. Tato cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ sādhettaṃ uppajjati ti evaṃ sampajānanaṃ paṇ' ettha asammohasampajaññaṃ nāma. Api ca mūlapariññā-āgantuka-tāvakālikabhāvavasena p' ettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

78. Mūlapariññāvasena tāva,

Bhavaṅgāvajjanaṃ c' eva dassanaṃ sampañcchanaṃ
santīraṇaṃ votthapanāṃ javanaṃ bhavati sattamaṃ.

Tattha bhavaṅgaṃ upapattibhavassa aṅgakiccaṃ sādhamānaṃ pavattati. Taṃ āvattetvā kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhamānā. Tannirodhā cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ sādhamānaṃ. Tannirodhā vipākamanodhātu sampañcchanakiccaṃ sādhamānā. Tannirodhā vipākamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ sādhamānā. Tannirodhā kiriyamanoviññāṇadhātu votthapanakiccaṃ sādhamānā. Tannirodhā sattakkhattuṃ javanaṃ javati. Tattha paṭhamajavane pi, ayaṃ itthi, ayaṃ puriso ti rajjanadussana-muyhanavasena ālokita-vilokitaṃ na hoti; duttiyajavane pi—pe—sattamajavane pi. Etesu pana, yuddhamāṇāle yodhesu viya, heṭṭhuppariyavasena² bhijjitvā patitesu, ayaṃ itthi, ayaṃ puriso ti rajjanādivasena ālokita-vilokitaṃ hoti. Evaṃ taṃ' ettha mūlapariññāvasena asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

79. Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate bhavaṅgacalanato uddhaṃ sakiccanipphādanavasena āvajjanādisu uppajjitvā niruddhesu avasāne javanaṃ uppajjati. Taṃ pubbe uppannānaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte cakkhudvāre āgantukapuriso viya hoti. Tassa yathā paragehe kiñci yācituṃ pavitṭhassa āgantukapurisassa gehasāmikesu pi tuṇhīm āsīnesu ānākaranaṃ na yuttaṃ, evaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte

¹ C 3 vasen' eva.

² Tīkā: heṭṭhūpariya°.

cakkhudvāre āvajjanādisu pi arajjantesu, adussantesu, amuyhantesu ca rajjana-dussana-muyhanan̐ ayuttan ti. Evaṇ āgantukabhāvavasena asammohasampajaññan̐ veditabban̐.

80. Yāni pan' etāni cakkhudvāre votthapanapariyosānāni cittāni uppajjanti, tāni saddhiṇ sampayuttadhammehi tattha tatth' eva bhijjanti, aññamaññan̐ na passantī ti itarāni tāvakālikāni honti. Tattha yathā ekasmiṇ ghare sabbesu mānusakesu matesu avasesassa ekassa taṇ khaṇan̐ yeva maraṇadhammassa na yuttan̐ naccagītādisu abhirati. Evam eva ekadvāre sampayuttesu¹ āvajjanādisu tattha tatth' eva matesu avasesassa taṇ khaṇan̐ yeva maraṇadhammassa javanassāpi rajjana-dussana-muyhanavasena abhirati nāma na yuttā ti. Evaṇ tāvakālikabhāvavasena asammohasampajaññan̐ veditabban̐.

81. Api ca khandhāyatana-dhātu-paccayapaccavekkhaṇavasena p' etaṇ veditabban̐. Ettha ca² cakkhu c' eva rūpañ ca rūpakkhandho. Dassanan̐ viññānakkhandho. Taṇsampayuttā vedanā vedanākkhandho. Saññā saññākkhandho. Phassādikā sañkhārakkhandho. Evam etesaṇ pañcannaṇ khandhānaṇ samavāye ālokana-vilokanaṇ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi? Tathā cakkhu cakkhāyatanaṇ. Rūpaṇ rūpāyatanaṇ. Dassanan̐ manāyatanaṇ. Vedanādayo sampayuttadhammā dhammāyatanaṇ. Evam etesaṇ catunnaṇ āyatanānaṇ samavāye ālokana-vilokanaṇ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi? Tathā cakkhu cakkhudhātu. Rūpaṇ rūpadhātu. Dassanan̐ cakkhuvīññānadhātu. Taṇsampayuttā vedanādayo dhammā dhammadhātu. Evam etesaṇ catunnaṇ dhātūnaṇ samavāye ālokana-vilokanaṇ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi? Tathā cakkhu nissayapaccayo. Rūpaṇ ārammanapaccayo. Āvajjanaṇ anantara-samanantarūpanissaya-natthi-vigatapaccayo. Āloko upanissayapaccayo. Vedanādayo saha-jātapaccayū. Evam etesaṇ paccayānaṇ samavāye ālokana-vilokanaṇ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi ti? Evam ettha khandhāyatana-dhātu-

¹ C 3 sasampayuttakesu.

² C 3 hi.

paccayapaccavekkhanavasena pi asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

82. [57'] *Sammiñjite pasārite* ti pabbānaṃ sammiñjana-pasāraṇe. Tattha cittavasen' eva sammiñjana-pasāraṇaṃ akatvā, hatthapādānaṃ sammiñjana-pasāraṇapaccayā atthānatthaṃ parigaṇetvā, atthaparigaṇhanaṃ sātthakasampajaññaṃ. Tattha hatthapāde aticiraṃ sammiñjitvā,¹ pasāretvā eva vā t̥hitassa khaṇe khaṇe vedanā uppajjanti, cittaṃ ekaggataṃ² na labhati, kammaṭṭhānaṃ paripaṭati, viśesaṃ nādhigacchati. Kāle sammiñjentassa, kāle pasārentassa pana tā vedanā n' uppajjanti, cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ phātiṃ gacchati, viśesaṃ adhigacchati ti. Evaṃ atthānatthaparigaṇhanaṃ veditabbaṃ.

83. Atthe pana sati pi sappāyāsappāyaṃ parigaṇetvā sappāyaparigaṇhanaṃ sappāyasampajaññaṃ. Tatrāyaṃ nayo: Mahācetiyaṅgaṇe kira daharabhikkhū sajjhāyaṃ gaṇhanti. Tesaṃ piṭṭhipasse daharabhikkhuniyo dhammaṃ suṇanti. Tatr' eko daharo hatthaṃ pasārento kāyasaṃsaggaṃ patvā ten' eva kāraṇena gihī jāto. Aparo bhikkhu pādaṃ pasārento aggimhi pasāresi. Atṭhiṃ āhacca pādo jhāyi. Aparo vammike pasāresi. So āsivisena daṭṭho. Aparo cīvarakuṭi-daṇḍake pasāresi. Taṃ maṇisappo ḍasi. Tasmā evarūpe asappāye apasāretvā sappāye pasāretabbaṃ. Idam ettha sappāyasampajaññaṃ.

84. Gocarasampajaññaṃ pana Mahāthera-vatthunā³ dīpetabbaṃ. Mahāthero kira divātṭhāne nisinno antevāsikehi saddhiṃ kathayamāno sahasā hatthaṃ sammiñjitvā puna yathātṭhāne t̥hapetvā saṇikaṃ sammiñjesi. Naṃ antevāsikā pucchiṃsu: Kasmā, bhante, sahasā hatthaṃ sammiñjitvā puna yathātṭhāne t̥hapetvā saṇikaṃ sammiñjitthā ti. 'Yato paṭṭhāyāhaṃ, āvuso, kammaṭṭhānaṃ manasikātuṃ āradḍho, na me kammaṭṭhānaṃ muñcitvā hattho sammiñjitapubbo. Idāni pana³ tumhehi saddhiṃ kathayamānena kammaṭṭhānaṃ muñcitvā sammiñjito. Tasmā puna yathātṭhāne t̥hapetvā sammiñjesin' ti. 'Sādhu, sādhu, bhante, bhikkhunā nāma

¹ C 3 Sammiñjetvā.

² C 1, C 2, C 4 ekaggaṃ.

³ C 3 pana me.

evarūpena bhavitabban' ti. Evam etthāpi kammaṭṭhānāvijahanam eva gocarasampajaññan ti veditabbaṇ.

85. Abbhantare attā nāma koci sammiñjento vā pasārento va n' atthi. Vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphārena pana suttakaḍḍhanavasena dāruyantassa hatthapādālālanā¹ viya sammiñjana-pasāraṇaṇ hotī ti pajānanaṇ pan' ettha asammohasampajaññan ti veditabbaṇ.

86. [57'] *Saṅghāṭi-patta-cīvaradhāraṇe* ti ettha saṅghāṭi-cīvaraṇaṇ nivāsana-pārūpanavasena, pattassa bhikkhāpaṭiggahaṇādivasena paribhogo dhāraṇaṇ nāma. Tattha saṅghāṭi-cīvaradhāraṇe tāva, nivāsetvā pārūpitvā ca piṇḍāya carato āmisalābho, "Sītassa paṭighātāyā" ti (M. i.10) ādinā nayena Bhagavatā vuttappakāro ye va ca attho attho nāma. Tassa vasena sātthakasampajaññaṇ veditabbaṇ. Uṇhapakatissa pana dubbalassa ca cīvaraṇ sukhumaṇ sappāyaṇ, sītālukassa ghaṇaṇ dupaṭṭaṇ. Tabbiparītaṇ² asappāyaṇ. Yassa kassaci jinnaṇ asappāyam eva. Aggalādidānena³ hi 'ssa taṇ palibodhakaṇaṇ hoti. Tathā paṭṭadukūlādibhedāṇ lobhaniya-cīvaraṇ. Tādisaṇ hi araññe ekakassa nivāsantarāyakaṇaṇ, jīvitantarāyakaraṇ cāpi hoti. Nippariyāyena pana yaṇ nimittakammādi-micchājīvasasena uppannaṇ, yaṇ c' assa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṇ asappāyaṇ. Viparītaṇ sappāyaṇ. Tassa vasen' ettha sappāyasampajaññaṇ, kammaṭṭhānāvijahanavasena ca gocarasampajaññaṇ veditabbaṇ.

87. Abbhantare attā nāma koci cīvaraṇ pārūpanto nāma n' atthi. Vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāren' eva pana cīvarapārūpanaṇ hoti. Tattha cīvaram pi acetanaṇ, kāyo pi acetano. Cīvaraṇ na jānāti: mayā kāyo pāruto ti. Kāyo pi⁴ na jānāti: ahaṇ cīvarena pāruto ti. Dhātuyo va dhātusamūhaṇ paṭicchādenti, paṭapilotikāya potthakarūpa-paṭicchādane viya. Tasmā n' eva sundaraṇ cīvaraṇ labhītvā somassaṇ kātabbaṇ, na asundaraṇ labhītvā domanassaṇ.

¹ C 1, C 2, C 4 °lālayanaṇ; *Ṭīkā*: "Lālanan ti kampanan ti vadanti."

² C 3 viparītaṇ.

³ C 3 dāne.

⁴ C 1, C 2, C 4 omit pi.

Nāgavammika-cetiyarukkhādisu hi keci mālā-gandha-dhūpa-vatthādīhi sakkāraṇ karonti, keci gūtha-mutta-kaddama-daṇḍa-satthappahārādīhi asakkāraṇ. Na tena vammika-rukkhādayo somanassaṇ vā domanassaṇ vā karonti. Evam eva n'eva sundaraṇ cīvaraṇ labhitvā somanassaṇ kātabbaṇ, na asundaraṇ labhitvā domanassaṇ ti. Evaṇ pavattapaṭisaṅkhānavasen' ettha asammohasāpajaññaṇ veditabbaṇ.

88. Pattadhāraṇe pi, pattaṇ sahasā va agahetvā, imaṇ gahetvā piṇḍāya caramāno bhikkhaṇ labhissāmi ti evaṇ pattagahaṇapaccayā paṭilabhitabba-atthavasena sātthaka-sampajaññaṇ veditabbaṇ. Kisadubbhalasarīrassa pana garupatto asappāyo. Yassa kassaci catupañca-gaṇḍikāhato dubbisodhaniyo asappāyo. Duddhotapatto hi na vaṭṭati. Taṇ dhoventass' eva c' assa palibodho hoti. Mañivaṇṇapatto pana lobhaniyo, cīvare vuttanayen' eva asappāyo. Nimit-takammādivasena laddho pana, yañ c' assa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, ayaṇ ekanta-asappāyo va. Viparīto sappāyo. Tassa vasen' ettha sappāyasampajaññaṇ, kammaṭṭhānāvijahanavasen' eva ca gocarasampajaññaṇ veditabbaṇ. Abbhantare attā nāma koci pattaṇ gaṇhanto n' atthi. Vuttappakāraccittakiriyavā-yodhātuvipphāren' eva pana pattagahaṇaṇ nāma hoti. Tattha patto pi acetano, hatthā pi acetanā. Patto na jānāti: ahaṇ hatthehi gahito ti. Hatthā pi na jānanti: patto amhehi gahito ti. Dhātuyo va dhātusamūhaṇ gaṇhanti, saṇḍāsena aggivaṇṇapattagahaṇe viyā ti. Evaṇ pavattapaṭisaṅkhānavasen' ettha asammohasampajaññaṇ veditabbaṇ.

89. Api ca, yathā chinna-hatthapāde vaṇamukhehi paggharita-pubbaloḥita - kimikule nilamakkhika - samparikiṇṇe anāthasālāyaṇ anāthamanusse disvā dayālukā purisā tesāṇ vaṇapaṭicchādanaka-colakāni c' eva, kapālādīhi¹ ca bhesaj-jāni upanāmenti. Tattha colakāni pi kesañci saṇḥāni, kesañci thūlāni pāpuṇanti. Bhesajjakapālakāni pi kesañci susaṇṭhānāni, kesañci dussaṇṭhānāni pāpuṇanti. Na te tattha sumanā vā dummanā vā honti. Vaṇapaṭicchādanamatten' eva hi colena, bhesajjapaṭiggahaṇamatten' eva ca

¹ C 1, C 2, C 4 kapālādīni.

kapālakena tesañ attho. Evam eva yo bhikkhu vaṇaṇṇa-
kaṇ viya cīvaraṇ, bhesajjakapālaṇ viya pattaṇ, kapāle bhe-
sajjaṇ viya ca patte laddhaṇ bhikkhaṇ sallakkheti, ayaṇ
saṅghāṭi-patta-cīvaradhārane asammohasampajaññaena utta-
masampajānakārī ti veditabbo.

90. [57⁸] Asitādisu *asite* ti piṇḍapātabhojane. *Pīte* ti
yāgu-ādipāne. *Khāyite* ti piṭṭhakhajjakādi-khādane. *Sā-
yite* ti madhuphāṇitādi-sāyane. Tattha, “N’ eva davāyā”
ti (M. i 10) ādinā nayena vutto aṭṭhavidho pi attho attho nāma.
Tassa vasena sātthakasampajaññaṇ veditabbaṇ. Lūkha-
paṇita-titta-madhurādisu pana yena bhojanena yassa aphāsu
hoti, taṇ tassa asappāyaṇ. Yaṇ pana nimittakammādi-
vasena paṭiladdhaṇ, yaṇ c’ assa bhuñjato akusalā dhammā
abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṇ ekanta-
asappāyam eva. Viparītaṇ sappāyaṇ. Tassa vasen’ ettha
sappāyasampajaññaṇ, kammaṭṭhānāvijahanavasen’ eva ca
gocarasampajaññaṇ veditabbaṇ.

91. Abbhantare attā nāma koci bhuñjanako n’ atthi.
Vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāren’ eva pana pat-
tapaṭiggahaṇaṇ nāma hoti. Cittakiriyavāyodhātuvipphā-
ren’ eva hatthassa patte otaraṇaṇ¹ hoti. Cittakiriyavāyo-
dhātuvipphāren’ eva ālopakaraṇaṇ, ālopa-uddharaṇaṇ, mu-
khavivaranaṇ ca hoti. Na koci kuṇḍikāya, na yantake-
na hanukaṭṭhīni vivarati. Cittakiriyavāyodhātuvipphāren’
eva ālopassa mukhe ṭhapanāṇ, uparidantānaṇ musalakiccasā-
dhanaṇ, heṭṭhādantānaṇ udukkhalakiccasādhanaṇ, jivhāya
hatthakiccasādhanaṇ ca hoti. Iti naṇ tattha aggajivhāya
tanukhelo, mūlajivhāya bahalakhelo makkheti. Taṇ heṭ-
ṭhādanta-udukkhale jivhāhatthaparivattitaṇ, khelūdakate-
mitaṇ, uparidantamusalasaṇcunṇitaṇ koci kaṭacchunā vā
dabbiyā vā anto pavesento² nāma n’ atthi. Vāyodhātuyā
va pavisati. Pavitṭhaṇ pavitṭhaṇ koci palālasantharakaṇ
katvā dhārento nāma n’ atthi. Vāyodhātuvasen’ eva
tiṭṭhati. Ṭhitaṇ ṭhitaṇ koci uddhanaṇ katvā aggiṇ jāletvā
pacanto nāma n’ atthi. Tejodhātuyā va paccati. Pakkaṇ

pakkaṇ koci daṇḍakena vā yaṭṭhiyā vā bahi nīharanto¹ nāma n' atthi. Vāyodhātu yeva nīharati. Iti vāyodhātu atiharati ca vītiharati ca dhāreti ca parivatteti ca visoseti ca nīharati ca. Paṭhavīdhātu dhāreti ca parivatteti ca sañcunneti ca visoseti ca. Āpodhātu sineheti ca allattaṇ ca anupāleti. Tejodhātu anto paviṭṭhaṇ paviṭṭhaṇ paripāceti. Ākāśadhātu añjaso hoti. Viññāṇadhātu tattha tattha sammāpayogam anvāya ābhuñjati ti. Evam² pavattapaṭisaṅkhānavasena asammohasampajaññaṇ veditabbaṇ.

92. Api ca, gamanato, pariyesanato, paribhogato, āsayato, nidhānato, aparipakkato, paripakkato, phalato, nissandanato, sammakkhanato ti evaṇ dasavidhapaṭikkūlabhāvapaccavekkhanato p' ettha asammohasampajaññaṇ veditabbaṇ. Vitthārakathā pan' ettha Visuddhimagge³ Āhārapaṭikkūla-saññānidhesato gahetabbā.

93. [57⁸] *Uccāra-passāvakamme* ti uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. Tattha pattakāle uccārapassāvaṇ akarontassa sakalasarīrato sedā muccanti, akkhīni bhamanti, cittaṇ na ekaggaṇ hoti, aññe ca rogā uppajjanti; karontassa pana sabbaṇ taṇ na hoti ti ayam ettha attho. Tass' eva vase-na sātthakasampajaññaṇ veditabbaṇ. Atthāne uccārapassāvaṇ karontassa pana āpatti hoti, ayaso vaḍḍhati, jīvī-tantarāyo hoti; patirūpe thāne karontassa sabbaṇ taṇ na hoti ti idam ettha sappāyaṇ. Tassa vasena sappāyasampajaññaṇ, kammaṭṭhānāvijāhanavasena' eva gocarasaṃpajaññaṇ veditabbaṇ.

94. Abbhantare attā nāma koci uccārapassāvakammaṇ karonto⁴ n' atthi. Cittakiriya-vāyodhātu vipphāren' eva pana uccārapassāvakammaṇ hoti. Yathā pana pakke gaṇḍe gaṇḍabhedena pubbalohitaṇ akāmatāya nikkhamati, yathā ca atibharitā udakabhājanā udakaṇ akāmatāya nikkhamati, evaṇ pakkāsaya-muttavatthisu sannicitā uccārapassāvā vāyuvegasamuppilīta akāmatāya pi nikkhamanti. So panāyaṇ evaṇ nikkhamanto uccārapassāvo n' eva tassa bhikkhuno attano hoti, na parassa. Kevalaṇ sarīranissando

¹ C 1, C 2, C 4 nīharako.

² C 1, C 2, C 4 Evam p' ettha.

³ *Visu.* chapter xi.

⁴ C 3 kāranto.

va hoti. Yathā kiṃ? Yathā udakakumbhato purāṇa-udakaṃ chaḍḍentassa n' eva taṃ attano hoti, na paresaṃ. Kevalaṃ paṭijaggaṇamattam eva hoti. Evaṃ pavatta-paṭisaṅkhānavasen' ettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

95. [57⁹] Gatādisu *gate* ti gamane. *Thite* ti thāne. *Nisinne* ti nisajjāya. *Sutte* ti sayane. *Jāgarite* ti jāgaraṇe. *Bhāsīte* ti kathane. *Tuṇhībhave* ti akathane. *Gacchanto vā gacchāmī ti pajānāti, thito vā thito 'mhī ti pajānāti, nisinno vā nisinno 'mhī ti pajānāti, sayāno vā sayāno 'mhī ti pajānāti* ti imasmiṃ thāne addhāna-iriyāpathā kathitā. *Abhikkante, patikkante, ālokite, vilokite, sammiñjite, pasārīte* ti imasmiṃ thāne majjhimā. *Gate, thite, nisinne, sutte* ti idha pana khuddakā cuṇṇiyā iriyāpathā kathitā. Tasmā etesu pi vuttanayen' eva sampajānakāritā veditabbā.

96. Tipiṭaka-Mahā-Sīvatthero pan' āha: Yo ciraṃ gantvā vā caṅkamtivā vā aparabhāge thito iti paṭisaṅcikkhati: caṅkamanakāle pavattā rūpārūpadhammā etth' eva niruddhā ti, ayaṃ gamane sampajānakārī nāma. Yo sajjhāyaṃ vā karonto, kammaṭṭhānaṃ vā manasikaronto ciraṃ thatvā aparabhāge nisinno iti paṭisaṅcikkhati: thitakāle pavattā rūpārūpadhammā etth' eva niruddhā ti, ayaṃ thite sampajānakārī nāma. Yo sajjhāyādi-karānavasen' eva ciraṃ nīditvā aparabhāge nipanno¹ iti paṭisaṅcikkhati: nisinnakāle pavattā rūpārūpadhammā etth' eva niruddhā ti, ayaṃ nisinne sampajānakārī nāma. Yo pana nipannako² sajjhāyaṃ vā karonto, kammaṭṭhānaṃ vā manasikaronto niddaṃ okkamitvā aparabhāge utthāya iti paṭisaṅcikkhati: sayanakāle pavattā rūpārūpadhammā etth' eva niruddhā ti, ayaṃ sutte ca jāgarite ca sampajānakārī nāma. Kiriyaṃ mayacittānaṃ hi appavattaṃ suttaṃ³ nāma, pavattaṃ jāgaritaṃ nāma ti. Yo pana bhāsamāno, ayaṃ saddo nāma otthe ca paṭicca dante ca jivhaṃ ca tāluṃ ca paṭicca, cittassa tadanurūpaṃ payogaṃ paṭicca jāyati ti sato sampajāno bhāsati; ciraṃ vā pana kālaṃ sajjhāyaṃ vā katvā dhammaṃ vā kathetvā kammaṭṭhānaṃ vā parivattetvā pañhaṃ vā vissajjetvā aparabhāge tuṇhi-

¹ C 1, C 2, C 4 nisinno.

² C 1, 2 C nisinnako.

³ C 2, C 4 soppaṃ.

bhūto iti paṭisañcikkhati: bhāsita-kāle uppannā rūpārūpa-dhammā etth' eva niruddhā ti, ayaṇ bhāsita sampajānakārī nāma. Yo tuṇhībhūto ciraṇ dhammaṇ vā kammaṭṭhānaṇ vā manasikatvā aparabhāge iti paṭisañcikkhati: tuṇhībhū-takāle pavattā rūpārūpadhammā etth' eva niruddhā, upadā-rūpappavattiyā sati bhāsati nāma, asati tuṇhībhavati nāmā ti, ayaṇ tuṇhībhave sampajānakārī nāmā ti.

97. Tayidaṇ Mahā-Sivattherena vuttaṇ asammohadhuraṇ imasmiṇ Satipaṭṭhānasutte adhippetāṇ. Sāmaññaphale¹ pa-na sabbam pi catubbidhaṇ sampajaññaṇ labbhati. Tasmā visesato ettha asammohasampajaññass' eva vasena sampajānakāritā veditabbā. Sampajānakārī, sampajānakārī ti ca sabbapadesu satisampayuttass' eva sampajaññassa vasena attho veditabbo. Vibhaṅgappakaraṇe pana, "Sato sampajāno abhikkamati, sato sampajāno paṭikkamati" ti (Vbh. 250) evaṇ etāni padāni vibhattān' eva.

98. [57¹⁰] *Iti² ajjhantaṇ vā* ti evaṇ catusampajaññapari-gaṇhanena attano vā kāye parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena parassa kāye kāyānupassī viharati. Idhāpi *samu-dayadhammānupassī* ti ādisu rūpakkhandhass' eva samudayo ca vayo ca niharitabbo. Sesaṇ vuttasadisam eva. Idha catusampajaññapariggāhikā sati dukkhasaccaṇ. Tassā samuṭṭhāpikā purimatanhā samudayasaccaṇ. Ubhinnaṇ appavatti nirodhasaccaṇ. Vuttappakāro ariyamaggo mag-gasaccaṇ. Evaṇ catusaccavasena ussakkivā nibbutiṇ pa-punāti ti. Idam ekassa catusampajaññapariggāhakassa va-sena yāva arahattā niyyānamukhaṇ ti.

Catusampajaññapabbaṇ niṭṭhitaṇ.

99. [57¹³] Evaṇ catusampajaññavasena kāyānupassanaṇ vibhajitvā, idāni paṭikkūlamanasikāravasena vibhajituṇ, *pu-na ca paraṇ* ti ādim āha. Tattha *imaṇ eva kāyaṇ* ti ādisu yaṇ vattabbaṇ siyā, taṇ sabbaṇ³ sabbākārena vitthārato Visuddhimagge⁴ kāyagatāsaticammaṭṭhāne vuttaṇ. *Ubhato-mukhā* ti heṭṭhā ca upari cā ti dvīhi mukhehi yuttā. *Nānā-*

¹ D. i. 70.

² C 1, C 3 Idāni.

³ C 1, C 2, C 4 omīti sabbaṇ.

⁴ Visu. i. 239-66.

vihiṭassā ti nānāvidhassa. Idaṇ paṇ' ettha opammasaṇ-
sandanaṇ: Ubhato-mukhā mutoli¹ viya hi catumahābhūṭiko
kāyo. Tattha missetvā pakkhitta-nānāvidhadhaññaṇ viya
hi kesādayo dvattiṇṣākārā. Cakkhumā puriso viya yogā-
vacaro. Tassa taṇ mutoliṇ muñcitvā paccavekkhato nānā-
vidhadhañña-pākāṭakālo viya yogino dvattiṇṣākārassa vi-
bhūṭākāro² veditabbo. *Iti ajjhataṇ vā* ti evaṇ kesādipari-
gaṇhanena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā
attano kālena parassa kāye kāyānupassī viharati. Ito
paraṇ vuttanayam eva. Kevalaṇ hi idha dvattiṇṣākārapa-
riggāhikā sati dukkhasaccan ti evaṇ yojanaṇ katvā niyyā-
namukhaṇ veditabbaṇ. Sesaṇ purimasadisam evā ti.

Paṭikkūlamanasikārapabbaṇ niṭṭhitaṇ.

100. [57³⁵] Evaṇ paṭikkūlamanasikāravasena kāyānupa-
sanaṇ vibhajitvā, idāni dhātumanasikāravasena vibhaji-
tuṇ, *puna ca paraṇ* ti ādim āha. Tatrāyaṇ opammasaṇsan-
danena saddhiṇ atthavaṇṇanā: Yathā koci *goghāṭako vā*
tass' eva bhattavetanabhato *antevāsiko vā gāviṇ vadhitvā*
vinivijjhितvā, catasso disā gatānaṇ mahāpathānaṇ vemaj-
jhatṭhānasaṅkhāte *cātummahāpathe koṭṭhāsakoṭṭhāsaṇ*
katvā nisinno assa. Evam eva bhikkhu catunnaṇ iriyāpa-
thānaṇ yena kenaci ākārena ṭhitattā *yathāṭhitaṇ*, *yathā-*
ṭhitattā ca yathāpanihitaṇ kāyaṇ, *atthi imasmiṇ kāye paṭha-*
vīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vayodhātu ti evaṇ paccavekkhati.

101. Kiṇ vuttaṇ hoti? Yathā goghātakassa gāviṇ po-
sentassāpi, āghātanaṇ āharantassāpi, āharitvā tattha ban-
dhitvā ṭhapentassāpi, vadhentassāpi, vadhitaṇ³ mataṇ pas-
santassāpi, tāvad eva gāvī ti saññā na antaradhāyati, yāva
naṇ padāletvā bilaso⁴ na vibhajati. Vibhajitvā nisinnassa

¹ *Ṭikā*: “Vatthādīhi pasibbakākārena bandhitvā kata-
āvaṭṭanaṇ *putoli*.” In *Marāṭhī it is called ‘poṭali’ or*
‘moṭali’.

² C 1, C 2, C 4 vibhūṭakālo.

³ C 3 vadhitamataṇ.

⁴ *All read bilaso; but Ṭikā*: “viliyanti bhijjanti vibhaj-
jantī ti bilā, bhāgā; vakārassa bakāraṇ ikārassa ca ikāraṇ
katvā.”

pana gāvisaññā antaradhāyati, maṇṣasaññā pavattati. Nās-
sa evaṇ hoti: Ahaṇ gāviṇ vikkīṇāmi, ime gāviṇ harantī ti.
Atha khv' assa ahaṇ maṇṣaṇ vikkīṇāmi, ime maṇṣaṇ haranti
icc' eva hoti. Evam eva imassa pi bhikkhuno pubbe bāla-
puthujjanakāle gihibhūtassāpi pabbajitassāpi tāvad eva,
satto ti vā puggalo ti vā saññā na antaradhāyati, yāva¹ imam
eva kāyaṇ yathāṭṭhitaṇ, yathāpaṇihitaṇ ghanavinibbhogaṇ
katvā dhātuso na paccavekkhati. Dhātuso paccavekkhato
pan' assa sattasaññā antaradhāyati, dhātuvasen' eva cittaṇ
santiṭṭhati. Ten' āha Bhagavā: *Imam eva kāyaṇ yathāṭṭhitaṇ
yathāpaṇihitaṇ dhātuso paccavekkhati : Atthi imasmiṇ kāye pa-
thavīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vāyodhātu. Seyyathā pi, bhik-
khave, dakkho—pe—vāyodhātū* ti. Goghātako viya hi yogī.
Gāvisaññā viya sattasaññā. Cātummahāpatho viya catu-
riyāpatho. Bīlaso vibhajitvā nisinnabhāvo viya dhātuso
paccavekkhanan ti. Ayam ettha pālivaṇṇanā. Kammaṭ-
ṭhānakathā pana Visuddhimagge² vitthāritā.

102. [58^o] *Iti ajjhattaṇ vā* ti evaṇ catudhātu-parigaṇha-
nena attano vā kāye parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena
vā parassa kāye kāyānupassī viharati. Ito paraṇ vuttana-
yam eva. Kevalaṇ hi idha catudhātupariggāhikā sati
dukkhasaccan ti evaṇ yojanaṇ katvā niyyānamukhaṇ vedi-
tabbaṇ. Sesaṇ purimasadisam evā ti.

Catudhātumanasikārapabbaṇ niṭṭhitaṇ.

103. [58^o] Evaṇ dhātumanasikāravasena³ kāyānupassanaṇ
vibhajitvā, idāni navasivathikāpabbehi vibhajituṇ, *puna ca
paran* ti ādim āha. Tattha *seyyathā pi passeyyā* ti yathā
passeyya. *Sarīran* ti matasarīraṇ. *Sivathikāya chaddātan*
ti susāne apaviddhaṇ. Ekāhaṇ matassa assā ti *ekāhamataṇ*.
Dvīhaṇ matassa assā ti *dvīhamataṇ*. Tīhaṇ matassa assā ti
tīhamataṇ. Bhastā viya vāyunā, uddhaṇ jīvitapariyādānā
yathānukkamaṇ samuggatena sūnabhāvena uddhumātata-
tā *uddhumātaṇ*. Uddhumātam eva *uddhumātakaṇ*. Pa-
ṭikkūlattā vā kucchitaṇ uddhumātanaṇ ti *uddhumātakaṇ*.

¹ C 1, C 2, C 4 yāvad eva.

² Visu. chapter xi.

³ C 2, C 4 catudhātu°.

Vinilaṇ vuccati viparibhinnavaṇṇaṇ. Vinīlam eva *vinīlakaṇ*. Paṭikkūlattā vā kucchitaṇ nīlan ti *vinīlakaṇ*. Maṇsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa, pubbasannicayaṭṭhānesu setavaṇṇassa, yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa, nīlaṭṭhānesu nīlasāṭaka-pārutasseva chavasarīrass' etaṇ adhivacanaṇ. Paribhinnaṭṭhānehi, navahi vā vaṇamukhehi vissandamānapubbaṇ vipubbaṇ. Vipubbam eva vipubbakaṇ. Paṭikkūlattā vā kucchitaṇ vi-pubban ti vipubbakaṇ. Vipubbakaṇ jataṇ tathābhāvaṇ gatan ti *vipubbakajātāṇ*. So *imam eva kāyaṇ* ti so bhikkhu imaṇ attano kāyaṇ. Tena kāyena saddhiṇ ṇāṇena upasaṇharati, upaneti. Kathaṇ? *Ayam pi kho kāyo evaṇ dhammo evaṇ bhāvī etaṇ anālito* ti. Idaṇ vuttaṇ hoti: Āyu, usmā, viññāṇan ti imesaṇ tinnāṇ dhammānaṇ atthitāya ayaṇ kāyo ṭhānagamanādikkhamo hoti. Imesaṇ pana vigamā ayam pi evaṇ dhammo evaṇ pūtikasabhāvo yeva. *Evaṇ — bhāvī* ti evam eva uddhumātādibhedo bhavissati. *Etaṇ anālito* ti etaṇ uddhumātādibhāvaṇ anatikkanto. *Iti ajjhallaṇ vā* ti evaṇ uddhumātakādiparigaṇhanena¹ attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano kāye, kālena vā² parassa kāye kāyānupassī viharati.

104. [58¹⁷] *Khajjamānaṇ* ti udarādisu nisīditvā udara-maṇsaṇ oṭṭhamāsaṇ, akkhikūṭādīni luṇcitvā khādiyamānaṇ. *Samāṇsalohitaṇ* ti sesāvasesa - maṇsalohitayuttaṇ. *Nim-maṇsalohitamakkhitaṇ* ti maṇse khīṇe pi lohitaṇ na sussaṇti. Taṇ sandhāya vuttaṇ lohitaṇ makkhitaṇ ti. *Aññena* ti aññena disābhāgena. *Hatthaṭṭhikaṇ* ti catusaṭṭhibhedam pi hatthaṭṭhikaṇ pāṭiyekkaṇ vippakiṇṇaṇ. Pādaṭṭhikādisu pi es' eva nayo. *Terovassikānī* ti atikkantaṇ vaccharāṇi. *Pūṭinī* ti abbhokāse ṭhitāni vātātapa-vuṭṭhisamphassena terovassikān' eva pūṭini honti. Antobhūmigatāni pana cirataṇ tiṭṭhanti. *Cuṇṇakajātānī* ti cuṇṇacuṇṇaṇ hutvā vippakiṇṇāni. Sabbattha so *imam evā* ti vuttanayena khajjamānādīnaṇ vasena yojanā kātabbā. *Iti ajjhallaṇ vā* ti evaṇ khajjamānādiparigaṇhanena³ yāva cuṇṇakabhāvā

¹ C 2, C 4 °parigaṇhanto.² C 1 omits vā.³ C 1, C 2, C 4 °parigaṇhanto.

attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena parassa kāye kāyānupassī viharati.

105. *Idha pana tḥatvā nava sīvathikā samodhānetabbā. Ekāhamataṇ vā ti hi ādinā nayena vuttā sabbā pi ekā. Kākehi khajjamānan ti ādikā ekā. Atḥhisaykhalikaṇ samayśalohitaṇ nahārusambandhan ti ekā. Nimmayśalohitamakkhiṭaṇ nahārusambandhan ti ekā. Apagatamayśalohitaṇ nahārusambandhan ti ekā. Atḥhikāni apagatasambandhāni ti ādikā ekā. Atḥhikāni setāni saṅkhavannūpanibhāni ti ekā. Atḥhikāni puṇḥjakitāni terovassikāni ti ekā. Atḥhikāni pūṭini cunṇakajātāni ti ekā.*

106. [59⁹] *Evaṇ kho, bhikkhave* ti idaṇ navasīvathikaṇ dassetvā kāyānupassanaṇ niṭṭhāpento āha. Tattha navasīvathikāpariggāhikā sati dukkhasaccaṇ. Tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṇ. Ubhinnaṇ appavatti nirodhasaccaṇ. Dukkhaparijānanaṇ, samudayapajahanaṇ, nirodhārammaṇaṇ ariyamaggo maggasaccaṇ. Evaṇ catusaccavasena ussakkitvā nibbutiṇ pāpuṇāti ti. Idaṇ navasīvathikāpariggāhakānaṇ bhikkhūnaṇ yāva arahattā niyyānamukhan ti.

Sīvathikāpabbaṇ niṭṭhitaṇ.

107. *Ettāvatā ca ānāpānapabbaṇ, iriyāpathāpabbaṇ, catusampajaññapabbaṇ, paṭikkūlamanasikārapabbaṇ, dhātumanasikārapabbaṇ, navasīvathikāpabbaṇ ti cuddasapabbā kāyānupassanā niṭṭhitā hoti.* Tattha ānāpānapabbaṇ, paṭikkūlamanasikārapabbaṇ ti imān' eva dve appanākammatṭhānāni. Sīvathikānaṇ pana ādinavānupassanāvasena vuttattā sesāni dvādasāpi upacārakammatṭhānān' evā ti.

108. [59¹¹] *Evaṇ Bhagavā cuddasavidhena kāyānupassanūsatipaṭṭhānaṇ kathetvā, idāni navavidhena vedanānupassanaṇ kathetuṇ, kathaṇ ca, bhikkhave* ti ādim āha. Tattha *sukhaṇ vedanaṇ* ti kāyikaṇ vā cetasikaṇ vā sukhaṇ vedanaṇ vediyamāno, ahaṇ sukhaṇ vedanaṇ vediyāmī ti pajānāti ti attho. Tattha kāmaṇ uttānaseyyakā pi dāraḥ thaññapi-vanādikāle, sukhaṇ vediyamānā sukhaṇ vediyāmā ti pajānanti. Na pan' etaṇ evarūpaṇ jānanaṇ sandhāya vuttaṇ. Evarūpaṇ hi jānanaṇ sattūpaladdhiṇ na jahati, sattasaññaṇ na ugghāṭeti, kammatṭhānaṇ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṇ sattūpaladdhiṇ

jahati, sattasaññaṃ ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṃ c' eva satipatthānabhāvanā ca hoti. Idaṃ hi, ko vediyati, kassa vedanā. Kiṃ kāraṇā vedanā ti evaṃ sampajānavediyanaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha ko vediyatī ti? Na koci satto vā puggalo vā vediyati. Kassa vedanā ti? Na kassaci sattassa vā puggalassa vā vedanā. Kiṃ kāraṇā vedanā ti? Vatthu-ārammaṇā ca pan' assa vedanā. Tasmā¹ esa evaṃ pajānāti: Taṃ taṃ sukhādinaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanā vediyati; taṃ pana vedanāpavattiṃ upādāya ahaṃ vediyāmi ti vohāramattaṃ hotī ti. Evaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanā vediyatī ti sallakkhento esa, sukhaṃ vedanaṃ vediyāmi ti pajānāti ti veditabbo.

109. Cittalapabbate aññataro therō viya. Thero kira aphāsukakāle balava-vedanāya nitthananto² aparāparaṃ parivattati. Tam eko daharo āha: Katarāṃ vo, bhante, thānaṃ rujaṭī ti? 'Āvuso, pāṭiyekkaṃ rujanaṭṭhānaṃ nāma n' atthi. Vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanā vediyatī' ti. 'Evaṃ jānanakālate patthāya adhivāsetuṃ vaṭṭati no, bhante' ti? 'Adhivāsemi, āvuso' ti. 'Adhivāsanaṃ, bhante, seyyā' ti. Thero adhivāsesi. Vāto yāva hadayā phālesi. Mañcake antāni rāsikatāni ahesuṃ. Thero daharassa dassesi: Vaṭṭat' āvuso, ettikā adhivāsanaṃ ti? Daharo tuṇhī ahosi. Thero viriyasamathaṃ³ yojetvā saha patisambhidāhi arahattaṃ pāpunītvā samasīsi hutvā parinibbāyi.

110. [59¹⁴] Yathā ca sukhaṃ vedanaṃ evaṃ dukkhaṃ—*pe*—*nirāmisāṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vediyāmāno nirāmisāṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vediyāmi ti pajānāti*. Iti Bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāvasena kathesi. Duvidhaṃ hi kammaṭṭhānaṃ: rūpakammaṭṭhānaṃ, arūpakammaṭṭhānaṃ ti. Rūpapariggaho, arūpapariggaho ti pi etad eva vuccati. Tattha Bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathento sankhepa-manasikāravasena vā vitthāramanasikāravasena vā catudhātuvavatthānaṃ katheti. Tad ubhayam pi Visudhimagge⁴ sabbākārato dassitam eva. Arūpakammaṭ-

¹ C 3 Kasmā.² C 4 *Tikā*, nitthunanto.³ C 3 viriyasamattaṃ.⁴ *Visu.* chapter xi.

thānaṃ pana kathento yebhuyyena vedanāvasena katheti. Tividho hi arūpakammaṭṭhāne abhiniveso: phassavasena, vedanāvasena, cittavasena ti. Kathaṃ? Ekaccassa hi saṅkhittena vā vitthārena vā pariggahite rūpakammaṭṭhāne tasmiṃ ārammaṇe cittacetāsikānaṃ paṭhamābhinipāte taṃ ārammaṇaṃ phusanto uppajjamāno phasso pākaṭo hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ anubhavanti uppajjamānā vedanā pākaṭā hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ pariggahetvā vijānantaṃ uppajjamānaṃ viññānaṃ pākaṭaṃ hoti.

111. Tattha yassa phasso pākaṭo hoti, so pi, na kevalaṃ phasso va uppajjati, tena saddhiṃ tad eva ārammaṇaṃ anubhavamānā vedanā pi uppajjati, sañjānamānā saññā pi, cetayamānā cetanā pi, vijānamānaṃ viññānaṃ pi uppajjati ti phassapañcamake yeva parigaṇhāti. Yassa vedanā pākaṭā hoti, so pi, na kevalaṃ vedanā va uppajjati, tāya saddhiṃ phusamāno phasso pi uppajjati, sañjānamānā saññā pi, cetayamānā cetanā pi, vijānamānaṃ viññānaṃ pi uppajjati ti phassapañcamake yeva parigaṇhāti. Yassa viññānaṃ pākaṭaṃ hoti, so pi, na kevalaṃ viññānaṃ eva uppajjati, tena saddhiṃ tad eva ārammaṇaṃ phusamāno phasso pi uppajjati, anubhavamānā vedanā pi, sañjānamānā saññā pi, cetayamānā cetanā pi uppajjati ti phassapañcamake yeva parigaṇhāti.

112. So, ime phassapañcamakā dhammā kiṃ nissitā ti upadhārento vatthunissitā ti pajānāti; vatthu nāma kārakāyo, yaṃ sandhāya vuttaṃ: “Idaṃ ca pana me viññānaṃ ettha sitaṃ, ettha paṭibaddhaṃ” ti (D. i. 76); so atthato bhūtāni c’ eva upādā-rūpāni ca; evam ettha vatthu rūpaṃ, phassapañcamakā nāma ti nāmarūpam eva passati. Rūpaṃ c’ ettha rūpakkhandho, nāmaṃ cattāro arūpino khandhā ti pañcakkhandhamattaṃ hoti. Nāmarūpavinimmuttā hi pañcakkhandhā, pañcakkhandhavinimmuttaṃ vā nāmarūpaṃ n’ atthi. So, ime pañcakkhandhā kiṃhetukā ti upaparikkhanto avijjādihetukā ti passati. Tato, paccayā c’ eva paccayuppannaṃ ca idaṃ, añño satto vā puggalo va n’ atthi, suddhasaṅkhārapuñjamattam evā ti sappaccaya-nāmarūpavasena tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanāpaṭipātiyā aniccaṃ, dukkhaṃ, anattā ti sammasanto vicarati.

113. So, ajja ajjā ti paṭivedhaṇ ākaṅkhamāno tathārūpe divase utusappāyaṇ, puggalasappāyaṇ, bhojanasappāyaṇ, dhammasavanasappāyaṇ vā labhitvā ekapallaṅkena nisinnu¹ vipassanaṇ matthakaṇ pāpetvā arahatte patitṭhāti. Evaṇ imesaṇ tiṇṇam pi janānaṇ yāva arahattā kammaṭṭhānaṇ kathitaṇ hoti.

114. Idha pana Bhagavā arūpakammaṭṭhānaṇ kathento vedanāvasena kathesi. Phassavasena vā² viññānavasena vā kathiyamānaṇ na pākaṭaṇ hoti, andhakāraṇ viya khāyati, vedanāvasena pana pākaṭaṇ hoti. Kasmā? Vedanānaṇ uppattipākaṭatāya. Sukha-dukkhavedanānaṇ hi uppatti pākaṭā. Yadā sukhaṇ uppajjati, sakalasarīraṇ khobhentaṇ maddantaṇ pharamānaṇ abhisandayamānaṇ, satadhotāṇ khādāpayantaṇ viya, satapākatelaṇ makkhayamānaṇ viya, ghaṭasahassena parilāhaṇ nibbāpayamānaṇ viya, aho sukhaṇ aho sukhaṇ ti vācaṇ nicchārayamānam eva uppajjati. Yadā dukkhaṇ uppajjati, sakalasarīraṇ khobhentaṇ maddantaṇ pharamānaṇ abhisandayamānaṇ, tattaphālaṇ pavesantaṇ viya, vilinatambalohena āsiṅcantaṇ viya, sukkha-tiṇavanaspātimhi araṇṇe dāru-ukkākālāpe khipiyamānaṇ viya, aho dukkhaṇ aho dukkhaṇ ti vipalāpayamānam eva uppajjati. Iti sukhadukkhavedanānaṇ uppatti pākaṭā hoti.

115. Adukkhamasukhā pana duddīpanā andhakārā avibhūtā. Sā sukhadukkhānaṇ apagame sātāsātapaṭipakkhavasena majjhataṭṭhānaṇ adukkhamasukhā vedanā ti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Yathā kiṇ? Yathā antarā piṭṭhipāsānaṇ āruhitvā palātassa migassa anupadaṇ³ gacchanto migaluddako piṭṭhipāsānaṇ orabhāge pi pārabhāge pi padaṇ disvā majjhe apassanto pi, ito ārūlho, ito orūlho, majjhe piṭṭhipāsāne iminā padesena gato bhavissati ti nayato jānāti. Evaṇ ārūlhaṭṭhāne padaṇ viya hi sukhavedanāya uppatti pākaṭā hoti. Orūlhaṭṭhāne padaṇ viya dukkhavedanāya uppatti pākaṭā hoti. Ito āruya majjhe evaṇ gato ti nayato gaṇhanaṇ viya sukhadukkhānaṇ apagame sātāsātapaṭipakkhavasena majjhataṭṭhānaṇ adukkhamasukhā vedanā ti

¹ C 1, C 2, C 4 nisinnu va.

² C 2, C 4 omīti vā.

³ C 1, C 2, C 4 anupathaṇ.

nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Evaṇ Bhagavā paṭhamañ rūpakammaṭṭhānaṇ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṇ vedanāvasena vinivaṭṭetvā dassesi.

116. Na kevalañ ca idh' eva evaṇ dassesi, Cūla-Taṇhāsaṅkhaye, Mahā-Taṇhāsaṅkhaye, Cūla-Vedalle, Mahā-Vedalle, Raṭṭhapālasutte, Māgandiyasutte, Dhātuvibhaṅge, Ānañjasappāye; Dīghanikāyamhi Mahā-Nidāne, Sakkapañhe, Mahā-Satipaṭṭhāne; Saṇyuttakamhi Cūla-Nidānasutte,¹ Rukkhūpame,² Parivīmaṇṣanasutte,³ sakale Vedanāsaṇyutte⁴ ti evaṇ anekesu suttesu paṭhamañ rūpakammaṭṭhānaṇ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṇ vedanāvasena vinivaṭṭetvā dassesi. Yathā ca tesu, evaṇ imasmim pi Satipaṭṭhāne paṭhamañ rūpakammaṭṭhānaṇ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṇ vedanāvasena vinivaṭṭetvā dassesi.

117. [59¹²] Tattha, *sukhaṇ vedanaṇ* ti ādisu ayaṇ aparo pi pajānanapariyāyo: *Sukhaṇ vedanaṇ vediyāmī ti pajānāti* ti sukhavedanāya⁵ khaṇe dukkhāya vedanāya abhāvato sukhaṇ vedanaṇ vediyamāno, sukhaṇ vedanaṇ vediyāmī ti pajānāti. Tena yā pubbe bhūtapubbā dukkhā vedanā, tassā idāni abhāvato, imissā ca sukhāya ito paṭhamañ abhāvato vedanā nāma aniccā addhuvā vipariṇāmadhammā ti iti ha tattha sampajāno hoti. Vuttaṇ⁶ h' etaṇ Bhagavatā: “Yasmiṇ, Aggivessana, samaye sukhaṇ vedanaṇ vedeti, n' eva tasmiṇ samaye dukkhaṇ vedanaṇ vedeti, na adukkhamasukhaṇ vedanaṇ vedeti; sukhaṇ yeva tasmiṇ samaye vedanaṇ vedeti. Yasmiṇ, Aggivessana, samaye dukkhaṇ—pe—adukkhamasukhaṇ vedanaṇ vedeti, n' eva tasmiṇ samaye sukhaṇ vedanaṇ vedeti, na ca tasmiṇ samaye dukkhaṇ vedanaṇ vedeti, adukkhamasukhaṇ yeva tasmiṇ samaye vedanaṇ vedeti. Sukhā pi kho, Aggivessana, vedanā aniccā, saṅkhatā, paṭiccasamuppannā, khayadhammā, vayadhammā, virāga-dhammā, nirodhadhammā. Dukkhaṇ pi kho,—pe—Adukkhamasukhā pi kho, Aggivessana, vedanā aniccā—pe—nirodhadhammā. Evaṇ passaṇ, Aggivessana, sūtavā ariyasāvako sukhāya pi vedanāya nibbindati, dukkhāya pi . . .

¹ S. ii. 92 (?). ² S. ii. 87. ³ S. ii. 80. ⁴ S. iv. 204–37.

⁵ C 3 sukhāya vedanāya.

⁶ C 3 Vuttam pi c' etaṇ.

adukkhamasukhāya pi vedanāya nibbindati; nibbindaṇṇaṇ virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṇṇaṇ vimuttam iti ñāṇaṇ hoti. Khīṇā jāti, vusitaṇ brahmacariyaṇ, kataṇ karaṇiyaṇ, nāparaṇ itthattāyā ti pajānāti” ti (M. i. 500).

118. [59¹⁶] *Sāmisāṇ vā sukhā* ti ādisu sāmīsā sukhā nāma pañcakāmaguṇāmisanissitā cha gehasita-somanassavedanā. Nirāmīsā sukhā nāma cha nekkhammasita-somanassavedanā. Sāmīsā dukkhā nāma cha gehasita-domanassavedanā. Nirāmīsā dukkhā nāma cha nekkhammasita-domanassavedanā. Sāmīsā adukkhamasukhā nāma cha gehasita-upekkhā vedanā. Nirāmīsā adukkhamasukhā nāma cha nekkhammasita-upekkhāvedanā. Tāsaṇ vibhāgo Uparipaṇṇāsake (M. iii. 217–19) pāliyaṇ āgato yeva.

119. [59²¹] *Iti ajjhantaṇ vā* ti evaṇ sukhavedanādi-parigaṇhanena attano vā vedanāsu, parassa vā vedanāsu, kālena vā attano kālena vā parassa vedanāsu vedanānupassī viharati. *Samudayadhammānupassī* vā ti ettha pana, avijjāsamudayā vedanāsamudayo ti ādihi pañcahi ākārehi vedanānaṇ samudayaṇ ca vayaṇ ca passanto samudayadhammānupassī vā vedanāsu viharati, vāyadhammānupassī vā vedanāsu viharati, kālena samudayadhammānupassī, kālena vāyadhammānupassī vā vedanāsu viharati ti veditabbo. Ito paraṇ kāyānupassanāya vuttanayam eva. Kevalaṇ hi idha vedanāpariggāhikā sati dukkhasaccaṇ ti evaṇ yojanaṇ katvā vedanāpariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṇ veditabbaṇ. Sesaṇ tādīsam evā ti.

Vedanānupassanā niṭṭhitā.

120. [59²⁹] Evaṇ navavidhena vedanānupassanāsati-patthānaṇ kathetvā, idāni soḷasavidhena cittaṇnupassanaṇ kathetuṇ, *kathaṇ ca, bhikkhave*, ti ādim āha. Tattha *sarāgaṇ* ti aṭṭhavidha¹-lobhasahagataṇ. *Vītarāgaṇ* ti lokiyakusalāvyākataṇ. Idaṇ pana, yasmā dhammasammasanaṇ, na dhammasamodhānaṇ, tasmā idha ekapade pi lokuttaraṇ na labbhati. Sesāni cattāri akusalacittāni n’ eva purimapaḍaṇ, na pacchimapaḍaṇ bhajanti. *Sadosaṇ* ti duvidhaṇ

¹ C 3 aṭṭhavidhaṇ.

domassasahagataṇ. *Vītadosan* ti lokiyakusalāvyākataṇ. Sesāni dasa akusalacittāni n' eva purimapadaṇ, na pacchimapadaṇ bhajanti. *Samohan* ti vicikicchāsahagatañ c' eva uddhaccasahagatañ cā ti duvidhaṇ. Yasmā pana moho sabbākusalesu uppajjati, tasmā sesāni pi idha vaṭṭanti yeva. Imasmiṇ yeva hi duke dvādasākusalacittāni pari-yādinñāni ti. *Vītamohan* ti lokiyakusalāvyākataṇ. *Saṅkhittan* ti thīnamiddhānupatitaṇ. Etaṇ hi saṅkucitacittaṇ nāma. *Vikkhittan* ti uddhaccasahagataṇ. Etaṇ hi pasācittāṇ nāma. *Mahaggatan* ti rūpārūpāvacaraṇ. *Amahaggatan* ti kāmāvacaraṇ. *Sa-uttaran* ti kāmāvacaraṇ. *Anuttaran* ti rūpārūpāvacaraṇ. Tatrāpi sa-uttaraṇ rūpāvacaraṇ. Anuttaraṇ arūpāvacaram eva, *samāhitan* ti yassa appanāsamādhī upacārasamādhī vā atthi. *Asamāhitan* ti ubhaya-samādhiviraḥitaṇ. *Vimuttan* ti tadaṅga-vikkhambhana-vimuttīhi vimuttaṇ. *Avimuttan* ti ubhayavimuttirahitaṇ. Samuccheda-paṭipassaddhi-nissaraṇavimuttīnaṇ pana idha okaso va¹ n' atthi.

121. [59³⁶] *Iti ajjhattaṇ vā* ti evaṇ sarāgādīparigaṇhanena yasmiṇ yasmiṇ khaṇe yaṇ yaṇ cittaṇ pavattati, taṇ taṇ sallakkhento attano vā citte, parassa vā citte, kālena vā attano, kālena parassa citte cittānupassī viharati. *Samudayadhammānupassī* ti ettha pana avijjāsamudayā viññāṇa-samudayo ti evaṇ pañcahi ākārehi viññāṇassa samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Ito paraṇ vuttanayam eva. Kevalaṇ hi idha cittapariggāhikā sati dukkhasaccan ti evaṇ yojanaṇ katvā cittapariggāhakassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṇ veditabbaṇ. Sesaṇ tādisam evā ti.

Cittānupassanā niṭṭhitā.

122. [60⁷] Evaṇ solasavidhena cittānupassanāsati paṭṭhānaṇ kathetvā, idāni pañcavidhena dhammānupassanaṇ ka-thetuṇ, *kathaṇ ca, bhikkhave* ti ādim āha. Api ca Bhagavatā kāyānupassanāya suddharūpapariggaho kathito; vedanā-cittānupassanāhi suddha-arūpapariggaho. Idāni rūpārūpa-missakapariggahaṇ kathetuṇ, *kathaṇ ca, bhikkhave* ti ādim

āha. Kāyānupassanāya vā¹ rūpakkhandhapariggaho kathi-to, vedanānupassanāya vedanākkhandhapariggaho va, cittānupassanāya viññānakkhandhapariggaho va. Idāni saññāsañkhārakkhandhapariggaham pi kathetuṇ, *kathaṇ ca, bhikkhave* ti ādim āha. Tattha *santan* ti abhinhasamudācārasena saṇvijjamānaṇ. *Asantan* ti asamudācārasena vā pahinattā vā avijjamānaṇ. *Yathā cā* ti yena kāraṇena kāmacchandassa uppādo hoti. *Taṇ ca pajānālī* ti taṇ ca kāraṇaṇ pajānāti. Iminā nayena sabbapadesu attho vedittabbo.

123. Tattha subhanimitte ayoniso manasikārena kāmacchandassa uppādo hoti. Subhanimittaṇ nāma subham pi subhanimittaṇ, subhārammaṇam pi subhanimittaṇ. Ayoniso manasikāro nāma anupāya-manasikāro, uppatthamanasikāro, anicce niccan ti vā, dukkhe sukhan ti vā, anattani attā ti vā, asubhe subhan ti vā manasikāro. Taṇ tattha bahulaṇ pavattayato kāmacchando uppajjati. Ten' āha Bhagavā: "Atthi, bhikkhave, subhanimittaṇ. Tattha ayoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāya, uppannassa vā kāmacchandassa bhiyyobhāvāya vepullāyā" ti (S. v. 64 and 103). Asubhanimitte pana yoniso manasikārena pahānaṇ hoti. Asubhanimittaṇ nāma asubham pi asubhārammaṇam pi. Yoniso manasikāro nāma upāyamanasikāro, pathamanasikāro, anicce aniccan ti vā, dukkhe dukkhan ti vā, anattani anattā ti vā, asubhe asubhan ti vā manasikāro. Taṇ tattha bahulaṇ pavattayato kāmacchando pahiyati. Ten' āha Bhagavā: "Atthi, bhikkhave, asubhanimittaṇ. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayam² āhāro anuppannassa vā kāmacchandassa anuppādāya, uppannassa vā kāmacchandassa pahānāyā" ti (S. v. 105).

124. Api ca cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṇvattanti: asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo,

¹ C 1, C 2, C 4 omit vā.

² The S. text: ayam anāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāya, uppannassa vā kāmacchandassa bhiyyobhāvāya vepullāyā.

indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, kalyāṇa-mittatā, sappāyakathā ti. Dasavidhaṇ hi asubhanimittaṇ uggaṇhantassāpi kāmaccchando pahiyati, bhāventassāpi, indriyesu pihitadvārassāpi, catunnaṇ pañcannaṇ ālopānaṇ okase sati udakaṇ pivitvā yāpanasīlatāya bhojane mattaññuno pi. Tena¹ vuttaṇ:

“Cattāro pañca ālope abhuttvā udakaṇ pive
alaṇ phāsuvihārāya pahitattassa bhikkhuno” ti

(Th. i. 983).

Asubhakammika-Tissattherasadise² asubhabhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi kāmaccchando pahiyati. Thānanisajjādisu dasa-asubhanissita-sappāyakathāya pi pahiyati. Tena vuttaṇ: Cha dhammā kāmaccchandassa pahānāya saṇvat-tanti ti. Imehi pana chahi dhammehi pahinassa kāmaccchandassa arahattamaggena āyatiṇ anuppādo hoti ti pajānāti.

125. Paṭighanimitte ayoniso manasikārena pana byāpādassa uppādo hoti. Tattha paṭigham pi paṭighanimittaṇ, paṭighārammaṇam pi paṭighanimittaṇ. Ayoniso manasikāro sabbattha ekalakkhaṇo va. Taṇ tasmiṇ nimitte bahulaṇ pavattayato byāpādo uppajjati. Ten' āha: “Atthi, bhikkhave, paṭighanimittaṇ. Tattha ayoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa byāpādassa uppādāya, uppannassa byāpādassa bhiyyobhāvāya vepullāyā” ti (S. v. 103). Mettāya pana cetovimuttiyā yoniso manasikāren' assa pahānaṇ hoti. Tattha mettā ti vutte appanā pi upacāro pi vaṭṭati. Cetovimutti ti appanā va. Yoniso manasikāro vuttalakkhaṇo va. Taṇ tattha bahulaṇ pavattayato byāpādo pahiyati. Ten' āha: “Atthi, bhikkhave, mettā cetovimutti. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā byāpādassa anuppādāya, uppannassa vā byāpādassa pahānāyā” ti (S. v. 105).

126. Api ca cha dhammā byāpādassa pahānāya saṇvat-

¹ C 3 Ten' etaṇ vuttaṇ:

² See *Visu.* i. 20.

³ *The S. text:* ayam anāhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya, uppannassa vā byāpādassa bhiyyobhāvāya vepullāyā.

tantī: mettānimittassa uggaho, mettābhāvanānuyogo, kammassakatāpaccavekkhanā, paṭisañkhānabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathā ti. Odissaka-anodissaka-disāpharaṇāṇaṇ hi aññataravasena mettaṇ uggāṇhantassāpi byāpādo pahiyati, odhiso¹ anodhiso disāpharaṇavasena mettaṇ bhāven-tassāpi. Tvaṇ etassa kuddho kiṇ karissasi? Kim assa silādini nāsetuṇ sakkhissasi? Na nu tvaṇ attano kammena āgantvā attano kammen' eva gamissasi? Parassa kujjhaṇaṇ nāma vitaccikaṅgāra-tatta-ayasalākā-guthādini gahetvā paraṇ paharitukāmatāsadiṣaṇ hoti. Eso pi tava kuddho kiṇ karissati? Kiṇ te silādini vināsetuṇ sakkhissati? Esa attano kammena āgantvā attano kammen' eva gamissati. Apaṭicchita²-pahēṇakaṇ viya, paṭivātaṇ³ khittarajomutṭhi viya etass' eva c' esa kodho matthake patissati ti evaṇ attano ca parassa ca kammassakataṇ paccavekkhato pi, ubhaya-kammassakataṇ paccavekkhitvā paṭisañkhāne ṭhitassāpi, Assaguttattherādisadise mettābhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi byāpādo pahiyati. Thāna-nisajjādisu mettānisitasappāyakathāya pi pahiyati. Tena vuttaṇ: Cha dhammā byāpādassa pahānāya saṇvattantī ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa byāpādassa anāgāmimaggena āyatiṇ anuppādo hoti ti pajānāti.

127. Arati-ādisu ayoniso manasikārena thīnamiddhassa uppādo hoti. Arati nāma ukkaṇṭhitatā. Tandī nāma kāyā-lasiyatā. Vijambhikā nāma kāyavināmanā. Bhattasammado nāma bhattamucchā, bhattaparilāho. Cetaso ca⁴ linattaṇ nāma cittassa linākāro. Imesu arati-ādisu ayoniso-manasikāraṇ bahulaṇ pavattayato thīnamiddhaṇ uppajjati. Ten' āha: "Atthi, bhikkhave, arati, tandi, vijambhikā, bhattasammado, cetaso ca linattaṇ. Tattha ayoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā thīnamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thīnamiddhassa bhiyyobhāvāya vepullāyā" ti (S. v. 103). Ārambhadhātu-ādisu pana yoniso manasikāren' assa pahānaṇ hoti. Ārambhadhātu nāma paṭhamārambhaviriyaṇ. Nikkamadhātu nāma kossajato

¹ C 2, C 4 odiso anodiso.

² See S. i. 162.

³ See Dh. 125.

⁴ C 3 omits ca.

nikkhamatāya tato balavataṇṇaṃ. Parakkamadhātu nāma paraṇ paraṇ thānaṇ akkamanato tato pi balavataṇṇaṃ. Imasmiṇ tippabhede viriye yoniso manasikāraṇ bahulaṇ pavattayato thīnamiddhaṇ pahiyati. Ten' āha: "Atthi, bhikkhave, ārambhadhātu, nikkamadhātu, parakkamadhātu. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayam¹ āhāro anuppannassa vā thīnamiddhassa anuppādāya, uppannassa vā thīnamiddhassa pahānāya" ti (S. v. 105).

128. Api ca cha dhammā thīnamiddhassa pahānāya saṇvattanti: atibhojane nimittaggāho, iriyāpathasamparivatanaṃ, ālokasaññāmanasikāro, abbhokāse vāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathā ti. Āharahatthaka-tatravaṭṭaka-alasāṭaka-kākamāsaka-bhuttavamitaka-bhojanaṇ bhuñjitvā ratitṭhāna-divāṭṭhāne nisinnassa hi samaṇadhammaṇ karoto thīnamiddhaṇ mahāhatthi viya ottharantaṇ āgacchati. Catupañca-ālopa-okasaṇ pana thapetvā pāṇiyaṇ pivitvā yāpanasilassa bhikkhuno taṇ na hoti ti evaṇ atibhojane nimittaṇ gaṇhantassāpi thīnamiddhaṇ pahiyati. Yasmiṇ iriyāpathe thīnamiddhaṇ okkamati, tato aññaṇ parivattentassāpi, rattiṇ candāloka-dīpāloka-ukkāloke, divā suriyālokaṇ manasikarontassāpi, abbhokāse vasantassāpi, Mahā-Kassapattherasadiṣṣe pahīnathīnamiddhe kalyāṇamitte sevantassāpi thīnamiddhaṇ pahiyati. Thānanisajjādisu dhutaṅganissita-sappāyakathāya pi pahiyati. Tena vuttaṇ: Cha dhammā thīnamiddhassa pahānāya saṇvattanti ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa thīnamiddhassa arahattamaggena āyatiṇ anuppādo hoti ti pajānāti.

129. Cetaso avūpasame ayoniso manasikārena uddhaccakukkuccassa uppādo hoti. Avūpasamo nāma avūpasantākāro. Uddhaccakukkuccam eva taṇ atthato. Tattha ayoniso manasikāraṇ bahulaṇ pavattayato uddhaccakukkuccaṇ uppajjati. Ten' āha: "Atthi, bhikkhave, cetaso avūpasamo. Tattha ayoniso-manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppan-

¹ *The S. text* : ayam anāhāro anuppannassa vā thīnamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thīnamiddhassa bhiyyobhāvāya vepullāya.

nassa vā uddhaccakukkuccassa bhiyyobhāvāya vepullāyā” ti (S. v. 103). Samādhisaṅkhāte pana cetaso vūpasame yoniso manasikāren’ assa pahānaṇ hoti. Ten’ āha: “Atthi, bhikkhave, cetaso vūpasamo. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayam¹ āhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa anuppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa pahānāyā” ti (S. v. 106).

130. Api ca cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṇvattanti: bahussutatā, paripucchakatā, Vinaye pakataññūtā, vuddhasevitā, kalyāṇamittatā, sappāyakathā ti. Bāhusaccena pi hi ekaṇ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye pāḷivasena atthavasena ca uggaṇhantassāpi uddhaccakukkucaṇ pahiyati. Kappiyākappiyaparipucchābahulasāpi, Vinayapakatiyaṇ ciṇṇavasibhāvatāya pakataññuno pi, vuddhe mahallake there upasaṅkamantassāpi, Upālittherassa-
disse Vinayadhare kalyāṇamitte sevantassāpi uddhaccakukkucaṇ pahiyati. Thānanisajjādisu kappiyākappiyanissitasappāyakathāya pi pahiyati. Tena vuttaṇ: Cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṇvattanti ti. Imehi pana chahi dhammehi pahine uddhaccakukkucce uddhaccassa arahattamaggena, kukkuccassa anāgāmimaggena āyatiṇ anuppādo hoti ti pajānāti.

131. Vicikicchāthānīyesu dhammesu ayoniso-manasikārena vicikicchāya uppādo hoti. Vicikicchāthānīyā dhammā nāma punappuna vicikicchāya kāraṇattā vicikicchā va. Tattha ayoniso manasikāraṇ bahulaṇ pavattayato vicikicchā uppajjati. Ten’ āha: “Atthi, bhikkhave, vicikicchāthānīyā dhammā. Tattha ayoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya vepullāyā” ti (S. v. 103). Kusalādidhammesu yoniso manasikārena pan’ assā pahānaṇ hoti. Ten’ āha: “Atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā, savajjānavajjā dhammā, sevittabbāsevittabbā dhammā, hīnappaṇitā dhammā, kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yoniso

¹ *The S. text* : ayam anāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa bhiyyobhāvāya vepullāya.

manasikārabahulīkāro, ayam¹ āhāro anuppannāya vā vicikicchāya anuppādāya, uppannāya vā vicikicchāya pahānāyā” ti (S. v. 106).

132. Api ca cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṅvattanti: bahussutātā, paripucchakatā, Vinaye pakataññūtā, adhimokkhabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathā ti. Bāhusaccena pi hi ekaṇ vā—pe—pañca vā nikāye pāli-vasena atthavasena ca uggaṇhantassāpi vicikicchā pahiyati. Tiṇi Ratanāni ārabba paripucchābahulassāpi, Vinaye cinnavasibhāvassāpi, Tisu Ratanesu okappaniyasaddhāsaṅkhātā-adhimokkhabahulassāpi, saddhādhimutte Vakkalitherasadise kalyāṇamitte sevantassāpi vicikicchā pahiyati. Thānanisajjādisu Tiṇṇaṇ Ratanānaṇ gūṇanissita-sappāyakathāya pi pahiyati. Tena vuttaṇ: Cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṅvattanti ti. Imehi pana chahi dhammehi pahānāya vicikicchāya sotāpattimaggena āyatiṇ anuppādo hoti ti pajānāti.

133 (60²⁸) *Iti ajjhantaṇ vā* ti evaṇ pañcanīvaraṇaparigaṇhanena attano vā dhammesu, parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā pan’ ettha subhanimitta-asubhanimittādisu ayonisomanasikāra-yonisomanasikāravasena pañcasu nīvaraṇesu vuttā yeva nīharitabbā. Ito paraṇ vuttanayam eva. Kevalaṇ hi idha nīvaraṇapariggāhikā sati dukkhasaccan ti evaṇ yojanaṇ katvā nīvaraṇapariggāhakaṇ bhikkhuno niyyānamukhaṇ veditabbaṇ. Sesaṇ tādisam evā ti.

Nīvaraṇapabbaṇ niṭṭhitaṇ.

134. [60³⁷] Evaṇ pañcanīvaraṇavasena dhammānupassanaṇ vibhajitvā, idāni pañcakkhandhavasena vibhajituṇ, *puna ca paran* ti ādim āha. *Pañcas’ upādānakkhandhesū* ti, upādānassa khandhā upādānakkhandhā. Upādānassa paccaya-bhūtā dhammapuñjā dhammarāsayo ti attho. Ayam ettha

¹ *The S. text* : ayam anāhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya vepulāya.

saṅkhepo. Vitthārato pana khandhakathā Visuddhimagge¹ vuttā. *Iti rūpaṇ* ti idaṇ rūpaṇ, ettakaṇ rūpaṇ, na ito paraṇ atthī ti sabhāvato rūpaṇ sañjānāti. Vedanādisu pi es' eva nayo. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthārena pana rūpādini Visuddhimagge¹ khandhakathāyam eva vuttāni. *Iti rūpassa samudayo* ti evaṇ avijjāsamudayādivasena pañcaḥ' ākārehi rūpassa samudayo. *Iti rūpassa atthaṅgamo* ti evaṇ avijjāni-rodhādivasena pañcaḥ' ākārehi rūpassa atthaṅgamo. Veda-nādisu pi es' eva nayo. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthāro pana Visuddhimagge² udayabbayañānakathāyaṇ vutto.

135. [61^a] *Iti ajjhattan vā* ti evaṇ pañcakkhandhapari-
gaṇhanena attano vā dhammesu, parassa vā dhammesu,
kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānu-
passī viharati. Samudayavayā pan' ettha avijjāsamudayā
rūpasamudayo ti ādīnaṇ pañcasu khandhesu vuttānaṇ pañ-
ñāsāya lakkhaṇānaṇ vasena nīharitabbā. Ito paraṇ vutta-
nayam eva. Kevalaṇ hi idha khandhapariggāhikā sati
dukkhasaccan ti evaṇ yojanaṇ katvā khandhapariggāha-
kassa bhikkhuno niyyānamukhaṇ veditabbaṇ. Sesāṇ tādi-
sam evā ti.

Khandhapabbāṇaṃ niṭṭhiyaṃ.

136. [61¹¹] Evaṇ pañcakkhandhavasena dhammānupassanaṇ vibhajitvā, idāni āyatanavasena vibhajituṇ, *puna ca paran* ti ādim āha. Tattha, *chasu ajjhā²tika-bāhiresu āyatanesū* ti cakkhuṇ, sotaṇ, ghāṇaṇ, jivhā, kāyo, mano ti imesu chasu ajjhattikesu; rūpaṇ, saddo, gandho, raso, phoṭṭhabbaṇ,³ dhammā ti imesu chasu bāhiresu. *Cakkhuṇ ca pajānāti* ti cakkhuppasādaṇ yathāvasarasa-lakkhaṇavasena pajānāti. *Rūpe ca pajānāti* ti bahiddhā catusamuṭṭhānīyarūpe ca yāthāva-sarasa-lakkhaṇavasena pajānāti. *Yaṇ ca tadubhayaṇ paṭicca uppajjati saṇyojanan* ti yaṇ ca cakkhuṇ c' eva rūpe cā ti ubhayaṇ paṭicca, kāmarāgasanyaṇjanan, paṭigha-māna-ditṭhi-vicikicchā-silabbataparāmāsa-bhavarāga - issā - macchariya-avijjāsanyaṇjanan ti dasavidha-sanyaṇjanan uppajjati, taṇ ca yāthāva-sarasa-lakkhaṇavasena pajānāti.

¹ *Visu.* chapter xiv.

² *Visu.* chapter xx.

³ C 3 photthabbo.

137. Kathaṇ pan' etaṇ uppajjati ti? Cakkhudvāre tāva apāthagataṇ iṭṭhārammaṇaṇ kāmassādayasena assādayato abhinandato¹ kāmārāgasanyojanaṇ uppajjati. Anīṭṭhārammaṇe kujjhato paṭighasanyojanaṇ uppajjati. Thapetvā maṇ ko añño etaṇ ārammaṇaṇ vibhāvetuṇ samattho atthi ti maññato mānasanyojanaṇ uppajjati. Evaṇ² rūpārammaṇaṇ niccaṇ dhuvaṇ ti gaṇhato diṭṭhisanyojanaṇ uppajjati. Evaṇ³ rūpārammaṇaṇ satto nu kho sattassa nu kho ti vicikicchato vicikicchāsanyojanaṇ uppajjati. Sampattibhave vata no idaṇ sulabhaṇ jātaṇ ti bhavaṇ patthentassa bhavarāgasanyojanaṇ uppajjati. Āyatim pi evarūpaṇ⁴ sīlabbataṇ samādiyitvā sakkā laddhun ti sīlabbataṇ samādiyantassa sīlabbataparāmāsasanyojanaṇ uppajjati. Aho vat' etaṇ rūpārammaṇaṇ aññe na labheyyuṇ ti usūyato issāsanyojanaṇ uppajjati. Attanā laddhaṇ rūpārammaṇaṇ aññassa maccharāyato macchariyasanyojanaṇ uppajjati. Sabbeḥ' eva sahaajāta-aññānavasena avijjāsanyojanaṇ uppajjati.

138. [61¹⁷] *Yathā ca anuppannassū* ti yena kāraṇena asamudācāravasena anuppannassa tassa dasavidhassāpi saṇyojanassa uppādo hoti, taṇ ca kāraṇaṇ pajānāti. *Yathā ca uppannassū* ti appahīnaṭṭhena pana samudācāravasena vā uppannassa tassa dasavidhassāpi saṇyojanassa yena kāraṇena pahānaṇ hoti, taṇ ca kāraṇaṇ pajānāti. *Yathā ca pahīnassū* ti tadaṅga-vikkhambhanappahānavasena pahīnassāpi tassa dasavidhassa saṇyojanassa yena kāraṇena āyatiṇ anuppādo hoti, taṇ ca pajānāti.

139. Kena kāraṇena pan' assa āyatiṇ anuppādo hoti? Diṭṭhi-vicikicchā-sīlabbataparāmāsa-issā-macchariyabhedassa tāva pañcavidhassa saṇyojanassa sotāpattimaggena āyatiṇ anuppādo hoti. Kāmārāga-paṭighasanyojanaṇadvayassa olārikassa sakadāgāmimaggena, anusahagatassa anāgāmimaggena; māna-bhavarāga-avijjā-saṇyojanattayassa arahattamaggena āyatiṇ anuppādo hoti. *Sotaṇ ca pajānāti sadde cā* ti ādisu pi es' eva nayo. Api c' ettha āyatanakathā

¹ C 2, C 4 abhinandayato.

² C 1, C 2, C 4 Etaṇ.

³ C 2, C 4 Etaṇ.

⁴ C 1, C 2, C 4 etaṇ rūpaṇ.

vitthārato Visuddhimagge¹ Āyatananiddese vuttanayen' eva veditabbā.

140. [61²⁸] *Iti ajjhattaṇ vā* ti evaṇ ajjhattikāyatanapari-gaṇhanena attano vā dhammesu, bāhirāyatanapari-gaṇhanena parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā pan' ettha avijjāsamudayā cakkhusamudayo ti rūpāyatanānaṇ rūpakkhandhe, arūpāyatanesu manāyatanassa viññāṇak-khandhe, dhammāyatanassa sesakkhandhesu vuttanayena nī-haritabbā. Lokuttaradhammā na gahetabbā. Ito paraṇ vuttanayam eva. Kevalaṇ hi idha āyatanapariggāhikā sati dukkhasaccan ti evaṇ yojanaṇ katvā āyatanapariggāhakas-sa bhikkhuno niyyānamukhaṇ veditabbaṇ. Sesaṇ tādīsam evā ti.

Āyatanapabbaṇ niṭṭhitaṇ.

141. [61³²] Evaṇ cha ajjhattikabāhirāyatanavasena dham-mānupassanaṇ vibhajitvā, idāni bojjhaṅgavasena vibha-jituṇ, *puna ca paraṇ* ti ādim āha. Tattha *bojjhaṅgesū* ti bujghanakassa² sattassa aṅgesu. *Santaṇ* ti paṭilābhavasena saṇvijjamānaṇ. Satisambojjhaṅgan ti satisaṅkhātaṇ boj-jhaṅgaṇ. Ettha hi, sambujjhati āradhavi-passakato paṭ-ṭhāya yogāvacaro ti sambodhi. Yāya vā so sati-ādikāya sattadhammasāmaggiyā sambujjhati, kilesaniddāto utṭhā-ti, saccāni vā paṭivijjhati, sā dhammasāmaggī sambodhi. Tassa sambodhissa, tassā vā sambodhiyā aṅgan ti samboj-jhaṅgaṇ. Tena vuttaṇ: Satisaṅkhātaṇ bojjhaṅgan ti. Se-sabojjhaṅgesu pi iminā va nayena vacanatto daṭṭhabbo.³

142. [61³⁷] *Asantaṇ* ti apaṭilādhavasena⁴ avijjamānaṇ. *Yathū ca anuppannassū* ti ādisu pana, satisambojjhaṅgassa tāva, "Atthi, bhikkhave, satisambojjhaṅgaṭṭhāniyā dham-mā. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā satisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā satisambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāva-nāya pāripūriyā saṇvattatī" ti (S. v. 65). Evaṇ uppādo

¹ *Visu.* chapter xv.

² C 3 bujghanakasattassa.

³ C 3 veditabbo.

⁴ C 3 apaṭilābhavasena.

hoti. Tattha sati yeva satisambojjhaṅgaṭṭhanīyā dhammā. Yoniso manasikāro vuttalakkaṇo yeva. Taṇ tattha bahulaṇ pavattayato satisambojjhaṅgo uppajjati.

143. Api ca cattāro dhammā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṇvattanti: satisampajaññaṇ, muṭṭhassatipuggalaparivajjanatā, upaṭṭhitasatipuggalasevanatā, tadadhimuttatā ti. Abhikkantādisu hi sattasu ṭhānesu satisampajaññaena, bhattachikkhattakākasadisa-muṭṭhassatipuggalaparivajjanena, Tissadattatthera - Abhayattherasadisa - upaṭṭhitasatipuggalasevanena, ṭhānanisajjādisu satisamuṭṭhāpanatthaṇ ninna-poṇa-pabbhāracittatāya ca¹ satisambojjhaṅgo uppajjati. Evaṇ catuhi kāraṇehi uppannassa paṇ' assa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti ti pajānāti.

144. Dhammavicayasambojjhaṅgassa pana, “ Atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā—pe—kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṇvattatī ” ti (S. v. 66) evaṇ uppādo hoti.

145. Api ca satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṇvattanti: paripucchakatā, vatthuvisadakiriya, indriyasamattapaṭipādanā, duppaññaṇapuggalaparivajjanā, paññavantapuggalasevanā, gambhīraññanacariyapaccavekkhaṇā, tadadhimuttatā ti. Tattha paripucchakatā ti khandha-dhātū-āyatana-indriya-bala-bojjhaṅga-maggaṅga-jhānaṅga-samatha²-vipassanānaṇ atthasannissitaparipucchābahulatā.

146. Vatthuvisadakiriya³ ti ajjhattika-bāhirānaṇ vatthūnaṇ visadabhāvakaraṇaṇ. Yadā hi 'ssa kesa-nakha-lomāni atidighāni honti, sarīraṇ vā ussannadosaṇ c' eva sedamalamakkhitaṇ ca, tadā ajjhattikaṇ vatthuṇ avisadaṇ hoti aparisuddhaṇ. Yadā pana cīvaraṇ jīṇṇaṇ kiliṭṭhaṇ duggandhaṇ hoti, senāsanaṇ vā uklāpaṇ, tadā bāhiraṇ vatthu avisadaṇ hoti aparisuddhaṇ. Tasmā kesādicchedanena uddhavirecana-adhovirecanādīhi sarīrasallahukabhā-

¹ C 1, C 2, C 4 omit ca.

² C 1, C 2, C 4 °samādhi.

³ See Visu. i. 128-30.

vakaraṇena, ucchādana-nahāpanena ca ajjhattikaṇ vatthu visadaṇ kātabbaṇ. Sūcikamma-dhovana-rajana-paribhaṇḍa-karaṇādihi bāhiraṇ vatthu visadaṇ kātabbaṇ. Etasmiṇ hi ajjhattikabāhire vatthumhi avisade, uppannesu citta-cetasikesu ñāṇam pi aparisuddhaṇ hoti, aparisuddhāni dīpakapallaka-vaṭṭi-telāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Visade pana ajjhattika-bāhire vatthumhi, uppannesu cittacetasikesu ñāṇam pi visadaṇ hoti, parisuddhāni dīpakapallaka-vaṭṭi-telāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Tena vuttaṇ: Vatthuvisadakiriya dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṇvattati ti.

147. Indriyasamattapaṭipādanā nāma saddhādīnaṇ indriyānaṇ samabhāvakaraṇaṇ. Sace hi 'ssa saddhindriyaṇ balavaṇ hoti, itarāni mandaṇi, tato viriyindriyaṇ paggaḥkiccaṇ, satindriyaṇ upatṭhānakiccaṇ, samādhindriyaṇ avikkhepakiccaṇ, paññindriyaṇ dassanakiccaṇ kātuṇ na sakkoti. Tasmā taṇ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā, yathā vā manasikaroto balavaṇ jātaṇ, tathā amanasikārena hāpetabbaṇ. Vakkalittheravatthu¹ c' ettha nidassanaṇ. Sace pana viriyindriyaṇ balavaṇ hoti, atha n' eva saddhindriyaṇ adhimokkhakiccaṇ kātuṇ sakkoti, na itarāni itarakiccabhedan. Tasmā taṇ passaddhādibhāvanāya hāpetabbaṇ. Tatrāpi Sōpattheravatthuṇ² dassetabbaṇ. Evaṇ sesesu pi ekassa balavabhāve sati itaresaṇ attano kiccesu asamatthatā veditabbā.

148. Visesto pan' ettha saddhā-paññānaṇ, samādhiviriyaṇaṇ ca samataṇ pasaṇsanti. Balavasaddho hi manda-pañño muddhappasanno hoti, avatthusmiṇ pasīdati. Balavapañño mandasaddho kerāṭipakkaṇ bhajati, bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti; cittuppādamatten' eva kusalaṇ hoti ti atidhāvitvā dānādīni akaronto niraye uppajjati. Ubhinnaṇ samatāya vatthusmiṇ yeva pasīdati. Balavasamādhin pana mandaviriyaṇ, samādhissa kosajjapakkhattā kosajjaṇ abhibhavati. Balavaviriyaṇ mandasamādhin, viriyassa uddhaccapakkhattā, uddhaccaṇ abhibha-

¹ S. iii. 120.

² Vin. i. 182-3 and A. iii. 374-5; C 3 Sōpattherassa vatthuṇ.

vati. Samādhi pana viriyena saṇyojito kosajje patitū na labhati. Viriyaṇ samādhinā saṇyojitaṇ uddhacce patitū na labhati. Tasmā tadubhayaṇ samaṇ kātabbāṇ. Ubhaya-samatāya hi appanā hoti. Api ca samādhikammikassa balavatī pi saddhā vaṭṭati. Evaṇ saddahanto okappento appanaṇ pāpuṇissati. Samādhipaṇṇāsu pana samādhikammikassa ekaggatā balavatī vaṭṭati. Evaṇ hi so appanaṇ pāpuṇāti. Vipassanākammikassa paṇṇā balavatī vaṭṭati. Evaṇ hi so lakkhaṇapaṭivedhaṇ pāpuṇāti. Ubhinnaṇ pana samatāya pi appanā hoti yeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṇ uddhaccapakkhikānaṇ saddhā-viriya-paṇṇānaṇ vasena uddhaccapātato, kosajjapakkhikena samādhinā kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā, loṇadhūpanaṇ viya sabbabyañjanesu, sabbakammika-amacco viya ca sabba-rājakicesu, sabbattha icchitabbā. Ten' āha:¹ “Sati ca pana sabbatthikā vuttā Bhagavatā. Kiṇ kārānā? Cittaṇ hi satipaṭisaraṇaṇ. Ārakkhapaccupaṭṭhānā ca sati. Na vinā satiyā cittassa paggaha-niggaho hoti” ti (*).

149. Duppaṇṇapuggalaparivajjanā nāma khandhādibhede anogālhapaṇṇānaṇ dummedhapuggalānaṇ ārakā parivajjanaṇ. Paṇṇavantapuggalasevanā nāma samapaṇṇāsalakkhaṇa-pariggāhikāya udayabbayapaṇṇāya samannāgatapuggala-sevanā. Gambhiraṇānacariyapaccavekkhaṇā nāma gambhiresu khandhādisu pavattāya gambhīrapaṇṇāya pabhedapaccavekkhaṇā. Tadadhimuttatā nāma ṭhānanisaṃjādisu dhammavicayasambojjhaṅgasamutṭhāpanatthaṇ tanninna²-poṇa-pabbhāracittatā. Evaṇ uppannassa pan' assa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hoti ti pajānāti ti.

150. Viriyasambojjhaṅgassa, “Atthi, bhikkhave, ārambha-dhātu, nikkamadhātu, parakkamadhātu. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā viriyasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā viriyasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṇvatatī” ti (S. v. 66) evaṇ uppādo hoti.

151. Api ca ekādasa dhammā viriyasambojjhaṅgassa

¹ *Tīkā*: “Āha aṭṭhakathāyaṇ.”

² C 3 ninna^o

* See Visu. 130.

uppādāya saṅvattanti: apāyabhaya-paccavekkhaṇatā, āni-saṅsadassāvitā, gamanavithi-paccavekkhaṇatā, piṇḍapātāpa-cāyanatā, dāyajjamahattapaccavekkhaṇatā, Satthumahatta-paccavekkhaṇatā, jātimahattapaccavekkhaṇatā, sabrahmacā-rimahattapaccavekkhaṇatā, kusītapuggalaparivajjanatā, ārad-dhaviriyapuggalasevanatā, tadadhimuttatā ti.

152. Tattha, nirayesu pañcavidhabandhana¹-kammakāra-ṇāto² patthāya mahādukkhaṇ anubhavanakāle, tiracchā-nayoniyaṇ jālakkhipa-kuminādihi gahitakāle pi, pācanakaṇ-ṭakādippahāratunnassa pana sakaṭavahanādikāle pi, Petti-visaye anekāni vassasahassāni ekaṇ Buddhantaram pi khup-pipāsāhi āturībhūtakāle pi, Kālakañjaka-asuresu satthihāttha-asītihaṭthappamāṇena atthicammamatten' eva attabhāvena vātātapādi-dukkhānubhavanakāle pi na sakkā viriyasambojjhaṇaṇ uppādetuṇ, ayam eva hi te kālo ti evaṇ apāyabhayaṇ paccavekkhantassāpi viriyasambojjhaṇgo uppajjati. Na sakkā kusītena nava lokuttaradhammā laddhuṇ, ārad-dhaviriyen' eva sakkā, ayam āniṇso viriyassū ti evaṇ āniṇsadassāvino pi uppajjati. Sabba-Buddha-Pacceka-buddha-mahāsāvakeh' eva te gatamaggo gantabbo, so ca na sakkā kusītena gantun ti evaṇ gamanavithiṇ pac-cavekkhantassāpi uppajjati. Ye taṇ piṇḍapatādihi upatthahanti, ime te manussā n' eva ñātakā, na dāsakammakārā, na pi taṇ nissāya jīviṣṣāmā ti te paṇītāni piṇḍapatādini denti. Atha kho attano kārānaṇ mahapphalataṇ paccāsiṇ-samānā denti. Satthārā pi, ayaṇ ime paccaye paribhuñ-jitvā kāyadaḍḍhibahulo sukhaṇ viharissatī ti na evaṇ sam-passatā tuyhaṇ paccayā anuññātā. Atha kho, ayaṇ ime paribhuñjamāno samaṇadhammaṇ katvā vaṭṭadukkhato muccissatī ti te paccayā anuññātā. So dāni tvaṇ kusīto viharanto na taṇ piṇḍapātaṇ apacāyissasi. Ārad-dhaviri-yass' eva piṇḍapātāpacāyanaṇ nāma hotī ti evaṇ piṇḍapā-tāpacāyanaṇ paccavekkhantassāpi uppajjati.

¹ C 3 pañcavibandhana°. See M. iii. 182—"Tam enaṇ, bhikkhave, nirayapālā pañcavidhabandhanaṇ nāma kārānaṇ karonti."

² C 1, C 2, C 4 °karaṇato.

153. Mahā-Mittattherassa viya. Thero kira Kassakalene nāma paṭivasati. Tassa ca gocaragāme ekā mahā-upāsikā therañ puttāṃ katvā paṭijaggati. Sā ekadivasaṃ araṇṇaṃ gacchantī dhītaṃ āha: Amma, asukasmiṃ nāma tḥāne purāṇatanḍulā, asukasmiṃ khīraṃ, asukasmiṃ sappi, asukasmiṃ phāṇitaṃ. Tava bhātikassa ayya-Mittattherassa¹ āgatakāle bhattaṃ pacitvā khīra-sappi-madhu-phāṇitehi saddhiṃ dehi. Tvaṃ ca bhuñjeyyāsi. Ahaṃ pana hiyyo pakkaṃ pārivāsikabhattaṃ kañjiyena bhutt' amhī ti. 'Divā kiṃ bhuñjissasi amma' ti? 'Sākaṇṇaṃ pakkhipitvā kaṇatanḍulehi ambilayāguṃ pacitvā tḥapehi amma' ti.

154. Thero cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ nīharanto taṃ saddaṃ sutvā attānaṃ ovadi: Mahā-upāsikā kira kañjiyena pārivāsikabhattaṃ bhuñji, divā pi kaṇapaṇṇambilayāguṃ bhuñjissati. Tuyhaṃ atthāya pana purāṇatanḍulādini ācikkhati. Taṃ nissāya kho pan' esā n' eva khettaṃ, na vatthuṃ, na bhattaṃ, na vatthaṃ paccāsiṃsati. Tisso² pana sampattiyo patthayamānā deti. Tvaṃ etissā tā sampattiyo dātuṃ sakkhissasi, na sakkhissasi ti? Ayaṃ kho pana piṇḍapāto tayā sarāgena, sadosena, samohena na sakkā gaṇhituṃ ti pattaṃ thavikāya pakkhipitvā gaṇṭhikaṃ muñcitvā nivattitvā Kassakalenaṃ eva gantvā pattaṃ heṭṭhāmañce, cīvaraṃ cīvaravaṇse tḥapetvā, arahattaṃ apāpunitvā na nikkhamis-sāmi ti viriyaṃ adhiṭṭhahitvā nisīdi. Dīgharattaṃ appamatto hutvā nivutthabhiikkhu vipassanaṃ vaḍḍhetvā purebhattaṃ eva arahattaṃ patvā, vikaṣamānaṃ iva padumaṃ, mahākhīṇāsavo sitaṃ karonto va nikkhami. Leṇadvāre rukkhamhi adhiwatthā devatā,

Namo te, purisājañña, namo te purisuttama*

yassa te āsavā khīṇā dakkhiṇeyyo 'si mārisā ti udānaṃ udānetvā, bhante, piṇḍāya pavitṭhānaṃ tumhādisānaṃ arahantānaṃ bhikkhaṃ datvā mahallakittiyo dukkhā muccissantī ti āha.

¹ C 3 ayya-Mittassa.

² *Tīkā*: "Manussasampatti, dibbasampatti, ante nibbāna-sampatti ti tisso sampattiyo."

* D. iii. 197, Sn. 544, etc.

155. Thero utthahitvā dvāraṇ vivaritvā kālaṇ olokento pāto yevā ti ñatvā pattacīvaraṇ ādāya gāmaṇ pāvisi. Dārikā pi bhattaṇ sampādetvā, idāni me bhātā āgamissati, idāni me bhātā āgamissati ti dvāraṇ olokayamānā nisidi. Sā there gharadvāraṇ sampatte pattaṇ gahetvā sappiphāṇita-yojitassa khirapiṇḍapātassa pūretvā hatthe ṭhapesi. Thero, sukhaṇ hotū ti anumodanaṇ katvā pakkāmi. Sā pi taṇ olokayamānā aṭṭhāsi. Therassa hi tadā ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahoṣi, vippasannāni indriyāni, mukhaṇ bandhanā muttatālapakkaṇ viya ativiya virocittha. Mahā-upāsikā araṇṇā āgantvā, kiṇ, amma, bhātiko te āgato ti pucchi. Sā sabbaṇ taṇ pavattiṇ ārocesi. Upāsikā, ajja me puttassa pabbajitakiccaṇ matthakaṇ pattaṇ ti ñatvā, abhiramati te, amma, bhātā Buddhasāsane, na ukkaṇṭhatī ti āha.

156. Mahantaṇ kho pan' etaṇ Satthudāyajjaṇ yadidaṇ satta¹ ariyadhanāni nāma. Taṇ na sakkā kusītena gahetuṇ. Yathā hi vippatipannaṇ puttaṇ mātāpitāro, ayaṇ amhākaṇ aputto ti paribāhiraṇ karonti. So tesāṇ accayena dāyajjaṇ na labhati. Evaṇ kusīto pi idaṇ ariyadhanadāyajjaṇ na labhati. Āraddhaviriyo va labhati ti dāyajjamahattaṇ paccavekkhato pi uppajjati. Mahā kho pana te Satthā. Satthuno hi te mātukucchismiṇ paṭisandhigaṇṇhanakāle pi, abhinikkhamanakāle pi, abhisambodhiyam pi, dhammacak-kapavattana - yamakapāṭihāriya - devārohana - ayusaṅkhāra - vossajjanesu pi, parinibbānakāle pi dasasahassī lokadhātu kampiltha. Yuttaṇ nu te evarupassa Satthu sāsane pabbajitvā kusītena bhavitun ti evaṇ Satthumahattaṇ paccavekkhato pi uppajjati. Jātiyā pi tvaṇ idāni na lāmakajā-tiko. Asambhinnāya Mahā-Sammatapaveṇiyā āgate Okkākarājavaṇse jāto 'si, Suddhodanamāharājassa ca Mahā-Māyādeviyā ca nattā, Rāhulabhaddassa kaniṭṭho. Tayā nāma evarūpena Jinaputtena hutvā na yuttaṇ kusītena viharitun ti evaṇ jātimahattaṇ paccavekkhato pi uppajjati. Sāriputta-Moggallānā c' eva asīti mahāsāvaka ca vi-riyen' eva lokuttaraṇ dhammaṇ paṭivijjhīṇsu. Tvaṇ etesaṇ

¹ "Saddhādhanāṇ sīladhanāṇ hiri - ottappiyaṇ dhanāṇ, sutadhanāṇ ca cāgo ca paṇṇā ve sattamaṇ dhanāṇ." A. iv. 5.

163. **Samādhisaṃbojjhaṅgassa**, “**Atthi, bhikkhave, samathanimittaṃ abyaggaṇimittaṃ. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā samādh-**

sambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṅvattatī ” ti (S. v. 66) evaṇ uppādo hoti. Tattha samatho vā samathanimittañ, avikkhepaṭṭhena ca abyagganimittan ti.

164. Api ca ekādasa dhammā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya saṅvattanti: vatthuvisadakiriyatā, indriyasamat-tapaṭipādanatā, nimittakusalatā, samaye cittassa paggaṇhanatā, samaye cittassa niggaṇhanatā, samaye sampahaṇsanatā, samaye ajjhupekkhaṇatā, asamāhitapuggalaparivajjanatā, samāhitapuggalasevanatā, jhānavimokkhapaccavekkhaṇatā, tadadhimuttatā ti.

165. Tattha vatthuvisadakiriyatā ca indriyasamattapaṭipādanatā ca vuttanayen’ eva veditabbā. Nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggaṇhanakusalatā. Samaye cittassa paggaṇhanatā ti yasmiṇ samaye atisithilaviriyatādihi linaṇ cittaṇ hoti, tasmiṇ samaye dhammavicaya-viriya-pītisambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa paggaṇhanaṇ. Samaye cittassa niggaṇhanatā ti yasmiṇ samaye accārad-dhaviriyatādihi uddhataṇ cittaṇ hoti, tasmiṇ samaye pas-saddhi-samādhi-upekhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa niggaṇhanaṇ. Samaye sampahaṇsanatā ti yasmiṇ samaye cittaṇ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamanena vā nirassādaṇ hoti, tasmiṇ samaye aṭṭhasaṇ-vegavattupaccavekkhaṇena saṇvejeti. Aṭṭha saṇvega-vatthūni nāma jāti-jarā-vyādhi-maraṇāni cattāri, apāyadukhaṇ pañcamaṇ, atīte vaṭṭamūlakaṇ dukkhaṇ, anāgate vaṭṭamūlakaṇ dukkhaṇ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṇ dukkhan ti. Ratanattayagunānussaranena ca pasādaṇ janeti. Ayaṇ vuccati samaye sampahaṇsanatā ti. Samaye ajjhupekkhaṇatā nāma yasmiṇ samaye sammāpaṭipattiṇ āgamma alinaṇ anuddhataṇ anirassādaṇ ārammane samappavattaṇ samathavīthipaṭipannaṇ cittaṇ hoti, tadā ’ssa paggaha-niggaha-sampahaṇsanesu na vyāpāraṇ āpaj-jati, sārathi viya samappavattesu assesu. Ayaṇ vuccati samaye ajjhupekkhaṇatā ti. Asamāhitapuggalaparivajjanatā nāma upacāraṇ vā appanaṇ vā appattānaṇ vikkhit-tacittānaṇ puggalānaṇ ārakā parivajjanaṇ. Samāhitapuggalasevanatā nāma upacārena vā appanāya vā samāhita-

cittānaṃ sevanā, bhajānā, payirupāsana. Tadadhimuttatā nāma tñānanisajjādisu samādhi-uppādanatthaṃ yeva ninna-pona-pabbhāracittatā. Evaṃ hi paṭipajjato esa uppajjati. Evaṃ uppannassa paṇ' assa arahattamaggena bhāvanā-pāripūrī hoti ti pajānāti.

166. Upekkhāsambojjhaṅgassa, “Atthi, bhikkhave, upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhāniyā dhammā. Tattha yoniso manasikārabahulikāro ayam āhāro anuppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī” ti (S. v. 67) evaṃ uppādo hoti. Tattha upekkhā vā upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhāniyā dhammā nāma.

167. Api ca pañca dhammā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti: sattamajjhataṭṭhā, saṅkhāramajjhataṭṭhā, sattasaṅkhāraṭṭhāyanapuggalaparivajjanatā, sattasaṅkhāramajjhāṭṭhapuggalasevanatā, tadadhimuttatā ti.

168. Tattha dvīh' ākārehi sattamajjhataṭṭhaṃ samuṭṭhāpeti: Tvaṃ attano kammena āgantvā attano va kammena gamissasi, eso pi attano kammena āgantvā attano va kammena gamissati, tvaṃ kaṃ kelāyasī ti evaṃ kamma-sakatāpaccavekkhaṇena ca; paramatthato satto yeva n' atthi, so tvaṃ kaṃ kelāyasī ti evaṃ nissatta-paccavekkhaṇena ca. Dvīh' ākārehi saṅkhāramajjhataṭṭhaṃ samuṭṭhāpeti: Idaṃ cīvaraṃ anupubbena vaṇṇavikāraṇ c' eva jīṇṇabhāvaṇ ca upagantvā pādapuñchanacolakaṃ hutvā yaṭṭhikoṭṭiyā chaḍḍaniyaṃ bhavissati, sace paṇ' assa sāmiko bhaveyya, nāssa evaṃ vinassituṃ dadeyyā ti evaṃ assāmikabhāva-paccavekkhaṇena ca; anaddhaniyaṃ idaṃ tāvakālikan ti evaṃ tāvakālikabhāva-paccavekkhaṇena ca. Yathā¹ cīvare, evaṃ pattādisu pi yojanā kātābbā.

169. Sattasaṅkhāraṭṭhāyanapuggalaparivajjanatā ti ettha, yo puggalo gihī vā attano puttadhītādiṃ, pabbajito vā attano antevāsika-samānupajjhāyakaḍḍike mamāyati, sahatthen' eva nesaṃ kesacchedana-sūcikaṃ cīvaradhovana-rajana-pattāpacaṇāḍini karoti, muhuttam pi apassanto, asuko sāmānero kuhiṃ, asuko daharo kuhiṃ ti bhantamigo viya ito c' ito ca

āloketi, aññena kesacchedanādīnaṃ attahāya, muhuttaṃ tāva asukaṃ pesethā ti yāciyamāno pi, amhe pi taṃ attano kammaṃ na kārema, tumhe taṃ gahetvā kilamessathā ti na deti, ayaṃ sattakelāyano nāma. Yo pana cīvara-patta-thālaka-kattara-yaṭṭhi-ādīni mamāyati, aññassa hatthena parāmasitum pi na deti, tāvakālīkaṃ yācito, mayam pi imaṃ mamāyantā na paribhuñjāma, tumhākaṃ kiṃ dassāmā ti vadati, ayaṃ saṅkhāra-kelāyano nāma. Yo pana tesu dvīsu pi vatthusu majjhatto udāsīno, ayaṃ sattasaṅkhāramajjhatto nāma. Iti ayaṃ upekkhāsambojjhaṅgo evarūpa - sattasaṅkhāra-kelāyanapuggale ārakā parivajjentassāpi, sattasaṅkhāramajjhatappuggale sevantassāpi, tñānanisajjādisu taduppādanatthaṃ ninna-poṇa-pabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa paṇ' assa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti ti pajānāti.

170. [62¹⁴] *Iti ajjhattaṃ vā* ti evaṃ attano vā sattabojjhaṅge parigaṇhitvā, parassa vā, kālena vā attano kālena vā parassa bojjhaṅge parigaṇhitvā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudaya-vayā paṇ' ettha bojjhaṅgaṇaṃ nibbatti-nirodhavasena veditabbā. Ito paraṃ vuttanayam eva. Kevalaṃ hi idha bojjhaṅgapariggāhikā sati dukkha-saccaṃ ti yojanaṃ katvā bojjhaṅgapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesaṃ tādīsam evā ti.

Bojjhaṅgapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

171. [62¹⁸] Evaṃ sattabojjhaṅgavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā, idāni catusaccavasena vibhajitum, *puna ca paraṃ* ti ādim āha. Tattha *idaṃ dukkhaṃ ti yathābhūtaṃ pajānāti* ti tñāpetvā taṇhaṃ tebhūmake dhamme, idaṃ dukkhaṃ ti yathāsabhāvato pajānāti. Tass' eva kho pana dukkhassa janikaṃ samuṭṭhāpikaṃ purimataṇhaṃ, ayaṃ dukkhasamudayo ti, ubhinnaṃ appavattiṃ nibbānaṃ, ayaṃ dukkhanirodho ti, dukkhaparijānanaṃ samudaya-pajahanaṃ nirodhasacchikaraṇaṃ ariyamaggaṃ, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ti yathāsabhāvato pajānāti ti attho. Avasesā ariyasaccakathā Visuddhimagge¹ vitthāritā yeva.

172. [62²⁴] *Iti ajjhattaṃ vā* ti evaṃ attano vā cattāri sac-

¹ Visu. chapter xvi, pp. 494-516.

cāni parigaṇhitvā, parassa vā, kālena vā attano, kālena vā parassa cattāri saccāni parigaṇhitvā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā pan' ettha catunnaṇ saccānaṇ yathāsabhāvato uppatti-nivattivasena¹ veditabbā. Ito paraṇ vuttanayam eva. Kevalaṇ hi idha catusaccaparig-gāhikā sati dukkhasaccan ti evaṇ yojanaṇ katvā saccaparig-gāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṇ veditabbaṇ. Sesaṇ tādīsam evā ti.

Catusaccapabbaṇ niṭṭhitaṇ.

173. Ettāvatā anāpānaṇ, catu-riyāpathaṇ, catusampajaññaṇ, dvattiṇṣākāraṇ, catudhātuvavatthānaṇ, nava sīvathikā, vedanānupassanā, cittānupassanā, nīvaraṇapariggaho, khandhapariggaho, āyatanapariggaho, bojjhaṅgapariggaho, saccapariggaho ti ekaviṣati kammaṭṭhānāni vuttāni,² ye-su anāpānaṇ dvattiṇṣākāraṇ, nava sīvathikā ti ekādasappaṇākammaṭṭhānāni honti. Dīghabhāṇaka-Mahā-Sīvatthero pana, nava sīvathikā ādinavānupassanāvasena vuttā ti āha. Tasmā tassa matena dve yeva appanākammaṭṭhānāni, sesāni upacāra-kammaṭṭhānāni.

174. Kiṇ pan' etesu sabbesu abhiniveso jāyati, na jāyati ti? No³ na jāyati. Iriyāpathasampajañña-nīvaraṇabojjhaṅgesu hi abhiniveso na jāyati, sesesu jāyati ti. Mahā-Sīvatthero pan' āha: Etesu pi abhiniveso jāyati. Ayaṇ hi, atthi nu kho me cattāro iriyāpathā, udāhu n' atthi, atthi nu kho me catusampajaññaṇ, udāhu n' atthi, atthi nu kho me pañcanīvaraṇā, udāhu n' atthi, atthi nu kho me sat-tabojjhaṅgā, udāhu n' atthi ti evaṇ parigaṇhati. Tasmā sabbattha abhiniveso jāyati ti.

175. [62³⁴] *Yo hi koci, bhikkhave ti yo koci bhikkhu vā bhikkhunī vā upāsako vā upāsikā vā. Evaṇ bhāveyyā ti ādito paṭṭhāya vuttena bhāvanānukkamena bhāveyya. Paṭikañkhan ti paṭikañkhitabbaṇ. Avassaṇbhāvi ti attho. Aññā ti arahattaṇ. Sati vā upādisese ti upādānasese vā*

¹ C 1, C 2, C 4 uppatti-nippattivasena.

² C 3 vuttāni yeva. Tesu.

³ C 1, C 2, C 4 omit No na jāyati.

sati, aparikkhīṇe. *Anāgāmitā* ti anāgāmibhāvo. Evaṇ sattannaṇ vassānaṇ vasena sāsanaassa niyyānikabhāvaṇ dassetvā, puna tato pi appatare kāle dassento, *tiṭṭhatu, bhikkhave* ti ādim āha. Sabbam pi c' etaṇ majjhimass' eva neyyapuggalassa vasena vuttaṇ. Tikkhapaññaṇ pana sandhāya, “Pāto anusitṭho sāyaṇ kiñci visesaṇ adhigamis-sati, sāyaṇ anusitṭho pato visesaṇ adhigamissatī” ti () vuttaṇ.

176. [63¹⁶] Iti Bhagavā evaṇ niyyānikaṇ, bhikkhave, mama sāsanan ti dassetvā ekavīsatiyā ṭhānesu arahattanikūṭena desitaṇ desanaṇ niyyātento, *ekāyano ayaṇ, bhikkhave, maggo—pe—iti* yaṇ *taṇ vuttaṇ, idam etaṇ paṭicca vuttan* ti āha. Sesanaṇ vuttānattham evā ti.

Satipatṭhūnasuttavaṇṇanā nīṭṭhitā.

Nīṭṭhito ca Mūlapariyāyavaggo nāma paṭhamo vaggo.

BURMESE READINGS

[Since going to the press we have received the printed Burmese edition of the Papañcasūdanī, published by the P. G. Mundine Piṭaka Press, Rangoon (Burmese Year 1280), A.D. 1918 or 1919. Still later, by the generous gift of H.R.H. the Prince of Chandaburi, we received the Siamese edition of Buddhaghosa's Commentaries on the Four Nikāyas, issued by His Holiness the late Supreme Patriarch of Siam, Prince Vajirañāṇa (Buddhist Era 2463), A.D. 1920. While reading the proof, we consulted this edition of the Papañcasūdanī, and it was most useful. But we regret that, owing to its late arrival, it could not be collated with the text. Accordingly the readings below are from the Burmese edition only.]

Sutta 1.

- § 1²⁰ Mahāvihāre nivāsinaṇ.
- § 2⁹ *omits* pana; ¹¹ tevīsapada^o; ¹³ tividho anusandhi.
- § 5¹² byā; ¹³ māṇavaka.
- § 6¹⁸ sotukāmatan.
- § 9¹⁵ kattuniddeso.
- § 11² manasikaroto hi; ⁸ Avikkhepena pana; ⁹ sappurissūpanissayañ ca.
- § 13¹¹ mahato hitassa; ¹³ sotabbo ti.
- § 14⁹ purimavacanan; ¹⁷ uppādeti ti.
- § 15² paricchinna-kālaniddeso; ¹⁷ -Muṇḍikaputto; ²⁸ ratti-diva (*so always*).
- § 16⁶ asukadivasabhāge.
- § 18³ *omits* bhikkhave; ¹⁸ *omits* pi.
- § 19² taṇ for ekaṇ; ³ attho ti.
- § 21⁷ sādeti for sāreti; ⁸ desako.
- § 22² maṇḍaladivaso; ³ *omits* pi.
- § 23³ -gamana-nisinnasayana; ⁶ So hi Bhagavā ekaṇ; ⁷ aparipatantam.

- § 24² Sundarasirikattā (*so always*); ¹¹ -vihaṅgamābhirutehi mandamāluta°.
- § 25¹⁰ vanappatijēṭṭhakarukkho; ¹⁴ rājā ca iti pi.
- § 26⁵ Na nu hi.
- § 27⁶ -nidassanaṇ; ⁹ °muttitaṇ; ¹⁰ nirūpalepanaṇ; ¹⁹ °parinipphādanaṇ; ²³ ettha yojanā veditabbā.
- § 28¹¹ sambodhesī ti.
- § 29⁹ attano abhimukhe karoti.
- § 30⁶ omits te.
- § 31⁹ omits bhikkhū.
- § 33³ -racanavilāsasobhita-ratanasopānaṇ; ⁴ -muttātālasa-disa-; vālikācuṇṇa-; ⁶ suvijambhita°; ¹⁰ sammisita-; ¹³ -jutivisaḍavijjotita-; ¹⁶ -desakavatthupari°.
- § 34³⁷ Sūciloma- Kharaloma°; pan' etāni.
- § 35¹² Te Bhagavati.
- § 36⁵ omits aniccā.
- § 37¹⁰ “ Jātidhammā jarādhammā atho maraṇadhammino ” ti.
- § 38⁸ sabbesaṇ dhammānaṇ.
- § 39¹⁵ desessāmi, *and omits* ti.
- § 40¹⁷ omits attho; ¹⁸ omits dhammaṇ.
- § 43² Satthuvacanaṇ sampaticchiṇsu.
- § 45³ āyatanasacca-paccayākāra-; ⁹ puthūnaṇ, kilesādīnaṇ; ¹⁷ gadhitā (*so always*); ²³ janehī ti.
- § 46¹ dvīhi pi.
- § 48⁶ siṅgāla *for* sigāla (*so always*).
- § 49² vuḍḍhapabbajito; ⁶ vattapaṭipattiṇ.
- § 52⁸ pidhiyyare.
- § 53³ anattassa *for* aṅgassa.
- § 54¹² yasmā cāgaṭṭhena.
- § 55¹³ esese.
- § 56⁵ āvikātuṇ; ²⁴ apariññāmūlikā.
- § 57¹ pathavi *for* paṭhavi (*so always*); ² -janitaṇ; ¹⁴ pathavi ti nāmaṇ; ¹⁸ evaṇ *for* etaṇ.
- § 59⁷ veḷuriyo; lohitaṅgo.
- § 61⁹ omits vā; ¹³ vā ti. Evaṇ; ¹⁸ taṇ pathavikaṣiṇaṇ, *and omits* ti.
- § 62⁷ samanupassati. Tassa evaṇ hoti: ayaṇ kho; ¹¹ tado-kāsa° *for* tass' okāsa°.

- § 63⁸ tato aññaṇ.
- § 64¹ kevalaṇ hi; ⁵ sabbāya pi.
- § 65⁵ omits me; ⁷ -sampanno, ayaṇ sā; ¹³ Yo ca.
- § 67⁸ omits pana; ¹⁶ So ca.
- § 68³ jiriyati.
- § 69¹ imassa vārassāpi; ¹⁰ pakkhivātā; ¹² evā ti.
- § 70¹¹ rūpasmiṇ vā; ¹³ añño attā ti; ¹⁶ maññanā veditabbā;
¹⁷ ayam pi atthaviseso.
- § 71¹⁰ omits catusu.
- § 72¹ mañña yojetabbā; ¹¹ bhūtesu ca.
- § 73² sukhupattin; ¹⁰ aññataro' smi ti vā.
- § 74¹³ veditabbā ti.
- § 75⁵ jotanti cā ti; ¹⁰ omits te; Māraṇ saparisaṇ;
- § 76⁶ vasati, and omits ti; ¹¹ Yojanānayo.
- § 77⁵ upalabbhanti ti.
- § 80² ābhā chijjitvā patanti.
- § 81³ -kañcanapiṇḍi viya sassirikā ti.
- § 83² abhibhavi, and omits ti; ¹⁸ vuttanayam eva.
- § 84⁸ viññānaṭṭhitisattavāsavasena; ¹² tabbhūmikā; ¹³ ta-
trūpapannā yeva; ¹⁵ catūsu pi.
- § 85² sabbaṇ maññanā^o; ¹⁴ rūpasampadaṇ vā pana;
¹⁷ omits aham; ²⁰ attānaṇ attaniyaṇ ti.
- § 87⁸ eva labhati.
- § 88⁵ Tesāṇ ayaṇ vacanatto; ⁸ omits khandhehi.
- § 89⁴ Mayā ete; ¹⁴ tabbatthukaṇ ca.
- § 90³ omits ādim; ¹² omits idaṇ nibbānaṇ ayaṇ attā.
- § 91¹ Tatra pi hi.
- § 92¹ anusaṅgīti; ⁵ gaṇhaṇ gaṇhāti maññanā; ⁸ guthādi
viya; ¹⁰ attā attaniyo me ti; ¹¹ viya bondhissa;
¹⁶ Sa so sakkāyamalino; ¹⁷ haññati bālhaso;
¹⁸ bhaddan te; ²⁰ sabhāvo so tassa; ²² catuvīsati-
sabbā.
- § 93⁶ Tena ca for So ca.
- § 94⁷ sikkhati sikkhati ti; ¹⁶ sekho ti. Imasmiṇ.
- § 95³ yvāyaṇ carati; ¹¹ pajappitāni; ²⁰ aparipatantaṇ.
- § 96⁴ etaṇ pathavibhāgaṇ; ⁶ maññi ti vuttaṇ hoti; ¹³ itarā
pana tanubhāvaṇ.
- § 97¹ tassa sekhasa.
- § 99⁶ jātijarāmaranikā.

§ 102⁷ attano attho sakattho ti.

§ 104³ dhātutṭhaṇ; ⁷ katvā ti.

§ 105³ Taṇ vā maññaṇaṇ.

§ 106² vārā vuttā. Te pathavivārādisu pi vitthāretabbā.
Ayañ ca; ¹⁷ vatthuno pariññātataṇ.

§ 107² Tīsu hi vāresu rāge; ³ appaṇihitavimokkhena;
⁶ Taṇ na. Kasmā; ¹³ arahā samāne pi.

§ 108⁴ Bhagavā Tathāgato ti vuccati.

§ 109²⁰ Bhagavā pi āgato ti Tathāgato.

§ 110⁷ chatte anudhāriyamāne.

§ 111²⁰ animittānupassanāya nimittaṇ; ²⁶ omits bhañjitvā;
²⁷ aṇusahagate; ²⁸ samugghāṭetvā.

§ 113⁸ Abhisambuddhattho hi.

§ 114⁴ nāma n'atthi; ¹⁶ omits na; ¹⁸ Tattha for
Ettha.

§ 115¹¹ pakkhalitaṇ, sabbaṇ; ¹² ekanāliyā mitaṇ; ²¹ omits
vuccati.

§ 117⁵ rājarājo; ¹⁴ puññussayo ca.

§ 118¹ omits patto; ¹⁸ Tathāgatabhāvadīpane mukhamatta-
kam eva.

§ 120² maññaṇāvattthu pariññātaṇ.

§ 121¹ ādisu ca; ² Mūlan ti ādi. Iti vidditvā ti; ⁹ Idaṇ
vuttaṇ; upapattibhavana; ¹⁰ omits ca; ¹² -pallañke
nisinno; ¹³ paṭivedhaṇ maññaṇānaṇ abhāvakā-
raṇaṇ.

§ 123⁶ tajjātijarā^o; ⁹ Evam ete; ¹⁸ āyatiṇ paṭisandhi;
²² ākāra idha veditabbā.

§ 124⁸ tā virattā khepitā bhavanti; ¹¹ yojetabbā.

§ 125⁶ āgataṭṭhāne hi.

§ 127⁷ Tattha iti vidditvā ti itikāro; ¹¹ sabbappakārā sā
pahinā; ¹⁴ omits paṭhaviṇ.

§ 128² taṇhā khayaṇ gatā.

§ 129² Bhagavā padesapaññāya; ⁴ sabbaññutaññaṇaṇ das-
sento; ⁷ omits ca.

§ 130¹ omits ca; ⁴ te bhikkhū Bhagavato bhāsitaṇ nābhinandun
ti; ⁷ na jāniṇsu; ⁹ mukhe bandhaṇ katvā.

§ 131¹ pare ñāpetuṇ.

§ 132¹ tañ ca pan' etaṇ; ² diṭṭhigatiko pi; ³ Tathāgato pi
sañjānāti.

§ 133⁶ omits etarahi.

§ 134^o *omits* amhākaṇ.

§ 135^o āgantvā ācariyassa; ¹⁵ lomasāni. Sabbāni ca mahan-tāni.

§ 136⁴ kālo hi; ^o purebhattakālo hi; ¹⁴ nāṇagginā paci, dayhi.

§ 137³ garuvāsaṇ; ^o vattapaṭipattiṇ.

§ 138¹ Ahaṇ kho; ³ Imañ ca jātaṇ.

§ 139¹¹ *omits* vata so; ¹⁵ dasasahassī.

Sutta 2.

§ 1³ rājaṭṭhānī nagarī; Mākandī Kosambī ti; ¹⁰ dassa-neyyaṇ; ¹³ Ālakamandā va.

§ 3⁷ -senāsanaṅgasampattiyā; ¹² aṭṭhārasahi hiraññaakoṭīhi koṭisantharena.

§ 4^o diṭṭhānugati-āpajjane.

§ 6² sandanti *for* savanti; ⁷ Yadi ca.

§ 7^o °gāminīyā (*so always*).

§ 8¹ saṇvāriyatī ti; ¹⁴ Pariyāyanti etena.

§ 9³ eva nāṇaṇ.

§ 11² tassa n' eva; apassato pi; ⁵ *omits* ti.

§ 15¹² yuttabalibaddho; ¹⁹ vijjuppādā avijjānirodho. Avij-jānirodhā; ²² °mūlakañ ca.

§ 16^o *omits* vā; ¹² yathā vā tathā vā.

§ 17⁴ so ca pajānāti; ⁵ paṭipajjāmī ti.

§ 18¹ Tissabhūtattherassa; ⁴ āgamāsi; ¹⁰ pañcakāmaguṇi-kaṛāṇaṇ.

§ 20⁷ sesapadesu pi.

§ 23³ -suññatavimokkhapaṭipakkhā.

§ 25¹⁴ ayaṇ *for* ahaṇ; ¹⁵ soḷasavidhā.

§ 26³ vijjamānataṇ avijjamānatañ ca; ⁴ viya hi; ⁵ manasi-karotī ti; ¹¹ attano attano.

§ 27⁵ kaṇhappamāṇikādīnaṇ.

§ 28⁴ khandhesu vicikicchho hoti; ⁵ Yuttaṇ pan' etaṇ anyu-tan ti.

§ 30³ *omits* pi; ⁴ *omits* arūpī nu kho.

§ 31³ chaṭṭhaṇsa-.

§ 32⁴ Tattha *for* Tassa.

§ 33¹ Evaṇ vā evaṇ vā; ¹¹ adhiccasamuppattikasēva.

§ 35³ Vedayati ti.

- § 36¹¹ vilomanaṭṭhena.
 § 37¹ Idāni 'ssa; ⁴ parimuccati ti.
 § 38¹² vuttapaccanikato ca veditabbo. Paccanikato ca.
 § 39¹⁰ manasikārasīna ca; ¹¹ sambhāvikā taṇhā.
 § 40⁴ Patiggahitvā ayaṇ; ¹⁰ -sappaccayaṇ.
 § 41⁷ omits ca.
 § 42⁷ taṇsahajāto va; ¹⁴ evam ettha.
 § 45⁸ bujjhissanti tayo maggā.
 § 47⁸ vanamahinso.
 § 48⁹ voṭṭhabbanakiccaṇ; ¹⁵ omits Yasmā; ¹⁶ gharakoṭṭhaka-
 ṭhaka.
 § 49⁸ nagaradvāresu hi; ⁹ chakkhundriye saṇvaro ti.
 § 50⁸ Thakkesi; ¹⁴ dissati, and omits ti.
 § 51⁸ vipākapaṇilāhā ca.
 § 53⁸ Kevalaṇ paṇ' idha; ⁹ attasaññaṇ adhiṭṭhahato; ¹² pi
 veditabbā.
 § 54² khamo for khantā; ¹⁸ vatthu vuttaṇ.
 § 55² pittivisaṇṇapattin; ⁸ tiracchāṇṇapattin; ⁹ sarīsapa-
 samphassaṇa phutṭho cāpi; ¹¹ Khandacetiyavihāre
 Kaṇikāra-padhāniyaghare.
 § 56² antimavatthusaññite; ⁷ uppajjati; ¹¹ ekapathena aga-
 maṇsu.
 § 57¹ dukkhāpanaṭṭhena; ⁸ assādivirahato; ⁹ adhiṇāsana-
 jātika; ⁹ urassuvāto; ¹⁰ piṇḍapāṭiyatthero.
 § 58¹² hutvā nidassati.
 § 59⁴ pathena paccayena paccavekkhitvā; ⁷ Kaṇṭakata-
 ṭhānaṇ ti kaṇṭakāṇaṇ ṭhānaṇ; ⁹ sabbato paricchin-
 nataṇ.
 § 60⁸ buddhisampannā sabrahmacāriyo.
 § 61⁸ maṇ asso ti.
 § 63⁸ karoti ti; ¹¹ kho naṇ; ¹¹ yathā 'yaṇ anto.
 § 67²⁰ omits vuttaṇ hoti; ²² 'nāyenaṇ attho veditabbo;
²³ sundaro ca bojjhaṇṇo ti.
 § 68⁸ apariphandanabhūta-; ¹² ūnādhikatāni°.
 § 69⁴ So tathā sato; ⁹ pubbāpariyavacane.
 § 70⁸ uddhaccassa paṭipakkhā; ¹⁴ Sabbatthakan ti;
¹⁴ icchitabban ti.
 § 71⁸ Vivekanissitaṇ ti viveke nissitaṇ.
 § 75⁸ omits ca; ⁹ ariyamaggakkhaṇupattiyā.

§ 79^a chindi, sañchindi, samucchindi. Vivattayi; ⁴ dasa-vidham pi; nimmalam; ¹¹ sammā mānassa; ¹⁷ koṭanto cā ti; ¹⁸ antaṇ for aduṇ; ¹⁸ catuttha-koṭisañkhātaṇ, antimakoṭisañkhātaṇ antam; ¹⁹ antimasamussayamattāvasesaṇ.

Sutta 3.

- § 1^a karissāmi; ¹⁶ Bhagavato ca.
- § 2¹ *omits* paccayagiddhā; ³ gaṇḍiṇ yeva; ⁷ paccayūpani-baddhā hi; ⁹ sā for yā; ¹² cattāro vaṇṇā; ¹⁴ kula-puttā payogamaṇḍanena.
- § 3^a mā āmisadāyādā; ⁹ na yena kenaci; ¹⁸ pariyāyena, kāraṇena vā, lesena vā.
- § 4^a Vuttam pi c' etaṇ.
- § 5⁷ *omits* hi; ¹⁰ nimantanaṇ, salākabhattaṇ; ¹² laddhuṇ for laddhaṇ; ¹⁷ Pubbe ca muttahaṇṭaken' eva.
- § 6¹² *omits* eva.
- § 7¹¹ bhikkhubhikkhunīnaṇ; ¹² apāyaparipūraṇattaṇ; ¹⁸ paccayagaruko ca.
- § 8^a ādiyā for ādissā (*so always*).
- § 10⁷ ovādituṇ; ¹⁴ abbhāmuttacandasamā.
- § 13^a hatthapāse.
- § 14⁴ dhāto for pūrito; ⁶ sabbo patto ti.
- § 15⁴ Atireko ca.
- § 18¹¹ °paripācana-asanta°; ¹⁴ antevāsikā aññe vā; ¹⁸ parisuddhuppattipīṇḍapāto; ¹⁹ pi añño; ¹⁹ Ye loke.
- § 19^a *omits* samanadhammaṇ karoti; ¹¹ bhikkhū ti yo purimo bhikkhu taṇ; ¹² karoti, so yeva mama.
- § 20^a *omits* idāni.
- § 21¹ ayaṇ vaṇṇanā; ⁹ anattamanabhāvam eva.
- § 25¹ asekkhadhamma°; ² asekkho.
- § 26^a meghe abhivuttho pabbatakandara-sara-sākhā; ⁴ kumbhe (*so always*); ¹⁰ labhatī ti etaṇ.
- § 29^a saṇsandetvā kathessanti; ²⁹ majjhanhikasuriyo.
- § 31¹⁰ ālapite.
- § 32⁶ Āyasmā va naṇ Sāriputto.
- § 34¹⁰ accantapavivittassa.
- § 36^a pana bheriyā; ¹⁶ p' etaṇ.
- § 37^a na paripūrenti; ⁷ nāma āvuso therā; ⁹ ekamantaṇ, ¹⁰ cित्तेkaggaṇ.

- § 39^a araññavanappatthāni; ¹⁰ °parivārito hutvā; ¹⁶ pa-
ṭunnadukūla°; ¹⁷ lahucīvarādini.
- § 41^a Lobho ca.
- § 42¹ nesaṇ.
- § 43⁴ viditakaraṇaṭṭhenā ti; ⁶ saṇvattati nāma; ⁹ Nibbā-
naṇ nāma appaccayaṇ. Tassa pana.
- § 44^a Es' eva.
- § 45⁹ Sammāsamutṭhānalakkhaṇo; ¹³ Nibbacanaṇ pana:
- § 46² tappaccaniya°; ¹⁷ tappaccaniyakilese ca.
- § 48¹ pahātabbadhammesu lobhadose; ¹¹ samitakaraṇa-
raso; ²⁷ madaggahaṇaraso.
- § 49⁴ upanayhanto ca; ⁶ omits So.
- § 50¹ omits pana; ⁶ aṭṭhaṅgiko maggo hoti.
- § 51¹⁵ vossaggārammaṇato uppajjati; ²⁰ Evam pi.

Sutta 4.

- § 2⁹ omits appābādhaṇ; ¹³ sāraṇiyaṇ; ¹⁷ omits ti.
- § 6⁵ n' atth' etassa; ⁷ omits ca.
- § 8⁴ madhurarasaṇ.
- § 10⁹ anūpacaraṇaṭṭhānaṇ; ¹³ bhīsanakānam.
- § 12⁶ saddhāpabbajitānaṇ; araññāvāse.
- § 13² taṇ taṇ vacanaṇ; ⁹ ariyamaggappattito; ¹² arahasat-
tass' eva sato.
- § 16⁶ Tesam ahaṇ aññataro ti.
- § 17⁶ omits bhinditvā.
- § 19⁴ Te evaṇ jīvitaṇ; ⁹ hontī ti.
- § 20² manokammantena saṅgahitā.
- § 21⁷ Bhayabheravāvhāyanaṇ; ¹⁰ honti, and omits ti.
- § 25⁶ anubandhā.
- § 26¹ -lomahaṇsanakarena.
- § 27² sundarakāro; ³ sundarasundarā ca.
- § 29³ virahiṭā, viyuttā.
- § 30⁶ paññāvippayuttā ca; ⁷ asampajanantā.
- § 31² Samādhivirahena; ³ samādhivirahānaṇ cittaṇ;
⁵ omits pi.
- § 32² as C3.
- § 33⁵ tasanti, vittasanti.
- § 34² na ca maggapaññāya.
- § 35² parigaṇhanto ca; ⁴ gavesissāmī ti.

- § 37⁹ cittiṇ karonti.
 § 38² cintitakā lato paṭṭhāya aññena; ⁶ as C2.
 § 39⁴ °siṅgālo (*so always*).
 § 42⁴ upalabbhanti. *Rattiṇ yeva samānan ti rattiṇ yeva santaṇ. Divā.*
 § 43⁵ as C3.
 § 44⁶ majjhanhikasamaye; ¹¹ as C3.
 § 45³ antogataṇ.
 § 46³ candimasuriyesu; ⁴ as C3.
 § 47¹ Anacchariyaṇ c' etaṇ; ³ Gottatthero; ⁸ nikkhamati.
 § 48¹ Ajaravihāre; ⁷ as C3.
 § 49¹⁷ nibbānāyā ti.
 § 51¹⁰ as C3; ¹² ahoṣi ti.
 § 53⁴ Te hi jhānaṇ samāpajjitvā; ⁵ icc' eva.
 § 54⁸ Abhininnāmesin ti ca.
 § 57¹ yasmā pana idha ⁵ as C3.
 § 58⁵ omits tattha; ⁹ nibbattaṇ.
 § 60⁷ °khandhabhedā jāti.
 § 61¹⁴ itthabhāvato.
 § 62¹ omits taṇ; ⁷ sakalalokiyalokuttaraṇaṇ ti.
 § 64⁶ nāma ayaṇ paccakkho; ⁷ catunnam pi; ⁸ sabbe va; ¹⁶ vasitabbam etaṇ.
 § 65⁵ Evañ ca pana; ⁹ omits Tathā hi; ¹¹ ādisu hi; ¹⁹ tasmā sādhu bho; ²² āmeditaṇ.
 § 66⁶ Gotamassa dhammadesanaṇ.
 § 67¹⁵ saggamokkhamaggaṇ ācikkhantena; ²⁰ pakāsito ti.
 § 68¹¹ paṭipajjamāne ca apāyesu; ¹³ as C3; ²³ saha vibhattā.
 § 69² as C3; ⁶ hanati, vināseti ti.
 § 70⁹ diṭṭhiyukammaṇ ti; ¹¹ pāṇipātenā ti; ¹⁴ yeva attapariccajanaṇ; ¹⁹ Pāṇipāto (*so always*); ¹⁹ katvā ayaṇ; ²¹ karoti, iti.
 § 72¹⁵ hoti saraṇaṇ.
 § 73⁶ omits pi; ⁷ as C3.
 § 75¹⁵ adhipateyyena.
 § 76⁸ aññaṇ satthāraṇ na uddisati ti.
 § 78² as C1; ⁵ Ratanattayassa upāsanato; ¹² °vāṇijjā (*so always*); ¹² jīvitakappanaṇ; ¹⁹ patikuṭṭho ca. Sā sasa; ²¹ omits upāsako; ²⁷ ājīvasampadā ca sā sampatti.
 § 79⁴ ādisu hi; ¹¹ katvā. Evam ettha; ¹⁷ chindeyya.

Sutta 5.

- § 3⁷ kathetabbabhāvena; ⁹ sammutiparamatthade anā-
paṭivijjhanasamatthā.
- § 5⁸ Tasmā Bhagavā; ²² omits ca; ²⁴ as C1; ²⁶ lokanirut-
tiyaṇ.
- § 7¹ Saṅgaṇo (*so always*); ⁷ ādīnaṇ vasena; ¹³ atthi ti pi
na; ¹³ jahitabbā; ¹⁵ visadutṭhasalla^o; ¹⁷ omits na
ca; ²¹ omits ca; ²² mahā-anatthaṇ.
- § 9⁷ avassaṇbhāvi ti; ¹¹ omits pi; ¹⁵ vibādhitacitto, upa-
tāpitacitto ca hutvā.
- § 10⁶ pariyoḍapeyyuṇ; ¹² omits malaggahitā.
- § 11⁴ Saṅkiliṭṭhakaṇṣapātiyā; ⁴ rajāpathe.
- § 13⁶ c' ettha; ⁷ saṅgaṇabhabbapuggalo; ¹⁰ as C3.
- § 14² vipannassati; ⁸ as C3.
- § 16³ as C3; ¹² sakkato garukato; ¹³ āpattiṇ āpannaṇ.
- § 17³ no n' atthi; ⁶ ummārasatesu ṭhānesu uñchitvā tato
dhotena; ⁹ omits c' eva.
- § 18³ thakketvā; ³ omits pi; ⁵ asukamhi.
- § 19³ as C3.
- § 20⁵ omits pi; ¹⁶ ṭhapitatthambho viya; *omits Iti*; ²⁰ bahi
nikkhamanaṇ; ²³ diṭṭhamattakam eva therāṇ.
- § 21¹ *Purakkhivā purakkhivā*; ¹¹ Eko for Eso; ¹² kadāssu.
- § 22⁵ icchā nātisāvajjā; ¹⁰ omits pattesu; ¹² omits n' eva
vā labhati; ¹⁵ ete bhante; ¹⁷ gahetvā gatā;
¹⁷ idāni nesaṇ.
- § 23⁴ thālakabhikkhaṇ; ⁶ ayam pi; ¹⁰ nāvocun ti evaṇ;
¹⁶ as C2.
- § 24⁴ sabbarattikāni dhammasavanāni; ⁸ dhammaṇ kathe-
sun ti; ¹² as C3; ¹⁴ ayaṇ hi mando.
- § 25⁴ Tāsu; ⁵ nisinnāsu; ⁵ Kassa santike ovādaṇ.
- § 26³ kammaṇ niyyādetvā.
- § 28³ as C3.
- § 29³ -sukhasamphassānaṇ cīvarānaṇ; ⁵ maṇsa for madhu;
⁹ omits ca; ¹⁷ kudāssu.
- § 30³ vuttānaṇ icchāvacarānaṇ; ¹² āraññiko; ¹⁵ sāpadāna-
cārī.
- § 31³ ^okalevaraṇ (*so always*); ⁸ pūtibhūtena; ⁸ Paripuretvā
ti attho; ¹³ as C3; ¹⁶ Ubhayatrā pi ādaravasena
vā; ¹⁷ byā ti pi; ²⁴ acchātānaṇ pana.

§ 32⁵ janassa amanāpatā viya; ⁷ °cārīnaṇ asakkāra°.

§ 33⁴ *Vicinitakālakan* ti.

§ 34⁵ *as* C3; ⁸ nissāya ahaṇ viharāmī ti; ¹⁰ pattaṇ hatthena.

§ 35¹¹ *omits* vā.

§ 36⁴ *Ketabhino*; ¹¹ niratthakavacanappalāpino; ¹⁵ jāgare ananuyuttā; ¹⁸ *as* C2.

§ 37¹ pabbajitā pi.

§ 38¹⁶ *omits* thero.

Sutta 6.

§ 1¹¹ khuddamadhuṇ; ¹⁶ veditabbo *for* daṭṭhabbo.

§ 2² *as* C3; ⁵ *as* C3; ¹¹ *as* C3; ¹⁶ Tatrāpi hi; ¹⁷ appaṇ labhati; ²³ vigamā silakhettaṇ.

§ 3⁴ Sumatthero; ⁵ *as* C3; ⁶ vutto ti; ⁶ yeva sīlaṇ; ¹⁸ *as* C1.

§ 4⁹ vācasikaṇ ca taṇ sabbaṇ samādāya.

§ 5³ Bhagavā sīlaṇ pūrethā ti vadati; ⁶ nāma etaṇ.

§ 6¹² haṭṭhatuṭṭhā āgantvā bahum pi; ¹⁸ kakkhaḷaṇ pharusāṇ khiḍḍādīpaccaṇikaṇ.

§ 7⁹ paripūritākārena; ¹² ekaṇ *for* etaṇ.

§ 8⁷ Tattha hi.

§ 9⁶ dūrāpakataṇ hoti.

§ 10⁴ *as* C3; ¹² °lābhādiṇ; ²¹ silādiṇ pūretuṇ; ²⁴ *omits* pi.

§ 11⁷ lokuttarasukhassa ca; ¹¹ amatāya parinibbānadhātuyā paccayo hoti.

§ 12² ekalohitasambaddhā; ³ *Kālaṇkatā* (*so always*);
⁴ mayi pasannacittaṇ, taṇ vā; *omits the last vā*;
¹⁰ Ye te, bhikkhave.

§ 13² *as* C3.

§ 14⁴ Pāṭiyakoṭiyavāsī Mahā-Dattatthero; ⁵ maggaṇ paṭipanno; ⁸ sakabhāvena saṇḍhāretuṇ; ¹⁰ Devatā pi rukkaṇ; ¹¹ Sā devatā dhūpāyi; ¹⁶ sandhāretuṇ asakhontā; ¹⁹ paṭikacc'eva nāvaccāsī.

§ 15³ jātā ābhicetasikā; ¹⁵ *as* C3; ¹⁷ pāribandhike.

§ 16⁸ *omits* santā; ⁸ *and* ⁹ *as* C1; ¹² *as* C1; ¹⁷ *omits* assā.

§ 17³ *as* C3; ⁴ kammaphalena saṇyojanti yasmā, tasmā;
¹⁸ attānaṇ apāye; ¹⁹ *as* C3; ²⁰ *omits* parā.

§ 18⁷ kadāci karahaci uppajjanti viralākārā hutvā; ¹¹ *omits* uppajjanti.

- § 19³ Kāmâvacaraloke; ⁸ °macchûpamo svāyaṇ puggalo.
 § 20³ na kevalā; ⁴ api ca kho; ⁷ tasmā ca; ⁷ dassetum
 pi; ⁸ iddhivikuppanā; ⁹ samādhiparibandhānaṇ;
¹⁴ lokikābhiññānaṇ.
 § 21⁴ °sampayutto va; ⁵ paññā va vuttā; ¹⁴ attano yeva;
¹⁷ sabbâsave niraṇ katvā; ¹⁸ as C3.
 § 22³ dassento nigamanāṇ; ⁷ and ¹⁰ as C3; ¹³ sacchikato
 hoti, etaṇ paṭicca.

Sutta 7.

- § 1¹⁵ ādinā ca.
 § 2⁷ So yathā yathā icchatī, tathā tathā.
 § 3¹⁰ mañjaṭṭhakatthāya.
 § 4¹ duṭṭhuraṇitavaṇṇam eva; ⁵ pītakādivannaṇ; ⁸ omits
 taṇ; ⁹ omits kiṇ kārānā; ¹⁰ Yasmā pan' assa.
 § 5³ Vāyāmamahapphaladassanattaṇ. Yathā hi; ⁸ as C3.
 § 6³ avassambhāvī ti; ¹³ jīvitaṇ.
 § 7¹ sukkapakkhaṇ; ⁸ manussamahantataṇ; ¹⁰ Anagā-
 riyo pi imasmiṇ; ¹³ pantasenāsane.
 § 8¹¹ omits esa.
 § 9¹³ atha pan' idāni; ¹⁵ Tassa so.
 § 10³ yugaggāhaggāhī palāso; ⁴ khiyyanā issā; ⁵ as C3;
⁷ āyatanamaccho viya; ⁸ nāma kira; ¹⁰ yaṇ yaṇ;
¹¹ taṇ taṇ; ¹¹ bandhacāro.
 § 11² °vuttikārakaraṇo; ⁸ anagāriyassa ca.
 § 13³ upapannānaṇ.
 § 15⁵ °maggāgato sambhavo; ¹² as C1.
 § 16⁵ Imassa hi.
 § 17⁴ yatodhi; ¹² as C1; ²¹ ca for va; ²³ Assa bhikkhuno.
 § 18³ katvā upari maggena; ⁷ cattaṇ, tena vuttaṇ; hoti ti;
⁹ paccavekkhitvā ca; ¹³ pana for puna; ¹⁶ paṭinis-
 sagga°.
 § 19⁷ abhijaññā; ¹⁶ as C3; ²¹ omits tañ ca.
 § 21⁴ pavattākāraṇ pakāsetvā; ⁵ °maggānubhāvasūcakaṇ
 balāṇ.
 § 22²³ -paññāsaṅghitaṇ.
 § 23³ as C1; ⁵ bahiddhā sati aparitassanā ti; ¹⁸ Cūla-Vedal-
 lassapure; ²¹ heṭṭhā kilesaparidīpanena utṭhitā;
²³ desanā gatā ti.
 § 24³ vihatapaccatthikattā.

- § 25² *nhāna for nahāna (so always)*; ⁵ *tassa codanattāya*;
⁶ *pāṭekkaṇ*; ¹⁰ *pāpappahānaṇ*; ¹¹ *omits taṇ*;
¹² *omits pi and reads Samaṇo pi*; ¹³ *tath' eva*;
¹⁴ *gantvā taṇ tattha*; ²⁰ *omits nadiyā*; ²¹ *attāya*.
- § 26¹ *lokkhasammata*; ⁷ *Gathā ca vuccamānā*; ¹⁴ *Ye dūrā*;
¹⁸ *Sabbaṇ c' etaṇ*.
- § 27³ *as C3*; ⁷ *Pakkhando*.
- § 28⁸ *kataluddhakammaṇ*; ⁸ *Payāgā vā*.
- § 29⁷ *cātuddasa-*.
- § 30⁶ *Tattha khematan ti*; ⁸ *eten' assa*.
- § 31⁹ *agārassa hitaṇ*; ¹⁷ *attano yeva*; ¹⁹ *vihāsi ti*.
- § 33¹² *arahataṇ abbhantaro*.

Sutta 8.

- § 1¹¹ *bhavatu Cundā ti*; ¹¹ *kārāpetvā*; ¹¹ *Bhagavā pana kira*; ¹² *suvannaṇaduddubhi°*; ¹⁴ *sukhī hotū ti*;
¹⁵ *Etaṇ āciṇṇaṇ*.
- § 2⁹ *as C2*.
- § 3¹ *diṭṭhīnaṇ pahānūpāyaṇ*.
- § 4⁹ *dvāsaṭṭhidiṭṭhippapañcaṇ gaṇhāti*; ¹² *omits paṭikkhi-pati*; ¹³ *yeva c' ettha*.
- § 5⁴ *gayhamānam pi*.
- § 6⁷ *n' eva lokavattānusārīnaṇ*.
- § 7¹ *Vālangaratissa°*; ¹ *ovaditattatherānaṇ*; ¹³ *So gantvā va*; ¹⁷ *pattacīvaraṇ gāhāpetvā*; ¹⁸ *Taṇkhanaka-vihāraṇ*; ³⁰ *Tadā ca*.
- § 8⁵ *omits ca*.
- § 9⁵ *āpucchanto pi nāhosi*; ⁷ *tiṇhena*; ¹² *sacetanā' tha kho*; ¹³ *Vālaṅgara°*.
- § 10⁶ *Yaṇ pana tassa*; ⁸ *ten 'ahaṇ viharāmī ti*; ²⁰ *as C3*;
²³ *c' etesaṇ*.
- § 11⁴ *cittekaggaṇ karoti, diṭṭhadhamma°*; ¹⁵ *as C1*.
- § 13¹⁰ *Pisunā vāca and pisunavācā*; ¹¹ *pharusavācā*;
¹³ *parabhaṇḍalubbhanasilā ti*; ²⁸ *puttalābhaṇ*;
²⁹ *dhanalābhaṇ*; *yasalābhaṇ*; ³⁰ *omits tam pi*.
- § 14¹ *omits ca*.
- § 15⁴ *abhibhūtā ti*; ⁶ *vecikicchā*.
- § 16⁸ *Kerāṭikayuttānaṇ*.
- § 17⁶ *omits satta*.

- § 20² bahûpakârataṇ dassetuṇ; ⁵ kāyena ca vācāya ca;
⁷ kāyena vā; ¹¹ dassāmi ti hi; ¹⁶ saṅghassa cīva-
 raṇ senāsaṇaṇ.
- § 21² uppādetvā va; ⁴ and ⁶ uppādetvā kāyena; ⁸ ca
 ekaṇ; ¹⁵ as C3.
- § 22⁹ viya ca; ¹⁰ Yathā ca.
- § 23⁴ paṭisandhiyā janakā vā; ¹² uparibhāgāya (so always);
¹⁶ omits ca.
- § 24⁴ Tassa yo ti; ¹² as C3; ¹⁴ omits yena.
- § 25¹⁶ veditabbā.
- § 26³ attho for veditabbo.
- § 27² Yathā hi sikkhā attanā apalipapalipanno; ¹⁰ Attanā
 hi.
- § 29¹⁸ maṅkulabhattaṇ.

Sutta 9.

- § 1⁷ bahūnaṇ.
- § 2⁷ sāsāniko ca.
- § 3⁶ ca for vā.
- § 4⁴ paṭivijjhanto akusalaṇ pajānāti.
- § 5¹⁰ karissāmi.
- § 6⁴ as the Tikā.
- § 7¹⁰ as C3.
- § 9¹⁰ bhariyā ca; ¹¹ dhajâhatā; ¹³ as C3.
- § 10² atthabhaṇjako; ¹³ pūraṇakathā°; ¹⁹ vā visaṇvā-
 daka°; ²¹ °kammunā.
- § 11⁴ sāvācā; ⁶ as C3; ⁹ attano piyakamyatāya; ¹³ omits iti.
- § 12³ kira dārako; ⁵ mahiṇsī (so always); ¹⁰ evam pi
 vadanti: Corā te; ¹³ anottappino caranti.
- § 13¹ Anattaviññāpaka.
- § 14² as C2; ⁶ °vatthuke hi lobhe.
- § 17¹ pana dasannaṇ.
- § 18¹⁰ saṅkhārārammaṇo va; ²¹ na hoti; ²² dukkhavedanā va.
- § 19⁴ sampayuttasabhāvakaṭṭhena.
- § 20⁴ omits veramhā puggalo ti.
- § 21¹⁸ Bhātā ca . . . pucchi. So taṇ.
- § 22¹ sikkhāpadasamādāne ca; ⁶ khettaṇ kassati; ⁷ Uttara-
 ravattamānapabbataṇ; ¹⁰ yāhaṇ Buddharakkhitat-
 therassa santike.

§ 23³ *and* ⁵ *as* C1.

§ 26¹³ Dukkhaṇ pariṇānto, samudayaṇ pajahamāno;
¹⁴ nirodhaṇ paṇānto.

§ 27¹² oleketabban ti; ¹⁴ samugghāṭakaṇ.

§ 28⁴ anāgāmmimagga-

§ 30⁴ bhūtā ti sañjātā; ¹¹ Yena yena vā; ¹⁴ *as* C2; ²⁶ *omits* vā.

§ 31¹ Kabalikāro (*so always*); ⁹ kucchipattā va; ²⁶ *omits* pana.

§ 32⁵ *as* C3.

§ 35⁵ thapitamatte yeva; ⁸ *as* C3; ⁹ tathā dukkhaveda-
niyo; ¹¹ *as* C1; ¹⁴ ye ca.

§ 36⁶ upatthambhito dasa pi; ¹⁵ sādiento pi ca; ¹⁸ janako
huvā paccayo hoti.

§ 37⁶ purekkhatā; ¹⁴ rakkhitaḥāpitesu dārādisu; ¹⁶ saṅkā-
rakūṭesu; ¹⁷ *omits* Tato ne; ²⁸ tammūlakattā ti;
²⁹ veditabbo ti.

§ 39¹¹ *as* C3.

§ 39² jāyapatikā; ³ paññāsaṇ; ¹⁴ Puna so *for* Tato so;
²⁹ pubbe *for* sutte.

§ 42³ tattha upakaddhantā.

§ 43¹ Sattisatāḥatūpamāyaṇ; ² assa sarīre; ⁸ viya paṭi-
sandhiviññāṇanibbattakālo; ¹¹ °dukkhuppādo ti.

§ 44² Yesu *for* Tesu.

§ 45⁷ taṇhāpaccayā nibbattā; ⁹ paṭisandhikāṇaṇ āhārūṇaṇ.

§ 46¹¹ sabbatthāpi *and omits* ti.

§ 47² uttarim pi.

§ 48⁴ Somadattassa jarā ti.

§ 50¹⁰ paripāko ti pi.

§ 51³ *omits* nāma; ⁴ *omits* jarā; ⁵ paṭicchannajarā nāma.
Tattha yvāyaṇ khaṇḍādibhāvo dissati, so tādīsāṇaṇ
dantādīṇaṇ suviññeyyattā vaṇṇo yeva. Taṇ cak-
khunā disvā manodvārena cintetvā, ime dantā
jarāya pahaṭā ti jaraṇ jānāti, udakaṭṭhāne ban-
dhāni gosīsādīni oloketvā heṭṭhā udakassa atthi-
bhāvajāṇanaṇ viya. Puna avīci; ⁶ *omits* canda;
⁷ *omits* ca.

§ 52¹¹ paramatthena dīpetuṇ; ¹⁹ yasmā ca; ²⁰ na kiñci
nikkhamati, tasmā.

§ 53⁵ okkantā pavisantā; ¹⁷ karotī ti.

§ 55⁵ *as* C1; ²⁴ *as* C1.

- § 56¹ evaṇ for etaṇ; ² javanavithiyaṇ; ⁴ rūpārammaṇā kāmataṇhā; ⁵ as C3; ²⁴ vitthārassa ca.
- § 57⁴ assādanena sattā; ⁵ iṭṭhe ca; ¹⁰ °sippasandassana-kārādīnaṇ; ¹² °khirādīni yeva.
- § 58¹⁰ Vipākavasena pana.
- § 59⁴ dasa samphassā; ⁵ lokiyavipākamanasampayuttā phassā.
- § 61⁹ -vāyānaṇ etaṇ adhivacanaṇ; ¹⁰ so sabbo; ¹⁷ ayam pan' attho veditabbo.
- § 63⁵ Vacīsañkhāro ti vacīto pavattasañkhāro. Vacīdvāre; ⁵ kāyavacīdvāre copanaṇ.
- § 64⁸ etaṇ paṭicchādeti; ¹⁷ Na c' ettha andhabhūtaṇ; ¹⁸ pana vañcaniyaṭṭhena.
- § 65⁴ Paccuppannā avijjā yev' assa aparāparuppannassa.
- § 67⁴ -āsavavārā ti; ⁵ dvidhā vibhattā.

Sutta 10.

- § 1³ Kurūsū ti vuccati; ⁵ purakkhitvā; ⁹ āgamaṇsu; ¹² Nūna etesaṇ; ¹³ ramaṇiyataran ti; ¹⁵ omits mahānubhāvo.
- § 2¹⁸ ākāse.
- § 3⁸ phusitagatto.
- § 4¹¹ labhī ti; ¹² Bahuke.
- § 5⁹ Mahā-Sutasoma^o; ¹⁴ datvāna pānaṇ.
- § 6³ Kururaṭṭhavāsīnaṇ; ⁹ sampassamāno.
- § 7¹ omits pi; ⁵ mā dāni evarūpam akāsī ti; ¹⁰ omits nāma; ¹² datvā sātthakaṇ tava jīvitaṇ, tvaṇ; ¹⁴ manussajātiyā.
- § 8¹ kira naṭako; ⁷ Atthi koci tava manasikāro ti; ²² anāgate bhavakkhayassa te.
- § 9⁸ pahāya vūpakaṭṭhena pavivittacittena; ¹¹ Sabbasat-tānaṇ seṭṭho ca; ²⁰ eko va; ²⁴ as the Tīkā; ²⁶ ye va.
- § 11⁴ Sumatthero; ⁹ ādāya voharati; ¹⁶ saṅghuṭṭhe.
- § 12⁵ t̥hitassa etad ahosi; ⁶ na vakkhāmī ti; ⁷ viya evaṇ; ²² etaṇ hi tumhe; ²² Mārasenappamaddanaṇ; ²³ etaṇ hi tumhe.
- § 13⁹ Paccekabuddhā; ¹⁰ ariyasāvakā cā ti.
- § 14¹ Sokaparidevānaṇ.
- § 16⁷ Pātibhogaṇ (so always); ¹⁶ saññāpessāmi vo; ¹⁸ vipas-sisaṇ.

- § 17^o ca idāni ca āvuso; ¹² ukkāyo ca; ¹³ as C1; ¹⁶ kāyo amittānaṇ; ¹⁷ kammaṭṭhāne.
- § 18³ Kilañjakāpanasāladvārena; ¹⁰ Balavāliya-aṅgaṇaṇ; ²⁴ te muddhamatthakena.
- § 20¹ accharāsahassaparivāro; ³ ca for va; ⁶ āyuparik-khayaṇ, cavitvā ca tatth' eva; ⁸ Satthā vinodes-sati.
- § 23¹⁴ omits kira.
- § 24¹³ hanati for harati; ¹⁷ jambonada for jambūnada; ¹⁸ muttāratana; ¹⁹ dhota for Romaka.
- § 25¹ omits ayam assa; ¹⁷ ettha pi; ¹⁸ vutto.
- § 26² bahukā etā; ⁹ maggiyanti and omits ti; ¹⁴ ādisu viya hi yathā.
- § 29¹ atha kho caturogha°; ³ pi for ca; ³ omits last ti.
- § 30⁸ hi nibbānamahānagaraṇ. Dvāraṇ viya; ²⁰ osaranti and omits ti.
- § 31⁴ ca for vā; ⁷ sampatiicchantesu; ⁹ rājagamanādisu; ¹² Paṭipannako hi.
- § 33⁵ omits na.
- § 34¹ vuttaṇ. Ādisaddena; ⁸ omits vuttaṇ hoti; ¹⁹ yassa kassaci.
- § 35³ ādinā nayena; ⁴ omits the last pi.
- § 36³ ātāpeti ti; ¹⁰ paṭiggāhitvā; ¹² sammuyhati.
- § 37² omits assa; ¹⁰ taṇ for etaṇ; ¹¹ ayam ev' ettha.
- § 38² domanassavinayena pana; ³ ca kāye.
- § 39⁴ sabbatthika°; ¹³ harati for carati; ¹⁴ katamaṇ ātāpaṇ.
- § 40¹ omits Idāni.
- § 41⁹ omits taṇ; ¹⁶ aniccādisattānupassanānaṇ.
- § 43² °cañkoṭaka°.
- § 45² omits °pariggaha°; ⁴ anupavisantaṇ cittaṇ; ⁷ ekaṇ mahantaṇ; ²² taṇ for etaṇ.
- § 46² Paccekabuddha-Buddhasāvakānaṇ; ¹³ ca for va.
- § 47² vanamahinṣa; ⁶ cattāri ariyaphalāni; ⁷ gaṇhate.
- § 49¹ ime assāsapassāsā.
- § 50⁵ °kammaṭṭhānaṇ paṭṭhapetvā; ¹¹ dhammā samudaya-dhammā; ¹⁵ citte ca; ¹⁷ assāsapassāsānirodho ti evaṇ.
- § 51¹ as C3; ⁶ omits the first sā; ¹⁰ omits ca.
- § 53¹⁰ kiṇ kāraṇā gacchatī ti.

§ 55² Atthato pana koci; ² ðhito vā n' atthi; ⁶ vohāramat-
tam eva hoti.

§ 57¹⁰ Idha pana.

§ 58⁹ Nisajjāya pi; ¹³ sampajaññam eva; ¹⁴ abhikkantā-
disu.

§ 59⁶ Cetiyañ vā bodhiñ vā disvā; ⁸ eva khayavayato
¹¹ dassanañ sātthakañ (*so always*).

§ 60⁷ as C3; ¹⁰ sappāyañ. Bodhidassane pi es' eva nayo.

§ 62⁹ pi *for* hi; ¹¹ ca vutte; ¹⁵ atthāya jāyati.

§ 63² cittarucitakammaṭṭhāna^o; ⁴ omits va; ⁷ omits pana.

§ 64⁷ Khandaka *for* Khandhaka; ⁹ ussumañ; ¹² manasika-
ronto va; ¹⁶ cetiyañ ce.

65³ dhovitvā telena makkhetvā; ¹⁰ katvā *for* vatvā;
¹¹ thatth' eva, *and omits* te.

§ 66³ Porāṇā bhikkhū kira na ; ⁶ manussā kiñ vo honti.

§ 68² pañcavidha-ceto-khilavinibandhacitto.

§ 69³ as C3; ⁵ na iṇaṭṭā, na bayaṭṭā nājīvapakatā; ⁶ pan'
ettha.

§ 70¹ *and* ³ as C3; ⁶ pamuṭṭho ti sallapanti; ¹³ as C3;
¹⁵ omits ādim; ¹⁶ nibbandho āmā ti.

§ 71⁶ vippayuttēna uddhate; ⁷ omits kho; ⁸ as C3;
¹² bhikkhuganañ vā; ¹⁴ divasādipucchanakā.

§ 72¹ Kalambatitthavihāre; ⁶ niṭṭhubhitañ disvā; ⁸ pi *and*
omits ti.

§ 73² Kalamba^o; ¹⁰ ca tañ dātukāmañ vā adātukāmañ vā;
¹⁹ yathā purimayāmañ evaṇ.

§ 74⁵ pāpunāti, atha pacchimavaye. No ce pacchimavaye
pāpunāti, atha maraṇasamaye; ⁷ omits nibbatto;
¹⁰ omits hoti; ¹² Dhutaṅgadharo *for* Dhutavādo.

§ 75³ °puthujjanā; ⁶ sammuyhanti; ¹⁵ -sannirujjhanesu;
¹⁹ sannirujjanañ na.

§ 76⁶ Tattha *for* Ettha; ¹⁰ as C1; ¹³ Iti so tattha.

§ 77³ omits one attano; ⁵ āloketā viloketā nāma; ⁸ as C3.

§ 78³ voṭṭhabbanañ (*so always*); ¹⁵ heṭṭhupariyavasena.

§ 79² sakakiccañ nipphādanavasena; ⁶ omits pi.

§ 80⁶ abhirati nāma.

§ 81³ as C3.

§ 82⁴ pariggahetvā *for* parigaṇetvā; ⁷ as C1; ⁷ paripatati.

§ 83⁹ ḍaṇsi *for* ḍasi.

§ 84⁴ saṇikañ samañchesi.

- § 85³ hatthapādalalanaṇ.
- § 86⁸ °pakatikassa ; ⁹ *and* ¹⁰ *as* C3 ; ¹¹ paṭunnadukūlādi° ;
¹³ *vā pi hoti* ; ¹⁸ °vasen' eva ca.
- § 88¹⁹ aggivaṇṇaggahane.
- § 89⁴ vaṇapaṭṭacolakāni.
- § 91² °vipphāravasen' eva ; ⁴ *as* C3 ; ⁶ kuñcikāya, yanta-
kena ca ; ¹⁵ palālasantharaṇ ; ¹⁹ *as* C1 ; ²³ viso-
dheti *for* visoseti ; ²⁶ ābhujatī ti.
- § 92² phalato, nissandato ; ³ °paṭikūla°.
- § 95⁹ khuddakacunṇika-iriyāpathā.
- § 96⁴ gate *for* gamane ; ¹¹ nipannako va ; ¹⁴ *omits* ca ;
¹⁸ cittassa ca.
- § 97⁹ evaṇ tāni.
- § 98³ Idha *and omits* pi.
- § 99⁸ *as the* Tīkā ; ¹⁰ *omits* hi ; ¹³ *as* C1.
- § 100⁷ koṭṭhāsaṇ koṭṭhāsaṇ.
- § 101⁶ gāvī ti saññā.
- § 102⁷ *omits* Catu°.
- § 105² *omits* hi ; ⁴ *nhāru*° ; ⁷ sañkhavaṇṇapaṭibhāgūnī ti.
- § 106¹ nava sīvathikā ; ⁶ catusaccavasen' eva.
- § 107³ nava sīvathikāpabbani ti ; ⁷ evā ti. Kāyānupasa-
sanā.
- § 108²¹ evaṇ vedanāvattaruṇ ; ²² vedanā va.
- § 109² *as the* Tīkā ; ⁹ antāni rāsibhūtāni ; ¹¹ *as* C3.
- § 110⁶ rūpakammaṭṭhānaṇ ca arūpakammaṭṭhānaṇ ca, *and*
omits ti ; ¹⁶ paṭhamābhiniṇipāto.
- § 111¹ *and* ⁶ *omits* pi ; ⁷ saddhiṇ tad evārammaṇaṇ plusa-
māno.
- § 112⁹ *omits* vā.
- § 113³ *omits* vā.
- § 114² vā hi ; ⁷ satadhotaru sappiṇ ; ¹² tattakapālaṇ ; ¹⁴ °ka-
lāpaṇ.
- § 115⁵ ārohitvā ; ⁶ anupathaṇ ; ¹³ sātāsātappaṭikkhepava-
sena ; ¹⁶ nibbattetvā dassesi.
- § 116³ Āneñjasappāye ; ⁵ Saṇyuttamhi ; ⁶ Rukkhopame.
- § 117³ sukhāvedanākkhane ; ⁵ pubbe anubhūtapubbā ;
⁶ *as* C3 ; ¹⁴ *omits* ca tasmiṇ samaye.
- § 118⁸ Uparipaṇṇāse.
- § 120¹⁸ saṅkuṭṭitacittaṇ ; ²⁰ *Anuttaraṇ* ti kāmāvacaraṇ ca arū-
pāvacaraṇ ca.

- § 123¹² manasikāren' assa.
 § 124⁵ pahiyiyati; ⁸ as C3.
 § 125⁵ āha Bhagavā.
 § 126⁵ odhisa-anodhisa-disā°; ¹⁰ vitaccitañgāra-; ¹⁴ Apaṭi-
 chitapohonakaṇ; ¹⁸ Assaguttattherasadise.
 § 127³ ukkañṭhitā; ⁵ kāyālasitā; ⁷ vijambhitā; ¹¹ and ¹²
 Arabbhadhātu.
 § 128³ °samparivattanatā.
 § 130⁷ Vinayapaṇṇattiyaṇ.
 § 134³ Tattha pañcasu; ⁵ rūpaṇ pajānāti; ¹⁵ omits pana.
 § 136⁵ as C3; ⁸ catusamuṭṭhānikarūpaṇ ca.
 § 137⁵ maṇ na koci añño; ⁸ as C1.
 § 138³ anuppannassa vā; ⁷ omits °pahāna°.
 § 139¹ hoti ti.
 § 141⁴ as C3; ¹¹ sambojjaṇṅaṇ ti; ¹² Sesasambojjhaṅgesu;
¹³ as C3.
 § 142¹ as C3.
 § 143⁵ °kākasadise muṭṭhassatipuggale; ⁶ °sadise; ⁷ °pug-
 gale; ⁸ kāraṇehi uppajjamānassa, and omits pan'
 assa.
 § 146⁷ kesādicchedāpanena.
 § 147¹² Soṇattherassa vatthu.
 § 148⁹ adhibhavati (so always); ¹¹ samaṇ yojito; ¹² samaṇ
 yojitaṇ; ²⁰ sabbattha icchitabbā, tena balavāti;
²² kosajjapakkhikena ca.
 § 149⁵ as C3.
 § 152³ pājanakaṇṭakādi°; ⁵ Kālakiñcika-; ⁸ vātātapādisu;
⁹ te bhikkhu kālo viriyakaraṇāyā ti; ¹⁴ omits eva;
²¹ kāyadalhibahulo; ²⁶ eva hi.
 § 153³ omits ca; ⁵ as C3.
 § 154¹⁵ vikaṣitaṇ viya; ²⁰ evaṇ udānaṇ.
 § 155⁴ omits me bhātā; ⁷ pakkami; ⁸ olokayamānā va.
 § 156¹⁰ dhammacakkapavattane pi yamakapāṭihāriye pi;
¹⁵ āgato; ¹⁶ omits ca; ²² paṭipajjissasi na paṭipaj-
 jissasi ti.
 § 159⁷ gihino pi.
 § 168¹² as C3.
 § 169¹² mayam pi idaṇ dhanāyanta; ¹⁵ evarūpaṇ; ¹⁶ °pug-
 galaṇ; ¹⁷ °puggalaṇ.
 § 170⁷ evaṇ yojanaṇ.

§ 171⁴ tebhūmike.

§ 172⁵ saccānaṇ yathāsambhavato.

§ 173⁵ Tesu *for* yesu; * dvattiṇṣākāro.

§ 174¹ jāyati ti ? Na jāyati; * as Cl.

§ 175¹¹ *omits* kiñci.

§ 176² ekavīsatiyā pi.

ABBREVIATIONS USED IN PARALLEL PASSAGES AND REFERENCES TRACED

A	Anguttara-nikāya	Nd	Niddesa
AA	Commentary (Comy.) on A	NdA	Comy. on Nd
BvA	Comy. on Buddhavaṃsa	Netti	Nettippakaraṇa
CpA	Comy. on Cariyāpiṭaka	Pṭs	Paṭisambhidāmagga
D	Dīgha-nikāya	PṭsA	Comy. on Pṭs
DA	Comy. on D	PugA	Comy. on Puggalapaññatti
Dh	Dhammapada	S	Samyutta-nikāya
DhsA	Comy. on Dhammasaṅgani	SA	Comy. on S
Divy	Divyāvadāna	Sn	Suttanipāṭa
It	Itivuttaka	SnA	Comy. on Sn
ItA	Comy. on It	Thag	Theragāthā
Jā	Jātaka	ThagA	Comy. on Thag
KhA	Comy. on Khuddakapāṭha	UdA	Comy. on Udāna
M	Majjhima-nikāya	VA	Comy. on Vin
MA	Comy. on M	Vbh	Vibhaṅga
Mhbv	Mahābodhivaṃsa	VbhA	Comy. on Vbh
Moha	Mohavicchedanī	Vin	Vinaya
		Vism	Visuddhimagga
		VvA	Comy. on Vimānavatthu

**PARALLEL PASSAGES AND REFERENCES TRACED.
ADDITIONAL TO THOSE GIVEN BY THE EDITORS
THROUGHOUT THIS VOLUME**

[Compiled by I. B. Horner]

1 *Mūlapariyāya*

- | | | |
|----|-------|---|
| 2 | 25 | MA i 175 DA i 122 |
| 3 | 5- | DA i 26-34 AA i 4-14 KhA 100-107; |
| | 10 28 | cf. VA i 106f. SnA i 135 UdA 6-25 |
| | | PtsA iii 529-32 DhsA 57 |
| 3 | 15 | Add Vin ii 25 iv 134 138 M i 130 |
| 4 | 17- | |
| | 7 29 | Cf. ItA i 22-29 |
| 4 | 20 | Add S iii 35 |
| | 31 | Add Dh 27 |
| | 33 | Add M i 135 A ii 23 Sn 1086 |
| 7 | 32 | VA i 106f. DA i 31 SA i 9 AA i 11 KhA 104 |
| | | UdA 19 BvA 127 PtsA iii 530 DhsA 57 |
| 8 | 2 | Vin iv 117 119 |
| | 13 | Add It 17 |
| 9 | 26- | DA i 33-4 KhA 106f. UdA 23f. ItA i 5f.; cf. |
| | 10 28 | PtsA iii 531f. |
| 10 | 8 | Vism 209 |
| | 12 | Ib. 210 VA 123 |
| | 35 | AA i 15 KhA 111 UdA 26 PtsA iii 532 |
| 12 | 25- | |
| | 16 3 | Cf. AA i 15-19 |
| 12 | 27- | |
| | 13 3 | KhA 113 |
| 12 | 27- | |
| | 13 13 | VA i 109f. |

- 15 2- Cf. DA i 50f. AA i 19 UdA 29f. ItA i 35 BvA 64
 16 25
 17 11 Cf. BvA 43
 16-36 Cf. DA 99 ItA i 37f. PtsA i 18 BvA 13 DhsA 38
 Moha 5
 18 18 Add M i 133 A ii 103 iii 177 361
 21 Add D ii 10
 23 Add CpA 230
 18 1 Cf. DA i 36
 14-
 20 16 DA i 171f. SA ii 6ff. ItA i 39f.
 18 31-
 19 28 SA ii 7 SnA i 176f.; cf. BvA 47
 19 2 Add S ii 49
 20 1 Add Thag 1232
 3 Cf. AA i 18
 16 Cf. BvA 12 DhsA 348
 19-
 21 11 Cf. DA i 59 AA i 61f.
 20 19-
 24 16 SA ii 251ff. PtsA ii 445ff. DhsA 348ff.
 22 18ff. Cf. Vism 7 MA i 62 SnA i 8
 28 Cf. ItA i 110 PtsA i 14 218
 30 Add D i 70 iii 226 M i 346 A ii 16
 23 2 Add M iii 97
 3 Add A ii 16
 25 9 Cf. BvA 29
 31 25-
 32 4 Cf. KhA 165f.
 33 21 Cf. Vbh 422 Nd2 307 KhA 123 ThagA i 27
 VvA 18 BvA 30
 34 32 BvA 11
 35 14 AA iv 27; cf. BvA 37
 25 VbhA 521
 39 11 (anugṛīti) MA iii 307 Netti 2f. 10 21 175
 42 19 Cf. VA i 112 Vism 198 SnA ii 441 ItA 84
 19- Cf. DA iii 863 SA i 138 AA ii 235 iii 380
 43 30 ItA i 165-6

43	27	Cf. Pts ii 143
45	10-	Cf. DA i 59f. AA i 103ff. ItA ii 189ff.
51	25	UdA 129ff. BvA 15ff.
46	17	Add D ii 15
49	18	Add Pts ii 104
50	30	Add Cf. A ii 24 It 121-2
51	8	Add It 122
52	31	Cf. Vbh 137
54	23	VA i 139 SA ii 153
	25	Cf. VA v 952 UdA 27 BvA 145f. CpA 18
		Mh bv 1
	27	Add Ud 1
55	10	Cf. S iv 166 v 261
57	9-	
59	4	Cf. Jā ii 259ff.

2 Sabbāsava

59	25-	Cf. AA i 15 KhA 110f. SnA i 300
60	28	PtsA iii 532ff.
61	4-	
62	16	AA ii 182ff.
61	14-23	DhsA 48
	22	Add Vism 525 UdA 176
62	18	Cf. Vism 7 MA i 22 SnA i 8
	23	Cf. PtsA ii 447
	27	Add D i 70 iii 226 M i 346 A ii 16
	29	Add MA i 22, and see references above
63	10	Cf. MA i 127 DA i 225 PugA 244
	28	DA i 224
64	19	Vbh 373
67	27	Cf. DhsA 369
71	20	PtsA ii 415
80	36	Vin iii 28 47 74 92
82	30-	
84	11	AA ii 52-4
83	6ff.	SA iii 138 DhsA 217f. VbhA 310
84	1	Vism 143

85	5-	Cf. SA i 158f. AA i 98-100 PtsA iii 689
86	16	VbhA 316
85	8	Cf. VA 1389
	29	Cf. MA ii 299 AA iii 19 iv 44
86	1	Cf. AA iii 19
87	1-18	SA iii 75; cf. AA ii 208 iii 152

3 *Dhammadāyāda*

87	35-	UdA 112ff.
	88 22	
89	9-	ItA ii 144f.
	90 9	
94	14	Cf. AA iii 314
	19	Cf. SnA i 154
	32	Cf. ItA i 4
	35	Add cf. S i 134
95	4	Cf. AA i 135 iv 16
97	34	M i 145 ii 113 A iv 352 357
100	7	Cf. AA ii 127
	12	Cf. AA ii 256 iii 381 iv 42
101	16	DA i 169 iii 1061; cf. Ndl 26 140 157
	24	Cf. AA iii 137
	29	Cf. AA ii 144
102	6, 34	Cf. SA i 43
104	1	SA i 137
	18	See VA v 965
105	9	Cf. Vism 509 AA ii 70 PtsA i 96 162
		VbhA 114
	12-14	Pts ii 84; cf. Pts i 21 73
106	22ff.	Cf. MA i 169ff. AA ii 162
	28	Cf. VvA 71 VbhA 492
	33	Cf. VbhA 513
107	8	Cf. ib. 469; also MA i 170

4 *Bhayabherava*

109	25-	AA ii 103f.
	111 4	

110	30	VA 129 DA ii 484 SA i 17 AA ii 104
111	5	MA i 180 v 33 SA ii 49 AA iv 167
	22	Cf. MA ii 186 AA ii 203
112	13	SA ii 366 AA v 67; cf. DA i 209 AA ii 119
113	2	Cf. MA i 108
	15	AA ii 365
115	21	Cf. SA ii 302
117	24	Cf. SA i 115 iii 257 AA ii 276
	34	SA ii 143
123	14, 16	Cf. AA i 100
124	1-22	AA iv 87ff.
126	5-18	Ib. 88 ii 262
	30-	
128	18	AA ii 263f.
127	16	Cf. MA i 63
	21-	
128	13	SA i 205 UdA 174f.
128	16	AA i 55 ii 80
	36	Cf. MA i 161 AA ii 79 iii 29 PtsA i 272 297
129	19-	DA i 227-36 AA ii 105-115; cf. VA 170-3
137	12	MA ii 124 SA i 14 AA ii 375 KhA 114 SnA i 155 UdA 286-8 VvA 52
129	22	Add Vin ii 236 A iv 201
133	15	Add S i 215
134	35	Add S i 27 Jā i 97; cf. Divy 195
135	31	Add S v 395
136	3	Ib.
	26-34	Add VA i 173 AA i 124 BvA 50
	34	Add A ii 34

5 Ananigāṇa

137	20-	
139	18	AA i 94ff.
139	26	Cf. BvA 175
140	27	Cf. SA i 157 ii 137 AA ii 91 318 iii 411 UdA 235
141	6	Cf. BvA 112
142	27	Cf. AA i 33 ii 157 iii 238

145	19	Cf. Jā v 45 Nd1 491
	32	Cf. VA vi 1221
148	20	Cf. MA iii 50
149	14	Cf. AA i 331
	30	Cf. Vin iii 68 VA ii 399 Vism 343 345
150	25	Cf. AA iii 400
151	13-23	SnA i 138-9

6 Ākaṅkheyya

153	7-	
155	6	Cf. ItA ii 175-7
155	3-31	AA ii 133f.
	21-31	Cf. DA i 181 AA iii 17
156	28-	
157	18	Cf. AA v 48f.
158	33-	
160	21	Cf. AA v 50f.
161	10	Cf. MA iii 31
162	14-	
164	7	Cf. DA i 312f.
163	2	A i 61
165	3	Cf. MA i 180 SA i 205

7 Vattha

170	23	Cf. MA i 107
175	25	DA i 122; cf. MA i 2
180	11-	
181	6	SA i 204f.
180	14	MA i 165
	19-	
181	6	AA ii 264

8 Sallekha

183	3	Cf. SA ii 213
195	14-	
196	3	SA iii 111 AA iii 266

9 *Sammādiṭṭhi*

- 198 9-
199 10 DA i 69ff.
- 198 9-
203 9 Cf. SA ii 143ff. DhsA 97ff.; VvA 72
- 198 26 VA ii 439
- 199 10 Ib.
- 200 22-
203 9 Cf. DA i 73ff. DhsA 99ff.
- 203 19 Cf. KhA 24 DhsA 218
- 207 8-
214 19 Cf. SA ii 22ff.
- 215 22- Cf. DA iii 797f. SA ii 11ff. PtsA i 150f.
216 25 DhsA 328f.
- 216 27-
217 12 Cf. DA iii 797f. PtsA i 153
- 217 17-31 Cf. DA iii 797f.
- 218 1-
223 33 Cf. SA ii 14ff.

10 *Satipaṭṭhāna*

- 225 1-
227 21 DA ii 481
- 229 17-
302 13 Cf. DA iii 741-806
- 229 17-
230 6 Cf. PtsA ii 485f.
- 229 18 Nd2 485 SA iii 177 SnA i 34 BvA 72
- 237 35-
238 23 SA iii 178f. NdA i 47f.
- 239 11-
247 8 Cf. VbhA 215-223
- 241 19-
242 35 Cf. NdA i 45-47
- 242 36-
246 19 Cf. SA iii 179-181
- 272 31 AA ii 230 iii 358
- 273 1ff. Cf. *ibid.*

274	31-	VbhA 263-8
279	13	
274	26	Add M ii 17
279	30-	
280	5	Cf. MA iii 269
281	11-	
286	15	Cf. ItA ii 178-182
289	16-	
300	14	SA iii 155-165 VbhA 275-286
290	4-	
295	14	Cf. AA ii 54-60
298	5-	
300	14	Cf. AA ii 67-70
301	33 (añña)	Cf. AA iii 381 iv 201
302	6	Cf. M ii 96

